EOS

COMMENTARII
SOCIETATIS PHILOLOGAE
POLONORUM

EDUNTUR INDE AB ANNO MDCCCXCIV

EDITOR PRIMARIUS
JACOBUS PIGOŃ

EDITORES
CHRISTOPHORUS NAWOTKA
GEORGIUS AXER
MARGARITA BOROWSKA

Volumen XCI 2004
Fasciculus 2

WRATISLAVIAE–CRACOVIAE–VARSOVIAE
POLSKIE TOWARZYSTWO FILOLOGICZNE –
OŚRODEK BADAŃ NAD TRADYCJĄ ANTYCZNĄ UW
2004

EDITORUM CONSILIUM

SILVESTER DWORACKI, POSNANIAE
SOPHIA GŁOMBIOWSKA, GEDANI
LESCUS MROZEWICZ, POSNANIAE
HENRICUS PODBIELSKI, LUBLINI
GEORGIUS STYKA, CRACOVIAE
MARIANUS SZARMACH, TORUNII

ROMUALDUS TURASIEWICZ, CRACOVIAE

COMMENTARII EDUNTUR ADMINISTRANTUR

50-139 WROCŁAW, UL. SZEWSKA 49
INSTYTUT FILOLOGII KLASYCZNEJ I KULTURY ANTYCZNEJ
UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO
e-mail: eos@uni.wroc.pl

EDITORUM ADIUTOR

SLAVOMIRUS TORBUS

Wydano ze środków Komitetu Badań Naukowych
przy wsparciu finansowym Fundacji *Instytut „Artes Liberales"*
we współpracy wydawniczej z Ośrodkiem Badań nad Tradycją Antyczną

© Copyright by Polskie Towarzystwo Filologiczne, Wrocław–Kraków–Warszawa 2004

EOS XCI fasc. 2

2004

EOS

ORGAN
POLSKIEGO TOWARZYSTWA
FILOLOGICZNEGO

UKAZUJE SIĘ OD ROKU 1894

REDAKTOR NACZELNY

JAKUB PIGOŃ

REDAKTORZY

KRZYSZTOF NAWOTKA
JERZY AXER
MAŁGORZATA BOROWSKA

Rocznik XCI 2004
Zeszyt 2

WROCŁAW–KRAKÓW–WARSZAWA
POLSKIE TOWARZYSTWO FILOLOGICZNE –
OŚRODEK BADAŃ NAD TRADYCJĄ ANTYCZNĄ UW
2004

EOS

COMMENTARII
SOCIETATIS PHILOLOGAE
POLONORUM

EDUNTUR INDE AB ANNO MDCCCXCIV

EDITOR PRIMARIUS

JACOBUS PIGOŃ

EDITORES

CHRISTOPHORUS NAWOTKA
GEORGIUS AXER
MARGARITA BOROWSKA

Volumen XCI 2004
Fasciculus 2

WRATISLAVIAE–CRACOVIAE–VARSOVIAE
POLSKIE TOWARZYSTWO FILOLOGICZNE –
OŚRODEK BADAŃ NAD TRADYCJĄ ANTYCZNĄ UW
2004

EDITORUM CONSILIUM

SILVESTER DWORACKI, POSNANIAE
SOPHIA GŁOMBIOWSKA, GEDANI
LESCUS MROZEWICZ, POSNANIAE
HENRICUS PODBIELSKI, LUBLINI
GEORGIUS STYKA, CRACOVIAE
MARIANUS SZARMACH, TORUNII
ROMUALDUS TURASIEWICZ, CRACOVIAE

COMMENTARII EDUNTUR ADMINISTRANTUR

50-139 WROCŁAW, UL. SZEWSKA 49
INSTYTUT FILOLOGII KLASYCZNEJ I KULTURY ANTYCZNEJ
UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO
e-mail: eos@uni.wroc.pl

EDITORUM ADIUTOR

SLAVOMIRUS TORBUS

Wydano ze środków Komitetu Badań Naukowych
przy wsparciu finansowym Fundacji *Instytut „Artes Liberales"*
we współpracy wydawniczej z Ośrodkiem Badań nad Tradycją Antyczną

© Copyright by Polskie Towarzystwo Filologiczne, Wrocław–Kraków–Warszawa 2004

DIE XXXI MENSIS IANUARII ANNO MMV
LONGO MORBO OPPRESSUS DIEM SUPREMUM OBIIT

ROMUALDUS TURASIEWICZ

VIR DOCTISSIMUS ATQUE ILLUSTRISSIMUS
PROFESSOR ORDINARIUS EMERITUS
IN INSTITUTO PHILOLOGIAE CLASSICAE
UNIVERSITATIS IAGELLONICAE
LITTERARUM GRAECARUM ET CULTURAE ANTIQUAE
PERITISSIMUS

PRORECTOR UNIVERSITATIS IAGELLONICAE
ANNIS MCMLXXVIII–MCMLXXXI FUIT
SED ETIAM ALIOS HONORES ACADEMICOS AMPLISSIMOS
OPTIME GESSIT
SOCIUS ORDINARIUS
ACADEMIAE LITTERARUM ET SCIENTIARUM POLONAE
IN QUA MULTA ATQUE MAGNA MUNERA
CURA EXPLEVIT SUMMA
INDE AB ANNO MCMLXIX SOCIUS
COLLEGII STUDIIS CLASSICIS PROMOVENDIS
IN ACADEMIA SCIENTIARUM POLONA INSTITUTI
MEMBRUM CONCILII SUMMI
SOCIETATIS PHILOLOGAE POLONORUM

MULTIS PRAEMIIS EST ORNATUS
IN QUORUM NUMERO EST CRUX EQUESTRIS
POLONIAE RESTITUTAE
ET NUMMUS COMMISSIONIS EDUCATIONIS NATIONALIS

MAERENTES TALIS VIRI MORTE CONSOLAMUR NOS
S. AUGUSTINI VERBIS:
"NON TAMEN DISSOLVEMINI NEQUE VOS ULLA MORTIS
FATA PERIMENT"
(*DE CIV. DEI* XXII 26)

SOCIETAS PHILOLOGA POLONORUM

CONSPECTUS MATERIAE

COMMENTATIONES

Karol Zieliński: Removing the Hunch or Thersites Re-appreciated 195–218
Ryszard Kulesza: Argos and the Argolid in the First Half of the Fifth Century BC 219–233
Krzysztof Nawotka: Legislation in the Pontic Colonies of Miletus 234–241
Paweł Sawiński: Agrippa's Mission in the East 242–250
Peter Hibst: „Periculosae plenum opus aleae?" Zur Frage der Herrscherkritik in der *Achilleis* des Statius 251–273
Antoni Bobrowski: An Unheroic Hero: The Figure of Achilles in the *Ephemeris belli Troiani* by Dictys of Crete 274–287
Marta Kurpisz: Rekordy w sporcie greckim 288–293
Joanna Komorowska: A Vision of Chaos: Nonnos, *Dionysiaca* I 163–257 294–312
Anna Szczepaniak: Asynarteton, asynartetyczny, synarteza 313–344

NOTAE ET DISCUSSIONES

Krzysztof Tomasz Witczak: Theocritean Humour: A Case of ὁμόρροθοι 345–347
Jakub Kujawiński i Miłosz Sosnowski: Krytyczne uwagi do polskich przekładów tak zwanej *Vita quinque fratrum* Brunona z Kwerfurtu 348–357

SUMMARIA DISSERTATIONUM INAUGURALIUM

Tadeusz Aleksandrowicz: La culture intellectuelle des consuls romains à la fin de la République 358–365
Adam Pałuchowski: Les élites urbaines en Crète sous le Haut Empire 366–372
Marta Kurpisz: Die Rolle des Sports und der Wettkämpfer in Kleinasien vom ersten bis dritten Jahrhundert n. Chr. 373–375

CENSURAE LIBRORUM

Joachim Latacz, Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels, München–Berlin 2001 (Dariusz Maliszewski) 376–381
Paul Cartledge, Alexander the Great: The Hunt for a New Past, London 2004 (Krzysztof Nawotka) 381–383
Dietrich Boschung, *Gens Augusta.* Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des julisch-claudischen Kaiserhauses, Mainz 2002 (Lechosław Olszewski) 384–388
Ireneusz Łuć, Oddziały pretorianów w starożytnym Rzymie. Rekrutacja, struktura, organizacja, Lublin 2004 (Krzysztof Nawotka) 388–390
Filostrat Starszy, Obrazy. Przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Remigiusz Popowski, Warszawa 2004 (Marian Szarmach) 390–391
Flawiusz Filostratos, Dialog o herosach. Przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Marian Szarmach, Toruń 2003 (Remigiusz Popowski) 392

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

REMOVING THE HUNCH OR THERSITES RE-APPRECIATED

By

KAROL ZIELIŃSKI

In the epic scheme of the Trojan cycle the protagonist is seen as a cause of the sufferings of both his countrymen and enemies, that is Trojans and Achaeans[1]. At the opening of Book II of the *Iliad,* the announcement from the invocation that Achilles would bring many misfortunes upon his countrymen is beginning to come true. Zeus' trick of sending a deceitful dream to Agamemnon entails the latter's trick. First asking the chiefs to control the panic and hold the army in place, the king reveals his idea of putting the soldiers to the test by making a guileful suggestion of returning home. Homer ironically makes Agamemnon explain the apparent resignation from the desired aim by claiming that he was deceived by a treacherous promise of Zeus, who in Aulis gave his consent to the capture of Troy. The king's idea is astonishing (Hypnos does not mention it), but in the overall epic structure it can be explained, I think, by the parallelism of action on the human and divine level. The ruse of "the king of kings" is parallel to the ruse of the king of gods.

The whole army dashes towards the ships to prepare them for the return. Only grief-ridden Odysseus, inspired by Hera and Athena, rushes to get Agamemnon's staff, the symbol of his royal power, which helps him to stop the escape. In two parallel speeches he addresses first the kings and outstanding warriors (βασιλῆα καὶ ἔξοχον ἄνδρα), and then ordinary soldiers (δήμου τ' ἄνδρα). In his speech to the leaders he points out in calm words (ἀγανοῖς ἐπέεσσιν) their imperfect knowledge of the real intentions of the king, explaining that he only wants to test them and warning them against his anger. The ordinary soldiers, crying for the homecoming, are treated differently. He rebukes them and strikes with the sceptre. Odysseus shows them their place; he says they are not first-rank soldiers

---

[1] Cf. G. Nagy, *The Best of Achaeans. Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, Baltimore–London ²1999 (revised edition), pp. 57, 63 f., 123.

and do not carry the burden of fight (ἀπτόλεμος), and they lack the strength necessary for the battle (ἄναλκις). He even sets forth the argument that power must rest not in the hands of the gathering (πολυκοιρανίη)[2], but of a single ruler, whom all should obey. Odysseus manages to persuade the warriors to return to the assembly (ἀγορήνδε) and to take their places.

Let us stop here for a moment and imagine the course of events without the Thersites scene, which some analysts claimed to be unoriginal[3]. Placed in an exceptionally difficult position after the withdrawal of Achilles, Agamemnon decides to motivate the army by a subterfuge, which he claims to be in accordance with the tradition. However, having questioned Zeus' consent – decisive in such cases in the *Iliad* – to the capture of Troy, what other morale-lifting argument could he present? Could he order the warriors to seize Troy, having first told them they would not succeed? Could he, then, set his royal authority against the will of Zeus? To act against his fate (ὑπέρμορον)? He could, naturally, repeat Odysseus' points, but I think it would be inconsistent with the construction of Homer's poem. Seen in this light, Agamemnon reached a dead end. What saves the unity of action is the Thersites scene.

When everybody sat waiting for Agamemnon's words, only Thersites continued to abuse the king and clamoured for the return – or rather screeched like a jackdaw, because the word κολῳάω is related to κολοιός. A detailed description of Thersites' appearance is followed in the poem by his offensive speech, which I shall analyse later. The speech, ending in a call to return immediately, is full of sneering remarks at the army, incapable of making this decision independently. Odysseus answers this harangue in sharp words and strikes the man with the king's sceptre. Thersites breaks down and withdraws in tears. The army is satisfied with the turn of things.

It may seem strange that Thersites was rebuked for challenging the warriors, since it was exactly what Agamemnon, the commander-in-chief, proposed to do. Kirk is right in pointing out that the charge of inconsistency would be precipitate. After Odysseus and other chiefs had stopped the launching of ships, Thersites should know that the king only wanted to test his army. Thersites' sarcastic agitation, then, seems an outburst of anger at the guileful behaviour of the king, as if he had lost his patience. Let's notice that Thersites mentions the incident with Achilles, and even in a way repeats his accusations, but the defence of Achilles is not his aim. It is also wrong to suppose that originally Thersites' speech took place during the quarrel in Book I. This is how, perhaps more logically,

---

[2] G.S. Kirk, *The Iliad: A Commentary*, vol. I: *Books 1–4*, Cambridge 1990.

[3] Ibidem, p. 120: "Traditional analytical scholars, dismayed at apparent inconsistencies in Agamemnon's testing of morale, were often persuaded that an 'original' version continued directly from 52 to 445".

a modern writer would construct the plot. However, Homer's intentions and the logic of action are different. Curiously, owing to his being an isolated figure and due to the sarcastic diction of his speech Thersites was doomed to fail. Nobody would answer such a call. Odysseus realizes this fact, and claims that Thersites speaks up only to create disagreement among the kings (ἐριζέμεναι βασιλεῦσιν), while the narrator suggests that it was only an act of tomfoolery (215: ἀλλ' ὅ τι οἱ *εἴσαιτο γελοίϊον* Ἀργείοισιν/ ἔμμεναι). We can conclude that Thersites' speech was constructed is such a way as to make it obviously ineffective, as if he had no intention to return home[4].

This reason alone should recommend caution in viewing the opinion popularized after the second World War, which sees Thersites as a tribune fighting for the ordinary people and representing common sense in a just cause. As a man of plebeian descent, he symbolizes the impossibility for the ordinary people to speak their mind. Keeping their mouth shut, obedience, the acceptance of ideas put forward by the φέρτεροι – this is the fate of the λαοί. This is also how Alan Griffiths introduces Thersites in his article *Non-aristocratic Elements in Archaic Poetry*[5]. The decisive argument for his plebeian origin (πληθύς, δῆμος, λαοί) is the absence of his genealogy. It is untypical of Homeric poems, where even the warriors who appear only to die from someone's hand are provided with the father's name, and often that of the place where they come from. Only in the case of completely unimportant figures this information is sometimes omitted. Thersites' name seems to mean the Daring One, i.e. he who dares to speak his mind, although he has no right, θερσύς being an Aeolian form of θρασύς. Griffiths expresses a popular opinion when he says that "Later sources abhor the vacuum, and make him 'the son of Wildman' (Ἄγριος), an Aetolian – and brother of Diomedes' grandfather Oineus". Griffiths is satisfied with the scholiast's objections (*bT Scholia* ad v. 212): "If he'd been a kinsman of Diomedes, Odysseus wouldn't have beaten him up; he only assaulted the common folk, τοὺς ἰδιώτας"[6]. Convinced of the epigonism of the *Aithiopis*, Griffiths accepts without reservations the fact that Thersites is an important figure in this poem. The same applies to his attitude to Polygnotos' big wall painting in Delphi, which depicted Thersites casting dice with Palamedes, a hateful enemy of Odysseus (Paus. X 31, 1).

---

[4] Thersites' speech can be also interpreted as bad advice, against *euboulia* (εὐβουλία). In the *Iliad* Agamemnon repeats the suggestion to return or to start preparations for the return twice, but this is what earned him Diomedes' and Odyseus' reprimand. As Malcolm Schofield rightly points out (M. Schofield, *Euboulia in the Iliad*, CQ XXXVI 1986, p. 25 = D.L. Cairns (ed.), *Oxford Readings in Homers' 'Iliad'*, Oxford 2001, p. 250), Agamemnon, and only Agamemnon, has a right to make such suggestions, defetistic in the opinion of other chiefs, because they reflect his caution and responsibility for the outcome of the campaign. Good advice, *euboulia*, even „better advice", as Agamemnon puts it, helps to find rescue and lead to victory.

[5] In: A. Powell (ed.), *The Greek World*, London–New York 1997, ch. 4, pp. 85–103.

[6] Griffiths, *o.c.* (n. 5), p. 98, n. 3.

I think we should first examine the inconsistencies found in these sources and to determine whether the sources are derivative or not. From Proklos' summary and other references to the *Aithiopis* ascribed to Arktinos we learn that Thersites dies from Achilles' hand after he sneered at the hero and rebuked him for his love to captive Penthesileia, the Amazon queen and ally of the Trojans[7]. Achilles has to atone for this crime. It is forbidden to kill a compatriot because it starts a vendetta and brings blame on the whole army. The death of Thersites causes a rebellion (στάσις) among the Achaeans. We do not know its course, only its result: Achilles sails to Lesbos, where he makes sacrificial offerings to Apollo, Artemis and Latona and is finally purified by Odysseus. Another important result is that Aetolian warriors, deprived of their leader, go under the command of Diomedes, Thersites' cousin. It could not have happened in a peaceful and natural way, because they vied for the rule in their homeland and hated each other fiercely. The research conducted by analysts and neoanalysts negatives the opinion that cyclical poems are secondary in relation to Homer[8]. The researchers, from Hermann Fränkel to Gregory Nagy, are trying to find the place of each epic poem within the plot framework of the whole cycle. The obvious value of Homeric poems, their unity and role in the process of Panhellenisation do not allay doubts as to Homer's originality and suspicions of his creative, though sometimes inadequate imitation. Conclusions drawn from iconography also irrefutably point to the priority of cyclical tales. Black-figure painting registers almost no Homeric patterns, and in some instances where we can detect them, there are always elements alien to the surviving poems.

In judging the authenticity of the Aetolian lineage of Thersites, we can rely on sound and precise analyses of Wolfgang Kullmann (see n. 8). He discovered that the author of the *Iliad* had been acquainted with the Aetolian saga, but he

---

[7] Thersites is even rumoured to have put out her eyes with his spear, but "it was not this deed that turned Achilles' anger against him but the fact that Thersites cursed Achilles because he, enamoured, had allegedly made love to the dead body of Penthesileia" (*Scholia in Lycophronem* 995–1001). Thersites is said to have died by the strike of Achilles' sword or by the blow of his fist (the latter version is more readily accepted by ancient commentators).

[8] I will restrict myself to basic works only which have set a proper course of the research on the relation of the *Iliad* to the whole cycle: K. Reinhardt, *Das Parisurteil*, Frankfurt a. M. 1938; J.Th. Kakridis, 'Ομηρικες 'Ερευνες, Athenai 1944, also in: *Homeric Researches*, Lund 1949; H. Pestallozzi, *Die Achilles als Quelle der Ilias*, Erlenbach–Zürich ²1945; W. Schadewaldt, *Einblick in die Erfindung der Ilias* and *Ilias und Memnonis*, in: *Von Homers Welt und Werk*, Stuttgart 1951. The culmination of the research in this line are: W. Kullmann, *Die Quellen der Ilias. Troischer Sagenkreis*, Wiesbaden 1960; and G. Schoeck, *Ilias und Aithiopis. Kyklische Motive in homerischer Brechung*, Zürich 1961. The results of this research is sometimes questioned, recently by M. West, *Iliad and Aethiopis*, CQ LIII 2003, pp. 1–14. I think the polemics should be resumed, but it is beyond the scope of this paper. Temporarily, I accept as reliable J. Griffin's opinions, as in: *The Epic Cycle and the Uniqueness of Homer*, JHS XCVII 1977, pp. 39–53 (= *Oxford Readings...*, *o.c.* [n. 4], pp. 365–384); see also Nagy, *o.c.* (n. 1), pp. 7 f., 42.

points out that several things were significantly held back and others slightly modified. The explanation lies in the change in the image of Thersites. During the siege of Troy the Aetolians have a chief called Thoas who, for chronological reasons, should not be there at all. He is also absent in Apollodoros' catalogue of Helen's suitors (III 10, 8), an important comparative source for the determination of the reliability of the *Iliad*[9]. What is worse, it does not mention any chief of the Aetolians. It makes their presence at Troy inexplicable, considering that the only leaders who sailed to Troy were those who – as Helen's suitors – had taken an oath of help in case of her being abducted. For Kullmann the only reasonable solution of this problem is the erasure of Thersites' name from the catalogue, in view of the fact that it was impossible to reconcile his role as Helen's suitor with his image popularized in the *Iliad*. Kullmann argues that Thersites represented Aetolia in the competition for Helen's hand. He adds an iconographic argument: on the Tarent crater from the beginning of the fourth century BC (A.D. Trendall, Suppl. to the JHS LXXVI 1956, pp. 61 f. tab. Va; B. Neutsch, Archäol. Fundbericht AA 1956, pp. 223 ff.) there is a picture of Leda with Helen on her knee, holding a huge egg, beside them Odysseus, and above a young (!) Thersites (the figures are identified by their names), and a sitting figure with two spears identified as Μ[ενέ]λαος. Above and below them Aphrodite, Eros and the Dioskouroi on horseback close the composition. Certainly this scene should be associated with the competition for Helen's hand[10]. The putting together of Odysseus and Thersites in this scene, I think, illustrates the *neikos* (νεῖκος) between them, which dates back to their rivalry in courtship[11].

Kullmann's analyses and even more Georg Schoeck's (see n. 8) method of tracing motifs forcibly point out that not only is the *Aithiopis* primary to the *Iliad*, but also that in many places the *Iliad* is secondary to the *Aithiopis*[12]. It is also true for the Thersites scene; some parts, rationally justified and playing a key role in the *Aithiopis*, were almost automatically transferred to the *Iliad*, where they are marginal and inadequate. Kullmann derives this scene from the initial part of the *Aithiopis*. Here it is in Proklos' summary:

> Then Achilles kills Thersites because he insulted him with invectives (λοιδορία) and reproached him (ὄνειδος) for allegedly falling in love with Penthesileia.

---

[9] Kullmann, *o.c.* (n. 8), pp. 143–145.

[10] Ibidem, pp. 146–148.

[11] Following Nagy, *o.c.* (n. 1), I understand the initiation of the *neikos* as the basic element in the construction of epic poetry.

[12] Perhaps it is safer to speak, after Nagy, *o.c.* (n. 1), about epic traditions than fully constructed poems and about undertaking epic topics in similar epic patterns rather than modelling one text upon another. However, considering contradictory opinions of scholars, the subject requires a separate discussion, which seems of secondary importance for the scope of this paper.

> As a result, a rebellion (στάσις) breaks out in the army, caused by the killing of Thersites. *And then* Achilles sails to Lesbos [...] where he is purified of the guilt of his crime by Odysseus.

It is even clearer in external prolepses, i.e. anticipations going beyond the frames of Homer's poem. In the *Iliad* Thersites is described as

> ἔχθιστος δ' Ἀχιλῆϊ μάλιστ' ἦν ἠδ' Ὀδυσῆϊ
> particularly hated by Achilles and Odysseus (II 220).

As far as the reasons for enmity between Achilles and Thersites are concerned, the *Iliad* keeps silence, and mythographic sources are consonant with the *Aithiopis*. It seems inevitable, then, that Homer must have known the versions of the disagreement quoted in the *Aithiopis*[13]. In the Homeric poem Thersites opens his speech, upbraiding Agamemnon for his expectations to get a bigger share of the spoils and mentions bronze and women. In the context of the *Iliad* his words are unclear. Kullmann suggests that originally they were addressed to Achilles during the quarrel in the *Aithiopis*. The beating of Thersites by Odysseus is a prefiguration of his ignoble end in the *Aithiopis*[14]. Unlike in the Cycle, here Odysseus' deed, however, is inconsequent for the simple but important reason that in the *Iliad* Thersites is not a king. What is more, his position in the army is ambiguous.

Having noticed this fact, Kullmann draws certain conclusions. First, the presence of Thersites as an Aetolian *basileus* at Troy excludes the presence of Thoas. The latter, then, must have been purposefully introduced to replace Thersites. Second, the fact that Homer must have known the Aetolian saga is supported by the evidence of Thoas' appearance in the *Iliad* – because his position as a leader springs from the fact that he is the son of Andraimon, who was put on the throne by Diomedes. I believe it would not be pointless to summarize here briefly the meanders of the Aetolian saga. It recounts a relentless strife for the throne. Diomedes' father, Tydeus, was expelled from the country for the killing of conspirators against his father Oineus, the ruler. The conspirators were either Oineus' brother Alkathoös, or sons of another brother of his, Melas. However, six sons of a third brother Agrios, among them Thersites, depose Oineus, arrest and torture him, and give the throne to their father. At this point Diomedes

---

[13] Ancient commentators try to explain it, quoting the proverb "a wise man makes friends with another wise man, and a fool makes friends with another fool", i.e. through the difference in values and standing of these people.

[14] The significance of the killing of Thersites in the *Aithiopis* is stressed by the epithet Θερσιτοκτόνος given to Achilles in a fragment of an unknown comedy (fr. adesp. 425 N).

arrives from Argos with Alkmaion and succours his grandfather, treacherously murdering Agrios' sons. Only Onchestos and Thersites manage to escape. Because Oineus is too old to rule, Diomedes and his friend elevate Andraimon to the throne and, together with the old king, ride to the Peloponnesos. There, however, two Argios' sons ambush and kill Oineus. Diomedes takes the body of his grandfather to Argos and buries him there[15]. It is the matter of argument how this saga is time-related to Diomedes' two following war expeditions, of the Epigoni against Thebes and of the Achaeans against Troy.

The reasons for Thersites' and Diomedes' life-long hatred are numerous. However, after the death of Thersites', the Aetolian leader, two persons can aspire to assume the command of his army: Achilles, as the killer of Thersites, and Diomedes, as a relative and rival claimant to the Aetolian throne. In view of these facts it is not astonishing that Thersites' heritage is an important element of στάσις mentioned in the *Aithiopis*. Kullmann concludes that Thersites' genealogy was purposefully omitted to prevent an otherwise inevitable conflict between Odysseus and Thersites' cousin Diomedes. And the conflict would be harmful to the concept of μῆνις, because it would rule out the "complete isolation of Achilles" which is responsible for his exceptional elevation in the poem, and would be contrary to the general situation in the *Iliad* which often stresses "the co-operation between Odysseus and Diomedes"[16].

Kullmann aptly notices that "*ethopoiia* belongs to the most original achievements of its author"[17]. Thersites, one of Helen's suitors and the Aetolian *basileus*, becomes a caricature of a hero and a nobody, while Diomedes and, even more strikingly, Odysseus turn into positive heroes. In the Cycle the two latter characters perform two important deeds together: they steal the *palladion* and secretly drown Palamedes on a fishing expedition. (Palamedes became Odysseus' enemy when he exposed his professed madness − the *Kypria*). In the *Iliad*, however, their common exploit is significant only for the plot of the poem: during a night expedition they catch and kill Dolon. Let me recall that Polygnotos' painting presented Palamedes and Thersites casting dice. I believe that the choice of these two characters was not incidental. Their fate differs from that of the other characters − they both die from the hand of their countrymen. Their game of dice is probably a metaphor for their special fate[18]. Moreover, in politics there is nothing stronger than the alliance of enemies. The friendship

---

[15] Apollod. I 8, 6 and I 8, 5, 2.

[16] Kullmann, *o.c.* (n. 8), pp. 303 f.

[17] Ibidem, p. 147.

[18] Symbolic presentation of a subject-matter must have been typical for Polygnotos, if he presented the death of Troy and the slaughter of its defendants in the rose-coloured glow of Eos rising over the smouldering ruin of Troy.

between Thersites and Palamedes is a response to or a cause of the alliance of Diomedes and Odysseus. It is, I think, a natural political alliance of people threatened by the rising power of their opponents. I believe it is significant that the death of Palamedes in the final part of the *Kypria* – that is before the events described in the *Aithiopis*, decisive for the outcome of the war – leaves Thersites alone in the power competition. In the situation of Agamemnon's political and military favouring of Diomedes, Thersites' position is weak and endangered. Ephoros' account, credible in this respect and preserved by Strabo X 2, 25, shows that the decision to take Diomedes to Troy allowed Agamemnon to preserve a desirable balance of power in the Peloponnesos. Nevertheless, Thersites' attack upon Agamemnon in the *Iliad* seems strange, if not bizarre and senseless. In the *Aithiopis*, conversely. Let me point out that this is the only moment of union between Odysseus and Achilles, who are generally unfriendly towards each other and divided by νεῖκος[19].

The reasons why in the *Iliad* Thersites is shown as a man from nowhere become clear. Some basic questions, however, remain unanswered. Why is he not only deprived of his army and throne, ancestors and homeland, but also of normal appearance? Why is he so ugly?[20] Why is he a caricature of an epic hero? Why is his speech doomed to fail? And another question, which will suggest itself in the course of further analysis: was it perhaps his changed appearance that resulted in his anonymity and enigmatic nature of his presentation? The answer to these questions lies in the proper understanding of Thersites' words.

Proklos' summary of the *Aithiopis* mentions the effect of Thersites' speech: Achilles was reprimanded and, eventually, insulted (λοιδορηθεὶς πρὸς αὐτοῦ καὶ ὀνειδισθείς). In the *Iliad* the aim of Thersites' speech is twofold. On the one hand, it serves to set the kings at variance, i.e. to sow ἔρις (ἐριζέμεναι βασιλεῦσιν), on the other, to make a laughing stock of the speaker, to amuse the Achaeans (γελοίϊον... ἔμμεναι). The fragment addressed directly to Agamemnon is introduced by the expression (νείκεε μύθῳ), i.e. did νεῖκος against the king, we would say: presented his accusations. It was just the kind of conduct (characteristic *iterativum* – νεικείεσκε) that exposed him to Achilles' and Odysseus'

---

[19] Nagy, *o.c.* (n. 1), pp. 42–58, stresses that the dislike between Achilles and Odysseus is a rivalry between protagonists of the epic pattern, i.e. between heroes in their function of νεῖκος, typical for the narration. To prove this he juxtaposes *Il.* VIII 228–235 and *Od.* VIII 72–82.

[20] Pherekydes (*FGrH* 3 F 123) makes an attempt at explaining Thersites' ugliness by Meleager's pushing him down from a rock. It is a typical reason for ugliness in Greek mythology, but its result was exclusively or mainly lameness, like e.g. in Hephaistos. However, Homer's description goes much farther; the shape of the body, the tone of voice and deformation of the skull suggest inborn features and physical disability developing since infancy. Kullmann (*o.c.* [n. 8], p. 147, n. 3) does not accept Pherekydes' information and claims that it is a later attempt at reconciling the *Iliad* with the Theban tradition.

hatred. In this passage Nagy finds many expressions (ὄνειδος "reproach, rebuke, blame", ὀνειδίζω "make a reproach to one", κερτομέω "taunt, sneer", ἔλεγχος "reproach, disgrace, dishonour", and Thersites' epithets: λωβητήρ "foul slanderer", αἴσχιστος "the worst, causing shame", ἔχθιστος "most hateful", also the specific ones ἀμετροεπής "unbridled of tongue", ἀκριτόμυθος "confusedly bubbling", ἐπεσβόλος "throwing words about, rush-talking, scurrilous") that classify his speech as iambic[21].

Let me recall here that the functioning of aristocratic Greek society, like the Old Irish and Indo-Aryan cultures[22], operated on the principle of counterbalancing praise and blame, mainly through the medium of blame/praise poetry. Following the same pattern, Plutarch in the *Lykourgos* points out the *epainos* (praise) and *psogos* (blame) as the fundamental Spartan principles. Nagy specifies that basically the object of *ainos/epainos* praise was the confirmation of the value of the aristocrat[23]. It could be expressed in the following way: if by virtue of his noble birth the aristocrat possesses certain value (*aretē*), then each deed that shows it needs social acceptance (*epainos*) which confirms this value. Praise is the manifestation of the respect (*timē*) he enjoys. *Psogos* takes away this respect because it is an accusation of the lack of a required virtue or else of the inability to, or even the inefficiency at putting to use his *arete*. The target of blame is ridiculed and debased. Depriving him of his honour (*timē*), blame expels him beyond the boundaries of the archaic society. A iambic poet is, therefore, a representative of the society. It is not him who is removed beyond the margin of the society, as it was claimed for example until recently about Archilochos, but his victim.

The power of blame poetry lies in ridicule, in exposing its victim to public laughter. Gentili[24] stresses the existence of various degrees of mockery in *psogos* poetry, from playful mockery in the circle of friends (φίλοι, ἑταῖροι), which could be easily stopped by the person being ridiculed (Plut. *Lycurg*. 12, 6), to deliberately harmful sneers. The mockery was achieved either by putting oneself in the position of being ridiculous, in other words playing the role of the jester, or exposing someone else to ridicule. In Homer's poem, too, Thersites' speech is ambivalent, its effect depending on its reception. Thersites could aim either at inciting laughter (then he would ridicule Agamemnon, acting as a jester and

---

[21] Nagy, *o.c.* (n. 1), pp. 263 f.

[22] G. Dumézil in his *Servius et la Fortune: Essai sur la fonction sociale de louange et de blâme et sur les éléments indo-européens du cens romain*, Paris 1943, pioneered the research in bringing out these basic elements of archaic mentality in Indian and Old Irish cultures. This duality in archaic Greek society was presented by M. Detienne, *Les Maîtres de vérité dans la Grèce archaïque*, Paris ²1973.

[23] Nagy, *o.c.* (n. 1), pp. 222 ff.

[24] B. Gentili, *Poetry and Its Public in Ancient Greece. From Homer to the Fifth Century*, trans. by A.Th. Cole, Baltimore–London 1988, pp. 107–114, 269–271.

thus becoming τὸ γελοῖον) or conflict in the army (ἔρις), which would weaken the position of Agamemnon.

Such an attitude is typical of iambic poets. West established that the classification of a poem as iambic does not depend on its metre but on the character of narration[25]. *Psogos* poetry may take the form of reproach, insults, sneers or mockery. Despite its variety of forms, the blame is expressed in a schematic and strongly conventional way. Such is the character of Thersites' reproach. He formulates three accusations against the chief leader: of greed, lechery and cowardice. In the iambic code "greed" means voracious gluttony, not to say fattening oneself with something that is undeserved or not one's own, and that neither gives strength nor satiates the hunger. First Thersites says that Agamemnon has had his share of spoils and he still wants more prizes. Unable to gain them himself, he expects Thersites or some other Achaean to do it for him. A few lines farther Thersites returns to this subject in his ironic appeal to the Achaeans to leave Agamemnon alone at Troy: τόνδε... γέρα πεσσέμεν (II 237 "to digest his part of the loot")[26].

Gluttony, intemperate fattening oneself are typical iambic reproaches, in diction often linked with biting ἅπτομαι "I snatch to eat" (*Od.* IV 60; X 379), even "catch the victim with my teeth" (*Il.* VIII 339), δάπτω "I bite"[27]. Such terms are used to describe a dog, and the word κύων "dog" often appears as an epithet in blame poetry. Achilles calls Agamemnon κύνωπα "with the face of a dog" I 159 and κυνὸς ὄμματ' ἔχων "with the eyes of a dog" I 223[28]. Gluttony is stressed by the epithet μάργος. Gluttonous is the stomach of the beggar Iros (*Od.* XVIII 1–4: γαστέρι μάργῃ) and the mouth of Eris (Ibykos fr. 311a Campbell: Ἔριδός ποτε μάργον στόμα). The adjective μάργος is the source of the name of Margites, the protagonist of a mock heroic poem, a parody of an epos[29]. An important feature of this gluttony is the taking of somebody else's property. This is the guilt of Penelopa's suitors and this is what Odysseus warns the beggar Iros against – ἀλλοτρίων φθονέειν "you should not have envy about the property of others". The effect of Iros' gluttony and drunkenness is his appearance (*Od.* XVIII 3 f.)

οὐδέ οἱ ἦν ἶς

οὐδέ βίη, εἶδος δὲ μάλα μέγας ἦν ὁράασθαι.

---

[25] M. West, *Studies in Greek Elegy and Iambus*, Berlin–New York 1974, p. 22.

[26] The irony is stressed by the word γέρα "participation in spoils granted him by the army". This irony would reminds us of the king Midas: "Let Agamemnon use what he deems rightfully his".

[27] Cf. δάκος "a bite" *Pyth.* 2, 54. See Nagy, *o.c.* (n. 1), pp. 224–227.

[28] According to Lukianos the Menippean satire "bites like a dog, laughing" (sneers as a joy for oneself, not for other people).

[29] Nagy, *o.c.* (n. 1), pp. 229–233, 259 f., underlines the parallel structure of the names Margites and Thersites and points out that both are speaking.

He had no strength or power, he was only very big to look at (i.e. fat).

The lack of strength is manifested not only in obesity. In fr. 118 Hipponax sneers at Sannos: "You do not control your belly, and your lips long for food like a heron [...]. Your shoulders and nape have grown weak. But you still devour food". In Kallimachos' hymn Erisichthon, punished by Demeter, is absurdly thinning, unable to satiate his hunger. Greeks believed that greed, associated with avarice and gluttony, does not give riches and satisfaction but makes man pine away in poverty. This is how Pindar, an outstanding praise poet, presents Archilochos, his poetic adversary (*Pyth.* 2, 54–56):

I must
Avoid incessant biting with abuse.
I have seen from afar Archilochos, who had blame (*psogos*) at his disposal,
Fattening himself on hatreds expressed in hard words,
Although he himself was generally helpless[30].

This is also how Bakchylides speaks about himself at 3, 67 f.: ὅστις μὲ φθόνῳ πιαίνεται "the praise poet is the one who has not fattened himself on envy (φθόνος)". His task is to εὖ λέγειν (ibidem). Nagy compares this with the Irish tale *The Second Battle of Mag Tured*, a story about Dagdae, a noble knight, and Cridenbél, a blame poet, who was so greedy that his mouth was not on his face but on his chest. The poet, under the threat of blame, demanded three best portions of each of the knight's meals. Dagdae, fearing to lose his honour, let Cridenbél blackmail him. As a result, he became ill from malnutrition. He has no choice but to resort to subterfuge. He concealed three pieces of gold in the portions demanded by Cridenbél and in result the poet gorges on gold to death[31]. Let me point out that in this tale Cridenbél's greed is accompanied by unnatural ugliness.

Equally typical of iambic poetry is the accusation of lechery, which usually goes together with speech that is rude and bawdy (αἰσχρολογία), but also rich in metaphors[32]. Often the charge of immoderate and uncontrolled adultery is

---

[30] A.M. Miller, *Pindar, Archilochus, and Hieron*, TAPhA CXI 1981, pp. 135–143 (= G. Nagy (ed.), *Greek Literature*, vol. 3: *Greek Literature in the Archaic Period: The Emergence of Authorship*, New York–London 2001, pp. 45–53).

[31] Nagy, *o.c.* (n. 1), p. 231.

[32] Cf. Ch.G. Brown, *Iambos*, in: *A Companion to Greek Lyric Poets*, Leiden–New York–Köln 1997, pp. 11–88; West, *o.c.* (n. 24), pp. 25, 28 f.; J. Danielewicz, *Erotyka w jambie greckim epoki archaicznej* (*Erotics in the Greek Iambus of the Archaic Period*), Classica Wratislaviensia XIII 1990, pp. 15–22.

combined with sneers at sexual organs, especially a huge penis. The target of reproach is insatiable lechery and not impotence. Let us see how in Archilochos (fr. 18) the charge of lechery is connected with the image of fattening: "My penis has grown / huge like in a breeding / donkey from Priena, much fattened". Naturally, such obscenity being unacceptable in epic, this accusation is slightly veiled. First Thersites reminds Agamemnon that whenever the Achaeans took a town, they always gave him "many women". His greed is, however, insatiable. So Thersites asks: "perhaps you are lacking a new woman to keep only to yourself and make love with?" I also believe that the speaker by calling the Achaeans "women rather than men" (Ἀχαιίδες), because they are unable to oppose Agamemnon, puts them on a par with women belonging to the king.

The charge of cowardice against Agamemnon is levelled by Achilles (I 225–228): the king does not take part in forays, because he is afraid of death. Thersites is less direct, but the same charge can be sensed in his words that the king does not win his prizes himself but relies upon other people's achievements. The charge of the lack of courage to oppose the king is here directed against the whole army. This accusation – according to the contemporary notions, presumably the most serious of all[33] – is, however, less popular in iambic poetry, probably because it was not much concerned with martial topics. Nonetheless there is a significant confession of the poet Archilochos, who escaped from a battlefield. Naturally, he tries to explain and excuse himself, but I think that Gentili may be right in supposing that this is tomfoolery, the reversal of meanings aimed at creating a comic effect[34].

I think it would be worthwhile to find out what differs similar in tone speeches addressed to Agamemnon and delivered by Achilles and Thersites. Following Willcock's subjective opinion it is generally assumed that Thersites' speech is a caricature of Achilles' one. However, I believe that another formal factor (it is possible to find at least one) should be taken into account. Considering Thersites' logical and neat argument, the narrator's criticism that it was "chaotic, disordered" (ἔπεα ἄκοσμα, οὐ κατὰ κόσμον), supported by the word ἀκριτόμυθος "incoherent babbling" used by Odysseus, remains unclear. However, another epithet applied to Thersites, ἀμετροεπής, not knowing the moderation in words, correlates to the narrator's expression describing him as "a man who knew *many* disordered words" (ἔπεα φρεσὶν ἦσιν ἄκοσμά τε πολλά

---

[33] According to Kritias' opinion (cf. Archil. testim. 46 T).

[34] Gentili, *o.c.* (n. 26), p. 195. The combination of various reasons for blame is not untypical of this kind of poetry. The word τὸ ἔλεγχος, "disgrace, dishonour", is used in Homer's poetry in a conventionalized way to express the accusation of cowardice: κάκ' ἐλέγχεα. The same epithet appears in the charges made by the Muses in Hesiod (*Theog.* 26), combined with the accusation of gluttony (see below): κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον.

τε ᾖδη)[35]. In the already mentioned passage *Pyth.* 2, 52–56 Pindar states that, unlike blame poets, he should not "bite with reproaches", and especially should avoid δάκος ἄδινον, that is "constant biting rather than painful or violent, i.e. permanent criticism"[36], because although a praise poet can reprimand, like Pindar reprimanded Ixion's wickedness only a little while ago, he cannot stick to the reproach diction for too long. The alleged abundance of words would therefore be a iambic trait of Thersites' speech[37]. The former two epithets, juxtaposed with the characterization of another iambic poet, Aisopos[38], found in his *Life* (τὸ δὲ δὴ πάντων ἐν αὐτῷ χείριστον ἦν τὸ βραδύγλωσσον καὶ τὸ τῆς φωνῆς ἄση μόν τε καὶ ἀδιάρθρωτον "The worst of all was the slowness of speech, unclear voice and chaotic speech") also reveal their character of the iambic code. Thersites was also described as λωβήτηρ "someone who casts disgrace upon man with his blame". In Greek casting disgrace is etymologically related to harming and crippling. That is why the scholia often characterize Thersites with the passive form of the verb λωβάω which relates to his disability, allegedly the result of an accident[39]. The meaning of λωβάω is to harm someone, to cripple him, and in its secondary meaning – to insult, disgrace someone.

It is time now to discuss Thersites' puzzling appearance, which substitutes his lineage. He is described as φολκός (*hapax eirēmenon*). The scholia propose two readings of this word: "cross-eyed" and, according to contemporary commentators a more probable one, "bandy-legged". The scholia insist on the first meaning, suggesting that the poet constructs his description like a sculptor, who begins his figure with a head. The whole episode with Thersites they see as a comic scene, claiming that it was not Xenophanes who created σίλλοι, but Homer, who sneers at Thersites and presents Thersites' sneers at the kings. The name σίλλοι means a genre of satire, written in hexameters and often parodying the epic. But also, in its first meaning, like the verb σιλλαίνω, related to σιλλόω, peeping/casting furtive glances, "averting one's eyes in the gesture of disdain and sneer" τὸ σιλ[λ]οῦν, ὅ ἐστι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠρέμα παραφέρειν ἐν τῷ διαφαυλίζειν καὶ διασύρειν, that is contemptuous squinting. "Squinting" is, then, typical of sneering poetry generally, not only that of a later period. That is why in the case of φολκός, in its meaning of "cross-eyed", we find not so much an

---

[35] It is worthwhile to notice the specific arrangement of words ἄκοσμά τε πολλά τε, and not as usually πολλά (τε) καὶ ἄκοσμα. It points out to a certain independence of the adjective πολλά.

[36] Miller, *o.c.* (n. 32), p. 138.

[37] Nagy, *o.c.* (n. 1), p. 264, mentions that Helen's suitors accused Odysseus, using an expression similar to the epithet ἐπέσβολος.

[38] About the fable as a form of iamb and Aisopos as a iambic poet see Nagy, *o.c.* (n. 1), pp. 279–288.

[39] *Scholia vetera* ex. <λωβητῆρα:> τὸν ψεύστην ἢ τὸν λωβηθέντα. b (BCE3 E4) Til; διὸ καὶ λελωβῆσθαι τὸ σῶμα b (BCE3 E4) (also *FGrH* 3 F 123).

element of disability, but rather an element of a typical mask of a iambic poet. Thersites drags one foot and his shoulders meet over his chest, that is he was hunch-backed. His skull is shaped very specifically, which indicates his racial otherness: ὕπερθε φοξός[40] ἔην κεφαλήν means "his head was pointed". This word, from the field of the manufacture of clay pots, refers to pots which got distorted while baking in the kiln. In *AP* this adjective describes calices [κύλικες] φοξαὶ τὸ χεῖλος, in Semonides the epithet φοξίχειλος also refers to a calix, so probably in Thersites' case it is a flat head which runs up to a point. The meaning of the following expression is also unclear: ψεδνὴ (*hapax*) δ' ἐπενήνοθε λάχνη "the top (?)[41] of his head was covered (?) not with human but rather animal hair or fluff". The scholia suggest that he is bald[42].

As we have already noticed, the victim of iambic attack was described in typical epithets. They refer to certain traits of character, which translate into appearance. Researchers have proved that such presentation of enemies and competitors is characteristic not only of Archilochos and Hipponax, but also of Hesiod, Alkaios, Sappho and, naturally, Homer. In the *prooimion* to the *Theogony* the Muses scold Hesiod, and through him other shepherds/poets, as γάστερες "stomachs". It should not be understood as a charge of writing for profit, i.e. flattering the public, or of loafing, i.e. belly-worship, but as a typical iambic epithet describing the greed manifested in taking undeserved property or property of other people[43]. The whole repertoire of iambic epithets can be traced in Alkaios' references to Pittakos, a historical figure, who according to the poet betrayed his *hetairia*, that is his *polis*, and allied himself with the enemies to the undoing of his town. Basic for this problem is the excellent article by Leslie Kurke[44]. She proves that the epithets Alkaios applies to Pittakos should not be read as having any reference to historical truth. They are all elements of convention and the author's use of it was dictated by his inner conviction that Pittakos had broken with what is good, honest and just. Diogenes Laertios writes[45]:

> Alkaios calls him [Pittakos] drag-foot (σαράποδα, σάραπον), because he had flat feet and trailed them behind him; chap-foot (χειροπόδην) because of the cracks in his feet, which they call 'chaps'; prancer (γαύρηκα), since he was always prancing

---

[40] Etymology unknown.

[41] The verb is derived from τὸ ἄνθος.

[42] ex. ψεδνή: πιθανῶς, ὅπως μὴ λανθάνῃ τὸ φοξὸν τῇ κόμῃ καλυπτόμενον. b (BCE3E4) T.

[43] The Muses claim the exclusive knowledge about truth and falsehood, that is about the reality of the world presented in poetry.

[44] L. Kurke, *Crisis and Decorum in Six-Century Lesbos: Reading Alkaios Otherwise*, QUCC XLVI 1994, pp. 67–94.

[45] Diog. Laert. I 81; Alc. fr. 429 L.–P.

around; pot-belly (φύσκωνα) and big-belly (γάστρωνα), because he was fat; dusky-dinner (ζοφοδορπίδαν) since he did not use a lamp; and well-swept (ἀγάσυρτον), since he was slovenly and dirty.

Some epithets are exceptional; they seem poetically elaborate, while others betray traces of convention. Nonetheless the image of Pittakos they create is very unpleasant and unsympathetic. Only the analysis of the surviving fragments of Alkaios reveals their real meaning. Let us put down a few observations. The epithet ὁ φύσκων "potbelly" appears in the context of scorning the oath which ties him with the *hetairia*: trampling it (literal translation: treading on it with his feet), he devours our city – βραϊδίως πόσιν / ἐ]μβαίς ἐπ᾽ ὀρκίοισι δάπτει / τὰν πόλιν ἄμμι (fr. 129, 22–24). In fr. 70, 7 Pittakos is given consent to his "devouring of the city" (δαπτέτω πόλιν). In the iambic code he can be allowed to "devour the city" because in the end the taking of the common property of all citizens will be his undoing. According to Kurke the epithets referring to his lameness or the deformation of his belly should be associated with the expressions referring to the trampling of the oath and taking advantage of the temporary blindness of the citizens. The word "potbelly" expresses also Pittakos' lowly origin. In Alkaios' eyes the betrayal of the one's *philoi* is the deed of a non-aristocrat, because the aristocrat can never afford to behave in such a way. And this is how Kurke explains the suggestion, made by the poet, of Pittakos' common origin[46]. Let us notice that this trait is a direct parallel to Homer's negation of Thersites' royal descent.

The ugliness of the reproached or scorned person is, then, more a convention of iambic poetry than a real feature. This change in the image can be traced in historical figures, to say nothing of characters appearing in myths or literature. The appearance of the beggar Iros is a living embodiment of iambic reproaches. The question is, are figures like Iros or Thersites inherent to the myths or the epic Cycle? Or perhaps they are fictitious, created by Homer's imagination to serve the purpose of the plot? Perhaps the answer can be provided by the analysis of their names. Kullmann puts forward objections against interpreting Thersites' name as speaking. He points out that there are many Greek names based on this stem (e.g. Thersandros, Thrasimedes) and refers to a number of Thessalian inscriptions in which "Thersites" appears as a proper name. The popularity of West's and Nagy's theories, especially in the English-speaking world, resulted in the general tendency to see all names in iambic poetry as nicknames, speaking names or stock-figures. However, recently there have been voiced critical opinions opposing the trend to treat the figures like Lykambes or Neobule, the victims

---

[46] Fr. 348, 1: τὸν κακοπατρίδαν, fr. 129, 13: τὸν Ὕρραον δὲ πα[ῖδ]α.

of Archilochos' *psogos*, as fictitious[47]. The most significant for this paper are conclusions drawn by Ralph M. Rosen in his article *Hipponax and the Psogos*[48]. He claims that in view of independent evidence given by Pliny the Elder and provided by a plinth of a monument found in Delos and dated to c. 550 BC, the figures of Boupalos and Athenis, who are ἐχθροί to Hipponax, should be treated as historical. Rosen goes on to prove that Boupalos' name was used by the poet as a nickname covering its bearer with ridicule, a play on words understandable in the context of the poem. Βούπαλος is composed of two elements: βου-, "referring to a bull", and πάλος, a local variety of φάλλος[49]. Quite apart from the real etymology of this name, in highly erotic and obscene contexts in which it appeared, the audience understood it as "Big Dick". No wonder that Greek iambic poets could utilise the semantics of proper names to ridicule their bearers[50].

Iros and Thersites are not, however, the objects of iambic attack but the agents through whom it is launched. But, then, the ugliness is a feature characteristic also of iambic poets. The sculptors Bupalos and Athenis are said to have suffered Hipponax' iambic revenge because they dared make a sculpture ridiculing his ugliness. The ugliness of a *psogos* poet is considered a biographical convention, a feature both of his character and appearance. Another representative of blame poetry, Aisopos, was said to be exceptionally ugly. His description is similar to that of Thersites, the only difference being that the unpleasant appearance does not prevent him from creating a positive image of his character, mind and spirit:

> Fate ordained that he was not only a slave, but also the ugliest of all people from his environment. He was pointed (φοξός, *sic*), with a flat (upturned?) nose, a flat nape of his neck, and prominent lips; he was dark (black) and had a protruding belly (προγάστωρ, a potbelly), bandy-legged (βλαισός)[51] and stooping forward (κυφός, hunch-backed), nearly uglier than the Homeric Thersites[52].

---

[47] Cf. W. Rösler, RhM CXIX 1976, pp. 300–310; H.D. Rankin, QUCC XXVIII 1978, pp. 7–27; M.G. Bonnano, MH XXXVII 1980, pp. 65–88; E. Degani, Gnomon LII 1980, p. 513; B. Gentili, QUCC XI 1982, p. 24; C. Carey, CQ XXXVI 1986, pp. 60–67.

[48] TAPhA CXVIII 1988, pp. 29–41 (= *Greek Literature...* [n. 30], pp. 31–43).

[49] Ibidem, pp. 33 f., n. 17.

[50] Rosen (ibidem) points out the objects of Hipponax's *psogos*: Σάννιος in fr. 129, the association with the word σάννιον "penis", and an allusive jeer at his nose. Considering the inadequacy of names, patronimics were used extensively: Hipponax's Συκοτραγίδης fr. 177 (also Archil. fr. 250), Αἰσχυλίδης fr. 196, 9; Archilochos' Κερυκίδης fr. 185 W, Ἐρασμονίδη Χαριλάε fr. 168; Kratinos' Ἐρασμονίδη Βαθίππε fr. 11 KA and many other comic patronimics invented by Aristophanes.

[51] Bandy-legged appearance would also be an element of the description of ugliness.

[52] *Vitae Aesopi*: Vita Pl vel Accursiana (sub auctore Maximo Planude) (recensio 1).

The same was claimed about Sappho, whose poetic output – as it has recently been proved by Todd Compton[53] – contains *psogos* in no lesser amount than *epainos*. This is connected with the fact that the iambic poet used to wear a sneering and comic mask. The evidence of Kritias proves that Archilochos laid on his own shoulders nearly all the reproaches that are usually levelled at the object of the iambic attack. He accused himself of being a bastard, though the name of his alleged mother, a slave woman Enipo, is a speaking one (Insult). He presented himself as an impertinent fellow, greedily taking the things that are not his own – ὑβριστής, a lecher λάγνος and even a coward (the incident of abandoning his shield). In the fragments that have come down to our times we find clear traces of his blaming himself of lechery (e.g. *Pap. Colon.* 7511, that is fr. 196a W), cowardice (fr. 5 W), drunkenness, and failing in his duties as a soldier (e.g. fr. 4 W) etc. The "putting" of such a mask by Archilochos, and by Hipponax, means adopting a convention, assuming a role understandable for the audience, evoking their laughter and protecting against aggression of the man attacked who defends his honour. All these self-accusations of Archilochos paved the way for new trends – it was, I think, the first attempt at a realistic approach in literature.

It has been stressed that victim of *psogos* and his blamer were in ancient times associated with φάρμακος, the Ionic scapegoat, rejected by the society and expelled beyond its boundaries, whipped, and then stoned or hurled down from a rock. *Pharmakos*, therefore, takes upon himself the whole guilt of the society, becoming thus the worst, i.e. the ugliest of men. In archaic cultures it is believed that the character and value of a human being is directly reflected in his appearance. In the *Iliad* the blows Thersites' receives suit his role of a scapegoat, and in a way foreshadow his murder in the *Aithiopis*. However, the poet could see himself as a *pharmakos*, thus Hipponax fr. 37 W: "Told them to throw stones at Hipponax and stone him".

The question remains why the poet is identified (sometimes in his own eyes) with the victim. The explanation that the ugliness of character determines the effectiveness of iambic attack seems rather insufficient.

Fundamental to this task is the knowledge when a person or his deed becomes ridiculous in the eyes of an archaic society. The iambic poet is not isolated in his laughter, like Menippos of Gadara in a later period, but tries to make people laugh at his enemy (ἐχθρός). Let me recall the story sung by Demodokos in Book VIII of the *Odyssey*, about Aphrodite and Ares caught in a net by Hephaistos. What are the gods laughing at, looking at the lovers locked in an embrace? Even Lukianos, relating the same story, finds this moment obscure or improper

---

[53] T. Compton, *The Barbed Rose: Sappho as Satirist*, Favonius I 1987, pp. 1–8 (= *Greek Literature...* [n. 30], pp. 55–62).

and skips it in his narrative. The truth is, the gods scoff at the humiliation of the entrapped lovers. But there is also another condition *sine qua non* of ridiculousness. The gods explain their amusement, claiming that:

> Evil deeds do not show ἀρετή, the slow one (βραδύς) catches up with the swift one (ὠκύν). Like now, Hephaistos, being slow, caught Ares, who is the swiftest (ὠκύτατον) of gods [...], limping (χωλός)[54], he resorted to a trick (VIII 329–332).

The person who ridicules others must be presented, by others or by himself, as an underdog[55]. This is how Archilochos presents himself in the epode addressed to Lykambes in which he tells a fable about a fox who, with Zeus' help, revenges himself upon an inaccessible eagle (fr. 172–177 W). It follows, then, that social boundaries could be crossed, a worse man could humiliate a better one, and the blame must have been felt more acutely. But the poet acted on the behalf of the society. On the one hand, he purifies it by the removal of an individual who should not belong to it (the effect of a iambic attack is manifested in the recurring tale about the rebuked men who hanged themselves). On the other, he lets the underdog revenge himself on the more stronger or powerful enemy. The iambic attack, therefore, is always a means of rectifying a wrong, because it is always a wrong that makes the poet speak out (cf. Hippon. 115 W: ὃς μ' ἠδίκησε; Sappho fr. 1, 19: τις, ὦ Ψάπφ', ἀδικήει)[56]. It should be stressed that the revenge is the revenge of the weaker party who otherwise would be unable to get at his enemy. Kurke (see n. 44) points out that τύραννος and φάρμακος are at two extremes of Greek society, on its top and bottom, but *psogos* draws them together, because both are social outcasts. And this is how Alkaios presents Pittakos.

However, the use of such a weapon must necessarily be subject to limitations. That is why the blame poet became popularly identified with blame. The danger of being attacked, seen by the privileged classes as impudence, must have aroused their prejudice against the iamb. The abuse of the iamb must have resulted in labelling of the blame poet as "fattening himself on envy" (φθόνοισι πιαίνειν).

The success of the iambic poet depends on the general acceptance of his poem. Attacking honour of his victim, he must have taken into account his reaction and the reaction of the whole community. If the community finds his reproaches justified it can protect the poet against the wrath of a powerful enemy, but if it does not like them the outcome of the attack may be regrettable. The latter was what

---

[54] Nb. he was lame in both legs, in verse 349 he is called ἀμφιγύεις.

[55] Presenting oneself as an underdog makes prayers more effective, e.g. Sappho fr. 1.

[56] See Compton, *o.c.* (n. 53), p. 6.

occurred to Thersites in the *Iliad*, where nobody supported him (in the *Aithiopis*, conversely – his death brought about outrage and disturbances). It turns out that the reaction of the community was a kind of a safety valve against unfounded reproaches as well as against premature and improper reaction to them. Cairns[57] argues that the act of levelling words of blame (αἰσχροῖσιν ἐπέεσσιν) alone could not have proven detrimental to anyone's honour. The victim always sought the support of the people who had heard these words and tried to convince them that he had been insulted and had a right to defend his honour – *nemesis*. Significant in this context is a comment of a nineteenth century scholar J. La Roche upon Odysseus' answer to Thersites' speech: "Thersites' babbling does not deserve any admonition, only a short retort"[58]. Odysseus, however, tries to convince the audience about the injustice of Thersites' reproaches, thus paving the way for the general approval of physical attack he intends to launch at him.

* * *

It is time to sum up. Nagy argues that Thersites, who is called "particularly hated by Achilles and Odysseus", ἔχθιστος, is, in the structure of the *Iliad*, an antithesis to these characters, who compete for the title of "the best of the Achaeans" (ἄριστος Ἀχαίων) in the Cycle[59]. He was singularly well primed for this role. Nevertheless, in spite of his being endowed with a new personality, Thersites, in the process of transference from the Cycle, retained certain original traits, which are contrary to the image Homer tries to convey. Thersites cannot be a simple soldier, one of πληθύς, because it would be inconsistent with what he says about himself, e.g. that he captured Trojan prisoners and took ransom for them, which indicates that he was a front-fighter, a function that was a privilege of aristocracy. Kirk points it out in his commentary to the *Iliad* and adds that if Thersites had been a simple soldier, he would not have been allowed to speak at the assembly[60]. He would have only had the right to express his consent by acclamation or, occasionally, his disapproval[61]. However, ancient commentators read the intentions of the poet differently. The author intended the Thersites scene as comic and it must be acknowledged that it is consistent with compositional elaboration of all elements. Thersites decided to mock Agamemnon and his

---

[57] D.L. Cairns, *Affronts and Quarrels in the Iliad*, in: *Oxford Readings*... (n. 4), pp. 203–219.

[58] *Homers Ilias*, für den Schulgebrauch erklärt von J. La Roche, Berlin 1870.

[59] Nagy, *o.c.* (n. 10), pp. 259–264.

[60] Kirk, *o.c.* (n. 2), pp. 138 f.

[61] It would be wrong to assume that the "rationality" of Thersites' arguments springs from his "lowly origin". Not only because his arguments are not better than those of other speakers, but also because, as Schofield (*o.c.* [n. 4]) proved in opposition to earlier opinions, heroes' speeches do not appeal to emotions only.

supporters. That is why he tells bogus stories with a straight face and claims the credit for other men's exploits, including his name among the greatest warriors. They see it both as an extravagance of a fool, who has always played the fool and is now playing the fool. But this conception assumes that the attack of such a person could not affect the opinion of the assembly. Attacking Thersites, Odysseus claims that the actions of his opponent are only negative; he does not say how to capture Troy, but only "sits and abuses Agamemnon"[62] (II 255). Such a presentation of the role of someone who casts *psogos* seems literary and partial. It reminds us of Pindar's opinion on the corypheus of blame poetry, Archilochos. From the point of view of the iambic poet, sneers and accusations are a very dangerous and valuable weapon, an effective means of revenge, which can even bring on the death of the accused person. Above all, however, such speech is accepted and sanctioned by the society, and therefore dangerous to rulers.

For a person invented by Homer for the sake of one scene only, Thersites appears too extensively in Greek literature. He is mentioned by too many poets and mythographers, appears in too many mythical motifs, and his role there is too significant. What is interesting, he is not presented there as a fool, sneerer, or a cripple, which would seem to be his natural image. Thersites plays an important role in the Aetolian saga, which have no reference to the *Iliad*. The question arises why give him Aetolian lineage? If only to strengthen his role in the *Aithiopis*, then it would only increase difficulties because Diomedes, angry at the death of his relative, could have stood up for a closer relative, not a persecutor and slayer of his grandfather. Thersites, in his prime, is one of Helen's suitors; placing him on the crater from Tarent indicates his importance for the structure of the myth – he is not shown as one of many suitors, but probably together with the winner in this rivalry, Menelaos, and Odysseus, who nearly became Helen's husband. This is how Thersites' figure was introduced into the Trojan cycle. It explains the circumstances of and reasons for his participation in the Trojan War.

The most significant, however, seems to be his participation in another famous expedition, against the Calydonian boar. Ancient commentators, citing Euphorion or Pherekydes, relate only an outline of the story which resulted in his disability. Allegedly, Thersites took fright and left the post where he had been standing guard and hid high in the mountains; then he is said to have been insulted in words, pursued and deliberately or accidentally pushed down from a rock by Meleager. However, if we realize that Meleager as Oineus' son is Thersites' cousin, and Thersites is Agrios' son – then the role of Thersites seems

---

[62] Undoubtedly ἦσαι is Odysseus' sneer (Thersites will sit down only when he has been struck by Odysseus), probably aimed at questioning Thersites' military deeds, which he boasted about before Agamemnon. I think that the implied meaning of Odysseus' expression is "you shirked front-line service". But this is a case of "sneer for the sneer" and is not necessarily true. But it effectively deprives Thersites of a chance to retort.

to be much more important, in all probability not limited to the related incident, which may be seen as the epilogue of a rivalry. The rivalry, in turn, might have concerned more serious matters than the killing of a monster sent by Artemis; it might have concerned the Aetolian throne. Perhaps the author of the *Iliad*, and more broadly all poets of the Trojan cycle, use this much older figure from Aetolian sagas, which probably had never been a cycle, but were a repository of patterns for later epic cycles[63].

Thersites has been deprived of his descent, rank and, above all, his appearance. As far as the descent is concerned, it was enough not to mention it. In the case of his appearance, however, there is a detailed description of his ugliness. So if Thersites even for Homer is not and cannot be a man of lowly origin, what has he done to deserve Odysseus' blows? It seems that his only fault is that he opts for the return. In the astonishing sylogism of Homer and Odysseus it is tantamount to his being a coward. A little earlier Odysseus addresses the escaping leaders: "you are not a κακός"; it follows that those who want to go back home are κακοί, no matter what their arguments are. In our eyes such an approach is revolting – it recalls the worst epoch of totalitarianism. Greek παρρησία (nb. it originally meant "speaking against someone's opinion"), has not emerged yet; is a thing of the future.

The consequences of Thersites' jeering speech are more serious than the assault and battery. He also, like a iambic poet, falls victim to the reproaches levelled at someone else; the blame becomes also his. He portrays his opponent as a scoundrel and this portrait becomes a mirror, which transforms him into a monster. The reason for assigning this role to Thersites is his iambic speech in another part of the Cycle mentioned in the *Aithiopis*. In accordance with Rosen's conception (see n. 48), the name "Thersites", which has both positive and negative connotations, was used instrumentally; in the context of his speech it suggests "the daring one", "an impertinent fellow". The Thersites scene secures success to Agamemnon's plan, while his deformed image justifies Odysseus' brutal attack. His image created by Homer sets the audience against Thersites. First, because as an antitype of the Homeric ideal hero, he is perceived as loathsome, second, because his total, crushing and overall criticism of Agamemnon exceeds the extent of blame acceptable in heroic epic poetry. In epic the usage of blame is very limited; we might say that only a hint is allowed. Characters, facing a critical opinion about themselves, utter the famous warning, which is a signal for the opponent to stop their reproaches: ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων; "What a word has escaped from behind your teeth's enclosure?"[64].

---

[63] This speculation seems corroborated by the references to the Calydonian boar hunt and the war between the Curetes and Aetolians.

[64] E.g. *Il.* IV 350.

Sometimes, as during the meeting of Achilles and Aineias, the protagonists bridle their tongues with a little blackmail: "Don't say such things about me, Achilles, because I could also say something like that about you" (*Il.* XX 200–202)[65].

Thersites levelling accusation at Agamemnon is also a portrait of the iambic poet at his worst. If he is a cripple unable to fight, a hunchback, he has no right to decide about the war. His opinion, therefore, only expresses his jealousy of better men than he; letting loose the torrent of abuse, he is, like a iambic poet, "fattening himself on envy". As we already know, such an action indicates the lack of any other methods of dealing with the situation and inefficiency detrimental to the abuser. That is why Thersites' attempt at persuading the army to go back home is doomed. His speech is, then, purely functional. For example, astonishing as it is, no motives for his verbal attack at Agamemnon are given. If a iambic attack is a means to avenge a wrong, then the author of the *Iliad* does not mention the fact[66]. The functional character of the speech becomes more obvious in the light of the following event. In the *Aithiopis* his death nearly brings about a rent in the army and probably the defeat of the Achaeans or at least their disgraceful return home after a glorious victory over the Amazons allied with the Trojans. His beating in the *Iliad* has a contrary effect: it unites the Achaeans, preventing the raft and a disgraceful return after Achilles' withdrawal.

The scholia rightly show the parallelism of two comic scenes: the Thersites one – which relieves the tensions connected with the danger of the inglorious end of the expedition and the return of the army, and the Hephaistos one, preceding the second gathering – which relieves Zeus' anger at Hera. Lame, crippled, bawling and humiliated, Thersites makes soldiers laugh, just like lame and mentioning his old humiliation Hephaistos makes gods laugh.

Neither in the Aetolian saga nor in the Trojan Cycle does Thersites appear as a particularly nice person. But he is a tragic hero, because, like Palamedes, who probably was his friend, he falls victim to political frictions and contests among the Achaeans. What makes him even more tragic in my eyes is the fact that it was not enough that he met his death by the hand of his fellow warrior; he was also deprived of honour and transformed into a caricature of an Achaean ideal.

APPENDIX

Warning against exaggeration, appropriate to the disputes and diatribes with youths only, when paradoxical conclusions are acceptable, Polybios gives, as

---

[65] Cf. Nagy, *o.c.* (n. 1), pp. 270 f.

[66] The ancients also felt the lack of motivation, so there appeared confabulations presenting Thersites as a dishonest administrator of the poet's estate, bribing jury (pattern like in Hesiod's *Works and Days*). The helpless poet decided to revenge himself by slandering Thersites.

examples of such absurdity, the praising of Thersites or the blaming of Penelope or some other equally respectable person. However, it was not the aim of my interpretation of the Thersites episode. It would not be pointless, I think, to juxtapose it with the rhetoric defence of Theristes, which we find in the writings of the rhetorician Libanios. Unfortunately, Libanios knows nothing more about Thersites than we do[67], and most of his arguments are emotional or sophistic.

For Libanios the Aetolian lineage of Thersites and his participation in the Calydonian boar hunt is obvious. According to him, Homer's silence about it is a sign of Thersites' modesty. Thersites went to Troy, although his disability exempted him from the oath taken by the leaders before embarking. His participation raised the spirits of the army; it would be a shame to stay at home when even Theristes did not hesitate to go to war. This is how Libanios explains Achilles' and Odysseus' hatred for the cripple – both leaders wanted to steal themselves away from the struggle (the former disguising himself as a woman, the latter – as a madman). If it were not for the ὡς εἰκός, it would seem here that Libanios draws from sources unknown to us, because he claims that Theristes "jeers at them and accuses them of cowardice" (αἰσχρῶς ἑαυτοὺς ἐκκλέπτειν τῶν ἀγώνων πειρωμένους [...] κατεγέλα τε καὶ λόγους ἔλεγε πρέποντας τῇ τοιαυτῇ κακίᾳ). The *Iliad* does not mention the jeers and accusations – they can be found only in the *Kypria*. It is imagination that prompts Libanios the probability of such a situation[68].

Libanios opines that Thersites cannot resist speaking ill about ill deeds, i.e. he cannot refrain from speaking truths uncomfortable for the rulers. This is how his speech strikes us, compared to Nestor's one. Libanios goes on to say that Thersites did not oppose Achilles or Odysseus when they were right (however, this is a conclusion drawn form the fact that Homer does not mention such instances) but, impartial and courageous, he did not hesitate to cast blame on those who were at fault. Here comes the definition of Thersites as a speaker of sneers and blame. He did not criticise ordinary people, whose simple life sufficed to keep them within bounds, but he was necessary for the mighty and rich as a voice of reason,

> ὃ ἔμελλεν εἴσεσθαι τὰ ἁμαρτανόμενα καὶ ἐπιπλήξειν καὶ καταβοήσεσθαι καὶ τὰ μὲν διακωλύσειν, τὰ δὲ ἐπανορθώσειν καὶ δείσειν τῶν ἁπάντων μηδέν, μὴ σκῆπτρον, μὴ δεινότητα ἀνδρός, μὴ φίλων πλῆθος, μὴ τοὺς ἐκείνων προβεβλημένους

---

[67] He declares that he intends to found his argumentation on Homer's text only (τὸν Ὅμηρον αὐτὸν ἔς τινα παρεχόμενος μάρτυρα). However, he broadens the material without notice, drawing form the poets of the Cycle.

[68] Later he returns to this (imagined) incident, making the same reservation, but adding that Thersites criticised only Achilles' arrogance (Ἀχιλλέα, [...] ὡς εἰκός, ὀγκούμενον κατεμέμφετο). It is a typical scholastic and rhetorical reproach against this hero.

> who would give heed of their errors, chastise them with blame and spoke out against their errors, preventing some and correcting others, fearing nothing – not sceptre, not cunning (eloquence?), not numerous supporters, not their protectors.

Libanios also defends the truth of Thersites' boasts about his military exploits. First, Thersites would not have bragged shamelessly among people who knew him well (Homer speaks ill about him, but does not say he was mad). Second, a lie would have entailed the reaction of Diomedes. Having allowed Thersites to speak his own undeserved praise, Thersites' cousin would have incurred a portion of the shame himself. And, first of all, had Thersites been as useless as Homer presents him, Diomedes would not have allowed him to participate in the Trojan expedition. And the Greeks must have believed what he said if they did not eject him but let him finish his speech.

For Libanios the final argument in favour of the truth of Thersites' words is the incident taking place after his speech. The brutal attack of Odysseus and the silence of Agamemnon indicate that they could not rationally refute the cripple who found fault with the king.

This summary makes it evident that limited sources and the way of selecting arguments render Libanios' clever observations useless for my argument here[69].

University of Wrocław

---

[69] Translated by Anna Rojkowska.

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

ARGOS AND THE ARGOLID IN THE FIRST HALF OF THE FIFTH CENTURY BC

By

RYSZARD KULESZA

According to a widespread opinion, Argos was the main power of the Peloponnese in the Archaic period. Within the great Argive empire were, among others, Kynuria, Thyreatis and Kythera[1]. This thesis has, however, surprisingly little substantiation in the sources. The statement of Herodotus (I 82) that Argives had once controlled the western shores of the Gulf of Argolid south to the Malea peninsula, as well as Kythera and other islands off the coast, may refer to the *Illiad* (II 108), as has been noted by Karl Julius Beloch[2]. Leaving aside the ineffectual attempts at drawing boundaries (and describing the history) of the postulated Argive empire, the end of its existence is dated to the second half of the sixth c. BC and early fifth c. BC. Argos loses Kynuria and Thyreatis, and in 494 BC suffers a heavy defeat, inflicted by the Spartan king Cleomenes, in the battle of Sepeia. The history of Argos in the Classical period thus begins with a real knockout. A territorial disintegration of the Argive state follows the defeat; this, *nota bene*, is an additional reason to wonder whether this archaic Argive empire was not just a myth, created jointly by ancient historians and modern researchers. If Argos at the beginning of the fifth c. was not only a colossus on clay feet, the disintegration of the Argive territorial control after 494 BC should point to the earlier state of affairs, indicating that even if the Argive 'empire' was indeed vast, the governmental powers of its 'capital', Argos, were not strong even in Argolid, its very centre.

---

[1] Cf. M. Amit, *Great and Small Poleis*, Bruxelles 1973, p. 126; L. Pečatnova, *Istorija Sparty*, St. Petersburg 2001, pp. 134 f.

[2] K.J. Beloch, *Griechische Geschichte*, Berlin–Leipzig 1914, vol. I, p. 204, n. 1. Questions as to the Argive power over Kythera, see J. Christien-Tregaro, *De Sparte à la côte orientale du Péloponnèse*, in: M. Piérart (ed.), *Polydipsion Argos. Argos de la fin des palais myceniens à la constitution de l'État classique*, Paris 1992 (BCH suppl. XXII), pp. 159 ff., and Th. Kelly, *The Traditional Enmity between Sparta and Argos: The Birth and Development of a Myth*, AHR LXXV 1970, pp. 978 f.

If, however, we support the traditional view, we will have to believe that the power of Argos fell due to the military action undertaken by Cleomenes (Hdt. VI 76–83; Paus. II 20, 8 f.; III 4, 1). This expedition was a Spartan initiative, not one of the Symmachia[3], and should be interpreted in accordance with the interests of Sparta. Everything here, however, remains a mystery: causes[4], dating[5], losses[6], all can be, and are, questioned.

The only aspect as to which there is a general agreement, is that as a result of the battle of Sepeia the political importance of Argos was diminished and the social structure suffered a shock. The importance of the battle (even considering the excessive estimates of the number of the dead) is beyond question. It is an event without a precedent in the history of Argos, and practically in the history of the entire Greece[7]. If it is assumed (as it might in view of what is known about the results of this battle) that in case of the losses the order of magnitude is correct, it means the dead were counted in thousands, not in hundreds[8]. I agree here with Piérart, who maintains that although the numbers should not be overestimated, for Tiryns and Mycenae, who won their independence, the "weakness of the capital" in the first half of the fifth c. seems to be a reality[9].

---

[3] A. R o o b a e r t, *Isolationnisme et impérialisme spartiates de 520 à 469 avant J.-C.*, Leuven 1985, p. 44.

[4] According to Jones it is "probable" that in 496 BC expired the 50-year Spartan-Argive peace, the cessation of which was exploited by Cleomenes to attack Argos (A.H.M. J o n e s, *Sparta*, Oxford 1967, p. 53).

[5] The majority of researchers favours the year 494 BC (E. Z w o l s k i, *Ruchy wolnościowe na Peloponezie*, Roczniki Humanistyczne XII 1964, 2, p. 198; R.A. T o m l i n s o n, *Argos and the Argolid*, London 1972, p. 93; P. C a r l i e r, *La Vie politique à Sparte sous le régne de Cleomene Ier. Essai d'interprétation*, Ktèma II 1977, p. 69, n. 17; R o o b a e r t, *o.c.* [n. 3], p. 38 (cf. bibliography, n. 208); J.T. H o o k e r, *The Ancient Spartans*, London 1980, p. 154; P e č a t n o v a, *o.c.* [n. 1], p. 136), although there are (or rather were) supporters of the 520 BC dating of the battle (G. G l o t z, R. C o h e n, *Histoire grecque*, vol. II, Paris 1931, p. 27, n. 113; T. L e n s c h a u, *König Kleomenes I. von Sparta*, Klio XXXI 1938, pp. 412–429; W.M. S t r o g e c k i j, *O datirovkie bitvy pri Sepeje*, VDI 1979, 4, pp. 108–117).

[6] 6000 (Hdt. VII 148), 5000 (Paus. III 4, 1), 7777 (Polyaenus *Strat.* VIII 33 – Plut. *De mul. vir.* 4 [*Mor.* 245 D], disagrees). On credibility of the numbers of the Argive dead, cf. E. Z w o l s k i, *Ustrój państwowy w starożytnym Argos*, Lublin 1967, p. 50; T o m l i n s o n, *o.c.* (n. 5), pp. 47, 96; R o o b a e r t, *o.c.* (n. 3), p. 45.

[7] K. A d s h e a d, *Politics of the Archaic Peloponnese*, Aldershot 1986, p. 36. The power of Argos was thus crushed for a generation – W.G. F o r r e s t, *A History of Sparta 950–192 B.C.*, London ^{2}1980, p. 90.

[8] In my opinion we should be satisfied with this, since there is no possibility of verifying the actual number of the dead given by the ancient authors. It should be underlined that such losses seem improbable due to technical capabilities available, and also from the commonsensical point of view (and finally regarding the career of Cleomenes, whom such overwhelming victory should have made a national Spartan hero forever); on the other hand the numbers are corroborated by the arguments of Argives themselves, dating from 481.

[9] M. P i é r a r t, G. T o u c h a i s, *Argos*, Paris 1996, p. 41.

Many historians ask why the city has not undergone a total annihilation at this point. The ancient authors began to pose an identical question when the answer given by the contemporaries ceased to suffice. As a result, there exist two traditions as to the events following the battle of Sepeia:
1. attested by Herodotus, that Cleomenes failed to attack the city, in connection with which he faced charges on return to Sparta,
2. an Argive one, that the attack on the city was foiled by women led by Telesilla[10].
It is certain that the precedence should be given to Herodotus, and the episode with Telesilla's defence should be ascribed to an Argive tradition of a later date[11].

The decision as to the expedition against Argos was taken by the *apella*, while the decision on not attacking the city was taken by Cleomenes as the supreme commander of the army. The fact that he had to face charges for that proves the existence of some difference of opinion in Sparta, but on the other hand the fact that he was cleared of them shows that the king's conduct was deemed to be in accordance with the Spartan *raison d'état*. It is obvious that Cleomenes failed to attack the city because he did not want or was unable to do so.

The propensity to rationalisation, the *aberration professionnelle* of those who investigate history, in this case was displayed in the postulate that the Spartans preferred to maintain Argos as a weakened, but still real threat for its neighbours (as Athens were later)[12], which would assure the continuing loyalty of Spartan allies[13]. A completely unverifiable hypothesis that Sparta hoped to draw Argos into the Symmachia was also formed[14]. It is far more probable that the reason for the failure to attack were the shortcomings of the contemporary siege technology (perhaps the Spartan one especially). This does not mean that we will follow Arlette Roobaert in expressing surprise as to why Cleomenes did not give this reason instead of resorting to an excuse of a religious nature[15].

---

[10] The information about defence of the city organised by Telesilla is found in Pausanias (II 20, 8–10; cf. also Clem. Al. *Strom.* IV 18, 120, 3; Suda s.v. *Telesilla*). On this tradition (and its possible Argive origin) see R.F. W i l l e t s, *The Servile Interregnum at Argos*, Hermes LXXXVII 1959, pp. 501 f. (who sees a grain of truth in the story of the women's defence), and especially R o o b a e r t, *o.c.* (n. 3), pp. 39 ff. As Hooker aptly notices, stating the Telesilla tradition to be an Argive one: "This version is no more, and no less credible than that offered by Cleomenes himself" (H o o k e r, *o.c.* [n. 5], p. 155).

[11] R o o b a e r t, *o.c.* (n. 3), pp. 42 f.

[12] According to Forrest Cleomenes wished to repeat "his Athenian experiment of installing a puppet government" (*o.c.* [n. 7], p. 90).

[13] P e č a t n o v a, *o.c.* (n. 1), pp. 136 f.

[14] R. S e a l e y, *The Pit and the Well. The Persian Heralds of 491 B.C.*, CJ LXXII 1976, p. 17.

[15] R o o b a e r t, *o.c.* (n. 3), p. 47.

Let us note that a total annihilation was, firstly, beyond the Spartans' technical (and mental) capabilities, and secondly, it was not at all necessary. From the mid-sixth c. Sparta, similarly to other Greek states, no longer embarked on wars of aggression in which the aim would be the annexation of the enemy territory.

In any case it appears that Sparta achieved its aims. As already stated, the consequences of the battle were immeasurable. A serious social, and possibly political disturbances took place in Argos and the Argolid as a result of the defeat. In the internal affairs they were expressed in a social and political revolution in Argos, and externally in the liberation of the Argolid cities.

Let us begin from the long-disputed internal transformations[16]. The ancient authors agree as to the fact that after the loss of thousands of citizens at Sepeia some groups of the populace were admitted to the citizen status; groups which theretofore were outside the citizen community. Herodotus mentions slaves (*douloi*), while Aristotle and Plutarch the *perioikoi*:

1) Ἄργος δε ἀνδρῶν ἐχηρώθη οὕτω ὥστε οἱ δοῦλοι αὐτῶν ἔσχον πάντα τὰ πρήγματα ἄρχοντές τε καὶ διέποντες, ἐς ὃ ἐπήβησαν οἱ τῶν ἀπολομένων παῖδες (Hdt. VI 83).

2) ἐν Ἄργει τῶν ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἀπολομένων ὑπὸ Κλεομένους τοῦ Λάκωνος ἠναγκάσθησαν παραδέξασθαι τῶν περιοίκων τινάς (Arist. *Pol.* 1303a6)

3) ἐπανορθούμενοι δε τὴν ὀλιγανδρίαν οὐχ, ὡς Ἡρόδοτος ἱστορεῖ, τοῖς δούλοις, ἀλλὰ τῶν περιοίκων ποιησάμενοι πολίτας τοὺς ἀρίστους, συνῴκισαν τὰς γυναῖκας (Plut. *De mul. vir.* 4 [*Mor.* 245 F]).

Various interpretations have been offered, some closer to, some farther away from what the sources relate concerning the situation in Argos. The actual problem are the differences in terminology, which betray a certain doubt of the classical authors as to how this group should be called.

Some historians, following De Sanctis, connect the remark of Herodotus regarding the *douloi* with a reference of Diodorus which concerns Syracuse, and in which it is stated that the oligarchs preferred to confer freedom on the *douloi* since they considered them more trustworthy then the free men (Diod. Sic. X 26)[17]. Whatever our attitude to what Diodorus relates might be, it is difficult

---

[16] Bibliography pertaining to the entire discussion – R o o b a e r t, *o.c.* (n. 3), p. 47, n. 256.

[17] Gaetano De Sanctis hypothesizes that this refers to Argos (G. De Sanctis, *Argo e i gimneti*, in: *Saggi di storia antica e di archeologia offerti a Giulio Beloch*, Roma 1910, pp. 235–239). According to R. van Compernolle (*Le Mythe de la „gynécocratie-doulocratie" argienne*, in: *Hommages à Claire Preaux*, Bruxelles 1975, pp. 363 f.) it refers to Syracuse. Cf. Ch.B. Kritzas, *Aspects de la vie politique et économique d'Argos au Ve siècle avant J.-C.*, in: *Polydipsion Argos...* (n. 2), pp. 232 f.

to take Herodotus' *douloi* at face value; hence the idea that his informers were aristocrats, who referred as *douloi* to those they perceived as inferiors (thus it could be those Aristotle refers to as *perioikoi*)[18]. Thus the term *douloi* would have a similar qualitative meaning as *kakoi* or *poneroi* and would also denote the strata of the populace. The problem with this interpretation lies, among other points, in the fact that the only known Argive source – Socrates of Argos (*FGrH* 310 F 6) – rejects Herodotus' version[19].

Another solution might, however, come into play. In the topographic sense the *perioikoi* are neighbours, but in the social sense it can be also the non-independent population (as the *perioikoi* in Sparta)[20]. If we attach any importance to Plutarch's phrase that it was the ἄριστοι τῶν περιοίκων who were made citizens, we may commonsensically assume that the attitude to Argos was a criterion of selection, and that in this sense those men were *aristoi* of the *perioikoi*[21].

Some historians tend to equate the *douloi* of Herodotus with the *perioikoi* of Aristotle and the *perioikoi* of Plutarch (*De mul. vir.* 4 = *Mor.* 245 C–F = Socrates *FGrH* 310 F 6)[22]. Others maintain that the *perioikoi* of Aristotle differ from the *perioikoi* of Plutarch, those latter being inhabitants of subordinate Argolid cities[23].

It would certainly be most reasonable to interpret the changes in the Argolid after 494 in reference to the earlier social situation. There exists a view, if based on a general assumption rather than on any detailed knowledge, that at the close of the Archaic period the social structures of Argos were similar to those at Sparta (citizens = hoplites, *perioikoi* (freemen, the rest of the land), gymnets = helots)[24]. Pollux (III 83) and Stephen of Byzantium (s.v. *Chios*) place gymnets of Argos together with helots and penests *metaxy eleutheron kai doulon*. Thus the *douloi* of Herodotus might turn out to be the mysterious gymnets. According to Busolt, by analogy to the Athenian *hektemoroi*, the Argive gymnets are the poorer citizens who served as light soldiers and did not have full rights[25]. According to Lotze, at the time of the government of aristocracy gymnets were a stratum of poor

---

[18] A. A n d r e w e s, *Argive Perioikoi*, in: E.M. Craig (ed.), *"Owls to Athens": Essays on Classical Subjects Presented to Sir Kenneth Dover*, Oxford 1990, p. 171.

[19] V a n C o m p e r n o l l e, *o.c.* (n. 17), p. 360.

[20] A n d r e w e s, *o.c.* (n. 18), pp. 171 f. (the entire discussion – pp. 171–178).

[21] K r i t z a s, *o.c.* (n. 17), p. 233.

[22] V a n C o m p e r n o l l e, *o.c.* (n. 17), p. 362.

[23] W i l l e t s, *o.c.* (n. 10), p. 497; P.A. S e y m o u r, *The "Servile Interregnum" at Argos*, JHS XLII 1922, p. 28.

[24] P i é r a r t, T o u c h a i s, *o.c.* (n. 9), pp. 41 f.

[25] G. B u s o l t, *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaironeia*, Gotha 1895–1904, vol. I, p. 211.

inhabitants who served as light soldiers[26]. Aristotle's *perioikoi* in turn were men in the situation of *hektemoroi* or clients (and as such within the community of citizens)[27].

But even if it is assumed that both Herodotus and Aristotle write of gymnets, describing them with two different terms (pejorative in case of Herodotus, neutral in case of Aristotle), they certainly differ in the evaluation of what happened at Argos. According to Herodotus the gymnets took all; according to Aristotle the citizens allowed some gymnets a share in the power, while the remaining ones retained their social status of partial rights. Both in its terminology and in the characterization of the situation in Argos Herodotus' description clearly exaggerates the changes; this is most probably the result of his dependence on the Argive (and thus negatively disposed towards this episode) sources of information.

Plutarch in turn inaccurately reports the words of Herodotus: the latter does not state at all that the Argives conferred citizenship onto *douloi*, but does say that the *douloi* became the dominating part of the community.

All the above authors point to the fundamental character of the changes that took place within the citizen community as a result of the death of a large number of men. The basic differences regard the status of the group of men who were granted a share of power after the battle of Sepeia.

To recapitulate, we are given two different versions, which cannot be reconciled, although both state that the bonded peasants were in question. The *douloi* of Herodotus, and possibly also those mentioned by Diodorus, are most probably the bonded peasants described as the *gymnetai* or *gymnesioi*. Aristotle calls this group *perioikoi*, meaning bonded men different from slaves.

But however the terms *douloi* and *perioikoi* are interpreted, the result of the internal changes after the year 494 was a dramatic weakening of Argos, which consequently caused the external changes, that is the emancipation of the Argolid cities.

The pretensions of Mycenae, if surprising, seem real: after the Persian wars Mycenae took control over Heraion and the Nemean Games, and in ca. 475 a certain Balos submitting his dedication at Heraion, had to add the *ethnikon* – Argeios[28].

The neighbouring cities seized the chance offered by the weakness of Argos. Two of them – Tiryns and Mycenae – took part in the war with Persia. Mycenae

---

[26] D. L o t z e, *Metaxy eleutheron kai doulon*, Berlin 1959, pp. 53 f.; i d e m, *Zur Verfassung von Argos nach der Schlacht bei Sepeia*, Chiron I 1971, pp. 95–109.

[27] Yes – W i l l e t s, *o.c.* (n. 10), p. 496; v a n C o m p e r n o l l e, *o.c.* (n. 17), p. 361. No – S e y m o u r, *o.c.* (n. 23), p. 29.

[28] K r i t z a s, *o.c.* (n. 17), p. 232.

sent 80 hoplites to Thermopylae (Hdt. VII 202), and next year, together with Tiryns, 400 hoplites who took part in the battle of Plataeae (Hdt. IX 28)[29]. Whether this was a spontaneous process, or whether the 'secession' of these cities was encouraged by Sparta, is a topic for a separate discussion.

Despite attempts to draw Argos into the coalition, it retained its neutrality, thus *de facto* aligning itself with the Medising states. It was strong enough for its help to matter, but simultaneously too weak to afford the policy of open hostility towards Sparta and its allies.

According to Tomlinson, the results of Sepeia were a blessing from the point of view of the anti-Persian coalition and its interests. This is even more obvious if we share Forrest's opinion that during the Persian invasion the Peloponnese was not at all safe – Argos could seize a chance to stir trouble, the contingents from Elis and Arcadian Mantineia appeared at Plataeae suspiciously late, and the other Arcadians did not turn up at all. Worse still, the Persians had at their disposal large forces in the mainland Greece[30]. But regardless of the dangers, the political fragmentation of the Argolid was strengthened for some time by this victory. On the other hand, this period was not entirely wasted, for Argos did not pay for this war with the blood of its men, and therefore could faster regain its strength while awaiting a change in the overall situation in Greece and on the Peloponnese.

This change came in the seventies, together with the disintegration of the entire political pattern of Greece from the era of the Persian wars. The expansion of Argos in the territory of Argolid will allow the city to regain control over the entire plain in the second quarter of the fifth c. This is mentioned by Pausanias and Strabo:

1) ἐπειδὴ δ᾽ἀνθρώπων πλήθει τὸ Ἄργος ἐπηύξησαν καταλύσαντες Τίρυνθα καὶ Ὑσιάς τε καὶ Ὀρνεὰς καὶ Μυκήνας καὶ Μίδειαν καὶ εἰ δή τι ἄλλο πόλισμα οὐκ ἀξιόλογον ἐν τῇ Ἀργολίδι ἦν, τά τε ἀπὸ Λακεδαιμονίων ἀδεέστερα τοῖς Ἀργείοις ὑπάρξαντα καὶ ἅμα ἐς τοὺς περιοίκους ἰσχὺν γενομένην αὐτοῖς (Paus. VIII 27, 1).

2) Strabo refers to the same events, partially at least, when at the end of the chapter, in which Tiryns, Nauplia, Licymna, Midea and Prosymna are mentioned, he states as follows: ἠρήμωσαν δε τὰς πλείστας οἱ Ἀργεῖοι ἀπειθούσας. οἱ δ᾽ οἰκήτορες οἱ μεν ἐκ <τῆς> Τίρυνθος ἀπῆλθον εἰς Ἐπίδαυρον, οἱ δε ἐ<κ τῆς ...> εἰς τοὺς Ἁλιεῖς καλουμένους, οἱ δ᾽ ἐκ τῆς Ἀ<σίνης (ἔστι δ᾽> αὕτη κώμη τῆς Ἀργείας πλησίον Ναυπλίας) ὑπὸ Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Μεσσηνίαν μετῳκί-

---

[29] Troezen, Tiryns, Epidauros, Phlius and Mycenae were mentioned on the column founded in Delphi in honour of the victory over the Persians – Tod² 19 = Meiggs&Lewis 27.

[30] F o r r e s t, *o.c.* (n. 7), pp. 97 f.

σθ<ησαν, ὅπου> καὶ ἡ ὁμώνυμος τῇ Ἀργολικῇ Ἀσίνῃ πολίχ<νη>. At this point he adds that the inhabitants of Tiryns arrived to Epidauros, [those of Midea] to Halieis, and those of Asine to Messenia (Strabo VIII, 6, 11 [373]).

The two lists do not correspond exactly. The characteristic given by Strabo is more general and refers to actions undertaken by Argos from the eighth to fifth c. BC. The inhabitants of Asine and Nauplia were removed still in the archaic period, the former at the end of the eighth c., the latter in the sixth c.[31]. All cases mentioned by Pausanias, in turn, refer to the fifth c. The problem of chronology remains, however: when did Argos assimilate these cities, and in what order?

It is not a coincidence that Tiryns occupies the first place on the list; it was for various reasons the most dangerous opponent of Argos. It was with Tiryns, as Herodotus reports, that Argos had to fight a long and hard-won war.

The changes at Argos were of a temporary nature. When the sons of men fallen at Sepeia grew up, they took power over the city, and, as Herodotus reports, drove away the ex-*douloi*: Ἔπειτέ σφεας οὗτοι ἀνακτώμενοι ὀπίσω ἐς ἑωυτοὺς τὸ Ἄργος ἐξέβαλον· ἐξωθεύμενοι δε οἱ δοῦλοι μάχῃ ἔσχον Τίρυνθα (Hdt. VI 83).

The date of this event is given only indirectly. During the Athenian-Aeginean war Aegineans in 488/87 turned to Argos with the plea for military assistance. Argos refused, citing the non-payment by the Aegineans (as opposed to Sikyonians) of the fines levied on them for supporting Cleomenes' expedition (Sepeia) (Hdt. VI 92).

The refusal and the subsequent assistance of 1000 Argive volunteers under the command of Eurybates (Hdt. VI 92) attest to a difference of opinion at Argos, but certainly do not prove that by then Argos was back in the hands of its former inhabitants[32]. Such position could have been assumed both before and after the removal of the *douloi*. If the *douloi* were still at Argos, it would mean that the change after 494 was not a political (and it was this that the inclusion of non-fully privileged groups into the community was supposed to counteract), but a social one, aimed at a continuation (especially if Diodorus' remark is referred to Argos, this aim appears to be obvious). In this sense, although it is possible that the removal of the *douloi* took place before 487, it would be difficult to accept Busolt's argumentation that only Argos back under the power of its original Doric population could have demanded that Aegina and Sikyon pay the fines levied after Sepeia[33].

---

[31] Asine – Paus. II 36, 4 f.; III 7, 4; IV 14, 3; 34, 9; Theopomp, *FGrH* 115 F 383 (= Strabo VIII 6, 11 [373]); Nauplia – Paus. IV 35, 2; 24, 4. Cf. R. K u l e s z a, *Polis apolis*, Warszawa 1998, pp. 32 and 43 f. with n. 1 f. (also further bibliography).

[32] Z w o l s k i, *o.c.* (n. 6), p. 54.

[33] B u s o l t, *o.c.* (n. 25), vol. II, p. 564, n. 2.

The 487 dating is supported by Willets[34], who maintains that the *douloi* retained power over Argos for about six years, then about ten years over Tiryns, and then the subsequent war lasted for about five years. Peaceful relations between Argos and the 'slaves' who took over Tiryns would then have lasted from ca. 478 to (probably) 473/72, when the seer of Figaleia (goaded by the Spartans as a result of a Spartan intrigue, according to Seymour)[35] pushed them towards the attack on Argos. According to Willets the conflict lasted (presumably) until ca. 468 (roughly at that time Mycenae were destroyed). Seymour, in turn, holds an opinion that the *douloi* left Argos not earlier than 478, since in 479 at the battle of Plataeae there was a contingent of 400 hoplites from Mycenae and Tiryns (Hdt. IX 28). Seymour considers it impossible that those could have been the *douloi* banished from Argos, because, firstly, Mycenaeans would not have wanted to cooperate with them, secondly, would not have been well disposed towards those who defeated their friends from Tiryns and took over their city, and, thirdly, the removal could not have taken place before the sons of men fallen at Sepeia grew up, which by 481 could not have happened (Hdt. VII 149)[36]. According to Seymour when the boys grew up, the citizens and the *douloi* formed and alliance and in 478 they attacked Tiryns, which had revolted and which since 494 was, like Mycenae, a thorn in the eye of Argos[37]. When the sons of the soldiers who fell at Sepeia grew up (ἐπήβησαν – Hdt. VI 83), that is reached their 18th year, they banished those who had held power until then. In 481 the sons of the Sepeia fallen could not have grown up, which must have been obvious to everyone since the Argives could officially use this argument to reject the plea to support the anti-Persian coalition. In 494 boys born in 17 consecutive years did not reach maturity: those who in the year of Sepeia were from 1 year to 17 years old. In 481 they were from 14 to 30 years old, so just boys from the 4 consecutive years did not reach maturity yet. The children who in 494 were from 1 to 4 years old, in 481 were 14 to 17 years old. In other words, the youngest sons of the men who died at Sepeia reached their 18th year of life in 478/477. This gives us the rough dating of the removal of the *douloi* from Argos[38]. Of course, it would be difficult to assume that the sons of the fallen men had actually awaited the moment the youngest of them would grow up, but it is a fact that only after the year 479 circumstances arose in which it was possible for them to take control.

The fact that the Mycenaeans and Tirynthians were in the coalition allowed them total impunity as far as the Argives were concerned, both during and just

---

[34] W i l l e t s, *o.c.* (n. 10), p. 500.

[35] S e y m o u r, *o.c.* (n. 23), pp. 28, 30.

[36] Ibidem, p. 25.

[37] Ibidem, p. 27.

[38] The 488 dating is supported e.g. by A d s h e a d (*o.c.* [n. 7], pp. 91 f.).

after the war. It is possible that after the Persians were defeated the Argives themselves might have been threatened with a Greek punitive expedition, a danger averted perhaps by the intervention of Themistocles (Plut. *Them.* 20). It was then, if at all, that the possibility of a war with Argos was considered most seriously, especially in the Peloponnese. It is also then, and not, as it is often assumed, after the fall of Mycenae, that the ex-Argive *douloi* who took control over Tiryns began the war with Argos; and it was a long war, as it is stressed by Herodotus: τέως μεν δή σφι ἦν ἄρθμια ἐς ἀλλήλους. The situation changed when the Arcadian seer, Cleandros of Figaleia, appeared: οὗτος τοὺς δούλους ἀνέγνωσε ἐπιθέσθαι τοῖσι δεσπότῃσι. Ἐκ τούτου δὴ πόλεμός σφι ἦν ἐπὶ χρόνον συχνόν, ἐς ὃ δὴ μόγις οἱ Ἀργεῖοι ἐπεκράτησαν (Hdt. VI 83).

It is difficult to imagine a Tirynthian attack at the end of the seventies, and especially in the sixties, where it is usually placed. It is far more probable after 479, in the atmosphere of uncertainty, which must have been felt by the Medising states, and the discussions of the victors as to how to treat them. Perhaps the Tirynthians, influenced by the 'punitive' mood, attempted to create a *fait accompli* which would force Sparta into a military action?

It was in the seventies that the situation in Greece began to change into one more favourable for Argos. The expedition of Leotychidas against Thessaly ended in a fiasco. In 470/69, together with Pausanias and Leotychidas, the generation of the victors of the Persian wars was removed from power. Ca. 472 Themistocles, ostracised by the Athenians, arrived to Argos (Thuc. I 135, 3; Plut. *Them.* 23)[39]. His influence on the situation in Argos and the Peloponnese is not clearly visible in our sources, but the coincidence in time of his presence in Argos with the introduction of democracy in Elea and probably in Argos itself is certainly interesting. There is not enough evidence that Themistocles directly or indirectly inspired the revolt in Arcadia or the so-called synoikism at Argos, Mantineia and Elis, but his connection with these events is at least probable[40]. Certainly Themistocles' actions constituted a threat to Sparta, which accounts for the Spartan efforts to aid his removal from the Peloponnese. With the arrival of Themistocles "the new Argos was born, a new constitution created, a new mode of foreign policy begun"[41]. The contemporary political activity of Argos betrays long-sightedness which is without parallel neither in the past nor in the future of the polis. Whoever it was who steered the politics of Argos onto a new path, who stood behind the introduction of democracy and synoikism, this person (or persons) was the real father of the Argive state, from now on free from any in-

---

[39] Dating of Temistocles' presence in Argos – R. L e n a r d o n, *The Chronology of Themistokles Ostracism and Exile*, Historia VIII 1959, pp. 23–48; F. F r o s t, *Plutarch's Themistocles*, Princeton 1980, pp. 189–191.

[40] Cf. K u l e s z a, *o.c.* (n. 31), p. 44, n. 15 (also bibliography).

[41] A d s h e a d, *o.c.* (n. 7), p. 95.

ternal freedom or independence movements. If it was not Themistocles himself (which is indeed difficult to prove beyond doubt[42], although the hypothesis is tempting and not without corroboration in the sources), it must have been an unusually apt Argive "disciple of Themistocles". Among all the Greeks known to us it is definitely the famous Athenian who was the most capable of creating in the Peloponnese a situation that existed there during his stay in Argos and soon after his escape to which he was forced by the Spartans. In the late seventies and early sixties a far-reaching political transformation takes place in the Peloponnese. The political activity of Argos increases: the city achieves a victory over the Corinthians (commemorated with a dedication at Olympia), and completes a (re)conquest of the Argolid.

In the period of twenty years, between 471 and 451, when the 30-year peace with Sparta stabilised the relations between Argos and its most powerful neighbour, the political position of Argos was regained. In the late seventies and early sixties Argos, until then forced into the defensive, capably exploits to its own ends the deepening disintegration of the political balance from the period of the Persian wars, and regains its control over the Argolid.

THE ARGIVE (RE)CONQUEST

In repossessing the Argive lands Argos destroyed cities and banished inhabitants of Tiryns, Hysiai, Orneai, Mycenae, Midea and other settlements of the Argolid[43]. Both the general and the relative chronology of the successive actions undertaken by Argos is difficult to establish.

According to Strabo, the Argives formed an alliance with Tegea directed against Sparta, and attacked Mycenae (Strabo VIII 377). According to Diodorus some of the Mycenaeans defeated in 468/67 were relocated to Argos, and some escaped to Kleonai, Macedonia and Achaia[44]. The attack on Mycenae caused a belated reaction of Sparta, who won a victory at Tegea, but soon had to face a revolted Arcadia (with the exception of Mantineia) (Hdt. IX 35). Tomlinson maintains that after Tegea the Spartans might have agreed to a treaty with the

---

[42] For this reason opinions differ as to the role of Themistocles in the Peloponnese. For instance, according to Nancy Demand "there is no reason to attribute it [synoikism in Argos] to Themistocles", because he left Argos in 470 (N.B. D e m a n d, *Urban Relocation in Archaic and Classical Greece, Flight and Consolidation*, Norman (OK)–London 1990, p. 60).

[43] Paus. VIII 27, 1. Tiryns (Paus. VIII 27, 1; II 17, 5; 25, 8; V 23, 3; Strabo VIII 6, 11 [373]; Hdt. VII 137, 2; Steph. Byz. s.v. *Halieis* [= Ephorus, *FGrH* 70 T 56]). Mycenae (Paus. VII 25, 5–7; VIII 27, 1; II 15, 4; Diod. Sic. XI 65; Strabo VIII 6, 19 [377]). Hysiai (Paus. VIII 27, 1, cf. II 24, 7). Orneai (Paus. II 25, 6; VIII 27, 1). Midea (Paus. II 16, 2; VIII 27, 1; Strabo VIII 6, 11 [373]). Bibliography – cf. K u l e s z a, *o.c.* (n. 31), pp. 159–162.

[44] Diod. Sic. XI 65, 5; Paus. VII 25, 6.

Argives which would have given the latter a free hand in dealing with the Argolid in return for refraining from actions directed against Sparta. No matter how the intentions of Argos are interpreted, it splendidly exploited the new situation, not only punishing the "disloyal" states, but also preventing their future growth.

The only clue as to the chronology is the remark of Diodorus, who, dating the destruction of Mycenae to 468/67, connects the success of Argos with the internal problems of Sparta, caused by an earthquake and a helot revolt, dated by Diodorus to 469. Since the earthquake, as it is generally assumed, took place in 465 (perhaps there were minor ones earlier?), a doubt is cast on the entire account of Diodorus.

It is a general assumption that the Argives attacked Mycenae first, and only then Tiryns[45]. The case of other cities enumerated by Pausanias and Strabo is out of necessity not mentioned at all, since it is assumed that they have been dealt with at roughly the same time.

Pausanias mentions the cities in the following order: Tiryns, Hysiai, Orneai, Mycenae, Midea and other smaller Argive settlements (Paus. VIII 27, 1). Since his list is neither in the alphabetical order nor in the order of importance, it may be temporarily assumed that it is, at least partially, in the chronological order; thus we reject the unlikely thesis that there is no order here at all.

The hypothesis postulating the chronological order may be to a certain extent supported by what Diodorus relates on the topic of Mycenae. He based his information on an earlier, possibly a fourth century, source (it may be Ephorus, but in this case this cannot be proved).

Until now there has been no notice of the passage in Diodorus in which he states that Mycenae remained uninhabited until "our times" – διέμεινεν ἀοίκητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (Diod. Sic. XI 65, 5). Apart from the suspicions concerning such a general, stereotypical statement, the fact that about 300 BC the city was re-inhabited additionally substantiates the obvious rejection of this remark as one coming straight from Diodorus. In Diodorus' lifetime it would have been untrue. It can be therefore assumed that the quoted passage (possibly together with the entire chapter XI 65) is rather the work of an author working in the late fourth c. BC.

In describing the reasons for the fall of Mycenae he connects the defeat of the city with the lack of external help (ἐρημίᾳ τῶν ἐπικουρούντων κατὰ κράτος

---

[45] For instance D e m a n d, *o.c.* (n. 42), p. 59. Most often both events are linked and dated to ca. 468 (E. M e y e r, *Geschichte des Altertums*, vol. IV, 1, Darmstadt [6]1965, p. 485 (Tiryns soon after 468); W.W. H o w, J. W e l l s, *A Commentary on Herodotus*, vols. I–II, Oxford 1912, p. 180 (ad VII, 137, 2); F. G s c h n i t z e r, *Abhängige Orte im griechischen Altertum*, München 1958, p. 68 (Mycenae and Tiryns ca. 468); C. M o r g a n, T. W h i t e l a w, *Pots and Politics: Ceramic Evidence for the Rise of the Argive State*, AJA XCV 1991, p. 82.

ἥλωσαν, Diod. Sic. XI 65, 4). The Mycenaeans were doomed to a lone fight because:

1. the Lacedaemonians could not help them, since they were fighting their own wars (διὰ τοὺς ἰδίους πολέμους) and the natural disaster of the earthquakes (τὴν ἐκ τῶν σεισμῶν γενομένην αὐτοῖς συμφοράν),

2. Mycenaeans had no other allies (ἄλλων δ' οὐκ ὄντων συμμάχων, Diod. Sic. XI 65, 4).

In my opinion information that the Mycenaeans at the time of the Argive attack had no allies attests to the fact that this attack took place after the defeat of Tiryns, from which Pausanias begins his enumeration. The war with Tiryns first; the enmity was the strongest; the opponent the most powerful; it is therefore doubtful that the Argives would leave the attack on Tiryns until after the war with Mycenae, thus risking an alliance of the two threatened cities. I assume they attacked the strongest opponent first. And if they had attacked Tiryns before they defeated the Mycenaeans, then perhaps the remainder of Pausanias' list is also in the chronological order.

Changing the relative chronology of events does not, unfortunately, help in recreating the general chronology. Diodorus unequivocally situates the banishment of the Mycenaeans in the year 468/67. However, he connects this event with the earthquakes in Sparta, which he himself dates to 469/68. If, as it is usually assumed, Diodorus' source mistakenly connects the Mycenaean lack of allies with the post-earthquake problems of Sparta (with the earthquake dated to 465), the question as to the precise moment of attack remains open. Disregarding the general statement by Pausanias (V 23, 3, cf. Strabo VIII 6, 19) that the Mycenaeans and the Tirynthians were exiled by the Argives soon after the Persian wars, it remains to assume that the Tirynthians were dealt with in the early sixties (if the fact that in 468 in the list of the Olimpionics there was a Tirynthian has any bearing here)[46], and soon after, between the years 468 and 465/64 the Mycenaeans were banished[47].

Undoubtedly the earthquake in Sparta and its aftermath constitute a turning point in the history of Argos. The death of many citizens of Sparta and the turning of all its forces towards subduing the revolt in Messenia emboldened Argos; the Argives received a great, long-awaited chance.

---

[46] Cf. M e y e r, *o.c.* (n. 45), p. 485. It has to be noted, however, that as late as the fourth and third c. the Tirynthians settled in Halieis minted coins with thie inscription 'Tirynthios'. Cf. K u l e s z a, *o.c.* (n. 31), p. 159 (also bibliography).

[47] K u l e s z a, *o.c.* (n. 31), p. 160 (ca. 468, possibly in 465/64). Cf. also T o m l i n s o n, *o.c.* (n. 4), p. 105; Z w o l s k i, *o.c.* (n. 6), p. 43, E. B a d i a n, *Chronology of the Pentecontaetia*, EMC VII 1988, p. 314 (the year 468/67); S. S z a d e c k y - K a r d o s s, *Übersiedlung und Verpflanzung von Bevölkerungen in der Geschichte der Griechen bis 362 v. Chr.*, Kolozsvar 1942, p. 12; A. And r ew e s, *Sparta and Arcadia in the Early Fifth Century*, Phoenix VI 1952, p. 5 (the year 465/64).

After the victory in the war for its boundary Argos becomes stronger internally. The unification of the Argolid enlarges the financial capabilities of the city[48]. As the result of "synoikism", in the period between the sixties and forties there comes a vigorous architectural development – a great contrast to the earlier stagnation[49]. To the introduction of a democratic system attests the construction of the place for the Assembly (ca. 460); according to Ginouves, this is the first monument of the Argive democracy[50]. Argos becomes more active on the international scene, as proved by the victory of the Argives in a battle with the Spartans at Oinoe (Paus. I 15, 1; X 10, 4) and their appearance, side by side with the Athenians, in the battle of Tanagra. Banishment of the *douloi* and the annexation of Tiryns, or perhaps rather the battle of Oinoe, were commemorated by the Argives with the foundation of the Monument of the Epigoni in Delphi. The establishment of two groups of statuary in Delphi – one depicting the heroes of the war of the Seven against Thebes and the other of the above-mentioned Epigoni – attests to the Argive ambitions[51].

* * *

According to Pausanias, due to the destruction of the Argolid cities and relocation of a part of their population to Argos the Argives ceased to be afraid of the Lacedaemonians, and also strengthened their position in relation to the *perioikoi* (Paus. VIII 27, 1). Which *perioikoi* were those? Certainly not the above-mentioned *douloi-perioikoi* relocated to Argos. The ones in question could be either those *douloi-perioikoi* who were not relocated, or the neighbours of Argos. The latter suggestion, which is apparently quite popular in the literature, does not seem correct. I maintain that Pausanias means that due to the relocations the Argives enlarged their territory and population, and this lessened the Spartan threat and made them stronger in relation to the bonded peasants-*perioikoi*[52].

And those would have been the motives driving Argos during that so-called synoikism. In the case of Tiryns ἀνέστησαν δε καὶ Τιρυνθίους Ἀργεῖοι, συνοίκους προσλαβεῖν καὶ τὸ Ἄργος ἐπαυξῆσαι θελήσαντες (Paus. II 25, 8).

The conduct of the Argives was not typical for the Greek circumstances. The defeated cities – and here the sources agree – were destroyed and the inhabitants

---

[48] Cf. K r i t z a s, *o.c.* (n. 17), p. 234.

[49] J. d e s C o u r t i l s, *L'Architecture et l'histoire d'Argos dans la première moitié du V siècle avant J.-C.*, in: *Polydipsion Argos...* (n. 2), pp. 241–251.

[50] R. G i n o u v è s, *Un Monument de la démocratie argienne*, in: M.L. Bernhardt (ed.), *Mélanges offerts à K. Michałowski*, Warszawa 1966, p. 436.

[51] Cf. A. P a r i e n t e, *Le Monument argien des „Septe contre Thebes"* in: *Polydipsion Argos...* (n. 2), pp. 195–230.

[52] For this suggestion I am indebted to B. Bravo – cf. K u l e s z a, *o.c.* (n. 31), pp. 32 f.

removed. There is no way of discovering what happened to the particular groups of population, since the possibilities are, simultaneously, escape, banishment and relocation, but there is no reason to doubt the last point.

Pausanias clearly points to the connection between the strengthening of Argos and the (probably partial) incorporation of the population of the defeated cities into its own. Even with the most optimistic estimates the hypothesis that within 30 years after the loss of five or six thousand men Argos regained the previous demographic potential in a natural way is unlikely. After Sepeia *oliganthropia* must have been for a long time the main problem of the city.

The demographic needs of Argos give reason to see the expeditions against the Argolid cities not only a repressive action caused by their 'disloyalty' and an attempt to regain power over the Argolid, but also an attempt to precipitate such demographic changes that would strengthen Argos while removing the future threat from the neighbouring cities. This is the light in which Pausanias sees this process while speaking of the lesson that the Arcadians learnt from the Argives in founding Megalopolis in the fourth c. (Paus. VIII 27, 1).

And thus it is not without reason that many years ago Telschow noted the similarity of Argive politics of that time to the politics of the Deinomenides of Syracuse, who also tried to concentrate the relocated population "in dem Vorort des territorialstaatlichen Gebildes"[53]. According to him it was a new element in relation to the Archaic period[54]. In the context of the entire Greece this is not true, since all the large states had managed to build their territorial control in the Archaic period, which Argos managed to achieve only in the second quarter of the fifth c. In this sense (if we resign form analyzing the history of Argos with an archaic empire in the background) we may say that Argos was to a certain extent late in its political development (a belated synoikism): the city gained its final shape as a state only as a result of events which have been described in this article.

University of Warsaw

---

[53] K. T e l s c h o w, *Die griechischen Flüchtlinge und Verbannten von der archaischen Zeit bis zum Restitutionsedikt Alexanders des Grossen (324)*, Diss. Kiel 1952, p. 45.

[54] "Es ist dies der Ausdruck eines neuen machtpolitischen Denkens, ein Novum gegenüber der archaischen Epoche" (T e l s c h o w, *o.c.* [n. 53], p. 45).

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

LEGISLATION IN THE PONTIC COLONIES OF MILETUS[1]

By

KRZYSZTOF NAWOTKA

The purpose of this paper is to present highlights of the legislative activity in Milesian colonies in the Pontus without delving into all aspects of the formulaic language of their inscriptions. Although I am aiming at making it somewhat interesting to everybody, not just to epigraphists, I cannot avoid altogether using terminology specific to diplomatic studies. Here the word probouleusis refers to the initial stages of the legislative procedure, prior to the vote in the assembly. Much attention will be focused on it, since probouleusis is widely believed to be the cornerstone of all Greek legislation[2]. Further, I will refer to decrees which underwent an initial treatment in the boule as probouleumatic, while the name ecclesiastic decrees will be reserved for those adopted by the assembly without a recorded participation of the council; among them are pure decrees of the demos, i.e. those passed without the pre-treatment of any probouleutic board or committee.

In antiquity Miletus was famous as the founder of some 90 colonies, mostly situated in shores of the Black Sea. For the purpose of this paper a group of five Western and Northern Pontic colonies of Miletus from Apollonia in the South to Olbia in the North has been selected because of a comparatively large number of extant inscriptions containing documents inscribed as a result of the legislative activity of the respective poleis. These cities are known to have interacted with each other and with Miletus[3], they also shared many common characteristics[4].

---

[1] This paper was first read at the II International Conference of Black Sea Antiquities, held in Ankara in September 2001.

[2] R.A. D e L a i x, *Probouleusis at Athens*, Berkeley—Los Angeles 1973, pp. 193 f.

[3] There were at least three isopolitieia treaties between Miletus and Olbia and Istros: *Milet* I.3.136 (two treaties with Olbia), *ISM* I 62 (Istros).

[4] J.G. V i n o g r a d o v, *Griechische Epigraphik und Geschichte des nördlichen Pontosgebietes*, in: D.M. Pippidi (ed.), *Actes du VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, Bucureşti–Paris 1979, pp. 294 f.

Most attention will be devoted to Istros and Olbia which produced the bulk of epigraphic evidence. The most important among them are 168 decrees, owing to legal formulae which reveal details of the legislative procedures. Some information can be deduced from so-called abbreviated decrees, i.e. documents containing grants of citizenship and other honours but without all procedure-related formulae typical of regular decrees. The third type of public documents to be encountered in these poleis are *tituli honorarii*. 28 abbreviated decrees and 76 *tituli honorarii* are extant[5]. Except for Olbia and one inscription of Istros, all evidence is Hellenistic or later

For all similarities in calendar, cults, onomastics between these colonies and their mother-city[6], a question arises whether substantial common traits can be identified in legislative procedures and practices as well. This problem is of interest not to a constitutional historian alone, since it concerns more general issues of relations between colonies and their metropoleis and of the basic legal unity of the Greek world. In keeping with Thucidides' words of Athens as the παίδευσις τῆς Ἑλλάδος, the prevailing view in the scholarship has been that legislative procedures in the Greek world as reflected by inscriptions were shaped overwhelmingly by the Athenian example and therefore quite uniform, at least in the Hellenistic and Roman periods[7]. I think, I have been able to show elsewhere that this was not always the case. Despite substantial yet sometimes superficial similarities in formulaic language of decrees in various parts of the oikumene, the legislative procedure e.g. in Miletus stood apart from that in Athens[8].

Political institutions of the colonies in question presumably took shape in the foundation period i.e. in the seventh and sixth c. BC, while most of the evidence for both their and Milesian legislative practices is much later. Nevertheless a few significant common traits are apparent: the employment of abbreviated decrees, the institution of epimenios and the probouleutic role of the synedroi. Abbreviated decrees cannot be considered the original form of Greek decrees; for that they were too restricted geographically, being attested mostly in Central and Northern Greece, some islands, parts of Asia Minor and in parts of the Black Sea shore[9].

---

[5] For a list of evidence invoked in this paragraph see K. N a w o t k a, *Boule and Demos in Miletus and its Pontic Colonies from Classical Age until Third Century A.D.*, Wrocław 1999. To that an abbreviated decree of Istros needs to be added: A. A v r a m, *Le Plus ancien décret d'Istros octroyant la proxénie*, in: A. Avram, M. Babeş (eds.), *Civilisation grecque et culture antiques périphériques. Hommages à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, Bucarest 2000, pp. 235–238.

[6] See N. E h r h a r d t, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, Frankfurt a. M. 1983.

[7] E.g. J. T r i a n t a p h y l l o p o u l o s, *Das Rechtsdenken der Griechen*, München 1985, p. 2; P.J. R h o d e s, D.M. L e w i s, *The Decrees of the Greek States*, Oxford 1997, pp. 550–556.

[8] N a w o t k a, *o.c.* (n. 5).

[9] Ibidem, p. 69.

Hence their presence in Miletus and some of its colonies (Olbia, Dionysopolis, Istros)[10] is a significant feature of this group of poleis. A few years ago I advanced a hypothesis that abbreviated decrees were a feature of the epigraphic habit of Miletus in colonial era. At that time I was able to call examples of pre-Hellenistic abbreviated decrees attested in just one Milesian colony (Olbia), as well as in Miletus and Dionysopolis of Hellenistic age[11]. A newly published fourth-century BC abbreviated decree of Istros[12] significantly strengthens the case that this phenomenon was transferred to poleis of the Milesian colonial cycle at a comparatively early age. Since the Athenian example is excluded by definition (abbreviated decrees were not known in Athens), Miletus of the colonial age is the most likely common source of this form of public documents.

The office of the epimenios is of no lesser significance, being attested in the capacity of the president of the assembly almost exclusively in Istros and Odessos[13]. Epimenios is known in Miletus only as a magistrate implementing emergency measures but his responsibilities may have been related to the assembly as well[14]. It is attested also in three other colonies of Miletus, two of them in the Northern Pontus: Olbia and Pantikapaion[15]. Finally the synedroi, known to have moved decrees in Miletus, Olbia, Istros, Odessos, Apollonia[16] and outside of this colonization cycle only once in Priene and three more times in central Greece[17]. These synedroi, acting as an *ad hoc* commission of the assembly or a board responsible for drafting motions and presenting them to the people, are not to be confused with similarly named executive bodies of various leagues or koina. Both in Miletus and at least in some of its colonies they were not magistrates at all, but only probouleutic commissioners[18]. While their role in the probouleusis was the cornerstone of the legislative process of early Hellenistic Miletus, they did not enjoy quite the same position in the colonies. The best explanation of the presence of these distinguishing features in Miletus and some of its Northern and Western Pontic colonies is that they were brought to the Black Sea area by the original colonists. That their role in various cities was

---

[10] For evidence on Miletus, Olbia, Dionysopolis see ibidem, pp. 69–79.

[11] Ibidem, p. 174; the hypothesis put in doubt by P. Herrmann in his revue of this book (Klio LXXXIV 2002).

[12] A v r a m, *o.c.* (n. 5).

[13] The evidence in: K. N a w o t k a, *The Western Pontic Cities. History and Political Organization*, Amsterdam 1997, pp. 110–119. Apart from Istros and Odessos, the epimenios may have presided in the assembly of Ilion: *OGIS* 219, cf. R h o d e s, *o.c.* (n. 7), p. 504.

[14] *Milet* I.6.187; cf. E h r h a r d t, *o.c.* (n. 6), pp. 21–212.

[15] *IPE* I² 32B; *CIRB* 36B; the third example is Kios: T o d, *GHI* II 149.

[16] Evidence and discussion in N a w o t k a, *Boule...* (n. 5), pp. 102–129.

[17] *IPriene* 12II; *IG* VII 4132, 4133 (Akraiphia in Boeotia); *SEG* XXII 266 (Argos).

[18] Istros: *ISM* I 15, l. 6-8; cf. N a w o t k a, *Boule...* (n. 5), pp. 124 f.

not the same is hardly surprising taking into consideration hundreds of years of independent constitutional development of Pontic colonies of Miletus.

It is a well-known fact that almost everywhere much larger amount of inscriptions cut in Hellenistic times than in the Classical epoch[19] has survived and this applies to public documents too. Having this in mind I would like to call the reader's attention to Istros, the best documented city of the Western Pontus. Thanks to extensive excavations conducted there since 1914 so large number of inscriptions has been found in this city that the case for accident as the universal explanation of phenomena attested epigraphically is quite weak. The striking disproportion among pre-Hellenistic and later inscriptions (1 to 85) containing public documents should not be belittled too by invoking the so-called epigraphic habit without further thought.

Already in 1942 Sterling Dow referring to singularly low number of extant decrees of some important poleis of continental Greece (Corinth, Thebes, Sparta) noticed the most likely explanation of this fact was that few decrees had ever been inscribed in these cities[20]. The reason for that was the prevalence of oligarchic constitutions through most of their history. A recent study of Hendrick[21] has shown that also in Athens far more inscriptions and in particular far more decrees were cut in periods of democracy than of oligarchy. A similar trend is noticeable in Ionia and Aeolia where the amount of recorded fourth-century BC decrees grew ca. 16-fold on year-to-year basis after democracy had been established on orders of Alexander the Great. Significantly a similar process did not take place in neighbouring mainland Caria (as opposite to some coastal Greek poleis in Caria) whose cities continued to be governed by traditional oligarchies[22]. The openness, typical of Greek democracy, is clearly reflected in epigraphic sources and by the same paragon we may use numbers of recorded public documents as an indicator of the nature of a polis' constitution.

This principle fits Istros well. The original constitution of this city was oligarchy, possibly composed of families descending from the original Milesian settlers[23]. On evidence of Aristotle (*Pol.* 1305b, 2–13) it gradually turned into democracy; there is some indication in inscriptions that this process was completed in the first half of the fourth c. BC[24], i.e. in the period when democracy

---

[19] Cf. R. M a c M u l l e n, *The Epigraphic Habit in the Roman Empire*, AJPh CIII 1982, pp. 242 f.

[20] S. D o w, *Corinthiaca*, HSCPh LIII 1942, p. 119.

[21] Ch.W. H e n d r i c k, *Democracy and the Athenian Epigraphical Habit*, Hesperia LXVIII 1999, pp. 387—439.

[22] I discuss this (based on ample evidence) in: *Freedom of Greek Cities in Asia Minor in the Age of Alexander the Great*, Klio LXXXV 2003, pp. 15—41.

[23] D.M. P i p p i d i, *I Greci nel Basso Danubio dal' età arcaica alla conquista romana*, Milano 1971, p. 59.

[24] N a w o t k a, *The Western...* (n. 13), pp. 197—199.

was becoming the constitutional standard of Greece[25]. Soon after oligarchy, by nature secretive, had been replaced by democracy, by nature open and accountable to the people[26], a flurry of recorded legislative activity followed. There are no literary or any other sources to indicate what was the nature of constitution of other Western Pontic poleis in archaic and classical epochs. Their recorded legislative activity did not begin before the last years of the fourth c. BC. Possibly this reflects a late introduction of democracy in this region as a whole.

The diplomatic style of decrees of Istros was straightforward with prescript composed of three elements: the enactment, the epimenios formula[27] and the formula for the proposer of motion. The evolution of the last-mentioned formula as well as the testimony of *tituli honorarii* indicates that until the end of the third c. BC the boule was an active participant in the legislative process. For the most part decrees were adopted in the classical way: a member of the boule presented a draft in the council which afterwards went to the assembly for approval[28]. At this early stage the only attested way of by-passing the boule was presenting a motion to the people by the archons[29], which paralleled the development of the probouleutic procedure in Miletus. From the turn of the third and the second c. BC non-probouleumatic procedure became more and more popular; the profusion of so-called pure decrees of the people[30] passed on motion raised from the floor in all probability reflected radicalization of democracy in Istros. Ecclesiastic decrees dominated until the early second c. AD. From Hadrian, at the very latest, the boule returned to active participation in the legislative process[31]. This last stage of the development of the legislative procedure is quite typical of Greek cities under Roman rule. Nothing, however, indicates that in Istros of the Imperial era motions had to be pre-approved by a board of magistrate which was a common practice in many Greek cities.

The evidence is inadequate for reconstruction of the evolution of the legislative procedures in other Western Pontic cities. What can be deduced from

---

[25] Arist. *Pol.* 1286b 20: ἴσως οὐδὲ ῥᾴδιον ἔτι γίγνεσθαι πολιτείαν ἑτέραν παρὰ δημοκρατίαν; cf. Ph. G a u t h i e r, *Les Cités hellénistiques: épigraphie et histoire des institutions et des régimes politiques*, in: *Praktika tou 8 diethnous synedriou hellenikes kai latinikes epigrafikes, Athena, 3–9 oktovriou 1982*, Athens 1984, p. 86.

[26] Noticed already by Herodotus (III 80, 2); see J.-P. V e r n a n t, *Les Origines de la pensée grecque*, Paris 1975, pp. 44—52; H e n d r i c k, *o.c.* (n. 21), pp. 408—425.

[27] E.g. ἐπιμενεύοντος Θεοκρίτου in *ISM* I 8. The only attested exception is *ISM* I 57 of the second half of the second c. AD with ἐπιψηφιζομένου instead of ἐπιμενεύοντος. For a more detailed discussion of issues raised in this paragraph see N a w o t k a, *Boule...* (n. 5), pp. 56—61, 122—126.

[28] *ISM* I 1, 5, 8, 11, 15, 20, 23, 26, 27, 70, 71.

[29] *ISM* I 7, 12, 37.

[30] *ISM* I 17, 31, 46, probably also 13.

[31] The earliest evidence is *ISM* I 148 of AD 117—128.

decrees and *tituli honorarii* is that probably in none of them democracy became at any point as radical as in Istros to supersede the probouleumatic procedure with one devoid of participation of the boule or other probouleutic bodies. In comparatively well-documented Odessos three types of probouleutic procedure co-existed in the Hellenistic epoch: probouleumatic[32], the one involving a pre-treatment of a motion by synedroi[33], and purely ecclesiastic[34]. In Imperial times, at the latest from the mid-second c. AD the probouleumatic procedure became more common. In Hellenistic Apollonia initially ecclesiastic decrees were more common, both these proposed by probouleutic bodies (archons and synedroi) and those passed on motion raised from the floor[35].

Olbia is unique in the Pontic region in this respect that the earliest evidence of the legislative activity comes from the fifth c. BC. Until ca. 340 BC all evidence is in form of abbreviated decrees, containing grants of honours for benefactors issued in the name of Ὀλβιοπολῖται and not in the name of democratic bodies of the polis: the boule and demos. Since they are devoid of all reference to the legislative process, it is impossible to say what type of probouleutic procedure led to adopting these decrees. They may have been compatible with non-democratic forms of government claimed by some scholars for Olbia of the classical period[36]. The change in the epigraphic habit came by 340 BC. Since that time decrees with full set of formulae prevailed, undoubtedly reflecting introduction of the democratic constitution in Olbia in the earlier part of the fourth c. BC[37].

At its earliest recorded stage, in the late-fourth-early-third c. BC, the probouleumatic and ecclesiastic procedure existed side by side[38]. There are, however, no extant "pure decrees of the demos" or any other evidence of the radical democracy allegedly established in Olbia during the siege of Zopyrion ca. 331 BC[39]. Either this constitutional development was an episode too short to leave an epigraphic trace or it is only a scholarly construct.

---

[32] *IGB* I² 41, 45 *bis*.

[33] *IGB* I² 39.

[34] *IGB* I² 38, 38 *bis*, 43, 43 *bis*.

[35] N a w o t k a, *Boule...* (n. 5), pp. 127—129.

[36] J.G. V i n o g r a d o v, S.D. K r y ž i c k i j, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden 1995, pp. 129—136.

[37] J. V i n o g r a d o v, *Sinopa i Olvia v V v. do n.e. Problema političeskogo ustrojstva*, VDI 1981, 3, pp. 49—65; i d e m, *Olbia. Geschichte einer altgriechischer Stadt am Schwarzen Meer*, Konstanz 1981, pp. 25—28; i d e m, *Die historische Entwicklung der Poleis des nördlichen Schwarzmeergebietes*, Chiron X 1980, pp. 76—78; i d e m, *Političeskaja istoria olvijskogo polisa VI—I v. do n.e.*, Moskva 1989, pp. 138—141.

[38] Probouleumatic decrees: *IPE* I² 24, 26, 27, 29, 32, 33, 35, *IOl* 24, 26, 38, *SEG* XXXIV 758; ecclesiastic procedure attested in: *IPE* I² 187, 188, 325, 25+31 (= *SEG* XXXII 794).

[39] V i n o g r a d o v, *Olbia...* (n. 37), pp. 28—30; i d e m, *Političeskaja...* (n. 37), pp. 158—160, 175.

In the Hellenistic epoch, except for its earliest part, all Olbian decrees were probouleumatic. They were moved either by individual council members or by probouleutic boards: archons, οἱ ἑπτά, synedroi[40]. Towards the end of the Hellenistic age probouleusis at Olbia seems to have been dominated by archons who are also known to have presided in the assembly[41]. It needs to be stressed that this type of presidency exercised by magistrates and not by rotating boule's committees, quite typical in the Greek world of Roman times, was not so a common feature in the Hellenistic epoch. In general, this development attests to the moderate nature of the democratic constitution in Hellenistic Olbia. It was a democracy nevertheless in which, as the example of the famous euergetes Protogenes shows, even the very rich and powerful politicians were still accountable to the people[42].

The end of the Hellenistic epoch in Olbia is marked by severe destruction afflicted by the Getae led by Burebista. In the slowly rebuilding city the number of recorded decrees stayed quite low for the first 200 years after Burebista. At that time the late Hellenistic probouleutic procedure continued. Almost all decrees had to be pre-approved by the archons prior to a debate in the council and the final vote of the assembly. The probouleutic procedure further evolved towards the end of the second c. AD. Prescripts of late-second and third c. decrees show the archons, boule and demos as three equal legislative bodies. Motion were drafted by the synedroi or they could be prepared and presented by archons on petition of individual citizens who are not known to have the right of addressing directly the council, not to mention presenting motions in the assembly.

The very existence of small probouleutic bodies, controlling the initial stages of the legislative procedure before a draft reached the council, was perceived by the Greeks an oligarchic element in the constitution of a polis[43]. Therefore in purely legislative terms the stage achieved by Olbia in the first half of the third c. AD ends the evolution of its constitution from the moderate democracy of the Hellenistic epoch to the unmasked oligarchy of the age of the Severi[44].

The submissive position of the assembly in the post-Getan period is well illustrated by the fact that in difference to most other Greek cities it did not even have a meeting place of its own. On testimony of Dio of Prusa it used to meet in the open space in front of the temple of Zeus. There, ordinary participants

---

[40] Decrees moved by the archons: *IPE* I² 29, 33, 35, *SEG* XXXIV 758, *IOl* 38; by the archons and οἱ ἑπτά: *IPE* I² 25+31, 26, 32; by the synedroi: *IOl* 28+29+123+ *IPE* I² 240.

[41] *IPE* I² 32A, ll. 84 f.: τῶν δε ἀρχόντων συναγαγόντων ἐκλεσίαν.

[42] *IPE* I² 32; cf. K. N a w o t k a, *Protogenes dobroczyńca Olbii*, Meander LI 1996 [1997], pp. 265–275.

[43] Arist. *Pol.* 1288b, 1299b, 1322b, 1323a; cf. F. R u z é, *La Fonction de probouloi dans le monde grec antique*, in: *Mélanges d'histoire ancienne offerts à William Seston*, Paris 1974, pp. 454 f.

[44] For more detailed discussion of Olbian probouleusis in this late period see N a w o t k a, *Boule...* (n. 5), pp. 119–122.

had to stand while the few seats were reserved for the men of prominence[45], who obviously were the same people who monopolized legislative initiative and controlled the probouleutic procedure. The whole arrangement of the assembly meeting place in which most people had to stand indicates that sessions could not last long. Inscriptions indicate that in Olbia of the post-Getan period there was no need for protracted assembly meetings. Legislative process tightly controlled by the archons left no place for heated discussions in the assembly.

We know best legislative procedures and practices in the Pontic cities in Hellenistic and Roman times. Even in that period, common traits were strong enough to indicate a common source of Milesian origin. Nevertheless, an independent constitutional development produced dissimilar results in the cities of our interest. In the case of the Pontic cities, unlike in Athens or Miletus, for paucity of local sources, it is often difficult to gauge comparative importance of factors influencing the evolution of legislative procedures. In fact, such turning points in political history of the Western and Northern Pontus as the expedition of Zopyrion or devastating raids of Burebista seem to have left little, if any trace, on the constitutional development. We do not even have a direct evidence of the Roman influence on this development. One thing, however, should not evade our attention: the strikingly divergent shape of the epigraphic habit in Olbia and the Western Pontic cities after Burebista. In the latter cities, in keeping with the general tendency in the Greek world, almost no decrees were inscribed in full form in Imperial times. This situation can be perhaps best explained by changing external circumstances: in the Hellenistic times independent foreign policy found reflection in inscribing honorific decrees for ambassadors and generals[46]. After the *pax Romana* had been established by Augustus in the Western Pontus this reason for inscribing honorific decrees disappeared. We have the impression that in this epoch the legislative activity of Western Pontic cities was reduced to trifling matters of honouring athletes and erecting statues for emperors. Olbia, remaining for a long time, almost to the end of the second c. AD outside the Roman empire, was one of the few Greek cities to continue inscribing decrees with full set of formulae at that time. Persons honoured by Olbia in the post-Getan period were often magistrates responsible for foreign policy and security matters, both of crucial importance for the city. These peculiarities of the epigraphic habit once again show the overwhelming, if covert, importance of the Roman influence on the constitutional development of Greek cities, also in the Pontus.

University of Wrocław

---

[45] *Or.* 36, 16 f.; cf. W.A. M c D o n a l d, *The Political Meeting Places of the Greeks*, Baltimore 1943, p. 29, n. 65.

[46] In the case of Istros see: K. N a w o t k a, *Benefactors of City Istros*, Antiquitas (AUWr) XXII 1997, pp. 123—137.

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

AGRIPPA'S MISSION IN THE EAST

By

PAWEŁ SAWIŃSKI

The victory over Mark Antony at Actium in the year 31 BC ensured Octavian power over the Eastern sphere of the Roman Empire. However, in taking control of the East, the victor was faced with the problem of what his stance would be towards the system of order established in these territories by Antony. In principle, Octavian retained the organizational framework brought in by his rival. Its specific feature was coexistence within the framework of Roman power of the territories differing with regard to status and the means of wielding power. Alongside the provinces ruled by Roman governors there also existed vassal kingdoms and principalities (for example, Cappadocia, Judaea, Emesa, Ituraea), which differed in their degree of dependence on Rome[1]. The issue of Armenia-Parthia must be counted among the most important of Augustus' political problems concerning the East: the drive to take control of Armenia and to recover from Parthia the legionary standards lost by Crassus, as well as the issue of settling matters between the new Roman power and the kings of vassal states who, in the recent war, had fought on the side of Antony against Octavian. In the light of these problems, we can undoubtedly see the reason behind the delegation of Marcus Agrippa, Augustus' personal representative in the East, to the region in 23 BC[2].

---

[1] M. S a r t r e, *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augustusa do Sewerów (31 r. p.n.e. – 235 r. n.e.)*, trans. S. Rościcki, Wrocław 1997, p. 16.

[2] On the subject of Agrippa's mission to the East in 23 BC, compare D. M a g i e, *The Mission of Agrippa to the Orient in 23 B.C.*, CPh III 1908, pp. 145–152; R. H a n s l i k, *Marcus Agrippa*, *RE* IX A, 1 (1961), coll. 1251–1253; H. H a l f m a n n, *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im Römischen Reich*, Stuttgart 1986, pp. 25 f., 163; E. D ą b r o w a, *The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus*, Bonn 1998, p. 201; M. R e i n h o l d, *Marcus Agrippa. A Biography*, Geneva–New York 1933, pp. 79–85; M. R o d d a z, *Marcus Agrippa*, Roma 1984, pp. 319–328; R. D a n i e l, *Marcus Vipsanius Agrippa. Eine Monographie*, Breslau 1933, pp. 57–62.

However, most sources link Agrippa's first mission to the Eastern provinces to his rivalry with the young Marcellus, Augustus' nephew. The story goes that Agrippa, supposedly offended by Caesar's favouritism towards Marcellus, meant to retire from political life and settle on the island of Lesbos[3]. This seems rather unlikely. We do not have the slightest basis to suppose that any such conflict between Agrippa and Marcellus ever arose. It is indisputable that ancient historians, putting forward such a suggestion, were inspired by the example of Tiberius and his retreat to Rhodes in 6 BC, as a result of his rivalry with Augustus' stepsons, Gaius and Lucius. This retreat influenced the historians' perception of Agrippa's earlier delegation to the East. The only author who presented a different opinion was Flavius Josephus. From his account it appears that Agrippa, as a direct representative of the Emperor, was to govern all the Roman provinces lying to the east of the Ionian Sea[4]. In this context it is hard to see Agrippa's journey as an exile over a matter of honour, especially as it was clear that he had been equipped with exceptional competence before he left.

Many varied opinions prevail among modern historians concerning the causes behind Agrippa's mission. Shelagh Jameson links Agrippa's journey to the East with Varro Murena's conspiracy (23 BC), Murena being at that time consul and a close associate of the emperor. The supposed aim was to recall the governor of Syria, who was in all likelihood the brother of the conspiring consul, as well as to ensure the loyalty of the Syrian legions. The possible backing of the Syrian army provided by his conspiracy could have led to dangerous disturbances[5].

David Magie offers another point of view. In his opinion, the aim of the mission was to conduct important political negotiations with Parthia regarding the recovery of the legionary standards lost during the campaigns of Crassus and Antony. This issue had a great significance for Augustus' authority and status in the eyes of the Roman society, which demanded vengeance for the Roman army. Settling the Parthian question occupied a particularly important place in shaping Augustus' vision of the 'golden era', which was supposed to start as soon as the Parthian question had been resolved[6]. The place decided on for negotiations was the island of Lesbos[7].

---

[3] Cassius Dio and Pliny the Elder show that Augustus was to dispatch Agrippa from Rome (Cass. Dio. LIII 32, 1; Plin. *HN* VII 149). Suetonius, Velleius and Tacitus state instead that Agrippa's journey was his own, independent decision. (Suet. *Aug.* 66; *Tib.* 10; Vell. II 93; Tac. *Ann.* XIV 53).

[4] Joseph. *AJ* XV 10, 2.

[5] S. J a m e s o n, *22 or 23?*, Historia XVIII 1969, p. 219; cf. R. S y m e, *The Roman Revolution*, Oxford 1939, p. 338.

[6] P. Z a n k e r, *August i potęga obrazów*, trans. L. Olszewski, Poznań 1999, pp. 188–196.

[7] M a g i e, *o.c.* (n. 2), pp. 148–152; cf. H a l f m a n n, *o.c.* (n. 2), p. 26; J.W. R i c h, *Cassius Dio. The Augustan Settlement (Roman History 53–55.9)*, Warminster 1990, pp. 167 f.; D. K i e n a s t, *Augustus. Prinzeps und Monarch*, Darmstadt 1982, p. 92. Negotiations with Parthians were conducted from 25 BC (M a g i e, *o.c.* [n. 2], pp.149–151; H a l f m a n n, *o.c.* [n. 2], p. 26).

Both these views are undoubtedly interesting. It seems however that reducing the causes of the mission to one problem is somewhat misleading. I would rather perceive the delegation of Agrippa to the East in the wider context of Roman policy in the East and link it with Augustus' inspection trip to the East, which was planned for the year 22 BC. The aim of the imperial envoy was therefore apparently the sorting out of a range of matters (the Parthian issue, the relations between Rome and the rulers of vassal states, control of the administrative apparatus in the Eastern provinces) before the emperor's visit.

From the account of Cassius Dio it is clear that Agrippa's area of activity was to be Syria, the most important Roman province in the East, from a military point of view. However, he chose Mytilene (Lesbos) as his place of residence. He sent his legate to Syria instead[8]. Agrippa's choice of Lesbos as the place from where he was to govern the East was not arbitrary. The island's convenient location made it possible to exercise control over Greece, Asia Minor, Egypt and Syria.

Information concerning Agrippa's activity during his first mission to the East (23/22 BC) is somewhat limited. Our main source is Josephus. This historian mentions Herod's visit to Mytilene, the most likely aim of which was for this Jewish ruler to confirm his loyalty to Rome as well as to strengthen his friendship (*amicitia*) with Agrippa, and also concerned the arrival of the delegation of Gadara in Judaea. This city, handed over to Herod after the battle of Actium, was predominantly Greek. Relations between the inhabitants and Herod were not particularly good. The deputation came in order to make an official charge against the Jewish ruler. However, Agrippa refused the envoys an audience and sent them back to Herod[9]. Due to the lack of any pertinent information in the sources regarding this matter, we are not in a position to state whether or not Agrippa actually visited the eastern provinces. Taking into consideration the aim of the mission entrusted to him, it seems highly likely.

At the end of 17 BC, Augustus again sent Agrippa to the East, entrusting him with supervision over all the eastern provinces of the Roman Empire[10]. In comparison with his first residency in this region, his position had undergone some changes. The death of Marcellus and his marriage to Julia had made him the most likely candidate for succession after Augustus. He was perceived as such by the army, governors, vassal rulers and the provincials, and this was expressed in the manner in which he was recognized and honoured.

Agrippa's first point of call was Greece. Unfortunately we have limited information concerning his activities in this area. Our main sources are

---

[8] Cass. Dio LIII 32, 1.

[9] Joseph. *AJ* XV 10, 2.

[10] Regarding the date of Agrippa's leaving for the East cf. D. K i e n a s t, *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1996, p. 72; H a l f m a n n, *o.c.* (n. 2), p. 163.

inscriptions which inform us of Agrippa's feasting and celebrations through Greek cities, rather than his accomplishments. Similarly, tracing the route of the imperial envoy through Hellas is no easy matter. Inscriptions exhibited in the cities in question do not provide sufficient proof that Agrippa was actually there[11]. Meyer Reinhold links the envoy's stay in Greece with the establishment of a veteran's colony at Patrae in the territory of Achaia in 16 BC. It is likely that the division of land between the veterans was one of the most important tasks that he was assigned in connection with his second mission to the East[12].

Agrippa also left traces of his activity in Athens, where he completed the Odeon foundation in the Athenian Agora[13]. Maybe he also visited the famous sanctuary of Asclepius in Epidaurus. The statute dedicated to this deity, which was discovered on the site of the temple, would bear witness to this. The inscription on the monument mentions that Agrippa was the donator[14].

Agrippa moved onto Asia Minor from Greece. Here another colony was established: Alexandreia Troadis, on the site of Troy[15].

The next point of call for the imperial envoy was the province of Syria. Reliable information regarding his activity in this area is provided by Strabo, as well as by a Byzantine historian, Malalas. According to Strabo, Agrippa settled Roman veterans in the territory of Berytus and set up the first Roman colony in Syria (Felix Iulia)[16]. Malalas ascribes the rebuilding of the stadium in Antioch, which had been destroyed by an earthquake, to Agrippa[17].

After his stay in Syria, Agrippa moved on to Judaea. From Josephus' source it is apparent that he visited Caesarea, Samaria-Sebaste and Jerusalem[18]. From Judaea, he next went to the Kingdom of the Bosporus, lying on the northern coast of the Black Sea (in 14 BC). The reason for this intervention was riots among the local people, who did not want to accept the rulers imposed on them earlier by Augustus. The appearance of the imperial envoy immediately calmed down the situation. Agrippa strengthened Roman influence in the Kingdom of

---

[11] Honorary inscriptions come from, among others, Corcyra (*CIG* II 1878), Gythium (*IG* V 1, 1166), Corinth, Delos (cited after R e i n h o l d, *o.c.* [n. 2], pp. 106 f.), Sparta (*CIL* III 494) and Taenarum (*CIL* III 491).

[12] R e i n h o l d, *o.c.* (n. 2), pp. 109 f.

[13] H a n s l i k, *o.c.* (n. 2), col. 1260; S a r t r e, *o.c.* (n. 1), pp. 173, 255; Z a n k e r, *o.c.* (n. 6), pp. 261 f.

[14] R e i n h o l d, *o.c.* (n. 2), p. 108.

[15] Ibidem, p. 110.

[16] Strab. XVI 2, 19; Plin. *HN* V 78. Reinhold holds however that this colony was set up earlier (cf. R e i n h o l d, *o.c.* [n. 2], pp. 110 f.).

[17] Malalas IX 225. Sartre also links the building of public baths and the rebuilding of the city theatre with Agrippa's stay in Antioch (S a r t r e, *o.c.* [n. 1], p. 379). In contrast, Reinhold holds that these enterprises took place during Agrippa's first mission (R e i n h o l d, *o.c.* [n. 2], p. 111).

[18] Joseph. *AJ* XVI 2, 1.

the Bosporus and placed the population under obligation to supply contingents for the Roman army[19].

After dealing with the Bosporan state, Agrippa visited Cappadocia, Bithynia and Pontus[20]. He next went to Samos, where he met with a delegation of Jews inhabiting Greek cities who, making use of the special imperial delegate, accused the Greeks of breaking the laws and privileges conferred on the diaspora by Augustus. Agrippa officially confirmed the concessions given earlier to the Jews, issuing two edicts addressed to the officials of Ephesus and Cyrene, in which he obliged them to respect the cults and laws of the Jewish society[21]. Agrippa stayed in the East until 13 BC. However, we do not have any reliable information concerning his doings in this year.

The crucial aspect to emphasise with regard to Agrippa's mission to the East is his status in comparison to the governors of those provinces. Solving a problem which has been absorbing many historians is not an easy matter. This is largely due to our sources wchich on this point are ambiguous and limit themselves to casual references alone.

The Jewish historian Flavius Josephus states that Agrippa, as Augustus' deputy (διάδοχος), governed the provinces lying beyond the Ionian Sea for 10 years from 23 BC onwards[22]. However, his sources require correction. For we know that Agrippa did not reside in the East for 10 years uninterruptedly, and that his activity in this period was not limited to the eastern provinces.

The next piece of evidence is supplied by Cassius Dio. Although he limits the sphere of Agrippa's activity in the East in the years 23/22 BC to Syria alone, his information that Agrippa governed Syria via his delegates is valuable[23]. The right to designate legates proves that the imperial envoy had exceptional status[24].

The version of the funeral speech (*laudatio*) given by Augustus after the death of his deputy in 12 BC could have important significance in underlining Agrippa's position[25]. The speech is preserved on a Greek papyrus, and four lines

---

[19] Cass. Dio LIV 24, 4–6; Joseph. *AJ* XVI 2, 2; R e i n h o l d, *o.c.* (n. 2), pp. 114 f.

[20] Joseph. *AJ* XVI 2, 2.

[21] Ibidem XVI 2, 3–5; 6, 4 f.

[22] Ibidem XV 10, 2; XVI 3, 3.

[23] Cass. Dio LIII 32, 1.

[24] R o d d a z, *o.c.* (n. 2), p. 341.

[25] On the subject of interpreting this document philosophically and historically cf. L. K o e n e n, *Die 'Laudatio funebris' des Augustus für Agrippa auf einem neuen Papyrus*, ZPE V 1970, pp. 217–283; E.W. G r a y, *The Imperium of M. Agrippa*, ZPE VI 1970, pp. 227–238; E. B a d i a n, *Notes on the Laudatio of Agrippa*, CJ LXXVI 1980/1981, pp. 97–107; M.W. H a s l a m, *Augustus' Funeral Oration for Agrippa*, CJ LXXV 1979/1980, pp. 193–199; M. G r o n e w a l d, *Ein neues Fragment der Laudatio funebris des Augustus auf Agrippa*, ZPE LII 1983, pp. 61 f.; L. K o e n e n, *Summum fastigium. Zu der Laudatio funebris des Augustus (P. Colon. inv. nr. 4701)*, ZPE VI 1970, pp. 239–243.

are particularly valuable: καὶ εἰς {ς} ἃς δήποτέ σε ὑπαρχείας τὰ κοινὰ τῶν Ῥωμαίων ἐφέλκοιτο, μηθενὸς ἐν ἐκείναις ἐξουσίαν μεῖζω <εἶναι> τῆς σῆς ἐν νόμωι ἐκυρώθη[26]. There is a consensus amongst historians that in the passage quoted the speech concerns settlements carried out in 23 BC[27]. The interpretation of their significance is, however, surrounded by controversy. In the opinion of some historians the text recalls granting Agrippa *imperium aequum*, making him equal in power with other governors of the provinces[28].

In the opinion of Walter Ameling, this solution was dictated by a political crisis in Rome in 23 BC (rising opposition to Augustus and Varro Murena's conspiracy), which was to force the emperor to reduce his prerogatives (resignation from the consulship and acceptance of *imperium aequum*). In this context, the historian perceives the same authority being transferred to Agrippa. In connection with this, they could not irritate the opposition as they did not clash with republican tradition (the case of Pompey)[29].

It is difficult to agree with this point of view, however. In the fragment of the *laudatio* quoted above, there is no unambiguous reference to the grant of *imperium aequum* to Agrippa. It seems rather unlikely that Augustus would not have made public the fact of empowering his associate, as this would have been perfectly in line with republican traditions and made him equal in power with other governors. The emperor would not have had anything to hide in this situation. This ambiguous designation of Agrippa's powers by Augustus indicates rather the exceptional character of the authority given to him, about which the princeps preferred not to speak directly. It would be in line with Augustus' tendency to present such delicate matters in a veiled form (such as the position of the emperor in the state, or entitling members of the imperial family with power in the provinces).

The next argument against the thesis of *imperium aequum* is the fact that granting Agrippa such authority would have situated him on the same level with other governors of the provinces and, as the example of Pompey showed, could have led to misunderstandings in the sphere of jurisdiction. Moreover, it would have limited the possibility of interfering in the business of senatorial provinces. In the face of the scope and importance of the tasks entrusted to Agrippa in connection with his first mission to the East, such a situation would certainly not have been desirable.

Ludwik Koenen's thesis seems more convincing. He holds that Agrippa received *imperium maius*, that is to say, superior power in relation to other gov-

---

[26] Quoted from K o e n e n, *Die 'Laudatio funebris'...* (n. 25), p. 226.

[27] Ibidem, pp. 275–283; G r a y, *o.c.* (n. 25), p. 236; K i e n a s t, *o.c.* (n. 7), p. 92.

[28] G r a y, *o.c.* (n. 25), pp. 227–238; W. A m e l i n g, *Augustus und Agrippa. Bemerkungen zu PKöln VI 249*, Chiron XXIV 1994, pp. 1–28; B a d i a n, *o.c.* (n. 25), pp. 105 f.

[29] A m e l i n g, *o.c.* (n. 28), pp. 10, 20 f., 28.

ernors[30]. The quoted fragment of the *laudatio* clearly specifies that the power of governors cannot be greater than the power of Agrippa once he appears in any given province. We can assume on this basis that in the case of the imperial envoy arriving in any Roman province whatsoever, the official (holder of *imperium*) governing there had to bow automatically to the authority (*imperium*) of Agrippa. Thanks to this, the latter could also interfere in business of imperial provinces and of the senators. It is worth calling on Josephus' evidence in this context, as he mentions the directives issued by Agrippa to the rulers of Cyrene and Ephesus which concerned respecting the laws of Jews in these areas[31]. These cities were within the borders of the provinces, and were covered by senatorial administration. Cyrene fell under the jurisdiction of the proconsul of Cyrenaica and Crete, and Ephesus under the proconsul of Asia. Agrippa's intervention proves therefore that he could make the ultimate decision in matters pertaining to the authority of governors who governed there. Josephus writes similarly about the proconsul of Asia, Iulius Antonius, who, confirming the law of the Jews inhabiting the province under his control, invoked the earlier decrees of Augustus and Agrippa[32]. It is beyond doubt that this situation did not result solely from Agrippa's *auctoritas*, but were also an effect of him possessing the superior *imperium*.

The conferment of *imperium maius* on Agrippa did not necessarily have to clash with republican traditions. Despite the fact that no leaders from the time of the Republic received such formal authority, in practice some rulers among them had such authority in character (Brutus and Cassius in the East)[33]. Moreover, attempts at granting *imperium maius* to some commanders are well-known (Pompey, Cassius)[34]. These initiatives admittedly ended in failure, which was however not an effect of the ruling elite's negative attitude to such a model of power, but rather a result of rivalry between factions. In the first case, the opponents of Pompey feared the excessive strengthening of his position within the state. In the second the Caesarians did not want power to be taken by one of the leaders of the republican faction. In this context, Augustus' decision to invest Agrippa with such power referred back to republican precedents, simultaneously sanctioning it with the legal situation which took shape at the end of the Republic[35].

---

[30] K o e n e n, *Die 'Laudatio funebris'...* (n. 25), pp. 268–283; similarly R i c h, *o.c.* (n. 7), p. 168.

[31] Joseph. *AJ* XVI 6, 4 f.

[32] Ibidem, XVI 6, 7.

[33] Vell. II 62, 2; App. *Civ.* IV 58, 248; Liv. *Per.* CXXII.

[34] Cic. *Att.* IV 1, 7; Cic. *Phil.* XI 30. It is worth underlining that in the case of Cassius the mover behind granting him *imperium maius* was Cicero, the spiritual leader of the republican camp and a stalwart defender of republican traditions.

[35] The procedure adopted in granting *imperium* to Agrippa also complied with the republican model, since the resolution was passed by the assembly of the people.

We can therefore draw the conclusion that Agrippa received *imperium maius* in 23 BC as a result of a special law (*lex*) voted by the assembly of the people[36]. The territorial extent of this *imperium* was defined by an additional imperial mandate which specified in which provinces it would be carried out[37]. Agrippa's *imperium* was supposed to be held for a period of 5 years. It was then twice extended for the next 5 years in 18 BC and 13 BC[38]. In the framework of this *imperium,* he operated as a direct representative of the emperor in the East during the years 23/22 BC as well as 17–13 BC.

The appearance of Agrippa in the provinces in the role of the emperor's special envoy gave their inhabitants an excellent opportunity to emphasize their loyalty to the princeps by honouring a member of his family. Numerous statues and monuments erected in honour of Agrippa by local communities show his special distinction. They appeared in Corinth, Oropus, Athens, Corcyra and Delos[39]. Of particular interest in this context is the statue offered by the Athenians. It was to be found in the neighbourhood of the Propylaea leading to the Acroplis and showed Agrippa standing in a chariot[40]. Moreover, at the base of each of these statues there was an inscription which honoured Agrippa. These inscriptions confirm the extraordinary rank of Augustus' envoy, who was worshipped almost like a god and bestowed with titles such as εὐεργέτης, σωτήρ as well as πάτρων[41].

Another form of honouring Agrippa consisted in naming places or buildings after him. An example of this is the decision of the Athenians, who gave the

---

[36] K o e n e n, *Die 'Laudatio funebris'...* (n. 25), pp. 268 f.; 274 f.; 283. In contrast Gray, who holds that granting Agrippa *imperium maius* took place no sooner than 13 BC. This historian links the changed status of Agrippa with his mission to Pannonia, indicating the importance of the assignment, which required him to be entrusted with exceptional authority. He supports his thesis with Cassius Dio's passing reference (LIV 28, 1), who describes this empowering of Agrippa in the context of delegation to Pannonia (G r a y, *o.c.* [n. 25], pp. 236–238); Gray's theory is, however, not very convincing. Agrippa's mission to the East also had great significance for the state. Therefore there is no basis to suppose that he received *imperium maius* before this moment. It also seems that Cassius Dio's information is not only related to granting Agrippa such authority for the first time in 13 BC, but also to the extension of *imperium* for the next five years. The character of this *imperium* was already defined in 23 BC. Compare R i c h, *o.c.* (n. 7), p. 206; K i e n a s t, *o.c.* (n. 7), pp. 92, 102.

[37] K o e n e n, *Die 'Laudatio funebris'...* (n. 25), pp. 269–274; during Agrippa's stay in the East his *imperium* covered the provinces lying to the East of the Ionian Sea (Joseph. *AJ* XV 10, 2).

[38] Cass. Dio LIV 12, 2–5; 28, 1; F. H u r l e t, *Recherches sur la durée de l'imperium des „co-régents" sous les principats d'Auguste et de Tibère*, Cahiers du Centre G. Glotz V 1994, p. 265; R i c h, *o.c.* (n. 7), pp. 189, 206; K i e n a s t, *o.c.* (n. 7), pp. 97, 102.

[39] R e i n h o l d, *o.c.* (n. 2), pp. 107 f.

[40] Ibidem, p. 108.

[41] *IG* VII 349; III 575; *CIG* 1878 (quoted after R e i n h o l d, *o.c.* [n. 2], pp. 107 f.).

name Agrippeion to the theatre on Ceramicus[42]. In Antioch, one of the newly created neighbourhoods of the city was named after him[43].

The distinctions with which the inhabitants of Roman provinces in the East honoured Agrippa definitely surpassed those which were given to other ordinary governors. This indicates the high rank of the emperor's envoy. It is indisputable that such honours would not have been paid to Agrippa if he had not been related to the ruling family. Only the emperor and members of the *domus imperatoria* were worshipped in such a way.

Adam Mickiewicz University, Poznań

[42] R e i n h o l d, *o.c.* (n. 2), p. 108; H a n s l i k, *o.c.* (n. 2), col. 1260.
[43] S a r t r e, *o.c.* (n. 1), p. 379.

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

„PERICULOSAE PLENUM OPUS ALEAE“?
ZUR FRAGE DER HERRSCHERKRITIK IN DER *ACHILLEIS* DES STATIUS[1]

Von

PETER HIBST

Im Proömium des ersten Buches seines Eposfragments *Achilleis* formuliert Statius (um 40 – etwa 96 n. Chr.) eine Huldigung an Kaiser Domitian, mit der er sowohl auf die militärischen Erfolge des Kaisers als auch auf den Umstand anspielt, dass der Kaiser sich in seiner Jugend als Dichter betätigt haben soll. Zudem kündigt er an, ein Epos auf Domitians Taten verfassen zu wollen, dem er – gleichsam zu Übungszwecken – ein mythologisches Epos über Achill, den größten griechischen Helden vor Troia, ‘vorschalten’ wolle[2].

In allen seinen Werken, in der *Thebais*, seinem Epos über die mythologische Geschichte des tödlichen Bruderkonflikts um die Herrschaft in Theben, und in den *Silvae*, Gelegenheitsgedichten, tritt Statius als Enkomiast Domitians hervor. Domitian wird als Friedensbringer, als *conditor aevi* und *auctor salutis* gefeiert, seine Göttlichkeit wird gepriesen. Der Kaiser wird mit Jupiter verglichen, mit ihm gleichgesetzt, seine Herrschaft wird als Beginn eines neuen Goldenen Zeitalters beschrieben[3].

---

[1] Überarbeitete, um Anmerkungen ergänzte Fassung meines Vortrages im Rahmen des Habilitationskolloquiums vor der Fakultät für Philologie der Ruhr-Universität Bochum am 22. Januar 2003. Für Anregungen und Hinweise danke ich Reinhold Glei (Bochum). Zum Zitat vgl. Hor. *Carm*. II 1, 6.

[2] Vgl. Stat. *Ach*. I 14–19: „At tu, quem longe primum stupet Itala virtus / Graiaque, cui geminae florent vatumque ducumque / certatim laurus (olim dolet altera vinci), / da veniam ac trepidum patere hoc sudare parumper / pulvere. Te longo necdum fidente paratu / molimur magnusque tibi praeludit Achilles“. Zum Text der *Achilleis* vgl. insbesondere folgende Ausgaben, die ich herangezogen habe: Jannaccone 1950 a; Dilke 1954; Méheust 1971; Traglia/Aricò 1980 (zur *Achilleis* vgl. dort S. 48–52, 70–72, 1003–1077); Rupprecht 1984; Rosati 1994.

[3] Zum Domitianlob im Proömium der *Thebais* vgl. dort I 17–33. Fünf Gedichte der *Silvae* haben Domitian als direkten Adressaten (I 1; I 6; IV 1–3). Im vierten Buch steht also sogar eine Trias panegyrischer Gedichte auf den Kaiser am Anfang, in denen unterschiedliche Aspekte seines Wirkens gelobt werden (IV 1: die Feier von Domitians 17. Konsulat; IV 2: ein Symposion beim Kaiser, das Statius als den Höhepunkt seines Lebens bezeichnet; IV 3: die Fertigstellung der *via*

Zwar scheint sich bei Statius, der als professioneller Dichter auf die Patronage seines Kaisers Domitian angewiesen und nicht senatorischen Standes war (also kein persönliches politisches Interesse hatte), die Frage nach der Ernsthaftigkeit seines Herrscherlobes oberflächlich gesehen nicht zu stellen[4]. Er schrieb unter einem Zensorat, das es undenkbar sein lässt, dass irgendwelche kritischen Töne in seinen Dichtungen möglich wären[5]. Gerade dieser Umstand hat im Rahmen der wissenschaftlichen Auseinandersetzung allerdings zu der Frage geführt, ob Statius' Herrscherlob aufrichtig und ernstgemeint sei oder ob sich hinter seiner vermeintlich übersteigerten Form Ironie und damit eine implizite Herrscherkritik verberge. Natürlich ist gerade wegen des strengen imperialen Zensorats unter den Flaviern die Möglichkeit nicht zu unterschätzen, dass sich eine sozusagen kodierte Sprache einer 'negativen Panegyrik' entwickelte[6].

Auch die *Achilleis* ist in diese Diskussion um das Spannungsfeld von Panegyrik und Herrscherkritik in Statius' Werken einbezogen worden[7]. Dieses etwa 1100 Verse umfassende Eposfragment hat dabei in der philologischen Forschung bislang relativ wenig Beachtung gefunden[8]. Dennoch gibt es unterschiedliche

---

Domitiana). Zwei weitere Gedichte haben ein implizites Domitianlob (II 5 und III 4). Fast alle Gedichte der *Silvae* spielen auf den Kaiser und seine Politik an. Er wird mit Jupiter verglichen (u. a. I 6, 25–27; V 1, 37 f.), mit ihm gleichgesetzt (u. a. III 4, 16–20; IV 2, 10–12), als von Jupiter eingesetzter Weltenherrscher bezeichnet (IV 3, 128 f.). Sein göttliches Wesen wird betont (u. a. I 1, 62; I 4, 4; V 2, 170), seine Herrschaft wird als Beginn eines neuen Goldenen Zeitalters beschrieben (I 6, 39 f.; IV 1, 37). Schließlich finden sich zahlreiche Stellen, in denen Statius für ein langes Leben des Kaisers betet (u. a. I 1, 105–107; III 4, 100–105; IV 3, 145–163).

[4] Zur Dichterpatronage in der Antike vgl. u. a. Burck 1981; Gold 1982; Quinn 1982; Saller 1982; Morford 1985; Schwinge 1986; von Albrecht 1990. Mit Bezug zu Statius vgl. bes. Thiele 1916; White 1975.

[5] Zur Literaturzensur in domitianischer Zeit vgl. bes. Dominik 1994, S. 135 ff.; Fantham 1998, S. 162 ff. Zu staatlicher Zensur in der Antike vgl. allgemein Hölter 2003, S. 1194 f. (mit Literatur).

[6] Diese Diskussion bezieht sich vorrangig auf die *Silvae* und die *Thebais*, bisher kaum auf die *Achilleis*, vgl. dazu auch Anm. 7. Als Repräsentanten der *communis opinio*, die in Statius' Werken Beispiele literarischer Kaiservergötterung sieht, vgl. u. a. Scott 1933 und 1936; Sauter 1934; Cancik 1965, bes. S. 14 f. und 65–115; Vessey 1973, bes. S. 6 f. und 11–13; Newmeyer 1979, bes. S. 47 f. und 106–108; Bright 1980, bes. S. 46 und 68 f.; Hardie 1983, bes. S. 58–72; Sullivan 1985, bes. S. 180 ff.; Geyssen 1996. Dem stehen Untersuchungen entgegen, die davor warnen, das Herrscherlob des Dichters als blinde Ehrerbietung abzutun, und in der übertriebenen Panegyrik des Statius Kritik an der Herrschaft Domitians sehen; vgl. dazu bes. McDonald 1971, bes. S. 87–134; Garthwaite 1978 und 1984; Ahl 1984 a und b; Dominik 1994, S. 140 ff. Eine vermittelnde Position nimmt Newlands 2002, S. 5 ff., ein. Zu Aspekten antiker Herrscherpanegyrik allgemein vgl. Taeger 1957–1960; Wlosok 1975; Boyle 1990; Mause 1994; Whitby 1998. Zur Herrscherkritik in der Antike vgl. u. a. Binder 1995; Effe 1995. Zur Doppeldeutigkeit kaiserlicher Lobdichtung im Sinne einer 'negativen' Panegyrik vgl. Bartsch 1994.

[7] Bes. von Benker 1987.

[8] Als mögliche Gründe für die Zurückhaltung der Forschung gegenüber der *Achilleis* nennt Koster 1979, S. 189, den fragmentarischen Charakter und die Konkurrenz der *Thebais*. Zur *Achilleis* vgl. neben den instruktiven Einführungen von Jannaccone 1950 a, Dilke 1954 und Méheust 1971 auch Burck 1979; Fantham 1979; Aricò 1986 und 1996.

Meinungen in der Beurteilung dieses *curioso frammento*[9]. Umstritten sind vor allem Anlage und Intention des Werkes. Die Voraussetzungen für seine Interpretation sind dabei nicht schlecht: Es existieren verschiedene Textausgaben, Kommentare, Übersetzungen, Abhandlungen über Probleme der Textkritik und Überlieferung, der Quellen, Vorbilder und sprachlicher Besonderheiten[10].

Am Beginn der *Achilleis*-Forschung steht die Studie von Legras, die das Epos nach formalen Aspekten und unter dem Gesichtspunkt ihrer Rezeptionsgeschichte analysiert[11]. Die meisten der inzwischen angestellten Untersuchungen lassen sich in zwei Gruppen einteilen. Die eine sieht in der *Achilleis* ein der *Thebais* ähnliches Kriegsepos mit blutigen und kriegerischen Szenen im Vordergrund[12], die andere ein der Bukolik zuzuordnendes Epyllion im Sinne einer anmutigen Dichtung hellenistischer Art, mit liebevollen Kleinmalereien, idyllischer Stimmung und bukolischem Gepräge[13]. Neuere Ansätze der Interpretation sehen in dem Werk ein episches Gegenstück zur ovidischen Elegie[14] oder werten das Eposfragment als Vorläufer des antiken Entwicklungsromans[15].

Die jüngere Forschung hat sich zunehmend der Deutung der *Achilleis* in ihrem historisch-politischen Kontext gewidmet und ist dabei der bisher vernachlässigten Problematik des Verhältnisses von Kaiser und Dichter nachgegangen. Dabei ist der bisherigen *communis opinio*, die in den Werken des Statius der Kaiserhuldigung zuzurechnende höfische Literatur gesehen hat, die These entgegengestellt worden, dass sich Statius möglicherweise opportunistisch und mit innerer Distanz den politischen Notwendigkeiten und Anforderungen des damaligen Kaiserkultes gebeugt habe[16]. In diesem Zusammenhang hat Benker behauptet, Statius betreibe in der *Achilleis* in subtiler Weise Herrscherkritik[17].

Nach Benker verfügt die *Achilleis* über zwei Ebenen, einen mythologischen Vorbau und einen zeitgeschichtlichen Hintergrund. Sie geht davon aus, dass dem Werk die Vorstellung zugrunde liege, Domitian zumindest streckenweise im Gewand des Achill zu sehen – eine nicht ganz abwegige, letztlich nicht zu beweisende Vermutung, da die Anregung vom Kaiser selbst gekommen sein könnte, der sich in eitler Selbstherrlichkeit mit dem homerischen Helden in puncto

---

[9] Zum Begriff vgl. Jannaccone 1950 a, S. 18.

[10] Zu den Ausgaben vgl. Anm. 2. Über den Forschungsstand zu den o. g. Aspekten informieren am besten Speranza 1971, S. 5–17 (mit ausführlicher Bibliographie) und Benker 1987, S. 2–9.

[11] Vgl. Legras 1908.

[12] Vgl. Helm 1949; Schetter 1960; Méheust 1971; Burck 1979.

[13] Vgl. bes. Legras 1908; Schanz/Hosius ^{4}1935; Jannaccone 1950 a; Büchner ^{4}1968.

[14] Vgl. Koster 1979.

[15] Vgl. Rieks 1965.

[16] Zu den Vertretern dieser sich diametral gegenüberstehenden Positionen vgl. Anm. 6.

[17] Zum Folgenden vgl. Benker 1987, bes. S. 71 ff.

Größe und Schönheit verglichen haben soll. Benker stellt Modifizierungen und Nuancierungen des traditionellen Achillesbildes fest, so dass zwar zum einen eine stimmige erste Ebene als Deckmantel gegeben sei und keine Verstöße gegen den traditionellen Mythos zu beanstanden seien, zum anderen sich auf einer zweiten Ebene aber ein Achill entlarve, der mit dem Tyrannen Domitian identifizierbar sei. Durch eine gezielte Auswahl und Verarbeitung der mythologischen Daten und durch das Verschweigen traditionell positiver Züge werde das herkömmliche Achillesportrait ins Negative verschoben und diene dazu, das blutige und frevlerische Morden des Tyrannen Domitian anzuklagen. Diesen negativen Achill sieht Benker im Proömium durch die Schleifung Hektors angekündigt. In einem unheroischen, unter der Gewalt des Eros stehenden Achill spiegeln sich für Benker Domitians kriegerische Einsatzfreude und seine militärischen Leistungen, die in der Antike mit geringschätzigem Spott bedacht wurden, wie auch seine Neigung zu sexueller Ausschweifung wider. Insgesamt könne Achill dem Maßstab des iliadischen Helden, der als Folie und Tarnung diene, nicht genügen.

Da Statius selbst keinen Hinweis auf eine Identifikation von Achill mit Domitian gibt, kann man eine solche nur annehmen[18]. Erst dann kann die Frage bedacht werden, welche Aussagen die Darstellung des Achill bezüglich Statius' Sicht auf den Kaiser zulässt. Gibt es nun aber plausible Textbelege für die Annahme, dass Achill und Domitian gleichgesetzt werden?

Der Ansatz von Benker ist aus meiner Sicht problematisch und dabei vielleicht symptomatisch für die interpretatorischen Schwierigkeiten hinsichtlich der zu untersuchenden Frage. Spricht nicht die Tatsache, dass Statius' Domitianlob nicht vereinzelt auftritt, sondern sein gesamtes Werk – besonders die *Silvae* – durchdringt, gegen Ironie[19]? Ferner ist zu bedenken, dass Domitian selbst eine literarische Ausbildung – und zwar ausgerechnet von Statius' Vater Papinius – erhalten hatte und selbst gedichtet hat[20]. Hätte er da nicht Ironisches im Werk des Statius bemerken müssen, bzw. hätte Statius nicht davon ausgehen müssen, dass

---

[18] Nach Benker 1987, S. 71–82, wird die Identifizierung von Achill und Domitian vor allem durch das Äußere ermöglicht. Der statianische Achill entpuppe sich in Wirklichkeit als femininer Schönling, den die charakteristische Wangenröte und Körperblässe des Kaisers zierten, wie den Beschreibungen des Tacitus (*Agr.* 45, 2), Sueton (*Dom.* 18, 1) und Plinius (*Paneg.* 48, 4: „femineus pallor") zu entnehmen sei. Dabei falle die Betonung des Haares als des wertvollsten Schmuckes überhaupt auf, was an Domitian erinnere, der sich laut Sueton ähnlich äußerte und sehr unter seiner Kahlköpfigkeit gelitten habe (vgl. Suet. *Dom.* 18, 1).

[19] Zu Statius' Domitianlob in den *Silvae* und der *Thebais* vgl. Anm. 3.

[20] Über die dichterischen Aktivitäten Domitians berichten Quint. IV *prooem.*; X 1, 91 f.; Suet. *Dom.* 2, 2; Tac. *Hist.* IV 86; Mart. V 5, 7; Stat. *Ach.* I 15; Val. Fl. I 10–12; Sil. It. III 621; Plin. *Nat. praef.* 5. Sueton spricht über Domitians Vertrautheit mit Homer (*Dom.* 12, 3 und 18, 2) und Vergil (9, 1); zudem erzählt er davon, dass Domitian öffentlich aus seinen Werken vorgelesen (2, 2) und den Vorsitz über Dichterwettbewerbe gehabt habe (4, 4). Zu Domitian als Dichter (und Patron) vgl. bes. Coleman 1986; Dominik 1994, S. 146; Fantham 1998, S. 162 ff.

dies möglich gewesen wäre? Zudem setzt Benker bestimmte literarische Zeugnisse, in denen Domitian scharf kritisiert wird, insbesondere solche von Tacitus, Plinius, Iuvenal, Sueton und Cassius Dio gleichsam absolut, nimmt sie – trotz eines durch die jüngere Forschung stark revidierten Domitianbildes – als Wahrheit[21].

Es erscheint mir – insbesondere auch vom Text der *Achilleis* ausgehend – nicht zwingend, Statius' Lobgedichte bzw. seine kaiserfreundlichen Enkomien innerhalb der Proömien seiner Epen als reine Pflichterfüllung oder ironische Schmeicheleien anzusehen. Auch wenn man das von Statius im Rahmen seiner Panegyrik gezeichnete positive Bild Domitians nicht ungeprüft übernehmen will, so ist es doch möglich, dass die Gedichte *keine* versteckten Ressentiments gegen den Kaiser enthalten. Dabei ist zu beachten, dass diese Gedichte in einer literarischen Tradition lateinischer Lobdichtung stehen, die bis zur augusteischen Zeit und darüber hinaus zurückverfolgt werden kann. Statius' panegyrische Gedichte zeigen vor allem Bezüge zu Vergil und – weniger wichtig – zu Horaz und Ovid[22].

Bei der Beurteilung von zur höfischen Literatur zählenden Verherrlichungen des Herrscherhauses ist besonders auch die Situation des Dichters in Betracht zu ziehen, der oft direkt im Dienst des Monarchen tätig war, was auch für Statius gilt[23]. Die meist mittellosen Autoren lebten von der materiellen Unterstützung eines Gönners und waren daher weitgehend an die literarischen Wünsche ihres Geldgebers gebunden. Diese finanzielle Abhängigkeit zwang sie zu poetischen Gegenleistungen und bestimmte die beflissen regierungsfreundliche, panegyrische oder propagandistische Tonart ihrer Werke. Zum Teil waren die Literaten direkt im Dienst des Monarchen tätig, zum Teil übernahmen Vertraute

---

[21] Tacitus, Plinius, Iuvenal und Sueton, von denen negativ gefärbte Berichte über Domitians Herrschaft stammen, die aber erst nach seiner Ermordung mit ihrer scharfen Kritik an die Öffentlichkeit traten, haben Domitians Herrschaft als Zeitgenossen miterlebt. Zur Domitiankritik von Tacitus und Plinius als Vertreter der senatorischen Opposition vgl. bes. Pleket 1961; Urban 1971; Christ 1978; Tezenas 1983; Döpp 1985. Zur gemäßigteren Kritik Suetons vgl. u. a. Pleket 1961, S. 301 und 314; Urban 1971, S. 123. Zur Domitianvita Suetons vgl. bes. Arias 1945 und Gascou 1984. Zu den spärlichen, aber äußerst schonungslosen Attacken Iuvenals vgl. Griffith 1969 und Gérard 1976, bes. S. 316–352. Zur Herrschaftskritik des Cassius Dio, der das Regime Domitians nicht selbst miterlebt hat, und anderer nachdomitianischer Autoren (u. a. Aurelius Victor, Eutrop, Orosius, Eusebius) vgl. bes. Grenzheuser 1964 und Christ 1983. In der modernen Forschung wurde besonders mit Blick auf die außenpolitischen und militärischen Erfolge des Kaisers eine Revision des als einseitig und voreingenommen bewerteten antiken Domitianbildes angestrebt, vgl. dazu bes. Bauman 1974, S. 159 f. mit Anm. 163; Bengtson 1979, S. 265 ff.; Christ 1983; Syme 1983.

[22] Auf seine Vorbilder spielt Statius häufig an, nimmt sich ähnlicher Themen an und imitiert sie teilweise sprachlich, vgl. dazu bes. Tanner 1986; Williams 1986; Benker 1987, S. 32 ff.

[23] Zur 'höfischen Literatur' zählen im Allgemeinen Gedichte affirmativen Charakters, die dem Regenten gewidmet sind oder um Ereignisse und Personen seines engeren Lebensbereiches kreisen, vgl. dazu bes. Schwinge 1986, S. 49 f. mit Anm. 2 (dort zahlreiche Literaturhinweise). Cancik 1974, S. 261, sieht in den *Silvae* das „Muster von affirmativer Dichtung".

des Regenten oder staatstragende Beamte und Adelige die Förderung junger Talente. Hofpoesie entstand also im Auftrag eines Gönners, dem der jeweilige Verfasser verpflichtet war[24].

Für den römischen Bereich ist höfische Auftragsdichtung charakteristisch, so dass sie sich als übliches Phänomen bis zu den älteren Autoren der Literaturgeschichte zurückverfolgen lässt[25]. In republikanischer Zeit gab es bereits Adelige, die ihren Namen poetisch verewigt wissen wollten und damit vielversprechende Begabungen (u. a. Ennius, Pacuvius, Caecilius, Terenz, Catull, Helvius Cinna, Lukrez) betreuten[26]. In augusteischer Zeit setzte sie sich in Form höfischer Poesie fort. Auch der Princeps war – bei aller Liberalität und allem Maß seiner Kulturpolitik – bestrebt, sich die propagandistische Wirkung der Literatur zunutze zu machen[27]. Freilich war er im Vergleich zu späteren römischen Kaisern relativ tolerant und hat die Autoren nicht direkt bevormundet oder unter Druck gesetzt. Er pflegte vielmehr seinen Wünschen über Maecenas, den Gönner von Vergil, Horaz und Properz, Gehör zu verschaffen (andere Förderer waren Valerius Messala Corvinus, der u. a. Ovid und Tibull protegierte, und C. Asinius Pollio)[28].

Zu Zeiten des exzessiven Kaiserkultes, besonders unter Nero und Domitian, waren Huldigungen des Regenten obligatorisch und scheinen auch erwartet worden zu sein[29]. Die Verherrlichung Domitians begegnet in Statius' *Silvae* ja nicht nur in den Gedichten, die auf Anordnung des *princeps* geschrieben worden

---

[24] Zu Literatur zum Thema vgl. Anm. 3.

[25] Vgl. dazu bes. Quinn 1982, S. 126 ff. Weitere Literatur s. o. unter Anm. 4. Als Zentren griechischer Hofdichtung gelten insbesondere die Herrscherhäuser von Sizilien und Alexandrien, vgl. dazu bes. Benker 1987, S. 27; Merkelbach 1981; Schwinge 1986, S. 50 ff. (die beiden letztgenannten zu Theokrit und Kallimachos).

[26] Vgl. dazu Büchner [4]1968, S. 759 ff. Als Gönner sei exemplarisch C. Memmius genannt, der Catull, Helvius Cinna und Lukrez gefördert hat, vgl. u. a. Benker 1987, S. 27 ff. (mit weiterer Literatur); von Albrecht 1990, S. 728 f.

[27] Vgl. dazu bes. Burck 1981; Quinn 1982.

[28] Nach Maecenas' Tod konzentrierte sich die Dichterpatronage auf die Person des *princeps*, und der Druck auf die Dichter nahm zu. Der verhaltene Kaiserpreis eines Vergil, Horaz oder Properz entwickelte sich zu einer übertriebenen adulatorischen Unterwürfigkeit, die schon mit Ovid eingesetzt hatte und seitdem symptomatisch blieb, vgl. dazu auch Quinn 1982, S. 121, und Morford 1985, S. 2004 ff.

[29] Die Förderung dichterischer Talente fiel unter den einzelnen Kaisern unterschiedlich aus. So scheint Tiberius eher politisch ungenehme Autoren eliminiert als große Werke angeregt zu haben. Zur Bekräftigung und Etablierung der bereits von Augustus postulierten Gültigkeit des *crimen laesae maiestatis* für literarische Erzeugnisse vgl. Alfonsi 1984; Goodyear 1984, bes. S. 604 ff.; Morford 1985, S. 2005 f. Besonders zur Zeit Neros waren die Autoren dem Kaiser praktisch direkt unterstellt. Unter Domitian wurde die Klientel wieder stärker betrieben, jedoch blieb die Oberhoheit des *princeps* im literarischen und kulturellen Bereich. Die damit verbundene Protektion bedeutete für die Dichter nicht allein die Sicherung des Lebensunterhalts, wichtiger waren nun politischer Schutz, die Möglichkeit zur Beförderung, der Zugang zur höfischen Gesellschaft und die Publikation der Werke durch den Patron; vgl. zum Zusammenhang Cancik 1974, S. 264 ff. und Morford 1985, S. 2005 ff.

sind. Das gilt ebenso für das explizite Domitianlob in den Proömien seiner Epen[30]. Auch bei Martial und Quintillian ist das Kaiserlob vorhanden[31]. Eine uneingeschränkte Freiheit des Wortes hat es also während des gesamten Prinzipats und der Kaiserzeit nicht gegeben. Es wurde eine tendenziöse Herrscherpanegyrik verlangt, zeitkritische Stellungnahmen waren riskant und konsequenzenreich.

Auf der beschriebenen Grundlage ergibt sich die Frage nach der Aufrichtigkeit des jeweiligen Kaiserlobes. Bei der Erforschung von Autoren vorzugsweise der augusteischen und neronischen Zeit ist erkannt worden, dass in einer Vielzahl von Werken Bezugnahmen auf die aktuellen politischen und sozialen Verhältnisse, die eine kaiserfreundliche Gesinnung des Verfassers in Zweifel ziehen oder gar verneinen, erfolgen. Diese textimmanenten Hinweise auf eine Kritik an dem bestehenden Regime erscheinen in verschlüsselter Form, zu deren Enthüllung eine Allegorese[32], eine symbolische Deutung[33] oder eine Interpretation sprachlicher Ambiguitäten notwendig ist[34].

---

[30] Vgl. dazu Anm. 2 und 3. Erhellend auch Benker 1987, S. 6 ff. und 12 f.

[31] Vgl. Benker 1987, S. 12 f. In diesem Zusammenhang sei auch auf das vieldiskutierte Nero-Elogium Lucans hingewiesen, das möglicherweise als eine für die Veröffentlichung notwendige Verbeugung vor dem Monarchen zu deuten ist, vgl. dazu bes. Paulsen 1995.

[32] Zur Definition des Begriffs vgl. Rieks 1981, S. 805. Vgl. ferner Joosen/Waszink 1950; Jauss 1971.

[33] Zum Begriff vgl. z. B. von Wilpert 1979, S. 16. Zur Abgrenzung von Allegorese und symbolischer Deutung vgl. Rieks 1981, S. 808 f. (mit Diskussion und Literatur), bes. 851 f.

[34] Zur *ambiguitas* vgl. Neuheuser 1972, wenngleich eine einheitliche Terminologie für das Phänomen dieser charakteristischen Form von Mehrdeutigkeit bislang fehlt. Zum Zusammenhang vgl. auch Wimmel 1962; Doblhofer 1966; Schmidt 1968; Stahl 1968; Dörrie 1970. Wichtige Beispiele für die Umsetzung eines derartigen methodischen Vorgehens bieten die Vergil- und die Horazforschung. Die stärker allegorisch oder symbolisch ausgerichtete Vergilinterpretation stimmt in der Beurteilung der *Aeneis* weitgehend darin überein, dass Vergil seinen Titelhelden mit den Zügen des Augustus ausgestattet hat; grundlegend dazu Binder 1971. Da außerdem zeitkritische Äußerungen erkannt wurden, sieht die *communis opinio* der Forschung in Vergil zwar keinen einseitigen Ideologen und Lobredner des Prinzipats mehr, lehnt es aber auch ab, den Dichter als Antiaugusteer zu bezeichnen, wie es mitunter von angloamerikanischen Forschern gefordert wird, wie z. B. von Parry 1963 und Quinn 1968. In der Horazforschung stehen demgegenüber eher die Ambiguitäten des Wortschatzes und der Formulierungen im Vordergrund, vgl. Doblhofer 1981, bes. S. 1922–1936, der feinsinnige, teilweise gewagte und oft bissige Seitenhiebe auf den Kaiser erkannt hat (z. B. in *Carm.* III 14). Ähnliches gilt auch für Lucans Epos *Pharsalia*, das von der Forschung als *in tyrannos* geschrieben gilt (Identifikation von Caesar mit Nero), vgl. zuletzt Paulsen 1995 (mit Literatur). In vielen Fällen ist zu bemerken, dass die Autoren um ihrer Sicherheit willen die Laster und die Grausamkeiten des gegenwärtigen Herrschers unter dem Deckmantel der Mythologie anprangerten. Der Machthaber wurde also unter einer anderen Person dargestellt und verurteilt. Weil eine offene Regimekritik aller Voraussicht nach ein Todesurteil nach sich gezogen hätte, musste die Kunst darin bestehen, einen 'doppelten Boden' zu schaffen, den der Wissende aufzulösen vermochte, gegen den der Kaiser aber nicht vorgehen konnte. Dabei offenbart sich ein politischer Hintersinn oftmals durch Änderungen des Mythos oder Abweichungen von der traditionell üblichen Art der Gestaltung eines Stoffes, wie z. B. in Senecas *Oedipus*, vgl. dazu bes. Bishop 1977 und Lefèvre 1985.

Ist eine solche 'Doppelbödigkeit' nun aber auch für die *Achilleis* festzustellen? Sicher ist bei dem Versuch, diese Frage zu beantworten, der zeitgenössische Hintergrund und die Frage nach der politischen Situation unter Domitians Herrschaft mit zu bedenken. Ein einigermaßen objektives Porträt der Herrschaftszeit des letzten flavischen Kaisers ist allerdings kaum zu gewinnen. Primärquellen stehen nur in begrenztem Umfang zur Verfügung. Die literarischen Domitianzeugnisse sind vielfach widersprüchlich und von starken Übertreibungen zum Positiven wie zum Negativen geprägt, je nach dem, ob es sich um Stimmen flavischer Propaganda (u. a. Valerius Flaccus, Silius Italicus, Martial) oder um kritische Äußerungen der senatorisch orientierten Opposition (Tacitus, Plinius, Sueton) handelt[35]. In der modernen Forschung wird eine Revision des oft gehässigen Domitianbildes angestrebt, indem klar zwischen Kaiser- und Reichsgeschichte unterschieden wird[36]. Domitian gilt als Förderer des römischen Bibliothekswesen und als an Literatur interessierter Herrscher[37]. Er reagierte

---

[35] Zur 'höfischen Literatur' der Epoche werden in der Forschung neben Statius besonders Valerius Flaccus, Silius Italicus, Martial und der Historiker Flavius Josephus gezählt. Diese in der flavischen Herrschaftszeit publizierenden Autoren gelten als Sprachrohre der kaiserlichen Propaganda (Huldigungen an den *princeps* treten zudem vereinzelt bei Quintillian auf). Wirken die Ausführungen des Sex. Iulius Frontinus zu den domitianischen Chattenkriegen in seinen *Strategemata* eher sachlich, so sind Äußerungen von denjenigen Autoren, die das Regime Domitians miterlebt hatten, aber erst nach dessen Ermordung mit scharfer Kritik am *princeps* an die Öffentlichkeit traten, ausgesprochen negativ. Tacitus und Plinius der Jüngere prangern als Repräsentanten der damaligen senatorischen Opposition Domitians Schreckensherrschaft heftigst an, Sueton lässt – wenn auch moderater – ebenfalls keinen Zweifel an Domitians despotischem und grausamem Charakter, wenngleich er seine Reichsverwaltung und Rechtspflege positiv erwähnt. Juvenal schließlich reitet schonungslose Attacken gegen den Kaiser. Vgl. zum Zusammenhang zusammenfassend Benker 1987, S. 26 ff.

[36] In ein positives Licht wird dabei seine Staatsadministration gerückt, vorteilhaft ist auch die Beurteilung seiner Außenpolitik mit seinen Erfolgen in Britannien, an der Rheinfront und in den Donaukriegen. Als ein wesentliches Argument für die Rehabilitation Domitians dient die erwiesene Fortsetzung bzw. Intensivierung mehrerer Direktiven und Prinzipien seiner Amtsführung unter Trajan, über den militärischen Bereich hinaus insbesondere auch auf den Gebieten der Administration, Personalpolitik und des Kaiserkults. Auch die Spannungen zwischen Kaiser und senatorischem Adel werden nicht mehr allein Domitian angelastet. Das Terrorregime Domitians wird zwar im Allgemeinen nicht bestritten, dafür aber psychologisch gedeutet und zeitlich auf die Jahre 93 bis 96 eingegrenzt; vgl. dazu und zum Folgenden bes. Pleket 1961; Bengtson 1979; Christ 1983; Syme 1983; Jones 1992 und 1994; Urner 1993; Pailler/Sablayrolles 1994; Southern 1997.

[37] Dies ist im Zusammenhang mit dem flavischen Minervakult zu sehen. Minerva goutierte als Patronin einem Kaiser, der sowohl nach militärischem als auch nach intellektuellem Ruhm strebte. Es ist zu vermuten, dass Domitians literarische Interessen über den rein propagandistischen Zweck hinausgingen. So richtete er literarische Wettbewerbe ein (Etablierung der Kapitolinischen und Albanischen Spiele), die von hohem Prestige waren. Von einem professionellen Dichter wie Statius weiß man, dass er an den Augustalischen, den Kapitolinischen und den Albanischen Spielen teilnahm und von Auftritt zu Auftritt reiste (*Silv.* II 2, 6–12). Seinen Erfolg bei den Albanischen Spielen sah Statius als den Höhepunkt seiner Karriere an, den nur noch die Einladung Domitians an ihn zum gemeinsa-

prompt auf wirkliche oder auch nur vermutete Angriffe gegen seine Person oder seine Herrschaft[38]. Aber nur in einem Fall gibt es einen Bericht darüber, dass Domitian ein fiktionales Werk unterdrückt hat, weil es eine für seine Person negative Interpretation zugelassen habe (Suet. *Dom.* 10, 4)[39]. Die *Thebais*, die mythologische Geschichte eines tödlichen Bruderkonflikts, wurde von Domitian trotz der angeblichen Beziehungskrise zu seinem Bruder Titus akzeptiert. Aber insgesamt zeigt sich zur Genüge, dass Domitian für doppeldeutige Anspielungen in literarischen Werken sensibel war. Solange ein mythologisches Werk ihn nicht in dem Sinne gefährdete, dass ihn in Bezug auf individuelle Züge Nachteile einer negativen Interpretation heimsuchen konnten, blieb er zurückhaltend.

Wie können nun die Epen des Statius, besonders seine unvollendete *Achilleis*, mit der Entwicklung des Kaisertums von Domitian in Verbindung gebracht werden? Könnte das Eposfragment *Achilleis* ein Beleg für eine herrschaftskritische Haltung des Statius sein oder gar auch das genaue Gegenteil? Wie kann eine Interpretation gelingen, die sich zum Ziel setzt, hinter dem von einem Dichter Gesagten das eigentlich Gemeinte herauszuarbeiten? Es bedarf dazu methodischer Überlegungen.

Bei dem Versuch, die *Achilleis* zu interpretieren, ist in mehrfacher Hinsicht Vorsicht geboten. Zum einen handelt es sich bei dem überlieferten Teil des Werkes um ein Fragment, das nur einen geringen Teil des geplanten Gesamtwerkes umfasst[40]. Klar ist allein, dass Statius nach eigenem Bekunden (*Ach.* I 4 ff.) die gesam-

---

men Abendessen im kaiserlichen Palast übertraf (*Silv.* IV 2, 64–67). Bei seinem Sieg thematisierte Statius Domitians Feldzüge in Germanien und Dakien (ebd. 66 f.), feierte also Domitians Erfolge des Jahres 89. Bei den Kapitolinischen Spielen war der Lobpreis Jupiters ein regelmäßiges Thema der oratorischen Wettbewerbsvorträge (Quint. III 7, 4). Domitian nahm Einsicht in das von 'seinen' Dichtern verfasste Schrifttum. Statius berichtet in *Silv.* IV *praef.* 28 f., dass viele seiner Gedichte des vierten Buches vor ihrer Veröffentlichung dem Kaiser vorgelegen hätten, möglicherweise ein Beleg für eine soziale Konvention oder ein echtes literarisches Interesse des Kaisers.

[38] Vgl. dazu bes. Suet. *Dom.* 10, 1; 10, 3; zudem Cass. Dio LXVII 13; Tac. *Agr.* 2, 1. Domitian hatte auch ein besonderes Verhältnis zur Freiheit des Wortes. Plinius sagt, dass er sich nicht mit einfachen Komplimenten zufrieden gegeben habe; vielmehr habe er gefordert, dass eine Rede zu seinen Ehren einer *adulatio* gleichkommen müsse (Plin. *Paneg.* 1, 6). Dio spricht davon, dass Domitian denjenigen Literaten, die ihm nicht schmeichelten, feindlich gesinnt gewesen sei (LXVII 4, 2). Sueton berichtet, dass der Historiker Hermogenes von Tarsus wegen despektierlicher Anspielungen in seinen *Historien* hingerichtet worden sei (*Dom.* 10, 1). Zudem erzählt er, dass Arulenus Rusticus hingerichtet wurde, weil er panegyrische Schriften auf die der Stoa verbundenen Senatoren Thrasea Paetus und den älteren Helvidius Priscus verfasst hatte und sie als *sanctissimi viri* bezeichnet hatte (*Dom.* 10, 3; vgl. zudem Cass. Dio LXVII 13; Tac. *Agr.* 2, 1).

[39] Es handelte sich um eine mythologische Farce, für die der jüngere Helvidius hingerichtet wurde, weil Domitian in ihr Anspielungen auf seine eigene Scheidung gesehen habe.

[40] Zur Komposition und Anlage der *Achilleis* vgl. bes. Legras 1908, S. 43 ff.; Jannaccone 1950 a, Komm. S. 18 ff.; Schetter 1960, S. 148 ff.; Burck 1979, S. 354 ff.; Aricò 1986. Zur Vermutung, dass Statius die Achillessage nicht im Rahmen eines Kleinepos, sondern eines mythologischen Großepos von vermutlich zwölf Büchern darstellen wollte, vgl. Dilke 1954, S. 8, und Benker 1987, S. 68.

te Lebensgeschichte des Achill von seiner Jugendzeit bis zu seinem Tod berichten und damit über Homers Achillschilderung hinausgehen will[41]. Zum anderen ist die Abfassungszeit der *Achilleis* umstritten. Jannaccone datiert sie auf vor 95, Dilke, Méheust, Speranza und Traglia/Aricò plädieren für Frühjahr/Sommer 95 und halten es für möglich, dass Statius sich schon vorher mit dem Gedanken getragen habe, Achills Leben zu beschreiben (mit Verweis auf *Silv.* IV 4, 93 f.; IV 7, 23 und V 2, 62)[42]. Benker entscheidet sich ebenfalls für diesen Zeitpunkt und begründet damit Statius' Weigerung – besser: seine vorläufige Nichtbereitschaft –, Domitians Taten in einem historischen Epos zu verherrlichen, statt dessen ein weiteres mythologisches Epos gleichsam aus Übungsgründen vorzuschalten[43]. Wenngleich Statius diese *recusatio* ganz in der Tradition der entsprechenden Topik damit, dass er, trotz langer Vorbereitung („longo paratu", *Ach.* I 18), *noch nicht* dazu in der Lage sei („necdum fidente", ebd.), den diesbezüglich an ihn ergangenen Auftrag des Kaisers auszuführen, begründet (I 17–19), schließt Benker aus der von ihr vorgenommenen Datierung des Epos nach Statius' Niederlage bei den Kapitolinischen Spielen im Jahre 94 auf ein gestörtes Verhältnis von Dichter und Kaiser und sieht es insbesondere auch deshalb als wahrscheinlich an, dass Statius in seiner *Achilleis* Herrscherkritik geübt habe[44].

Natürlich muss das geschriebene Wort nicht zwangsläufig der wahren Meinung des Autors entsprechen. Umgekehrt darf aber auch nicht das Gegenteil unterstellt werden, wenn es dafür keine konkreten Belege, z. B. Ironiesignale, gibt. Es reicht nicht hin, die enkomiastischen Aussagen eines Dichters als – aus heutiger, zudem subjektiver Sicht – übertrieben zu bezeichnen und damit ihre Unseriosität zu

---

[41] Vgl. *Ach.* I 4 ff.: „[...] nos ire per omnem / (sic amor est) heroa velis Scyroque latentem / Dulichia proferre tuba nec in Hectore tracto / sistere, sed tota iuvenem deducere Troia". Mit Schetter 1960, S. 129 und 147, und gegen Méheust 1971, S. XVII, gehe allerdings auch ich davon aus, dass Statius eher nicht die Absicht gehabt hat, die *Ilias* auch dadurch zu überbieten, dass er seine Darstellung bis zum Ende des trojanischen Kriegs und zur Heimkehr der Griechen nach Hellas hat führen wollen. Vgl. dazu auch Burck 1979, S. 353 mit Anm. 5.

[42] Zur Diskussion um die Abfassungszeit der *Achilleis* vgl. Jannaccone 1950 a, Komm. S. 19; Dilke 1954, S. 6 f.; Méheust 1971, S. 13 f.; Speranza 1971, S. 5 f.; Traglia/Aricò 1980, S. 48 f. Burck 1979, S. 352, sieht mit Bezug auf die oben erwähnten Stellen aus den *Silvae* erste Teile der *Achilleis* ebenfalls im Jahre 95 fertiggestellt.

[43] Vgl. Benker 1987, S. 53. Eine ähnliche Argumentation bietet Traglia/Aricò 1980, S. 23.

[44] Vgl. Benker 1987, S. 53 f. Zur Diskussion um Statius' Niederlage im Kapitolinischen Agon im Jahr 90 oder 94 vgl. bes. Traglia/Aricò 1980, S. 18 ff.; Hardie 1983, S. 62 f.; van Dam 1984, S. 14. Der Topos der *recusatio* als persönliche Ablehnung des historisch-enkomiastischen Epos begegnet im Rahmen der Octaviansapologetik vor allem bei Horaz und Properz, zudem hatte Vergil „in der Verbindung von kallimachischer Abwehr und Verweigerung einer größeren panegyrischen Dichtung [...] in der 6. Ecloge [...] den Weg gewiesen" (Wimmel 1960, S. 163), schließlich wurde die *recusatio* ein Gegenstand von Ovids spielerischem Können (vgl. Koster 1970, S. 134; auch Wimmel 1960, S. 295 ff.). Zu Entstehung, Entwicklung, Bedeutung und Definition der *recusatio* vgl. Puelma-Piwonka 1949; Wimmel 1960; Koster 1970. Zur *recusatio* im Proömium der *Achilleis* des Statius vgl. Benker 1987, S. 47 ff.

unterstellen, wenn für die Ehrlichkeit kein Maßstab ausgemacht und angegeben wird. Nur der Text selbst darf in dieser Frage sprechen, er muss vorurteils- und gleichsam prämissenfrei in den Blick genommen werden. Dabei ist freilich zu bedenken, dass gerade die Gattung des Epos die Möglichkeit bietet, Anspielungen auf Aktuelles mit Hilfe der mythologischen Oberfläche zu realisieren[45].

Möglicherweise ging es Statius allerdings gar nicht um Allusionen auf Domitian und seine Herrschaft, sondern allein um die künstlerische Seite seines Tuns, um sich – mittels der *Thebais* – mit Vergil, später – mittels der *Achilleis* – mit Homer als Dichter zu messen[46]. Nirgends macht Statius selbst Aussagen zu den Gründen der Wahl seiner epischen Themen. Selbst wenn es Hinweise auf eine von Statius intendierte Gleichsetzung von Achill und Domitian im Werk selbst gäbe, wäre die Frage, ob Domitian via Achill kritisch oder heroisch-positiv dargestellt wird, immer noch nicht beantwortet. Die Tatsache, dass es sich bei Achill um den größten griechischen Helden vor Troia handelt, lässt jedenfalls die Vermutung zu, dass Statius gerade in Achills Heldentum eine Parallele zu Domitian aufbauen will. Dabei ist zu bedenken, dass die eigentlichen Heldentaten sicher den Großteil des Epos ausgemacht hätten, hätte Statius die Möglichkeit gehabt, sein Epos zu vollenden. Vermutlich wäre dann auch diese Entwicklung von den jugendlichen Anfängen Achills zu seiner heldenhaften Erscheinung deutlich geworden, ja Statius hätte wahrscheinlich gerade sie nachzeichnen wollen[47].

Das Problem liegt hinreichend deutlich vor uns: Wie können wir seiner Lösung näherkommen? Setzen wir einmal den Fall, Statius habe mit der Darstellung des Achill auf Domitian gezielt. Dann stellen sich aus meiner Sicht folgende Fragen: Wie stellt er Achill dar? Gibt diese Darstellung Anlass zu der Vermutung, dass er Domitian bloßstellen oder kritisieren will, oder gar zur Annahme des Gegenteils?

Bevor ich meine Gedankengänge zu Statius' Darstellung der Gestalt des Achill darlege, scheint es mir geboten, kurz auf Inhalt und Komposition des Fragments zu blicken. Die Gründe für die Wahl des Stoffes sind kaum zu erschließen. Es dürfte wohl kaum zutreffen, dass Statius nach der Darstellung des grausamen Geschehens in der *Thebais* ein weniger düsteres Thema wählen wollte[48]. Wohl eher trifft die Vermutung zu, „dass Statius nach dem erfolgreichen Messen seiner Kräfte mit Vergils *Aeneis* nun auch in einen Agon mit Homers *Ilias* eintreten

---

[45] Grundlegend zu diesem Aspekt Binder 1971. Vgl. auch Ahl 1984 a; Dominik 1994. Zur Bedeutung des Mythos im Sinne einer historisch-politischen Konkretion Dörrie 1966.

[46] Zu einer solchen Vermutung vgl. auch Burck 1979, S. 353.

[47] Vgl. dazu auch Schetter 1960, S. 147 f.; Burck 1979, S. 353. Zum Heldentum Achills vgl. Schetter 1960, bes. S. 135 ff.; Méheust 1971, S. XXXIV ff.; Traglia/Aricò 1980, S. 51 f.; Burck 1979, S. 358. Kritisch hingegen Benker 1987, S. 111 ff.

[48] Zu diesem Fehlschluss kommt u. a. Jannaccone 1950 b aufgrund der zahlreichen idyllisch-heiteren Szenen in der *Achilleis*, ohne zu bedenken, dass der Krieg um Troia den Hauptteil des Werkes ausgemacht hätte.

wollte", dem er ja für die *Thebais* bereits reiche Anregungen entnommen hatte[49]. Sicher war die *Ilias*, in der das Hauptschicksal Achills beschrieben wird, die wichtigste Vorlage für Statius. Jedoch war die Überlieferung über Achills weitere Heldenkämpfe und seine Jugend reich und lebendig[50].

Es bleibt von daher ungeklärt, ob und gegebenfalls an welche Quelle sich Statius für die nicht-iliadischen Abschnitte, insbesondere auch für die in der *Achilleis* erhaltenen Teile, angeschlossen hat. Möglicherweise hat Statius selbst sehr viel Erfindungsreichtum beigetragen. Das Epos setzt nach dem Proömium mit einer fast die Hälfte des ersten Buches umfassenden Partie ein, in der die Bemühungen der Meergöttin Thetis, Achills Mutter, um eine Rettung ihres Sohnes vor der Teilnahme am trojanischen Krieg geschildert werden. Sie weiß durch eine Prophezeiung des Proteus, dass Helenas Entführung durch Paris den Krieg um Troia auslösen wird, in dem ihrem Sohn zu fallen bestimmt ist. Der von ihr angerufene Neptun muss ihr seine Hilfe zur Rettung ihres Sohnes versagen, da das Fatum und Jupiter, auf die er verweist, den Krieg unabänderlich bestimmt haben. Thetis entschließt sich in verzweifelter Angst, Achill zu verstecken, und begibt sich deswegen zu ihm und seinem Erzieher, dem Kentauren Chiron, nach Thessalien. Sie entführt ihren schlafenden Sohn auf die Insel Scyrus, um ihn dort zu verbergen, weil sie Achill am Hofe des Königs Lycomedes und seiner Töchter weiblich erziehen lassen will, indem sie ihn als die amazonenhafte Schwester Achills ausgibt. Gegen die hierfür erforderliche Verkleidung und Anpassung seiner Haltung an ein mädchenhaftes Auftreten sträubt sich der spätere Held vehement, bis er am Ufer Deidamia, eine der Königstöchter, erblickt und sich in sie verliebt. Achill findet Aufnahme in ihren Kreis.

In der zweiten Buchhälfte schildert Statius zunächst die Zusammenkunft der griechischen Helden in Aulis, die Menelaus Gefolgschaft schwören und die Teilnahme Achills erwarten, ohne den Grund seines Fernbleibens zu ahnen, bis der Seher Calchas in einer Vision seinen Aufenthaltsort auf Scyrus enthüllt. Daraufhin werden Odysseus und Diomedes entsandt, ihn von dort zu holen. Hier blendet Statius nach Scyrus zurück. Er schildert die nur schwer seine Männlichkeit unterdrückenden Versuche eines mädchenhaften Auftretens von Achill, um dann zu beschreiben, wie er sich bei einem nächtlichen Dionysosfest der von ihm heftigst umworbenen Deidamia entdeckt und sie vergewaltigt.

---

[49] Vgl. Burck 1979, S. 353.

[50] Zu nennen sind Apollonios Rhodios, Apollodor, Philostrat, Euripides, vgl. Burck 1979, S. 353. Achills Jugend war zum Teil schon im epischen Zyklus behandelt worden, vgl. bes. Davies 1989. Szenen aus Achills Aufenthalt in Scyrus und seine Abfahrt von dort sind auch in der Vasen- und Wandmalerei dargestellt. Sophokles und Euripides haben jeweils ein Drama *Skyrioi* geschrieben, von denen wir aber keine Vorstellung gewinnen können; fragmentarisch erhalten ist nur der Anfang eines Brautliedes des Achill und der Deidamia bei Ps. Bion II, 32 Verse; vgl. auch Ov. *Ars* I 681–704; *Met.* XIII 162–170.

Die Niederkunft Deidamias erfolgt gerade, als Odysseus und Diomedes unter Vorgabe eines falschen Fahrtzieles in Scyrus landen. Bei der Ausbreitung der Gastgeschenke, die Odysseus und Diomedes mitbringen, verrät sich Achill, indem er im Gegensatz zu den jungen Mädchen anstelle der typisch weiblichen Präsente zu den wenigen Waffen greift, die sich darunter befinden. Gleichzeitig erschallt vom griechischen Schiff eine Kriegstrompete, die seine Kampfbereitschaft und sein Ruhmesstreben weckt.

Das zweite Buch beginnt mit einer einprägsamen Antithese: Während Achill am frühen Morgen voller Eifer mit Odysseus und Diomedes aufbricht, schaut Deidamia vom hohen Turm sehnsüchtig ihrem Gatten nach. Um nicht in Achill ebendiese Sehnsucht aufkommen zu lassen, berichtet Odysseus von den Ursachen, die zum Krieg gegen Troia führten, und Achill schildert die Erziehung, die er bei Chiron genossen hat.

Zurück zu unserer Frage: Wie stellt Statius die Gestalt Achills dar? Achill erscheint, wie er uns bei Chiron und auf Scyrus entgegentritt, keineswegs als farbloser, gängiger Jünglingstyp[51]. Vielmehr verleiht Statius ihm eine sehr bedachte Prägung. Er lässt Chiron in dessen Zögling eine Wandlung vom folgsamen Schüler zum selbstständigen und teilweise zerstörerischen Helden erkennen, die eine Ahnung von seiner kommenden Größe vermittelt, in der sich Leistungsfähigkeit und eine bis zur Zerstörungsleidenschaft reichende Energie durchdringen[52]. In dem Augenblick, als Achill selbst erscheint, tritt in der Beschreibung des Statius die sich ankündigende Wildheit hinter der jugendlichen Schönheit seiner äußeren Erscheinung zurück.

Die Freude an seinem Heranreifen und an seinen sportlich-kämpferischen Leistungen ist freilich nicht ungetrübt, da über seinem Leben das ihm selbst verborgene Schicksal seines frühen Todes steht, das Statius anklingen lässt[53]. Auch dies ist kein Hinweis auf einen baldigen, möglicherweise gewünschten Tod Domitians, sondern entspricht der mythologischen Erzählung.

Statius lässt den Seher Calchas die Einzigartigkeit von Achills Ruhm in einer seherischen Vision aufscheinen, wenn er ihn als Bezwinger von Troia bezeichnet[54]. Außerdem sieht Statius in ihm eine Art Jupiterspross und deutet wiederholt an, dass Thetis beinahe die Geliebte Jupiters geworden wäre und dass in ihrem

---

[51] Vgl. dazu auch Schetter 1960, S. 134 ff., und Méheust 1971, S. XXXII ff., gegen Jannaccone 1950 a, S. 26, und Dilke 1954, S. 18.

[52] Vgl. u. a. I 147 f. (Chiron zu Thetis): „Nescio quid magnum – nec me patria omnia fallunt – / vis festina parat tenuesque supervenit annos".

[53] Vgl. u. a. I 252 ff. (Thetis zu Achill): „Si mihi, care puer, thalamos sors aequa tulisset, / quos dabat, aetheriis ego te complexa tenerem/sidus grande plagis, magnique puerpura caeli / nil humilis Parcas terrenaque fata vererer".

[54] Vgl. I 530: „eversor Asiae". Auch II 32 (Odysseus über Achill): „magnae vastator debitus Troiae".

Sohn etwas von der Kraft und Größe Jupiters Gestalt gewonnen hat – vielleicht eine Anspielung auf den jungen Domitian[55]? Es fällt jedenfalls auf, dass Statius öfter betont, dass Jupiter fast sein Vater geworden wäre, und ihm mithin einen Ruhmestitel *par excellence* verleiht. Freilich kann dieser Tatbestand auch eine andere Wendung nehmen und in das Motiv der verhinderten Göttlichkeit umschlagen[56]. Eine Anspielung auf den zwar vergöttlichten, aber eben letztlich doch sterblichen Domitian?

Erhellend ist Statius' Beschreibung des Synchronismus vom Kriegsbeschluss der Götter und der in Achill erwachenden Kriegsbegierde. Nachdem Neptun der Thetis den Kriegsbeschluss der Götter unter Hinweis auf die zukünftigen Heldentaten des Achill mitgeteilt hat (I 81 ff.), begibt sich diese nach Thessalien, wo ihr Sohn von Chiron erzogen wird. Der sich anschließende Bericht des Chiron vollzieht sich in dreifacher Stufung[57]: Achill wird ungehorsam und lässt sich durch die Drohungen seines Erziehers nicht mehr einschüchtern; er drängt über den heimatlichen Umkreis hinaus (eine Anspielung auf die militärische Expansion Domitians?); eine zerstörerische Kraft ist über ihn gekommen, unter der die friedliebenden Kentauren zu leiden haben, denen er die Häuser einreißt, das Vieh wegtreibt und die er über Fluss und Feld verfolgt (I 149 ff.). Alle diese Züge besagen, dass Achill über seine bisherige Umwelt hinausgewachsen ist. Der Kriegsbeschluss der Götter und die Manifestation von Achills heroischem Wesen fallen zeitlich zusammen. Die Zeit sowohl für den Trojanischen Krieg als auch für das Heldentum Achills ist reif geworden. Achills Figur wird auf den Trojanischen Krieg zugeordnet, in dessen Verlauf er der größte griechische Held wird – eine Heroisierung auch des Domitian? Dazu passt auch, dass Statius berichtet, Achill sei das einzige und scheinbar unerschöpfliche Gesprächsthema der in Aulis Versammelten. Er beschließt diesen Abschnitt mit der Feststellung:

> Haec Graiae castris iterant traduntque cohortes.
> Cedit turba ducum vincique haud maesta fatetur (I 482 f.).

So wird Achill von vornherein, noch vor seinem Erscheinen und ohne irgendwelche Beweise seines Heldentums geliefert zu haben, als der herrlichste

---

[55] Vgl. bes. I 90 f.: „Pelea iam desiste queri thalamosque minores: / crederis peperisse Iovi [...]"; I 650 f., wo Achill Deidamia, der bezwungenen Geliebten, in einer Selbstvorstellung zuruft: „Ille ego – quid trepidas? – genitum quem caerula mater / paene Iovi [...]".

[56] Vgl. I 252 ff. (wie Anm. 53). In diesen Versen erscheint der Tatbestand der Quasi-Vaterschaft Jupiters in einer tragischen Beleuchtung: Achill hätte ein unsterblicher Gott sein können und wurde ein dem sterblichen Los unterworfener Mensch. In ihnen hebt sich, von dem irrealen Gegenbild des unsterblichen Jupitersohnes kontrastierend, das irdische Schicksal des Achill ab.

[57] Vgl. dazu Schetter 1960, S. 132 ff.; Burck 1979, S. 354 f.

Held von allen Troiafahrern gekennzeichnet[58]. Aber Achill überbietet nicht nur die zeitgenössischen Helden. Als Chiron der Thetis von der Veränderung, die mit Achill vor sich gegangen ist, berichtet, fügt er hinzu:

> olim equidem Argolicos pinus cum Thessala reges
> hac veheret, iuvenem Alciden et Thesea vidi –
> sed taceo (I 156 ff.).

Die Aposiopese spricht für sich: Nach Chirons Meinung übertrifft Achill bei weitem die Helden der Argonautengeneration. Inhaltlich sind diese Informationen nicht neu, denn schon in der *Ilias* ist Achill der größte griechische Held vor Troia. Die in mehrfacher Variation wiederkehrende Verbindung der genannten Motive der beinahen Jupitersohnschaft Achills und der Hinordnung des Achill auf den Trojanischen Krieg, die Statius vornimmt, ist hingegen bemerkenswert und für die vollendeten Teile der *Achilleis* prägend.

Es ist in diesem Zusammenhang lehrreich, darauf zu blicken, wie Statius den jugendlichen Achill darstellt – möglicherweise in Parallelität zum jungen Domitian, der nach Sueton schön und hochgewachsen war[59]. Statius beschreibt den jungen Achill in einer Kombination von knabenhaftem Anmut und kriegerischer Wildheit. Dabei fehlt auch nicht der Hinweis auf seine Grausamkeit, wenn Statius berichtet, dass Achill eine säugende Löwin erschlagen und ihre Jungen geraubt habe, die er auf seinen Armen trägt und deren Krallen er reizt (I 168 ff.). Jedoch tadelt Statius dieses mutwillige und unbarmherzige Vorgehen Achills nicht, vielmehr veranschaulicht er damit das ungebärdige Wesen des späteren Helden. Der Deidamia entdeckt sich der ungestüme, gegen seinen hartnäckigen Widerstand in Mädchenkleider gehüllte Jüngling (nur) aus Ehrfurcht gegenüber seiner Mutter nicht (I 310 ff.), ein Zeichen für angemessenes, an *virtus* ausgerichtetes Verhalten. Seiner ahnungslosen Angebeteten stellt er schmeichlerisch Fallen, drängt sich ihr zugleich aber mutwillig auf[60]. Auch hier bleibt also die charakterliche Kontinuität des Zerstörenden und wild Erobernden erhalten. Die Vergewaltigung der Deidamia zeigt, dass es für den ungezähmten Achill keine sittlich-moralischen Schranken gibt, Erobern und Bezwingen gehören zu seinem Wesen, das ihn im Sinne seiner Bestimmung, der größte

---

[58] Das Verb *cedere* deutet im Übrigen in den Bereich panegyrischer Überbietung. Nach Curtius [2]1954, S. 171 mit Anm. 3 und 4, ist die *cedat*-Formel als Ausdruck der Überbietung ein festes Formelement der *Silvae* des Statius.

[59] Vgl. Suet. *Dom.* 18, 1: „Statura fuit procera [...] praeterea pulcher et decens [...]". Weitere diesbezügliche Belege bei Tac. *Hist.* IV 40, 1: „decorus habitu"; Plin. *Paneg.* 2, 6: „formosum alium"; Sulpicia *Sat.* 69: „hunc pulchrum"; vgl. zudem Stat. *Silv.* I 1, 15 ff.; III 4, 44 f.; IV 1, 4; IV 2, 40 ff. u. a.

[60] Vgl. I 567 ff.: „[...] illam sequiturque premitque improbus [...]".

griechische Kämpfer vor Troia zu sein, auszeichnet, die negative Kehrseite dabei in Kauf nehmend, sie aber auch gleichsam bewusst ausblendend.

Wichtig aus der skyrischen Episode ist noch der Motivkomplex Achills als eines als Mädchen verkleideten Knaben. Für die Frage nach einer möglichen Herrscherkritik bei Statius ist sie nicht unerheblich, könnte er sie doch nutzen, um sich über Domitian – in Anspielung auf weibliche Elemente in Erscheinung und Auftreten des Kaisers, wie sie Plinius im *Panegyricus* beschreibt[61] – lustig zu machen. Jedenfalls ist das Thema delikat. Statius hat sich seiner in mehrfacher Variation angenommen, von der jede eine ganz bestimmte Entwicklung Achills deutlich werden lässt. Zunächst schildert Statius die reizvolle Erscheinung des als Mädchen gewandeten Heldenknaben anlässlich eines Festes der Frauen von Scyrus. Hier führt Achill als die Schönste den Reigen der Töchter des Lycomedes an, über deren Erscheinung ein hermaphroditischer Reiz gelegt ist (I 605) – wobei ein solcher für Achill wohl erstmals von Statius behauptet worden ist. Den Endpunkt der Darstellung des als Mädchen verkleideten Achill bildet allerdings die Manifestation des jungen Helden: Als Odysseus ihm einen Schild und eine Lanze vorhält, geht eine merkbare Veränderung in ihm vor (I 855 ff.) und am Ende steht das Ablegen des weiblichen Gewandes, als Achill den Klang der Kriegstrompete vernimmt (I 878 ff.). So werden die verschiedenen Stadien der Entwicklung Achills vom mädchenhaften Epheben zum jugendlichen Krieger in wohl berechneter Steigerung festgehalten.

Die Wandlung Achills erfolgt also nicht plötzlich und grundsätzlich. Vielmehr wird der Übergang zum Helden sukzessive vollzogen, und es handelt sich nur um eine äußere Veränderung, die zudem nicht durch eine übermenschliche Macht, sondern durch einen profan-kriegerischen Klang hervorgerufen wird, der dem Achill eingeborenen Heldentum zum Durchbruch verhilft. Abstammung, Erziehung und angeborene Art werden als die Achill bestimmenden Faktoren genannt[62]. Achill ist ein Held kraft Herkunft, Anlage und Bestimmung, er kann nur Krieger und Held sein. Eine Differenzierung von gut und böse wird nicht vorgenommen. Statius folgt damit der Jahrhunderte alten Tradition des sich frei auslebenden Heldentums des Peleussohnes in deutlicher Übereinstimmung mit dem herkömmlichen Mythos[63]. Amoralität enthebt den Helden der menschlichen Sphäre, aber nicht, um ihn ‘unmenschlich’ im moralischen Sinne, sondern ‘übermenschlich’ erscheinen zu lassen.

---

[61] Vgl. Plin. *Paneg*. 48, 4: „femineus pallor“ (bezogen auf Domitians Äußeres).

[62] Dies bringt Statius zum Ausdruck, als er von dem spricht, was sich in Achill dagegen sträubt, Mädchenkleider anzulegen, vgl. I 275 ff.: „[…] obstat genitorque roganti / nutritorque ingens et cruda exordia magnae / indolis […]“.

[63] Zu einer ähnlichen Einschätzung gelangen Schetter 1960, S. 140 f., und Burck 1979, S. 357 f. Zur entgegengesetzten These von einem ‘andersartigen’, hermaphroditischen Achill vgl. bes. Benker 1987, S. 77 mit Anm. 323.

Ich fasse zusammen: Die Frage der Domitiankritik in der *Achilleis* ist nicht endgültig zu beantworten, schon und gerade auch deshalb, weil nicht geklärt werden kann, ob Statius eine Gleichsetzung von Achill und Domitian betreiben wollte resp. betrieben hat. Aus meiner Sicht spricht aber nur weniges für diese These, deutlich mehr hingegen dafür, dass Statius ein panegyrisches Werk auf seinen Kaiser verfassen wollte. Dies belegt – unter der hypothetischen Voraussetzung einer von Statius bewusst betriebenen Gleichsetzung von Achill mit Domitian – die Darstellung der Gestalt Achills, wie sie uns in dem untersuchten Eposfragment entgegentritt, ohne dass ich leugnen will, dass die insbesondere von Benker festgestellte Ambivalenz der Achillesgestalt einen reizvoller Interpretationszugang darstellt.

Dennoch ist die Beantwortung der Frage nach der Funktion der *Achilleis* am Ende offen: Geht es um eine Wiedergabe eines kultivierten ideologischen Bildes der kaiserlichen Propaganda? Handelt es sich um einen Protreptikos, der ein Wunschbild des Dichters projiziert, das er vom Kaiser hat, und somit um eine Art Fürstenspiegel? Geht es möglicherweise um eine Karikierung des Kaisers (der als Frau verkleidete Achill auf Scyrus, I 198 ff.) oder um eine Bloßstellung negativer Charaktereigenschaften (brutale Vergewaltigung Deidamias, I 619 ff.; Übergriffe auf die Kentauren, I 152 ff.) und damit möglicherweise um eine implizite Herrscherkritik?

Aufgrund der Tatsache, dass zeitgenössische Anspielungen in der *Achilleis* nicht nachgewiesen werden können, ist auch die Möglichkeit in Betracht zu ziehen, dass Statius gar nicht auf eine Identifikation seines epischen Helden mit Domitian zielt. Vielleicht richtete sich sein Ehrgeiz allein auf literarische Ansprüche, vielleicht wollte er durch die Größe seiner Epen mit traditionellen Themen zum Glanz des Imperiums und des Kaisertums beitragen. Könnte es nicht so sein, dass Statius nach einem eher düsteren Epos, der *Thebais*, ein Werk bieten wollte, in dem im Sinne einer Steigerung ein positiver Held dargestellt wird, um dies dann am Ende durch ein Domitianepos noch zu überhöhen, mit dem zudem der Kaiser über den Prototypen des Helden – Achill – hinausgehoben worden wäre? Oder ging es Statius vielleicht nur um die Vollendung seiner literarischen Ambition, sich Vergil und Homer vergleichbar zu machen?

Die Untersuchung des Problems der Domitiankritik in der *Achilleis* macht im Übrigen auf die über sie hinausweisende Frage nach der Interpretabilität von Texten, insbesondere im Bereich von literarischen Gattungen, die ambivalente Aussagen ermöglichen, wie insbesondere auch dem Epos, aufmerksam. Wann sind wir dazu in der Lage zu entscheiden, ob in einem bestimmten Kontext getätigte Aussagen ernst zu nehmen sind oder ihr genaues Gegenteil meinen? Welche Kriterien existieren für die interpretatorisch relevante Unterscheidung von Aussage und Bedeutung, von Gesagtem und Gemeintem, *meaning* und

significance[64]? Welche Anhaltspunkte gibt es für die sichere Bestimmung der Ernsthaftigkeit, der 'Wahrheit' bzw. der Ironie des vom Dichter Gesagten? Die linguistischen Ironietheorien bieten hier am Ende wenig Aufschluss[65].

Der Philologe legt bei jeder Interpretation, in die er ja immer ein hermeneutisches Vorverständnis einbringt, eine bestimmte Perspektive zum Erweis der Bedeutung eines Textes fest. Aber wie weit darf er dabei gehen? Die Forscher, die sich darum bemühen, die *Achilleis* und andere Werke des Statius als kaiserkritisch zu lesen, setzen ja eben diese Möglichkeit unter der problematischen, weil nicht textimmanenten, von außen an den Text herangetragenen Prämisse der vermuteten Gleichsetzung von Achill und Domitian voraus, um sie dann zu belegen. Ist das nicht aber ein Zirkelschluss? Muss nicht vielmehr der Wortlaut des Textes selbst der Ausgangspunkt sein, von dem aus eine These entwickelt wird, so dass die Beobachtungen am Text für eine mögliche Interpretation zentral werden? Ich habe versucht, diesen Weg zu gehen, und kann von daher die These einer der *Achilleis* impliziten Herrscherkritik nicht verifizieren.

Ich glaube, dass wir nicht umhin kommen, Statius' Domitianlob als imperiale Panegyrik aufzufassen. Ob Statius in seinem Inneren hinter dieser Verherrlichung stand, wird ein Geheimnis bleiben müssen, wenn wir die Texte, insbesondere auch die – zumal fragmentarisch überlieferte – *Achilleis*, nicht überbeanspruchen wollen.

Möglicherweise ist aber auch hinsichtlich der Werke des Statius, insonderheit der *Achilleis*, vor allem auch aufgrund der Tatsache, dass die Untersuchungsfrage 'ernstgemeintes Herrscherlob vs implizite Herrscherkritik' als Interpretament nicht zu einer Klärung der 'wahren' Bedeutung des Textes geeignet ist, im Sinne der Entwicklung einer weiterführenden Forschungsperspektive gerade die Untersuchung der rezeptionsästhetischen Dimension interessant und aussagekräftig bzw. aufschlussreich. Dieser Aspekt scheint mir noch sehr wenig untersucht und ein echtes Desiderat der Forschung zu sein: Unter welchen Bedingungen und zu welchen Zeiten wurde ein je spezifisches Verständnis der *Achilleis* unter dem Fokus der Spannung von Panegyrik und Kritik entwickelt bzw. dieser Interpretationszugang überhaupt gewählt? Gerade die Ambivalenz und Ambiguität des Textes lässt ihn zu einem interessanten Gegenstand der Rezeptionsforschung mit dem Ziel der Bestimmung allgemein relevanter Faktoren der Rezeptionsästhe-

---

[64] Zu dieser Problematik als Gegenstand der Literaturtheorie unter bes. Berücksichtigung der Interpretation antiker Texte vgl. Schmitz 2002, S. 12 ff. (mit weiterer Literatur). Grundsätzliches zu literaturtheoretisch bedeutsamen Interpretationskriterien bieten u. a. Detering 1996; Eagleton [2]1996; Selden/Widdowson/Brooker [4]1997. Zur Bedeutung moderner literaturtheoretischer Interpretationsmodelle für die Deutung antiker Texte vgl. bes. Hexter/Selden 1992; de Jong/Sullivan 1994; Harrison 2001.

[65] Vgl. zu diesem hinsichtlich der Interpretation antiker Texte noch zu wenig erschlossenen Bereich u. a. Warning 1976; Lapp 1992; Attardo 1994 und 2000; Utsumi 2000.

tik werden, wobei insbesondere der Bezug zu sogenannten 'Krisenzeiten' von Belang sein könnte. Das eigene Verhältnis des interpretierenden Subjekts zur politischen Macht könnte dabei ein entscheidender Schlüssel zum jeweiligen Textverständnis sein.

Ruhr-Universität Bochum

VERZEICHNIS DER BENUTZTEN AUSGABEN UND LITERATUR

Ahl 1984 a: F. Ahl, *The Rider and the Horse: Politics and Power in Roman Poetry from Horace to Statius*, *ANRW* XXXII 1 (1984), S. 40–124.

Ahl 1984 b: F. Ahl, *The 'Thebaid': a Reconsideration*, *ANRW* XXXII 5 (1984), S. 2803–2912.

von Albrecht 1990: M. von Albrecht, Art. *Dichterpatronage*, *Lexikon der Alten Welt*, Bd. 1, Zürich–München 1990, S. 727–730.

Alfonsi 1984: L. Alfonsi, *Caratteristiche della letteratura Giulio-Claudia*, *ANRW* XXXII 1 (1984), S. 3–29.

Arias 1945: P.E. Arias, *Domiziano, saggio storico con traduzione e commento della 'vita' di Suetonio*, Catania 1945.

Aricò 1986: G. Aricò, *L' 'Achilleide' di Stazio: tradizione letteraria e invenzione narrativa*, *ANRW* XXXII 5 (1986), S. 2925–2964.

Aricò 1996: G. Aricò, *Rileggendo l' Achilleide*, in: F. Delarue (Hrsg.), *Epicedion. Hommage à P. Papinius Statius 96–1996*, Poitiers u. a. 1996, S. 185–199.

Attardo 1994: S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*, New York–Berlin 1994.

Attardo 2000: S. Attardo, *Understanding Language Structure, Interaction, and Variation: an Introduction to Applied Linguistics and Sociolingustics for Nonspecialists*, Ann Arbor 2000.

Bartsch 1994: S. Bartsch, *Actors in the Audience: Theatricality and Doublespeak from Nero to Hadrian*, Cambridge, Mass. 1994.

Bauman 1974: P.A. Bauman, *Impietas in principem. A Study of Treason against the Roman Emperor with a Special Reference to the First Century A.D.*, München 1974.

Bengtson 1979: H. Bengtson, *Die Flavier: Vespasian, Titus, Domitian. Geschichte eines römischen Kaiserhauses*, München 1979.

Benker 1987: M. Benker, *Achill und Domitian. Herrscherkritik in der 'Achilleis' des Statius*, Diss. Erlangen 1987.

Binder 1971: G. Binder, *Aeneas und Augustus. Interpretationen zum achten Buch der 'Aeneis'*, Meisenheim a. Gl. 1971 (Beiträge zur Klassischen Philologie 38).

Binder 1995: G. Binder, *Herrscherkritik bei römischen Autoren. Beispiele eines seltenen Phänomens*, in: Binder / Effe 1995, S. 125–164.

Binder/Effe 1995: G. Binder / B. Effe (Hrsgg.), *Affirmation und Kritik. Zur politischen Funktion von Kunst und Literatur im Altertum*, Trier 1995 (Bochumer Altertumswissenschaftliches Colloquium 20).

Bishop 1977: J.D. Bishop, *Seneca's Oedipus. Opposition Literature*, CJ LXXIII 1977, S. 289–301.

Boyle 1990: A.J. Boyle (Hrsg.), *The Imperial Muse: Ramus Essays on Roman Literature of the Empire. Flavian Epicists to Claudian*, Victoria 1990.

Bright 1980: D.F. Bright, *Elaborate Disarray. The Nature of Statius' Silvae*, Meisenheim a. Gl. 1980 (Beiträge zur Klassischen Philologie 108).

Büchner ^{4}1968: K. Büchner, *Römische Literaturgeschichte*, Stuttgart ^{4}1968.

Burck 1979: E. Burck, *Die 'Achilleis' des Statius*, in: ders. (Hrsg.), *Das römische Epos*, Darmstadt 1979, S. 300–358.

Burck 1981: E. Burck, *Die Rolle des Dichters und der Gesellschaft in der augusteischen Zeit*, in: ders., *Vom Menschenbild in der römischen Literatur*. Teil 2, hrsg. von E. Lefèvre, Heidelberg 1981, S. 307–334 (Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften N.F. Reihe 2, Bd. 72).

Cancik 1965: H. Cancik, *Untersuchungen zur lyrischen Kunst des P. Papinius Statius*, Hildesheim 1965 (Spudasmata 13).

Cancik 1974: H. Cancik, *Die kleinen Gattungen der römischen Dichtung in der Zeit des Principates*, in: *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft*, Bd. 3: *Römische Literatur*, hrsg. von M. Fuhrmann, Frankfurt a. M. 1974, S. 261–289.

Christ 1978: K. Christ, *Tacitus und der Principat*, Historia XXVII 1978, S. 449–487 (wieder abgedruckt in: ders., *Römische Geschichte und Wissenschaftsgeschichte*, Bd. 2: *Geschichte und Geschichtsschreibung der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt 1983, S. 101–139).

Christ 1983: K. Christ, *Zur Herrschaftsauffassung und Politik Domitians. Aspekte des modernen Domitianbildes*, in: ders., *Römische Geschichte und Wissenschaftsgeschichte*, Bd. 2: *Geschichte und Geschichtsschreibung der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt 1983, S. 1–27.

Coleman 1986: K. Coleman, *The Emperor Domitian and Literature*, *ANRW* XXXII 5 (1986), S. 3087–3115.

Curtius ²1954: E.R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern ²1954.

van Dam 1984: H.-J. van Dam, *Silvae Book II: a Commentary*, Leiden 1984 (Mnemosyne Suppl. 82).

Davies 1989: M. Davies, *The Epic Cycle*, Bristol 1989.

Detering 1996: H. Detering, *Grundzüge der Literaturwissenschaft. Eine Einleitung*, in: H.L. Arnold / H. Detering (Hrsgg.), *Grundzüge der Literaturwissenschaft*, München 1996, S. 9–23.

Dilke 1954: O.A.W. Dilke, *Statius: Achilleid*, Edited with Introduction, Apparatus Criticus and Notes, Cambridge 1954.

Doblhofer 1966: E. Doblhofer, *Die Augustuspanegyrik des Horaz in formalhistorischer Sicht*, Heidelberg 1966.

Doblhofer 1981: E. Doblhofer, *Horaz und Augustus*, *ANRW* XXXI 3 (1981), S. 1922–1966.

Dominik 1994: W.J. Dominik, *The Mythic Voice of Statius: Power and Politics in the Thebaid*, Leiden 1994.

Döpp 1985: S. Döpp, *Tacitus' Darstellungsweise in cap. 39–43 des 'Agricola'*, WüJbb N.F. XI 1985, S. 151–167.

Dörrie 1966: H. Dörrie, *Der Mythos im Verständnis der Antike, II: Von Euripides bis Seneca*, Gymnasium LXXIII 1966, S. 44–62.

Dörrie 1970: H. Dörrie, *Zum Problem der Ambivalenz in der antiken Literatur*, A&A XVI 1970, S. 85–93.

Eagleton ²1996: T. Eagleton, *Literary Theory. An Introduction*, Oxford ²1996.

Effe 1995: B. Effe, *Alexandrinisches Herrscherlob: Ambivalenzen literarischer Panegyrik*, in: Binder / Effe 1995, S. 107–123.

Fantham 1979: E. Fantham, *Statius' Achilleis and his Trojan Model*, CQ XXIX 1979, S. 457–462.

Fantham 1998: E. Fantham, *Literarisches Leben im antiken Rom. Sozialgeschichte der römischen Literatur von Cicero bis Apuleius*, Stuttgart–Weimar 1998.

Garthwaite 1978: J. Garthwaite, *Domitian and the Court Poets Martial and Statius*, Diss. Cornell Univ. Ithaca 1978.

Garthwaite 1984: J. Garthwaite, *Statius, Silvae 3.4: On the Fate of Earinus*, *ANRW* XXXII 1 (1984), S. 111–124.

Gascou 1984 : J. Gascou, *Suétone historien*, Rome 1984.

Gérard 1976 : J. Gérard, *Juvénal et la réalité contemporaine*, Paris 1976.

Geyssen 1996: J.W. Geyssen, *Imperial Panegyric in Statius. A Literary Commentary on Silvae 1.1*, Bern / Frankfurt a. M. 1996 (Studies on Themes and Motifs in Literature, vol. 24).
Gold 1982: B.K. Gold (Hrsg.), *Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome*, Austin 1982.
Goodyear 1984: F.R.D. Goodyear, *Tiberius and Gaius: their Influence and Views on Literature*, *ANRW* XXXII 1 (1984), S. 603–610.
Grenzheuser 1964: B. Grenzheuser, *Kaiser und Senat in der Zeit von Nero bis Nerva*, Diss. Münster 1964.
Griffith 1969: J.G. Griffith, *Juvenal, Statius, and the Flavian Establishment*, G&R XVI 1969, S. 134–150.
Hardie 1983: A. Hardie, *Statius and the Silvae: Poets, Patrons and Epideixis in the Graeco-Roman World*, Liverpool 1983.
Harrison 2001: S.J. Harrison (Hrsg.), *Texts, Ideas, and the Classics. Scholarship, Theory, and Classical Literature*, Oxford 2001.
Helm 1949: R. Helm, Art. *P. Papinius Statius (8)*, *RE* XVIII 1949, Sp. 984–1000.
Hexter/Selden 1992: R. Hexter / D. Selden (Hrsgg.), *Innovations of Antiquity*, New York 1992.
Hölter 2003: A. Hölter, Art. *Zensur*, *DNP* XV 3, Stuttgart 2003, Sp. 1193–1198.
Jannaccone 1950 a: S. Jannaccone, *P. Papinio Statio: L' Achilleide. Testo critico e commento*, Firenze 1950.
Jannaccone 1950 b: S. Jannaccone, *Quo artificio P. Papinius Statius Achilleidi condendae operam dederit*, Antiquitas V 1950, S. 79–83.
Jauss 1971: H.R. Jauss, *Allegorese, Remythisierung und neuer Mythos*, in: M. Fuhrmann (Hrsg.), *Terror und Spiel*, München 1971, S. 187–209 (Poetik und Hermeneutik IV).
Jones 1992: B. Jones, *The Emperor Domitian*, London–New York 1992.
Jones 1994: B. Jones, *Domitian and the Court*, in: Pailler / Sablayrolles 1994, S. 329–335.
de Jong/Sullivan 1994 : I.J.F. de Jong / J.P. Sullivan (Hrsgg.), *Modern Critical Theory and Classical Literature*, Leiden 1994 (Mnemosyne Suppl. 130).
Joosen/Waszink 1950: J.C. Joosen / J.H. Waszink, Art. *Allegorese*, *RACh* I 1950, Sp. 283–293.
Koster 1970: S. Koster, *Antike Epostheorien*, Wiesbaden 1970.
Koster 1979: S. Koster, *Liebe und Krieg in der Achilleis des Statius*, WüJbb N.F. V 1979, S. 189–208.
Lapp 1992: E. Lapp, *Linguistik der Ironie*, Tübingen 1992.
Lefèvre 1985: E. Lefèvre, *Die politische Bedeutung der römischen Tragödie und Senecas Oedipus*, *ANRW* XXXII 2 (1985), S. 1242–1262.
Legras 1908: L. Legras, *Les Dernières années de Stace. II: L'Achilleide*, REA X 1908, S. 34–70.
Mause 1994: M. Mause, *Die Darstellung des Kaisers in der lateinischen Panegyrik*, Stuttgart 1994 (Palingenesia 50; Diss.).
McDonald 1971: I.M. McDonald, *The Flavian Epic Poets as Political and Social Critics*, Diss. Univ. North Carolina at Chapel Hill 1971.
Méheust 1971: J. Méheust, *Stace: Achilléide*. Texte établi et traduit, Paris 1971.
Merkelbach 1981: R. Merkelbach, *Das Königtum der Ptolemäer und die hellenistischen Dichter*, in: G. Grimm u. a. (Hrsgg.), *Aegyptiaca Treverensia (Trierer Studien zum griechisch-römischen Ägypten)*, Bd. 1, Mainz 1981, S. 27–35.
Morford 1985: M. Morford, *Nero's Patronage and Participation in Literature and the Arts*, *ANRW* XXXII 3 (1985), S. 2003–2031.
Neuheuser 1972: W. Neuhauser, *Ambiguitas als Wesenszug der lateinischen Sprache*, Innsbruck 1972 (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Bd. 17 = Serta Philologica Aenipontana II), S. 237–258.
Newlands 2002: C.E. Newlands, *Statius' Silvae and the Poetics of Empire*, Cambridge 2002.
Newmeyer 1979: S. Newmeyer, *The Silvae of Statius. Structure and Theme*, Leiden 1979 (Mnemosyne Suppl. 53).
Pailler/Sablayrolles 1994 : J.M. Pailler / R. Sablayrolles (Hrsgg.), *Les Années Domitien. Colloque, les 12, 13 et 14 octobre, organisé à l`université de Toulouse-Le Mirail*, Toulouse 1994.

Parry 1963: A. Parry, *The Two Voices of Vergil's Aeneid*, Arion II 1963, S. 66–80.
Paulsen 1995: Th. Paulsen, *'Für mich bist Du schon ein Gott'. Die Problematik des Nero-Enkomiums in Lucans Epos Pharsalia*, in: Binder / Effe 1995, S. 185–202.
Pleket 1961: H.W. Pleket, *Domitian, the Senate and the Provinces*, Mnemosyne IV 1961, S. 296–315.
Puelma-Piwonka 1949: M. Puelma-Piwonka, *Lucilius und Kallimachos. Zur Geschichte einer Gattung der hellenistisch-römischen Poesie*, Frankfurt a. M. 1949.
Quinn 1968: K. Quinn, *Vergil's Aeneid. A Critical Description*, London 1968.
Quinn 1982: K. Quinn, *The Poet and his Audience in the Augustan Age*, *ANRW* XXX 1 (1982), 75–180.
Rieks 1965: R. Rieks, Art. *Achilleis*, *Kindlers Literaturlexikon*, Bd. 1, Zürich 1965, S. 72–74.
Rieks 1981: R. Rieks, *Vergils Dichtung als Zeugnis und Deutung der römischen Geschichte*, *ANRW* XXXI 2 (1981), S. 728–868.
Rosati 1994: G. Rosati, *Stazio: Achilleide.* Introduzione, traduzione e note, Milano 1994.
Rupprecht 1984: H. Rupprecht, *P. Papinius Statius: Achilleis – Das Lied von Achilles*. Lateinischer Text mit Einleitung, Übersetzung, kurzen Erläuterungen, Eigennamenverzeichnis und Nachwort, Mitterfels 1984.
Saller 1982: R.P. Saller, *Personal Patronage under the Early Empire*, Cambridge 1982.
Sauter 1934: F. Sauter, *Der römische Kaiserkult bei Martial und Statius*, Stuttgart–Berlin 1934.
Schanz/Hosius ^{4}1935: M. Schanz / C. Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, 2. Teil, München ^{4}1935 (Handbuch der Altertumswissenschaft VIII 2).
Schetter 1960: W. Schetter, *Untersuchungen zur epischen Kunst des Statius*, Wiesbaden 1960.
Schmidt 1968: K. Schmidt, *Mehrdeutigkeit und Determination*, AU IX 1968, S. 68–98.
Schmitz 2002: Th.A. Schmitz, *Moderne Literaturtheorie und antike Texte. Eine Einführung*, Darmstadt 2002.
Schwinge 1986: E.-R. Schwinge, *Künstlichkeit von Kunst: Zur Geschichtlichkeit der alexandrinischen Poesie*, München 1986 (Zetemata 84).
Scott 1933: K. Scott, *Statius' Adulation of Domitian*, AJPh LIV 1933, S. 247–250.
Scott 1936: K. Scott, *The Imperial Cult under the Flavians*, Stuttgart–Berlin 1936.
Selden/Widdowson/Brooker ^{4}1997: R. Selden / P. Widdowson / P. Brooker (Hrsgg.), *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*, London ^{4}1997.
Southern 1997: P. Southern, *Domitian: Tragic Tyrant*, London–New York 1997.
Speranza 1971: F. Speranza, *L'Achilleide (Per il vol. IV ... della 'Histoire de la littérature latine' cur. a H. Bardon nella coll. 'Roma aeterna' dir. a R. Verdière)*, Messina 1971, S. 5–17.
Stahl 1968: H.-P. Stahl, *Doppelbödigkeit bei Properz (Elegie 1,18)*, Poetica II 1968, S. 438–450.
Sullivan 1985: J.P. Sullivan, *Literature and Politics in the Age of Nero*, Ithaca–London 1985.
Syme 1983: R. Syme, *Domitian. The Last Years*, Chiron XIII 1983, S. 121–146.
Taeger 1957–1960: F. Taeger, *Charisma. Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultes*, 2 Bde., Stuttgart 1957–1960.
Tanner 1986: R.G. Tanner, *Epic Tradition and Epigram in Statius*, *ANRW* XXXII 5 (1986), S. 3020–3046.
Tezenas 1983: F. Tezenas, *Tacite et Domitien*, Caesarodunum XVIII 1983, S. 18–20.
Thiele 1916: G. Thiele, *Die Poesie unter Domitian*, Hermes LI 1916, S. 233–260.
Traglia/Aricò 1980: A. Traglia / G. Aricò, *Opere di Publio Papinio Stazio*, Torino 1980.
Urban 1971: R. Urban, *Historische Untersuchungen zum Domitianbild des Tacitus*, Diss. München 1971.
Urner 1993: Chr. Urner, *Kaiser Domitian im Urteil antiker literarischer Quellen und moderner Forschung* (Diss.), Augsburg 1993.
Utsumi 2000: A. Utsumi, *Verbal Irony and Implicit Display of Ironic Environment: Distinguishing Ironic Utterances from Nonirony*, Journal of Pragmatics XXXII 2000, S. 1777–1806.
Vessey 1973: D.W. Vessey, *Statius and the Thebaid*, Cambridge 1973.

Warning 1976: R. Warning, *Ironiesignale und ironische Solidarisierung*, in: W. Preisendanz / R. Warning (Hrsgg.), *Das Komische*, München 1976, S. 416–422.

Whitby 1998: M. Whitby (Hrsg.), *The Propaganda of Power: the Role of Panegyric in Late Antiquity*, Leiden 1998.

White 1975: P. White, *The Friends of Martial, Statius, and Pliny and the Dispersal of Patronage*, HSCPh LXXIX 1975, S. 265–300.

Williams 1986: G. Williams, *Statius and Vergil. Defensive Imitation*, in: J.D. Bernard (Hrsg.), *Virgil at 2000. Commemorative Essays on the Poet and his Influence*, New York 1986, S. 207–224.

von Wilpert 1979: G. von Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart 1979.

Wimmel 1960: W. Wimmel, *Kallimachos in Rom. Die Nachfolge seines apologetischen Dichtens in der Augusteerzeit*, Wiesbaden 1960 (Hermes Einzelschriften 16).

Wimmel 1962: W. Wimmel, *Doppelsinnige Formulierungen bei Horaz?*, Glotta XL 1962, S. 119–143.

Wlosok 1975: A. Wlosok (Hrsg.), *Römischer Kaiserkult*, Darmstadt 1975 (Wege der Forschung 372).

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

AN UNHEROIC HERO: THE FIGURE OF ACHILLES IN THE *EPHEMERIS BELLI TROIANI* BY DICTYS OF CRETE

By

ANTONI BOBROWSKI

In *La divina commedia*, when starting his journey through the Inferno, Dante notices in a crowd of figures from the ancient world also famous heroes; outstanding deeds would have allowed their souls to rise above infernal abysses if not for the fact that they had been unlucky enough to be born too early; as pagans they will never have a chance to move even one step towards the Divine brightness, and this is the essence of their eternal suffering. Apart from Hector and Aeneas at the entrance to the Inferno (*Inf.* I 21), however, Achilles cannot be seen, although he surely matched Hector as far as his valour and fame was concerned. Dante designated a much worse place for Achilles, i.e. in the second infernal circle, where souls are tormented with corporal tortures; the Greek hero is next to Paris, who was distinguished in his life not because of his valour and courage, but because of his intemperate love passion undeserving of a hero. What did Achilles do to be treated so badly? Dante's words ("e vedi 'l grande Achille, che con amore al fine combatteo", *Inf.* V 65 f.) indicate clearly that love was the reason for his death.

The figure of Achilles had to go a long and evolutionary way from the Homeric image of the bravest warrior among Greeks, who valued honour and war fame above all, to the image of a man possessed by passion that eventually brings him to ruin. Stages of that evolution are directly related to the multi-aspect, going back deeply into ancient times, trend of *Homerkritik*[1], representatives of which, starting with poets, through historians, philosophers, orators, to learned savants, demonstrated many times their scepticism as to the reliability of Homer's story and attempted at "improving" Homer in many different ways.

---

[1] See N. Richardson, *The Iliad: A Commentary* (gen. ed. G.J. Kirk), vol. VI: *Books 21–24*, Cambridge 1993, pp. 25–49 (*Homer and his Ancient Critics*); R. Lamberton, *Homer in Antiquity*, in: I. Morris, B. Powell (eds.), *A New Companion to Homer*, Leiden–New York–Köln 1997 (Mnemosyne Suppl. 163), pp. 33–54.

The work by Dictys of Crete entitled *Ephemeris belli Troiani*[2] can be also located within the framework of a rich and split trend of "Homer's critics". In the Prologue, the author declares that the readers will have to do with a "more reliable story of the Trojan War" ("Troiani belli verior textus"). That small in size work written by a Greek author was composed probably in the second century AD, and has survived until our times only in Latin translation made already in antiquity by a Lucius Septimius[3]. Dictys' *Ephemeris* is a typical example of *pseudepigraphon*: an alleged author was supposed to accompany the Cretan commander Idomeneus in his war expedition and to keep records regarding current events at his request; according to Dictys' wish expressed before his death, the work was buried together with him in his tomb and it was found by accident only after several centuries during the rule of the Roman emperor Nero. As the "narration of an eye-witness" of the events, *Ephemeris* was thus supposed to present a much more historically truthful picture of the Trojan War than Homer's poetic vision, all the more that the anonymous author gave it a literary shape of a simple "war journal" based on concrete descriptions (Greek *ephemeris*, Latin *commentarius*)[4]; at the same time, he took care of making his story additionally reliable by way of introducing an extended *Beglaubigungsapparat*[5]. Within the framework of the activities aimed at making the story more reliable, an important role is played by getting rid of the Homeric system of gods and significant reduction of the influence of supernatural elements upon the course of events, as well as a strong tendency of deheroisation in the way of presenting the protagonists. It seems that the aforementioned factors have affected to a large extent this specific shape of Achilles' figure as well.

---

[2] Dictys Cretensis, *Ephemeridos belli Troiani libri a Lucio Septimio ex Graeco in Latinum sermonem translati*, ed. W. Eisenhut, Leipzig ²1973 (Biblioteca Teubneriana); basic monograph: S. Merkle, *Die Ephemeris belli Troiani des Diktys von Kreta*, Frankfurt/M. 1989; among the most important books dealing with the contents of Dictys' work, narrative techniques, composition and the presentation of characters we should point to: P. Venini, *Ditti Cretese e Omero*, MIL XXXVII 1981, pp. 161–198; A. Milazzo, *Achille e Polissena in Ditti Cretese: un romanzo nel romanzo?*, Le forme e la storia V–VIII 1984–1987, pp. 5–26; S. Timpanaro, *Sulla composizione e la tecnica narrativa dell'Ephemeris di Ditti–Settimio*, in*: Filologia e forme letterarie. Studi offerti a Francesco Della Corte*, vol. IV, Urbino 1987, pp. 169–215; W. Lapini, *L'archetipo dell'Ephemeris di Ditti–Settimio*, AATC LVII 1992, pp. 41–104; K. Usener, *Dictys und Dares über den Troischen Krieg: Homer in der Rezeptionskrise?*, Eranos XCII 1994, pp. 102–120.

[3] See the comprehensive discussion in Merkle, *o.c.* (n. 2), pp. 243–286.

[4] Cf. F. Bömer, *Der Commentarius*, Hermes LXXXI 1953, pp. 210–250; D. Ambaglio, *Fra hypomnemata e storiografia*, Athenaeum LXVIII 1990, pp. 503–508; J. Marincola, *Authority and Tradition in Ancient Historiography*, Cambridge 1997, pp. 180–182.

[5] Apparatus of authentication as a feature of Dictys' "historiographical" narrative: Merkle, *o.c.* (n. 2), pp. 56–82; Usener, *o.c.* (n. 2), pp. 108 ff.; a remarkably different view in P. Grossardt, *Die Trugreden in der Odyssee und ihre Rezeption in der antiken Literatur*, Bern 1998, pp. 379 ff.

An important literary and ideological context for the *Ephemeris* has been created by works relatively close chronologically to the one written by Dictys and also belonging to the widely understood trend of *Homerkritik* in the imperial period: the *Troikos logos* (*Or.* 11) by Dio Chrysostomus, the *Heroikos* by Philostratus, and first of all *De excidio Troiae historia* by Dares Phrygius. In his rhetoric show, Dio, through a detailed polemic with the traditional version of the myth, proves a paradoxical thesis that Troy was never conquered by the Greeks, and a large portion of Homer's report is an ordinary lie. The *Heroikos* is a special kind of commentary on the Homeric version: the hero Protesilaos talking from the beyond explains, discusses, supplements and straightens various details of the course of events at Troy[6]; a clear guidance of the tone of narration towards the cult of mythical heroes is interpreted here as a polemic tendency compared to the "unheroic" Dictys. On the other hand, the work written by Dares (also preserved only in the Latin translation)[7], although written from the "pro-Trojan" position (contrary to the "pro-Greek" Dictys), is close to Dictys both in the area of a literary format (*pseudepigraphon* in the form of a "war journal" written down by an "eye-witness" of the events), and a hard attempt at making his own report more reliable[8].

Following centuries show that Dictys' and Dares' efforts have brought some results: it was just their narration about the Trojan War that was generally considered to accord with the historical truth in the Byzantine period, and especially throughout the Middle Ages, whereas in Europe Homer was practically almost totally forgotten. In the Greek East, Byzantine chroniclers, starting with Joannes Malalas (sixth century AD), synchronized, in terms of time, records regarding that war taken from the Greek original of Dictys with the biblical history so as to move smoothly later on to writing history of other epochs. In medieval Europe, on the other hand, Latin translations of Dictys and Dares gave rise to numerous poetic and prosaic versions of the story of the Trojan War, created both in Latin, being a generally used language at that time, and in national languages (including among others Guido delle Colonne and Benoît de Sainte-Maure – to

---

[6] See the *Interpretationsansätze* in A. Beschorner, *Helden und Heroen, Homer und Karakalla. Übersetzung, Kommentar und Interpretationen zum Heroikos des Flavios Philostratos*, Bari 1999, pp. 211–242.

[7] Daretis Phrygii *De excidio Troiae historia*, ed. F. Meister, Leipzig 1873 (Bibliotheca Teubneriana); cf. A. Beschorner, *Untersuchungen zu Dares Phrygius*, Tübingen 1992.

[8] The tendency to discredit Homer can be seen in Dares' text to a much larger extent than in Dictys' work; whereas Dictys does not engage in polemics with Homer in an open way (he even does not mention his name at all), in a fictitious dedicational letter from "Nepos" to "Sallust" preceding Dares' text, Homer is almost accused: not only was he born a number of years after the Trojan War (he could not watch it with his own eyes), what is more, there is a suspicion that he was not fully mentally capable, since he attributed to gods actual and real participation in the war.

mention only the most well-known ones)[9]. Strong and long-term establishment in cultural awareness of other generations of just that "true" version – with concurrent effacing of a strictly Homeric tradition – caused that medieval-styled ancient heroes differ significantly from their Homeric prototypes in many cases. Dictys' and Dares' works were undoubtedly two milestones on the path of that long-term evolution of the heroes[10].

Dictys' *Ephemeris belli Troiani* consists of six books, the first five of them being, as informed by the Latin translator, Lucius Septimius, in an attached letter of dedication, a translation proper, whereas Book VI (devoted to heroes' returns from the victorious war) is only a summary of several other books of a larger Greek original ("priorum quinque voluminum, quae bello contracta gestaque sunt, eundem numerum servavimus, residua de reditu Graecorum quidem in unum redegimus"). All the events taking place at Troy are thus included in the first five books covering narration (the primary epic shape of which was given by Homer in the *Iliad* as well as by the Epic Cycle authors of the *Cypria*, *Aethiopis*, *Ilias Mikra* and *Iliou Persis*) from kidnapping Helen from Sparta by Alexander-Paris (I 3) to the departure of the Greek army from the conquered Troy (V 17). Book VI (corresponding as to its contents to the *Odyssey* by Homer and to the *Nostoi* from the Epic Cycle) remains at this moment beyond our interest: the figure of Achilles, for obvious reasons, does not appear in it any more; moreover, it is worth mentioning that the translator (or the editor) of the Latin version himself gave it an independent status by placing *sphragis* together with the information about an (alleged) author of the *Journal* already at the end of Book V.

Within the narration sequence of the first five books a segment corresponding in terms of contents to Homer's *Iliad* is decisively the largest one and occupies the central position (II 28–IV 1). Just as in the *Iliad*, the figure of Achilles strongly dominates here over the course of events, indicates directions of their development and focuses on the most important lines of narration, moving

---

[9] Cf. N.E. Griffin, *Dares and Dictys: An Introduction to the Study of Medieval Versions of the Story of Troy*, Baltimore 1907, pp. 34–108 (*Byzantine Versions of Dictys*); E.M. Jeffreys, *The Attitude of Byzantine Chroniclers towards Ancient History*, Byzantion IL 1979, pp. 199–238; E.H. Haight, *The Tale of Troy: An Early Romantic Approach*, CJ XLII 1946–47, pp. 261–269; M.R. Scherer, *The Legends of Troy in Art and Literature*, New York–London 1963 (see *General Index*, s. vv. *Dares* and *Dictys*); J.R. Berrigan, *The Trojan War in the Chronicon of Benzo d'Alessandria*, CJ LXI 1965–1966, pp. 219–221; W. Eisenhut, *Spätantike Troja-Erzählungen – mit einem Ausblick auf die mittelalterliche Troja-Literatur*, MlatJb XVIII 1983, pp. 1–28; V. Riedel, *Der Beste der Griechen – Achill das Vieh. Aufsätze und Vorträge zur literarischen Antikerezeption II*, Jena 2002, pp. 23–33 (*Der Trojanische Krieg in der Literatur von Homer bis zur Gegenwart*).

[10] Stages of transformation of the concept relating to the figure of Achilles from the times of Homer until Middle Ages are discussed in K.C. King, *Achilles: Paradigms of the War Hero from Homer to the Middle Ages*, Berkeley–Los Angeles–London 1987; see also eadem, *Achilles Amator*, Viator XVI 1985, pp. 21–64, esp. 45–49.

sometimes significantly away from its traditional prototype[11]. The central points of Dictys' narration should include the episode with Chryses resulting in a conflict between Achilles and Agamemnon (II 31) and in consequence the hero's withdrawal from warfare (II 34); forcing back Trojans from warships without Achilles' help (II 42 f.); finishing a conflict between Achilles and Agamemnon (II 52); the birth of an ardent love of Achilles for Hector's sister, Polyxena, and Achilles' personal hatred of Hector relating to that (III 2 f.); the death of Achilles' friend Patroclus (III 10); Hector's death from Achilles' hands (III 15); Priamus' expedition to the Greek camp and his redeeming of Hector's body (III 27).

What is more, Achilles is present in the story regarding the events preceding the "Homeric" part of the *Ephemeris*, and in the events following it. In Book I, the hero participates actively in the episode with Iphigenia before the Greek army sets off from Aulis (I 22), in Book II he strongly indicates his presence in the episode taking place in the Mysian kingdom of Telephus (II 1–7) and, after landing at Troy, he runs successful expeditions for loot in the region of Troas (II 13 and 16 f.: in one of such expeditions he captures Brises' daughter, whom Dictys gives the name of Hippodamia). In Book IV, however, Achilles lethally wounds the Amazons' leader, Penthesilea, in a battle (IV 3), kills Ethiops' commander Memnon (IV 6) and is eventually killed himself by Alexander-Paris (IV 10). Records regarding those events, taken not from Homer's poems, but from the Epic Cycle, are also in many aspects far from the version passed on by the oldest tradition.

Achilles appears for the first time in Dictys' work in a list of commanders who came to Argos for a war meeting. A short, matter-of-fact catalogue bears all features of a standard "list of attendance" and the author provides relatively extensive characterization only at Achilles' name:

> Achilles Pelei et Thetidis, quae ex Chirone dicebatur. Hic in primis adulescentiae annis, procerus, decora facie, studio rerum bellicarum omnes iam tum virtute atque gloria superabat, neque tamen aberat ab eo vis quaedam inconsulta et effera morum impatientia (I 14).

That kind of "portrait" includes three essential elements: a brief genealogy of Achilles, description of his physical appearance and – the most extended one – characteristics of his stance and personality. The last item must draw special attention, since it puts emphasis, on the one hand, on the good qualities of this

---

[11] The relation of Dictys' story to the Homeric version of the course of events during the Trojan War in the aspect of contents and order of particular episodes, as well as the figures' structure is discussed comprehensively by Venini, *o.c.* (n. 2); see also remarks (partially with reference to Venini) in Grossardt, *o.c.* (n. 5), pp. 385–390.

young man, i.e. his valour and courage, and on his lack of self-control and quick-temper, on the other. Achilles' attitude is thus characterised by mutually contradicting features that may lead to internal dilemma. In the catalogue of the Greek commanders, only Achilles was distinguished with such an extensive description[12] and it is difficult to resist an impression that it was done on purpose by the author, due to at least two reasons. Firstly, in spite of the fact that the time of narration covers events of the whole Trojan War, the greatest attention focuses just on Achilles and he will become an essential component of the author's general concept, both in the structural and ideological sense; secondly, the characteristics provided by the narrator will be reflected clearly in the words spoken much later by Aias to the dying Achilles:

> fuit, inquit, confirmatum et verum per mortales nullum hominum existere potuisse, qui te vera virtute superaret, sed, ut palam est, tua te inconsulta temeritas prodidit (IV 11).

Those two statements – one from the author and the other one put into the mouth of the hero participating directly in the presented events – which are so close to each other in terms of contents, create a certain framework within which all of the most important acts of the young warrior's drama were played.

In principle, the "pre-Homeric" part of the *Ephemeris* narration builds consistently the image of Achilles corresponding to the terms of *studium belli*, *gloria* and *virtus* included in the introductory image. We learn that Achilles joined the war expedition leading a contingent of 50 warships (I 17), that he received one of the leading positions of the whole fleet ("duces praefectosque navium Achillem, Aiacem et Phoenicem destinant", I 16), during the episode in Mysia he was bravely fighting in a battle and wounded Telephus (II 3), and when it turned out that the battle with the natives resulted from a horrible misunderstanding, he went (together with Aias) in a peace mission to the wounded ruler ("ex consilii sententia Achilles cum Aiace ad Telephum pervenere eumque iactatum magnis doloribus consolati, ut viriliter incommodum ferret deprecabantur", II 6). When, after a failure of the expedition at the beginning, the Greek fleet had to return and the next expedition was delayed on account of Agamemnon, Achilles was

---

[12] Dares includes in his text (ch. 12 f.) the whole gallery of that type of portraits presenting the heroes of the story (both men and women), which is sometimes interpreted as a component of *Beglaubigungsapparat*; it is worth noting that such a catalogue was also included in the early-Byzantine *Chronographia* by Joannes Malalas (Mal. V 7–10 Thurn), whose basic source in the part regarding the Trojan War was Dictys; see E. Botto, L. De Biasi, *I ritratti dei personaggi in Darete Frigio: raffronti con i testi omerici*, MCSN II 1978, pp. 107–139; L. De Biasi, *I ritratti dei personaggi in Darete Frigio. Raffronto con i testi fisiognomici*, Koinonia III 1979, pp. 53–112; Beschorner, *o.c.* (n. 7), pp. 108–127.

angry with the king for that reason ("regi indignatus"), since, similarly to Aias and Diomedes, he could not wait to start the war ("curam maximam studiumque importandi belli susceperant"); 50 additional warships were built out of initiative of those three warriors (II 9). At Troy, from the very first day of the war, Achilles, together with his friend Aias, owing to the valour he showed and his excellent knowledge of strategy and tactics, constituted a real support for the Greek army and was held in general esteem among soldiers and other commanders ("Achilles et Aiax Telamonius, quorum virtute Graeci sustentabantur, magna gloria dimicantes metum hostibus et fiduciam suis effecere; ex omnibus Achillem et Aiacem Telamonium, quorum virtute maxime fidebant, custodes deligunt", II 12); their numerous successful conquests of the surrounding regions that brought rich loot were also the title to the glory for both warriors ("Achilles ad exercitum regreditur magnam vim gloriae atque praedae adportans", II 16). Until that moment, Achilles is an example of a brave hero efficient in warfare and in love with the craft of war, and the only episode that could possibly make us ponder on his short temper is the event preceding setting off from Greece: learning that his name was used so as to bring Agamemnon's daughter Iphigenia to Aulis by means of a trick and to make a bloody sacrifice of her, he opposes strongly and decisively all other commanders and rescues the girl from death ("[Achilles] omissis omnibus propere ad lucum pergit, magna voce Menelaum et qui cum eo erant, inclamans, ab inquietudine Iphigeniae cohiberent sese, comminatus perniciem, ni paruissent", I 22). Achilles' attitude shows, on the one hand, traces of impetuosity and impulsiveness signalled in his initial characterization (which puts him at that moment in opposition to the whole rest of the Greek army)[13], and on the other hand, it is an expression of a protest against deceitful actions (committed by the author of that scheme, Ulysses), defence of one's good name, and, finally, it is simply a sign of human sensitivity and compassion. At the same time, it should be remembered that after some time it was just Achilles who was to be angry with Agamemnon for delaying badly the war campaign, who experienced painfully what had happened to his daughter (II 9).

Ambivalence of Achilles' attitude indicated only slightly in the episode with Iphigenia will be continued in the following story of the Trojan War known from the *Iliad*. A story of the conflict between Achilles and Agamemnon, although the course of events and the subject of the dispute are the same both in Dictys' and Homer's narrations, is characterized in the *Ephemeris* by an essential shift of accents. First, Achilles becomes the initiator and leader of the army revolt against the chief commander; because of the latter's stubbornness towards the priest of Apollo an epidemic falls on the army (II 29 f., and especially II 31: "uti

---

[13] Merkle notices here a starting point of Achilles' isolation and distancing from the community set up by the Greek army at Troy, increasing gradually later on; see Merkle, *o.c.* (n. 2), pp. 161 f., 202–205.

adversum Agamemnonem ab cunctis pergeretur duce atque auctore Achille et si perstaret suadente exitio vindicandum"). Next, at the chief commander's order, the young warrior without any slightest opposition ("conivente Achille") gives his female captive, whom he had been previously awarded when distributing the loot; Achilles accepts that sacrifice taking into consideration the good of everybody: he sacrifices himself in the name of strong emotional links with the army and a personal sense of responsibility ("tantus amor erga exercitum curaque in animo egregii adulescentis insederat", II 33). Achilles' decision about withdrawing from active fight taking place directly afterwards is not only the expression of a protest against unjust wrongdoing he had suffered from Agamemnon: to an even larger extent, this is a manifestation of bitterness due to the attitude of other warriors for whom he sacrificed so much in the past and then, but who, despite condemning Agamemnon's order deep down, did not defend Achilles nor did they show even the slightest sign of solidarity with him ("quae res, quamquam atrox omnibus et indigna videbatur [...] adversa cunctorum voluntate neque tamen quoquam palam recusante", II 33). In Dictys' work, the factor of becoming disappointed with the behaviour of fellow warriors seems to affect more considerably Achilles' later deeds than the element of the young hero's pride being hurt by the chief commander, exposed by Homer ("abstinendum publico consilio decreverat odio maxime Agamemnonis abolitoque amore, quem circa Graecos habuerat, scilicet quod eorum patientia post tot bellorum victorias ac facta fortia Hippodamia concessum pro laboribus praemium per iniuriam abducta esset", II 34). The sense of solitude and isolation deepens, especially because, as we learn a little bit later, Achilles was not invited to the feast attended by all commanders ("maxime indignatus, quod relictis ducibus ad cenam deductis solus contemptui habitus intermitteretur", II 36). It leads directly to a violent and uncontrolled outburst of emotions: Achilles makes a desperate attempt at attacking the Greek commanders in order to revenge himself and he does it at a totally unexpected moment ("Achilles ultum ire cupiens iniurias ignaros consilii sui nostros et ob id otiose agentes clam invadere temptat", II 37). Such action of the offended Achilles may be perceived at the time as the result of specific calculation: as his absence in the army has not resulted in any harm to the Greek army from the Trojans so far (as we may suppose, Achilles counted on that), the hero wants to inflict losses on the Greek part personally[14]. Immediate – owing to Ulysses' vigilance – foiling of the attempt at an insidious attack on companions does not change the fact that Achilles' deed marks him in a negative way and starts showing features of internal disintegration more and more plainly.

During a winter break in the warfare Achilles still remains in isolation, however, and Aias continues expeditions for loot in the Phrygian territory, tak-

---

[14] This point was stressed particularly by Timpanaro, *o.c.* (n. 2), p. 180.

ing over under his command – as we learn – some soldiers from Achilles' unit ("habens etiam nonnullos de exercitu Achillis", II 41) – thus, differently than it was described by Homer, the offended hero does not produce any obstacles to using his Myrmidons, although he himself does not take part in fighting and refuses to provide help to his compatriots as well ("Achillis auxilium renuentis"), when Hector by means of his unexpected attack forces his way to the Greek camp and reaches the warships (II 42). A difference from the traditional version of the story intensifies in subsequent episodes: not only do the Greeks manage to fight back that dangerous attack without any help from Achilles (II 44)[15], but the consequence of the whole series of successful events (killing the Trojans' ally, Rhesus, and defeating his Thracian troops, II 45 f.[16]; as well as Philoctetes' arrival from Lemnos, II 47) is that the situation of the Greeks stabilises and their position reinforces. Since, in addition, Chryses voluntarily returns his daughter to Agamemnon, whom he had earlier taken away from him – a way opens to returning Briseis/Hippodamia to Achilles, and the conflict is resolved completely smoothly soon afterwards. The *Presbeia* in Dictys' work ends with complete success: Achilles does not talk for a long time with envoys and agrees quickly to take Briseis back together with propitiatory gifts and, accepted with honours, attends with everybody a cheerful feast.

The conflict with Agamemnon, which in the *Iliad* is not in fact resolved finally (in Homeric version, Achilles sends the envoys away, and later he returns to the battlefield to avenge the killed friend and not because he stopped having hard feelings for Agamemnon), in Dictys' work becomes regarded as a closed chapter. Achilles, just as before he had suffered torments of humiliation, disappointment and rejection due to not being invited to the commanders' feast (II 36), now marches between the rows of banqueters solemnly led by the hand of the chief commander himself ("Agamemnon manum Achillis retentans eumque et reliquos duces ad cenam deducit", II 52). The sense of isolation and solitude melts away at the end of Book II in the atmosphere of joy and reconciliation, whereas the image of Achilles becomes enriched clearly with additional features. The tendency to deheroise figures and events, characteristic of the *Ephemeris*, causes that the bravest from among the Greeks turns out not to be irreplaceable: the Greek troops deal with the Trojans in the battlefield very well even without Achilles' participation, and they strive for the end of the conflict and reconciliation with the offended hero more *honoris causa*, as it would be a shame for such a worthy warrior

---

[15] In Homer's poem, Achilles lends his armour to Patroclus and allows him to go with help as a leader of the Myrmidons, which initiates a new direction of the course of events: Patroclus' death and Achilles' return to the battlefield.

[16] Dictys separates episodes with Dolon and Rhesus meticulously intertwined within one plot by Homer (*Il.* X) by including his equivalent of the *Doloneia* earlier, directly after Achilles' insidious attack on the Greek commanders (II 37).

to stay in the background of the community ("minime quippe aspernandum talem virum, nunc vel maxime, cum secundis rebus Graeci et paulo ante victores non ob utilitatem sed honoris merito gratiam eius peterent", II 48).

Suppressing tensions in the Greek camp and the time of winter armistice, when Greeks and Trojans met in a grove of the Thymbreian Apollo almost on a friendly basis (II 52), is only a kind of silence before a storm, which soon starts: Achilles visits Apollo's temple wanting to look at rituals, he sees there Priamus' daughter Polyxena carrying out priestly activities, and falls in love with the girl ("tum forte Achilles versis in Polyxenam oculis pulchritudine virginis capitur", III 2). The eruption of love from the first sight is for the time being only the hero's personal matter, but it will soon have far-reaching effects, affecting to a considerable extent the further course of action. In this way, a love affair, which was characteristic for the literary genre of ancient novel, enters the "historical" and "reliable" version of the story passed on by the tradition of the Homeric and Cyclic epic poetry. Obviously, in case of the *Ephemeris* we may not talk about including of that piece of work in the main trend of this genre; however, a series of contents and structural components characteristic of ancient love story are present and emphasized here so much that Dictys' text may be included in the group of "fringe novels"[17]. Just as in the basic pattern known from "classical" love stories that have survived until modern times, from the very first moment Achilles burns with a passionate emotion and suffers unspoken torments ("auctoque in horas desiderio, ubi animus non lenitur, ad naves discedit. Sed ubi dies pauci fluxere et amor magis ingravescit, accito Automedonte aperit ardorem animi...", III 2), which magnify since he cannot stay with his beloved ("ubi eum Automedon iactari animo atque in dies magis magisque aestuare desiderio ac pernoctare extra tentorium animadvertit...", III 3).

Already in Book II of the *Ephemeris* the figure of Achilles becomes "deheroised" to a large extent and now the hero succumbs to a disastrous power of love for a woman – the power that will become from now on the basic factor determining his actions and eventually leading him to disaster. Achilles the lover is a concept totally incoherent with the Homeric tradition, similarly to the extended story of Polyxena, who used to be related to the figure of Achilles only in this way that after the end of the war she was sacrificed at the hero's tomb; the role of Polyxena was gradually growing in the period when development of the Hel-

---

[17] According to Holzberg's classification (see N. Holzberg, *The Ancient Novel: An Introduction*, London–New York 1995, pp. 11 ff. and 21 ff.); on novel-like features in Dictys' works see: D. Bartoňková, *Darés Fryžsky a Diktys z Kréty a jejich místo v antické literatuře*, SPFB E25 (1980), pp. 223–234; Milazzo, *o.c.* (n. 2); L. De Biasi, *Ditti Crestese e Darete Frigio (con cenni sul romanzo antico e sulla scienza fisiognomica)*, in: I. Lana (ed.), *La storiografia latina del IV secolo*, Torino 1990, pp. 210–219; A. La Penna, *La letteratura latina di intrattenimento nella tarda antichità*, in: I. Lana, E.V. Maltese (eds.), *Storia della civiltà letteraria greca e latina*, Torino 1998, vol. III, pp. 410 ff.

lenistic trend of polemic with Homer occurred[18]. By introducing a motif typical for a popular love story into the epic[19], Dictys modifies the Homeric version in a very clever way. Hector, asked for his sister's hand in marriage, gives Achilles conditions absolutely impossible to fulfil: the hero is supposed to lead the Greek army to disaster by means of a treachery, or kill the most prominent commanders, namely Agamemnon, Menelaus and Aias. Achilles' reaction is angry, violent and decisive: he cannot fulfil those conditions, and he will kill Hector at the nearest occasion in the battlefield ("ea ubi Achilles accepit, ira excitus exclamat: se, cum primum tempus bellandi foret, primo proelio interempturum", III 3). The primary reason for Achilles' fierce hatred of Hector is not – as in Homer's story – his willingness to revenge his closest friend's death on the killer. Dictys writes that at the moment when Achilles swears to take revenge on Hector Patroclus is still far from death. Achilles' motivation is thus unheroic from the beginning. Although his reaction to Hector's requests could seem dictated exclusively by a sincere patriotic impulse, at the ground of his behaviour there is in fact a persistent thought of forlorn hopes for the fulfilment of the most personal love desires and matrimonial plans.

Achilles indeed tries to fulfil his sinister promise as soon as possible and Hector is perfectly aware of that ("causas odii recordatus", III 6) and tries to avoid him in battle. As a result of a wound inflicted on him, Achilles is forced to withdraw from the battlefield for some time and this is when Patroclus perishes killed by the Trojan Euphorbus; however, Hector runs to the dead body and mutilates it horribly by striking a lot of blows (III 10). Achilles' tremendous despair in the face of the friend's death ("cuncti reges Achillem conveniunt deformatum iam lacrimis atque omni supplicio lamentandi. Qui modo prostratus humi, nunc cadaveri superiaciens adeo reliquorum animos pertemptaverat...", III 11) obviously has its equivalent in the traditional version of the story, yet Dictys adds a new significant element here. Hector's primitive cruelty becomes a kind of catalyst triggering similar instincts in the Greek hero. Deheroised and possessed with the anguish of unfilled love for a woman, Achilles starts showing greater and greater cruelty in his actions. First he submits in a bloody sacrifice a large group of Trojan prisoners at the tomb of Patroclus, throwing bodies of two of them (Priamus' sons and thus Hector's brothers) to be devoured by dogs (III 14), and soon after he defiles the corpse of

---

[18] Cf. Apollod. *Ep*. V 23; Hyg. *Fab*. 110; Ovid. *Met*. XIII 448 ff.; Philostr. *Her*. 51 (De Lannoy); R.E. Bell, *Women of Classical Mythology. A Biographical Dictionary*, Oxford 1991, pp. 276–278; King, *o.c.* (1987, n. 10), pp. 184–195.

[19] We may mention in the form of a side note some details with which the plot of Achilles' love differs from the beginning in the *Ephemeris* from a typical love story pattern which usually assumed that both lovers were at a similar (rather very young) age and that their love was mutual; however, here Achilles is much older than Polyxena (he has an adult son, Neoptolemus-Pyrrhus), and the text does not give any information about Polyxena's emotions in any place at all; cf. detailed discussion in Milazzo, *o.c.* (n. 2) and Merkle, *o.c.* (n. 2), pp. 206–223.

Hector whom he himself killed, and mutilates another captured Trojan prince. He comes to the desired revenge on Hector in a totally unheroic manner: Achilles kills him not, as described by Homer, in a duel, but by laying an ambush on him ("ita eumque et omnes, qui comites regulo dolum huiusmodi ignoraverant, ex improviso interficit", III 15), as if he took over insidious and treacherous methods of running a war from the barbarian Trojans.

Devoid of deepness of heroic pathos, a very extended scene of buying out Hector's body by Priamus (III 20–27) is also very different from the moving and mysterious Homer's *Lytra*, as far as both a general mood and many detailed solutions are concerned: Priamus comes to the Greek camp not at night, but during the daytime; not alone but accompanied by his daughters and small grandchildren; not in secret, since the whole event is observed by a group of Greek warriors, who, as a matter of fact, will try to convince the initially reluctant Achilles to grant the old man's humble requests[20]. Achilles is not willing to give Hector's body back to his father and in a long speech addressed to the completely broken with pain and despair old man sets forth in a very systematic and detailed way that both Priamus and all Trojans are to blame for so many misfortunes inflicted upon themselves by leading to the war which started because of a woman and is in fact a clash between civilisation of moral order represented by Greece and unenlightened barbarity of the Trojans (III 23); that peculiar lecture on moral principles, conducted in a cold tone full of reserve, is continued by Achilles also at the time when, making in principle a decision about giving Hector's body to Priamus, he invites him to dinner (III 25).

Achilles, tough and deaf to despair and begging, throughout that scene is a symptom of the evolution of his character continued all the time – the hero is no longer that same young man hungry for fame in war, who used to insist in the past on accelerating of preparations for the expedition to Troy. Priamus' arrival is important, however, under present circumstances for another reason: it is the second time when Achilles meets – this time directly – his beloved Polyxena, who accompanies her father and offers herself to Achilles in return for her killed brother's dead body ("Polyxena ingresso Achille obvoluta genibus eius sponte servitium sui pro absolutione cadaveris pollicetur", III 24). This is the only moment during the whole scene when Achilles is really moved. Yet he does not accept Polyxena's sacrifice and this decision is probably dictated, as it seems, by the sense of responsibility and dignity, on the one hand, and a different image of the role of his beloved at his side, on the other. He was thinking all the time about Polyxena not as his slave, but as his wife, and he is still thinking along the same lines; when saying goodbye to Priamus he says that he will want to

---

[20] Cf. H.J. Marblestone, *Dictys Cretensis: A Study of the Ephemeris belli Troiani as a Cretan Pseudepigraphon*, Diss. Brandeis Univ. 1970, pp. 195 ff.; Merkle, *o.c.* (n. 2), pp. 212 ff.

talk to him about the girl "some other time and in another place" ("super qua iuvenis aliud tempus atque aliud locum tractatumque fore respondit", III 27). The segment of the *Ephemeris* corresponding to the contents of Homer's *Iliad* ends thus with the image of Achilles who showed ruthless reserve to the broken and humble enemy, trying at the same time to separate official negotiations from a strictly private affair. Love for Polyxena is still burning in his heart and it will have tragic consequences in the future.

In a short description of defeating the newly arrived Troy's allies included at the beginning of Book IV, Achilles is shown again as a brave warrior efficient in battle, since the Greek army owes its military success to him to a considerable extent. Attention is drawn here especially to the attitude he presented in the episode with the Amazons. Having conquered their leader Penthesilea in battle, he opts for burying her body and is against proposals expressed from the crowd of soldiers to drown that deadly wounded but still alive warrior in the river or to throw her to be devoured by dogs (IV 3). Achilles, who committed unparalleled acts of cruelty when giving vent to his fierce hatred of Hector not long before, now wants to prevent bestial attitude of the crowd, as well as reacts in a honourable and balanced manner. If we take into account the fact that he showed a similar attitude in the past when preventing Iphigenia from being sacrificed (I 22), it can be seen clearly that a deep foundation of the motivation of his behaviour is a disastrous influence of a violent feeling for Polyxena: he was unable to preserve measure and control his blind hatred where someone – like Hector – set an obstacle not to be overcome on the way to the fulfilment of his amorous desires. It is confirmed again when during the next battle with the Trojans he becomes cruel again by ordering a public execution of two captured Trojan princes only because they were Priamus' sons, and the latter, although he was earlier ready to give Polyxena for the price of Hector's body, now delays negotiations ("quos in medium productos Achilles iugulari iubet indignatus nondum sibi a Priamo super his, quae secum tractaverat, mandatum", IV 9).

The last scene from the drama of Achilles' life and love will take place in the temple of the Thymbreian Apollo, in the same place where the hero saw Polyxena for the very first time and flared up with the ardent feeling. Achilles, lured there insidiously under pretence of talks regarding Polyxena, is killed there by the girl's brother, Alexander-Paris (IV 11). That unexpected cruel and unheroic death[21] is shown by Dictys as a natural consequence of the evolution of the bravest Greek hero: hopeless involvement in a disastrous feeling for a woman had to finish in this particular way. Achilles' nature inclined to internal

---

[21] Achilles' son, Neoptolemus-Pyrrhus, who came to his father grave later on, interprets his father's death differently: "ceterum sibi eo leviorem dolorem esse, quod non in certamine neque in luce belli Achilles interfectus esset, quo fortiorem ne optasse quidem quemquam existere nunc vel in praeteritum excepto uno illo Hercule" (IV 15).

dilemmas oscillated all the time between *virtus* and *gloria*, on the one hand, and "vis quaedam inconsulta et effera morum impatientia", on the other. Aias realises that when he addresses bitter words of farewell to his dying friend, resembling as to their contents the author's presentation of the figure at the beginning of the story (I 14).

The reaction of the Greek army to his death is a kind of epilogue of Achilles' drama: not all of the soldiers mourn, some of them are convinced that confidential negotiations of Achilles with the representatives of the royal Trojan family, which did not pass unnoticed among the soldiers[22], meant treachery and moving to the enemy's side ("deflentibus cunctis ducibus casum tanti viri plurimi militum haud condolere, neque, uti res exposcebat, tristitia commoveri, quippe quis in animo haeserat Achillem saepe consilia prodendi exercitus inisse cum hostibus", IV 13). Such rumours, which did not end even after the hero's tragic death, point to his definitive, irrevocable and increasing distance from the Greek community at Troy. The fact that he defended the joint interests of the whole army in the past, opposed the egoistic attitude of the chief commander and went into a strong conflict with him, was all forgotten. It is no longer relevant that he rejected with disgust Hector's suggestions to betray his own army for the price of Polyxena's hand.

The last words uttered to Aias by the dying Achilles ("dolo me atque insidiis, inquit, Deiphobus atque Alexander Polyxenae gratia circumvenere", IV 11) were probably aimed at providing explanations to the friend and removal of anything that could be interpreted as treachery. When looking at the hero in the *Ephemeris* from a general point of view, these words constitute confirmation and seal the concept planned by the author. Depriving Achilles gradually of his heroic features, increasing tendency to isolation and loneliness in the course of events taking place, toughness and cruelty more and more prevailing in his internally contradicting nature, and finally considerable influence of an intense and in consequence disastrous passion for a woman – all that contributed to a very suggestive image included in the "true" history of the Trojan War written by Dictys of Crete, which – as already mentioned above – enjoyed continued popularity among a wide circle of readers for a very long time. The author of the *Ephemeris*, coming from a broadly defined trend of *Homerkritik*, has significantly contributed to distancing the figure of Achilles from its Homeric prototype and directing it onto the track which in due course will lead the bravest Greek to the second circle of Dante's Inferno.

Jagellonian University, Kraków

---

[22] By the way, it was the reason why Aias together with Diomedes and Ulysses followed Achilles to the grove of the Thymbreian Apollo: they wanted to see how much truth was in rumours about the plans of treachery, as well as to rebuke Achilles that even if he was innocent in that respect, he should not meet with enemies in secret and in seclusion (IV 10).

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

REKORDY W SPORCIE GRECKIM

Napisała

MARTA KURPISZ

Niemal od momentu rozpoczęcia badań nad sportem antycznym pomijano aspekt odnotowywania rekordów, wychodząc z założenia, iż „the Greek did not care for records, and he kept no records"[1]. W powszechnym mniemaniu starożytnym zawodnikom zależało jedynie na stylu, w jakim wygrywali. To zupełnie błędne twierdzenie, o którego szkodliwości pisali chociażby Young i Rambda, pokutowało w nauce przez długie lata[2]. Zdaniem wspomnianych badaczy skutecznie pomijano wszelkie przekazy źródłowe przemawiające za tym, iż rekord w sporcie greckim jako istotny element rywalizacji był odnotowywany niemal od momentu, kiedy zaczęto uprawiać sport. Do źródeł, które bez wątpienia potwierdzają ogromną rolę rekordu w atletyce greckiej, zaliczamy inskrypcje z terenów Azji Mniejszej, zwłaszcza z okresu rzymskiego. Bogactwo inskrypcji agonistycznych z tego rejonu pozwala w zadowalającym stopniu określić stosunek do sukcesów sportowych zawodników biorących udział w igrzyskach. Analizując źródła z poszczególnych *poleis* wyraźnie wnioskujemy, iż są to prawdziwe kolekcje zwycięstw odnotowywanych z zadziwiającą wręcz dokładnością. Mamy poświadczone nie tylko rodzaje rekordów, kategorie wiekowe i dyscypliny, w jakich je odnoszono, ale także ilość wygranych[3]. Wśród niekwestionowanych rekordzistów pod względem ilości startów podczas igrzysk warto wymienić nieznanego nam z imienia zawodnika z Tralleis, który wedle inskrypcji 500 razy był uczestnikiem agonów tematycznych (*ITralleis* 122).

---

[1] E.N. Gardiner, *Athletics of the Ancient World*, Oxford 1930, s. 31.

[2] D.C. Young, *First with the Most. Greek Athletic Records and Specialization*, Nikephoros VIII 1995, s. 177; zob. także D. Rambda, *Recordmania in Sports in Ancient Greece and Rome*, [w:] J.M. Carter, A. Krüger (eds.), *Ritual and Record: Sports Records and Quantification in Pre-Modern Societies*, New York 1990, s. 31.

[3] Do zawodników odnoszących liczne zwycięstwa zaliczamy m.in. niejakiego M. Aureliusa Hermagorasa, który 29 razy wygrał w igrzyskach kategorii *hiera*, a 127 razy w igrzyskach tematycznych; zob. L. Moretti, *Iscrizioni agonistische greche*, Roma 1953, nr 77.

Wspomniane lekceważenie istoty rywalizacji, jaką niewątpliwe jest fakt pierwszeństwa i potwierdzanie tego przy najróżniejszych okazjach, mogło wynikać z wyraźnej różnicy, jaka dzieli rekord antyczny od współczesnego. Nie mając takich możliwości, jakimi dysponuje dzisiejszy sport (mam tu na myśli zwłaszcza precyzyjne pomiarowe urządzenia elektroniczne), starożytni traktowali rekord w kategoriach bardziej „opisowych". Obecnie podstawowym wyznacznikiem rekordu jest uzyskany przez zawodnika czas, w świecie antycznym składało się na to zdecydowanie więcej czynników. Jednym z najstarszych określeń uzyskania dobrych wyników, określeń, które mogą mieć charakter „opisowy", było tzw. ἀκονιτί, czyli „bez pyłu"[4]. Użycie tego terminu oznaczało, iż zawodnik wygrał walkę nawet jej nie podejmując. Był to, posługując się współczesną terminologią, tzw. walkower. Fakt wygrywania tym sposobem w niczym nie umniejszał odniesionego sukcesu. Najstarszym przykładem zawodnika zwyciężającego poprzez ἀκονιτί jest Akmatidas ze Sparty, triumfator igrzysk olimpijskich z ok. 500 r. p.n.e.[5]. Znane są sytuacje, kiedy zawodnicy odnosili sukces w ten sposób nawet kilka razy, czego dowodem mogą być sześciokrotne zwycięstwa Astyanaksa z Miletu (IV w. p.n.e.)[6]. Pauzaniasz wspomina, że słynny Dorieus z Rodos odnosił zwycięstwa poprzez ἀκονιτί nawet podczas igrzysk pytyjskich (VI 7, 4). Człowiekiem, który po raz pierwszy wygrał w ten sposób igrzyska olimpijskie, był pankratiasta Dromeus z Arkadii (πρῶτος ὧν ἴσμεν ἀκονιτὶ λαβεῖν, Paus. VI 11, 4). W odniesieniu do Azji Mniejszej już Filostratos wspominał, iż zwycięstwa w ten właśnie sposób odnoszono niezwykle rzadko (*Gymn.* 11). Wydaje się, że to świadectwo można uznać za wiarygodne. Spośród przebadanych przeze mnie inskrypcji agonistycznych, a także honoryfikacyjnych i uchwał miejskich z następujących miast: Efez, Milet, Didyma, Smyrna, Priene, Selge, Mylasa, Tralleis, Nysa, Prusias nad Hypiosem, Erytrea, Klazomenai, Lampsakos, Anazarbos, Side, Iasos, Magnezja nad Sipylosem, Perge, Termessos, Ojnoanda, Afrodisias i Magnezja nad Meandrem, tylko jedna inskrypcja odnotowuje zwycięstwo poprzez ἀκονιτί[7]. Innym rodzajem zwycięzcy, którego śmiało możemy uznać za odnotowywanego rekordzistę, jest tzw. ἀνέφεδρος, czyli „ten, który nie siedział obok". Określenia tego używano podczas walk zapaśniczych. System losowania w pary dopuszczał

---

[4] Posypywanie pyłem miejsc przeznaczonych do rywalizacji sportowej jest poświadczone już u Homera (np. *Il.* XXIII 729–732); „bez pyłu" oznaczało, iż zawodnicy nawet nie zdążyli okryć swych ciał kurzem i brudem.

[5] Moretti, *o.c.* (przyp. 3), s. 8.

[6] Wzmianki o tym zawodniku mamy np. u Eratostenesa, *POxy* III 409 = *FGrH* 241 F 8; w scholiach do Teokryta *Id.* 4, 34–36; zob. także R. Knab, *Die Periodoniken. Ein Beitrag zur Geschichte der gymnischen Agone an den 4 griechischen Hauptfesten*, Chicago 1980, s. 30, nr 17.

[7] Chodzi tu o zawodnika z Adady w Pizydii, niejakiego M. Aureliusa Abasa, który był biegaczem. Inskrypcja jest datowana na II w. n.e.; zob. Moretti, *o.c.* (przyp. 3), nr 76.

możliwość, iż zawodnik „nieparzysty" przechodził do dalszych etapów turnieju bez walki. Wtedy nazywano go ἔφεδρος – „siedzący obok". Jeśli tym sposobem wygrywał całe zawody, odnotowywano to na poświęconej mu inskrypcji, ale jego sukces był zdecydowanie mniej wartościowy niż wygrana „anefedrosa". Z Azji Mniejszej mamy inskrypcję poświadczającą odniesienie zwycięstwa przez niejakiego P. Korneliusa Aristona z Efezu, który wygrał zawody i „nie siedział obok"[8]. Wiemy także o zwycięstwie nieznanego z imienia zawodnika, w którego przypadku nie ma jednak pewności, czy określono go mianem ἔφεδρος czy ἀνέφεδρος[9].

Do wyrażeń podkreślających klasę zawodnika oraz liczbę odnoszonych przez niego zwycięstw zaliczamy takie jak παράδοξος, ὀλυμπιονίκης, πλειστονείκης, περιοδονίκης i ἱερονίκης. Pierwsze z nich oznacza zawodnika odnoszącego w ciągu jednego dnia zwycięstwa w dwóch różnych dyscyplinach, np. stadionie i diaulosie. Mógł także zwyciężać w tym samym dniu w dwóch różnych kategoriach wiekowych[10]. Wiadomo jednak, iż nie wygrywał w igrzyskach najwyższej rangi. Olimpionikiem nazywano zawodnika, który odniósł zwycięstwa w „Wielkiej Czwórce" (zob. przyp. 12), plejstoneikiem zaś wygrywającego dużą liczbę agonów. Sportowiec noszący miano hieronika był triumfatorem przynajmniej jednych igrzysk zaliczanych do klasy ἀγῶνες ἱεροὶ καὶ στεφανῖται[11]. Periodonik odniósł zwycięstwa we wszystkich igrzyskach zaliczanych do „Wielkiej Czwórki". Zawodnika, który odniósł zwycięstwa we wszystkich wymienionych igrzyskach, nazywano „kompletnym periodonikiem". Jako jednego z pierwszych w okresie rzymskim, który mógł poszczycić się tak dużym sukcesem, źródła

---

[8] J. Ebert, *Zu griechischen agonistischen Inschriften*, WZ Halle XV 1966, s. 376; inskrypcja jest datowana na 49 r. n.e.

[9] M. Büyükkolanci, H. Engelmann, *Inschriften aus Ephesos*, ZPE CXX 1998, ss. 67 n.; inskrypcja jest datowana na II w. n.e.

[10] R. Merkelbach, *Über ein ephesisches Dekret für einen Athleten aus Aphrodisias und den Athletentitel* παράδοκσος, ZPE XIV 1974, ss. 94 n.

[11] Igrzyska w starożytności dzielono generalnie na dwie kategorie. Różniły się one zarówno prestiżem, jak i gratyfikacją otrzymywaną za odniesione zwycięstwo. Do pierwszej i ważniejszej grupy, tzw. *hieroi kai stephanitai*, zaliczano agony organizowane np. w Olimpii. Główną nagrodą w tego typu igrzyskach był wieniec i dzban oliwy. Drugą kategorię określano mianem ἀγῶνες θεματικοί, czyli tematycznych. Agony tematyczne cieszyły się dużym powodzeniem głównie ze względu na swój walor finansowy w postaci nagród w wysokości nawet jednego talentu. Warto podkreślić, iż kwestia wynagradzania z gruntu różniąca wspomniane kategorie igrzysk nie jest do końca oczywista; więcej na temat rodzajów igrzysk oraz otrzymywanych nagród zob. m.in.: J. Ebert, *Griechische Epigramme auf Sieger in gymnischen und hippischen Agonen*, ASAW LXIII 2, 1972, ss. 92–96; H.W. Pleket, *Games, Prizes, Athletes and Ideology*, Stadion I 1975, 1, s. 57; S. Mitchell, *Festivals, Games and Civic Life in Roman Asia Minor*, JRS LXXX 1990, s. 189; o wynikającej ze sposobu nagradzania płynności granic pomiędzy igrzyskami wymienionych kategorii zob. Pleket, *o.c.*, s. 59.

epigraficzne wymieniają T. Aeliusa Aureliusa Marona[12]. Wymienione wyżej określenia występują bardzo często na inskrypcjach agonistycznych pochodzących z Azji Mniejszej, potwierdzając tym samym klasę zawodowców z okresu rzymskiego. Co więcej, sportowcy mogli używać kilku tytułów jednocześnie. Przykładem tego są inskrypcje T. Claudiusa Rufusa ze Smyrny, który tytułował się zarówno mianem plejstoneika, jak i hieronika. Niejaki Tib. Claudius Artemidorus z Efezu był periodonikiem i paradoksosem. Secundus z Efezu należał do grona jeszcze bardziej utytułowanych, skoro nazywano go paradoksosem, istmioneikiem, olimpioneikiem i pleistoneikiem. Znany sportowiec M. Aurelius z Afrodisias w Karii także mógł poszczycić się bogatą kolekcją tytułów hieronika, pythioneika, aktioneika i paradoksosa. Podobnie M. Aurelius Anfion z Tlos nosił miano pythioneika, paradoksosa, olimpioneika i pleistoneika[13].

Klasę zawodnika mierzono ilością zwycięstw odnoszonych w różnych dyscyplinach, nierzadko w czasie jednych igrzysk. Przykładem rekordu niepobitego w starożytności była wygrana Ksenofonta podczas igrzysk olimpijskich, opiewana przez samego Pindara. Bohater utworu wygrał podówczas pentathlon i stadion (πενταέθλῳ ἅμα σταδίου νικῶν δρόμον). Jego rekord opisano: „żaden śmiertelnik nie zmierzył się wcześniej z taką kombinacją konkurencji" (ἀντεβόλησεν τῶν ἀνὴρ θνατὸς οὔπω τις πρότερον, Pind. *Ol.* 13, 29–31). Wedle ówczesnych kanonów Ksenofont był jednocześnie najszybszy i najlepszy na świecie w uprawianych dyscyplinach. Pauzaniasz podaje przykład niejakiego Gorgosa z Elidy, który wygrywał jednocześnie w pentathlonie i diaulosie, ale nie łączył tego ze stadionem (VI 15, 9). Zawodnikiem odnoszącym sukcesy zarówno w pankrationie, jak i zapasach był Kapros z Elidy. Podobno był pierwszym od czasów Heraklesa, któremu się to udało, i zgodnie z przekazem Pauzaniasza tak został zapisany, jako drugi po Heraklesie (VI 15, 10). Zwycięstwa można było odnosić nie tylko w różnych dyscyplinach, ale także jedno po drugim (κατὰ τὸ ἑξῆ(ς)) i w różnych kategoriach wiekowych. Przykładem może być M. Aurelius Antonius Lucius ze Smyrny, który wedle inskrypcji odniósł zwycięstwo trzy razy z rzędu i startował we wszystkich trzech kategoriach wiekowych (*ISmyrna* 662). Secundus z Efezu był jednocześnie zapaśnikiem i pankratiastą. Z pozostałych tytułów wymienionych na inskrypcji – *paradoksos*, *isthmioneikes*, *olympioneikes*, *pleistoneikes* – jasno wynika, iż znakomicie radził sobie w obydwu dyscyplinach (*IEph* 1127). Polikrates z Filadelfii (Lidia) był biegaczem i zarazem pentathlonistą, podobnie jak Demetrios z Salaminy, który dodatkowo wygrywał raz za

---

[12] „Wielka Czwórka" to igrzyska nemejskie, olimpijskie, pytyjskie i istmijskie. W okresie cesarstwa rzymskiego do Wielkiej Czwórki dodano także igrzyska aktyjskie, kapitolińskie i sebastyjskie. Inskrypcja wymieniająca zawodnika jako „kompletnego periodonika" pochodzi z Seleukii nad Kalykadnosem i jest datowana na 161–180 r. n.e.; *SEG* XLI.

[13] *ISmyrna* 657; *IEph* 1124; 1127; Moretti, *o.c.* (przyp. 3), nr 80 i 83: *pythioneikes*, *paradoksos*, *olympioneikes*, *pleistoneikes*.

razem[14]. Aurelius Filadelfos Foibos z Didymy zaczynał karierę jako czterolatek i już jako „cudowne dziecko" odnosił sukcesy. Wygrywał we wszystkich kategoriach wiekowych, a zwycięstwa odnosił κατὰ τὸ ἑξῆ(ς) (*IDidyma* 179).

Pierwszeństwo w zawodach określano poprzez wyrażenia εἷς, μόνος i πρῶτος, czyli „pierwszy, który tego dokonał" i „jedyny". M. Aurelius Antonius Lucius ze Smyrny, oprócz tego, że wygrywał κατὰ τὸ ἑξῆ(ς), określany był mianem μόνος καὶ πρῶτος (*ISmyrna* 661). Podobnie M. Aurelius Menander z Afrodisias, który brał udział w licznych agonach, był zaliczany do grona pleistoneików i posługiwał się tytułem μόνος καὶ πρῶτος[15]. Warto tu wymienić także P. Aeliusa Aristomachosa z Magnezji, należącego do ekskluzywnego grona periodoników, będących zarazem μόνοι καὶ πρῶτοι[16].

Zachowały się inne określenia wyraźnie wskazujące na umiejętności i klasę danego zawodnika. Możemy do nich z pewnością zaliczyć tytuł ἄριστος Ἑλλήνων, oznaczający, iż zawodnik zwyciężył w biegu w pełnym uzbrojeniu podczas Eleuteriów, organizowanych w Platejach. Do grona tego typu rekordzistów zaliczał się M. Aurelius Agathopus, który nosił też tytuł „pierwszego biegacza" (πρῶτος δρομέων; *ISmyrna* 663). Oceniając umiejętności sportowców brano również pod uwagę szczegóły techniczne. W wypadku pięściarzy istotne było, aby zawodnik wygrał walkę po trzech z pięciu możliwych rund[17]. Dodatkowo zwycięzca otrzymywał specjalną nagrodę, jeśli nie był położony na kolana i nie dotknął ramieniem ziemi (*IG* XIV 1107). Określenie, którego używano, aby zaznaczyć, iż zawodnik nie upadł na kolano, to ἄπτωτος. Do tej grupy należeli m.in. Marcus Aurelius Antiochos z Kadyandy oraz Herakles Hoplonos Hoplesios z Termessos (*TAM* II 678; III 170). Za szczególnie utytułowanych uchodzili zawodnicy potrafiący się odnaleźć w kryzysowych sytuacjach. Niejaki Melankomas z Karii, pomimo iż był pięściarzem, nie doznał uszkodzeń ciała oraz był w stanie utrzymać ramiona w pozycji obronnej przez dwa dni, pokonując w ten sposób swego przeciwnika[18]. Wyróżniano też biegaczy, którzy wygrali trzy wyścigi podczas jednego dnia. Za największego biegacza starożytności uznano Leonidasa z Rodos. Wspomniany wyczyn udało mu się osiągnąć aż cztery razy[19].

Wymienione przykłady rekordów wyraźnie potwierdzają istotę tego zjawiska w atletyce greckiej. Jest to widoczne zwłaszcza na podstawie analizy tylko wyrywkowo tu zaprezentowanych źródeł epigraficznych z Azji Mniejszej, które zgromadziłam i opracowałam. Oprócz danych dotyczących samej terminologii

---

[14] Moretti, *o.c.* (przyp. 3), nr 82 i 86.

[15] Ibidem, nr 72.

[16] Ibidem, nr 71.

[17] Philostr. *Gymn.* 11; Sen. *Benef.* V 3, 1.

[18] Dio Chr. 29, 7; zob. także Rambda, *o.c.* (przyp. 2), s. 33.

[19] Paus. VI 13, 4; o Leonidasie wspomina także Filostratos, zob. *Gymn.* 33.

związanej z rekordami i osiągnięciami zawodników, inskrypcje dostarczają nam także informacji o pochodzeniu zawodników, kategoriach igrzysk oraz wysokości nagród. Wszystkie te elementy połączone w całość pozwalają na coraz lepsze odtworzenie nie tylko obrazu atletyki greckiej w okresie rzymskim, ale również lokalnych elit i ich powiązań ze światem sportu.

Uniwersytet Wrocławski

DIE REKORDE IM GRIECHISCHEN SPORT

Zusammenfassung

Eigentlich fast seit dem Beginn der wissenschaftlichen Forschungen an dem Thema „Sport in der Antike“ hat man einen Aspekt ausgelassen, und zwar die Aufzeichnung der Rekordleistungen. Man ist davon ausgegangen, dass „the Greek did not care for records, and he kept no records“ (so Gardiner). Laut Young und Rambda hat man all die Quellen ausser Acht gelassen, die dafür sprechen, dass die Rekorde als ein wesentliches Element des Wettbewerbs galten und fast seit dem Beginn der olympischen Spiele aufgezeichnet wurden. Zu den Quellen, die zweifellos die grosse Rolle der Rekorde aufweisen, gehören auch die kleinasiatischen Inschriften. Ihre Analyse ergab, dass sie richtige Sammlungen von aufgestellten Rekorden enthalten, die mit bemerkenswerter Genauigkeit aufgelistet wurden. Aufgezeichnet wurden nicht nur die Arten der Rekorde, Altersgruppen oder Disziplinen, in denen die Rekorde aufgestellt wurden, sondern auch die Zahl der Siege.

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

A VISION OF CHAOS: NONNOS, *DIONYSIACA* I 163–257

By

JOANNA KOMOROWSKA

Among the numerous outrages perpetrated by Typho and his attendants in the opening chant of Nonnos' *Dionysiaca*, not the least is the destruction of the existing order of the universe, an outrage manifesting itself in visible changes of the sky arrangement. Symptomatically, this becomes possible only after stealing Zeus' νεῦρα: thus, a confusion of god-imposed arrangement becomes first possible when the sustaining force of the universe has been restrained[1]. Moreover, the disturbances, as related by the poet, affect all the spheres of heaven and, at the same moment, result in a complete chaos in the sublunary world, reaching far into the depths of the Ocean. That the sky is affected by Typho before he turns his attention to the watery realm may grotesquely mirror the usual state of affairs, with the ethereal and airy elements situated close to the gods' abode; yet, the confusion of water element may hint at the threat Typho poses to the existence of dry land – after all, the sea god Poseidon was responsible for earthquakes as well as sea-storms. Still, to fully appreciate Nonnos' portrayal of disorder in the *Dionysiaca* I, one is required to make preliminary enquiries in the concept of celestial world as the paradigm of ultimate order as a possible foundation of the portrayal in question; only then can one proceed to study the various ways in which this preexisting harmony is affected in the *Dionysiaca*[2]. On the

---

I wish to express my sincere gratitude to Ms Ewa Stanecka, whose enthusiasm prompted me toward writing this essay and whose remarks have been of much use herewith. I can only hope that she may find satisfaction in her own work on the poem.

[1] On this particular subject cf. M. Rocchi, *I neura di Zeus*, SMEA 1980, No. 21, pp. 353–375.

[2] V. Stegemann, *Astrologie und Universalgeschichte. Studien und Interpretationen zu den Dionysiaka des Nonnos von Panopolis*, Leipzig–Berlin 1930 (Stoicheia IX), remains a main sourcebook for the study of astrological dependencies in Nonnos. Apart from this, one should mention an interesting contribution of S. Feraboli, *Astronomica in Nonnos*, Corolla Londinensis IV 1984, pp. 43–55.

other hand, we must remember that in endowing the heaven with a potential to mirror major disturbances of the universal order Nonnos conforms to the already established tradition.

Starting from the concept of the celestial vault seen as the source and the model of harmony, I shall analyse four kinds of disturbances portrayed by Nonnos: forced movement, forced stagnation, voluntary movement, and, finally, *paracatasterisms* as they do appear in Chant One. The term *paracatasterism* shall be employed herewith to denote snakes' invasion of the sphere of fixed stars: indeed, it may be claimed that in introducing his accomplices to the heavenly abode of the celestial beings, Typho usurps one of the greatest prerogatives of the rightful lord of the universe: the power to introduce a human or semi-human among the eternal dwellers of the vault of heaven belongs, after all, to the Olympians (and, most prominently, Zeus) alone.

I. CONCEPT OF CELESTIAL HARMONY

Since the oldest times the eternal harmony of spheres, the never-ceasing sequence of seasons, the interchange of days and nights, as well as the immutable arrangement of constellations[3], had furnished a major argument for an existence of universal order or universal organizing principle. In several creation myths the arrangement of the sky marks the true beginning of the world[4]. In the teachings of Pythagoras, planets and stars circulate in an orderly, musical sequence around the central fire[5]; in Plato, their movement, as it is decreed by the Demiourgos, reflects that of the universal soul[6]; in Aristotle, it serves as both a constituent of time and intermediary in transferring the first *kinesis* originated by the Unmoved

---

[3] Cf. among others Macr. *In somn.* I 18, 5: "ecce enim de infixis Vergilianae nec a sui umquam se copulatione dispergunt, nec Hyadas, quae vicinae sunt, deserunt aut Orionis proximam regionem relinquunt; Septemtrionum compago non solvitur; Anguis qui inter eos labitur, semper circumfusum non mutat amplexum etc.".

[4] On the creation myth as represented in the Sumerian culture see S.N. Kramer, *The Sumerians*, Chicago 1963. The relative text of *Enuma Anu Enlil* runs as follows: "when Anu, Enlil and Ea, the great gods, by their decision laid down the design of heaven and earth, and assigned to the great gods their functions to create the day, to renew the month for mankind to behold, they saw Shamash in (his) gate they made him appear regularly in heaven and earth" (tr. after U. Koch-Westenholz, *Mesopotamian Astrology: An Introduction to Mesopotamian and Assyrian Celestial Divination*, Copenhagen 1995, p. 77). Interestingly, Cumont noted the importance of stability of heaven in the development of the Babylonian celestial cults (F. Cumont, *Astrology and Religion among Greeks and Romans*, London 1912, pp. 13–17).

[5] DK 58 B 37; on this and related subjects, see W. Burkert, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism,* tr. E.L. Minar, Cambridge, Mass. 1972; on celestial harmony see also J. James, *Harmony of the Spheres*, New York 1994, pp. 20–40.

[6] Cf. *Tim.* 39d–41a.

Mover[7]. Then, an important factor in the development of astrological thought, the orderly *phora* of the celestial objects constitutes one of the fundamental proofs for the existence of divine Logos in Stoic system[8]. And to end this necessarily limited list, the unceasing motion of heaven can serve as an ultimate proof of either eternal or cyclical nature of world's existence: it is the very order of this motion that guarantees the permanence of our universe[9].

Nevertheless, on several occasions the Greek myths allow this orderly harmony to be disturbed. Zeus' union with Alcmene is repeatedly said to have furnished a cause of such a disruption, as the greatest of heroes could not be conceived within a single night[10]. Next, ghastly events of the Thyestean banquet are said to have caused the Sun to avert his face and go backwards (according to other tales it was the treachery of Thyestes himself that caused this particular disturbance)[11]. Finally, it is said that the ill-fated chariot-race of Phaethon threw *all* the sky in confusion[12]. Thus, we arrive at surprisingly low number of such major events, and one has to note that on two occasions the anomaly concerns the Sun rather than sky arrangement itself. The displacement of constellations would thus remain an excessively rare phenomenon.

There is hardly any place for a description of preexisting order in Nonnos' work itself[13]. As Typho's actions affect the spheres without any intermediating

---

[7] Respectively *Ph.* IV 14, 223b; *Metaph.* XII (Λ) 8, 1073a–1075a.

[8] Significantly, this is the element of the doctrine played upon in Manilius' poem: *Astr.* I 524–531; see also M. Arnold, *Roman Stoicism*, London 1958, pp. 175–197; I. Muñoz-Valle, *El principio de la sinpatia universal y la correlacion*, RSC XXIII 1975, pp. 210–220. Accordingly, in later astral cults, the orderliness of heaven guarantees, preserves, and manifests the design of the supreme intelligence (cf. Cumont, *o.c.* [n. 4], pp. 57–76).

[9] Cf. e.g. Macrob. *In somn.* I 17, 8 ff.

[10] Apollod. II 4, 8, 1; Diod. IV 9, 2; Ov. *Am.* I 13, 45; *Tr.* II 420.

[11] The universal implications of crimes that were committed by the sons of Pelops are alluded to in the famous choral ode of the Euripidean *Electra* (700–750); on the point, see also V.J. Rosivach, *The 'Golden Lamb' Ode in Euripides' Electra*, CPh LXXIII 1978, pp. 189–199.

[12] Characteristically, Ovid's description of Phaethon's adventure implies major disturbances in heavenly spheres (*Met.* II 171–176): "tum primum radiis gelidi caluere Triones / [...] quaeque polo posita est glaciali proxima Serpens, / frigore pigra prius nec formidabilis ulli, / incaluit sumpsitque novas fervoribus iras. / Te quoque turbatum memorant fugisse, Boote..." . Similarly, Nonnos points at universal confusion in XXXVIII 349 f.: ἀκινήτοιο δε κόσμου ἁρμονίην ἐτίναξεν. On similarities and differences of both these accounts see P.E. Knox, *Phaethon in Ovid and Nonnos*, CQ XXXVIII 1988, pp. 536–551.

[13] Description of celestial order emerge later, as far as Chant XXIX, in the description of Dionysus' shield, and then in Chant XXXVIII, when Phaethon is being instructed by his father about how to guide the Sun-chariot (222 ff.). Two aspects of the latter passage deserve further attention in the present context: first, Helios himself concentrates on dangers inherent in original nature of the constellations, even when not provoked (222 ff.); second, the Morning Star highlights their ability to defensive act (333–346) in a speech that at least in its reference to Orion and Bootes anticipates actual developments of lines 398 f.

device, one cannot count on any description of celestial harmony within the Chant One. Still, one is given a possible hint at the very concept in a beautifully worded phrase (186 f.):

> αἰθέρος ἀννεφέλοιο κατέσκεπεν ἄργυφον αἴγλην
> αἰθύσσων ὀφίων σκολιὸν στρατόν.

The serene beauty of cloudless (ἀννεφέλοιο) sky is thus fouled with the arrival of Typho and his cohort of snakes, its radiant splendor (ἄργυφον αἴγλην) obscured by shadows. A vivid and picturesque image, contrasting two exact opposites and simultaneously invoking the serene picture of a limpid sky frequently associated with happiness of gods, or, perhaps even more importantly, with the golden age[14]. To make the utmost of this image, Nonnos indicates that the scene takes place in the morning, and both luminaries, i.e. the Sun and the Moon, are present on the visible hemisphere the moment of Typho's rising (174 f.):

> ἠματίη δε
> Ἡελίῳ σελάγιζε συνανατέλλουσα Σελήνη.

Thus, Typho enters the original abode of gods[15], fouling the celestial fire with his snake-like presence. To enhance the resulting contrast Nonnos indicates that Typho immobilizes the Dawn and the Morning Star, thus impeding the daily movement of the Sun (169 f.): ἄλλῃ Φωσφόρον ἔλκε κτλ. Thus, the activities of the Giant result in confounding the original order of day – there can be nor dawn, nor sunrise. Or rather there is a dawn – given the fact that the eastern horizon is the first place to bear the brunt of Typho's fury, a dawn is there, but it is dawn of darkness rather than of daylight.

II. FORCED MOVEMENT / DISLOCATION OF STARS

The *topos* of Typho causing major disturbances in celestial spheres is well documented in the earlier literary tradition. Two poems written in the beginning

---

[14] It would be advisable to be reminded at this point of one of the most important characteristics of Nonnos' style: his epithets, even if far-fetched, usually highlight an important, if not essential, aspect of the discussed phenomenon (on this point see A. Wifstrand, *Von Kallimachos zu Nonnos: Metrisch-stilistische Untersuchungen zur späteren griechischen Epik und verwandten Gedichtsgattungen*, Lund 1933, pp. 79–82).

[15] It is in this context that we may consider the epithete of Aries μεσόμφαλος ἄστηρ Ὀλύμπου, a descriptive phrase primarily denoting its exalted position within the zodiacal cycle, see below pp. 299 f.

of the fifth century AD by Claudian show, respectively, Typho disorganizing northern parts of sky[16]: "lamberet attonitas erectis anguibus Arctos" (*Bell. Goth.* = *Carm.* 26, 66), and forcing the northern hemisphere to set into the Ocean's waves: "Oceanum petit Arctos inocciduique Triones / Occasum didicere pati" (*Gigantomachia* = *Carm.* 53, 11 f.). In both cases the traditionally unmovable parts of the northern sky are thrown into chaos: as both the constellations of Ursa should never set, it is obvious that the laws of the universe are valid no more. To say that Triones have learnt to set ("occasum didicere pati") is identical with pointing at a confusion of southern and northern hemispheres. That Ursa never drinks from the waters of the Ocean (southern hemisphere) is one of the fundamental rules of the universe[17]. If it does, the world order is manifestly destroyed.

Significantly, the description of Typho's feats in the sky begins in the northern hemisphere (165). Arms of the monster extend as far as the two Ursae, he is able to shake the constellation of Bootes. It may be symptomatic that he obstacles the circumvention of the pole by the Ursa Maior: for to achieve this is to stop the movement of the whole fixed sphere. The presence of Bootes in this particular context is well explained if we take into account his original nature as Callisto's son and the position of the bright Arcturus within its confines. The Bootes or, to use his other name, Arctophylax should by nature be located close to his catasterized mother[18] – removal of his figure, implied in the verb ἀνέκοπτε (168), means that the will of Zeus no longer holds the two together[19]. Moreover, the sense suggests that Arcas no longer guards his mother, his sight being turned elsewhere[20].

---

[16] The question of Nonnos' possible dependence on Claudian (or other way around, Claudian's dependence on Nonnos) remains as yet unresolved (Claudian's priority is defended e.g. by M. String, *Untersuchungen zum Stil des Nonnos von Panopolis*, Hamburg 1966, and maintained by H. Wójtowicz, *Studia nad Nonnosem*, Lublin 1980, pp. 61–64; the opposite view is represented by G. d'Ippolito *Studi nonniani: L'epillio nelle Dionisiache*, Palermo 1964). For the purposes of this essay it is not so much the right chronological sequence as the ideological content that matters: and it is at the ideological niveau that we discover clear similarity of both the authors.

[17] See e.g. Ov. *Met.* II 528–531: "gurgite caeruleo Septem prohibete triones [...] ne puro tinguatur in aequore paelex. Di maris adnuerunt...". It is noteworthy that Ovid mentions the Ursa Maior while speaking of Phaethon's catastrophe: even then the will of gods kept the constellation from immersion in the Ocean's waters (II 172: "vetito frustra petunt aequore tingui"); at this point one may be inclined to take into account the religious/social implication of this particular location (as they are described by S. O'Bryhim, *Ovid's Version of Callisto's Punishment*, Hermes CXVIII 1990, pp. 75–80). The understanding of the Ursa position as a never-setting sign is stressed in Macr. *In somn.* I 16, 4.

[18] Ov. *Met.* II 507: "imposuit caelo vicinaque sidera fecit".

[19] This breaking of rules corresponds to that inherent in the Ursa's drinking of the Ocean: in both cases the will of those who catasterized the mythical hero and his mother is of no import: the bonds linking them to each other, as well as those linking them to their place, are no longer here – one would think that Zeus' confinement in the cave is contrasted by this sudden ability of movement.

[20] Cf. similar meaning of ἀναστύφελιζε in line 181.

Reading Nonnos' poem, one is led to wonder at many points. Would it be similar confusion of two directions the poet is aiming at when he says that Typho transfers from one pole to the other? Certainly, the passage I 176 f.:

παλιννόστῳ δε πορείῃ
ἐς Νότον ἐκ Βορέαο, λιπὼν πόλον ἐς πόλον ἔστη

apart from reflecting the enormousness of Typho himself, hints at an erraneous, forced affinity of the two most distant points of the universe. Moreover, the mention of winds, far from being out of place in this celestial episode, may be considered as relating to the traditional association that draws parallels between winds, directions and four cardinal points of daily rotation circle[21]. Such an understanding of the passage brings forth further cosmological implications: confusion regards East and West as much as North and South, comprising at the same moment the ascending and descending points of the ecliptic.

The subsequent description of Typho's abuse of winter signs: the Capricorn, Aquarius[22], and Pisces, is endowed with implications analogical to those emerging in Claudian's poems: the equatorial constellation of the Pisces is drawn downwards toward the south pole (διδύμους ἐπὶ πόντον ἀπ' αἰθέρος ἕλκων, 180), while the most southern Capricorn is (or so one is led to understand from the respetive passage) forced out of his proper place as Typho strikes his back (νῶτα ἐμάστιεν, 179) with the Aquarius, held firmly in one of his hands (δολιχῇ παλάμῃ δεδραγμένος, 178). The direction of strokes indicates not only an upward but a backward movement as well, as the Capricorn is forced to retreat toward the Sagittarius[23].

The dislocation of the Aries, the very centre of universe[24], mentioned in line 181: Κριὸν ἀνεστυφέλιξε, μεσόμφαλον ἄστρον Ὀλύμπου, results in confusion

---

[21] The four cardinal points are Ascendant, Imum Caeli, Descendant, Medium Caeli. Each of them corresponds to one direction (Asc – East, IC – South, etc.) and to the respective wind.

[22] By assuming the intrahemispheral character of disturbances, one is inclined to accept Vian's emendation of line 178 – the Aquarius is located on the celestial equator and thus any attempt of his removal magnifies the cosmic chaos.

[23] Interestingly, one of the aetiological myths linked to the Capricorn makes this constellation an image of Pan, catasterized for his contribution to the Typhomachy (Hyg. *Fab*. 196). Additionally, one may note that the constellation of Aquarius may carry a Christian undertone, which might possibly support the hypothesis of the intrinsically anti-Christian character of the poem – while Typho makes use of the Aquarius, the Capricorn, corresponding to Pan, and closely linked with the Dionysiac element, is forcibly removed from his due place. This latter could also be interpreted as an attempt to cover the world with darkness: the rising of Capricorn corresponds to the winter solstice, the moment when the daylight time starts to grow longer.

[24] *Kosmou mesouranema* – traditionally (cf. e.g. Firm. Mat. III 2; Macrob. *In somn.* I 21), Aries is considered the Medium Caeli of *thema mundi*, the head of universe, the first of all zodiacal constellations.

of seasons: the equinoctial point is likely to be lost or transferred[25]. At the same moment, the backward motion imposed on the sign (ἀνεστυφέλιξε) may suggest that the Giant intends to impede an arrival of the spring, while attempting to prolong the winter. On the other hand, the dislocation of the Aries may be understood as representative of the confusion into which Typho has thrown all the Zodiacal circle. As the first of spring constellations, the Aries would be frequently thought to marshal all other signs[26] – hence, any disturbance of its movement would be considered detrimental to the whole Zodiac. This understanding gains additional support from the description of the Aries as the constellation marking the position of Olympus, which may possibly allude to Typho's displacement of gods, no longer able to exercise control over the functioning of their own dominion. This agrees, moreover, with the usual position of the constellation as *caput mundi* – its removal may reflect yet another aspect of the Giant's rising, the substitution of the old gods by those of Typhonic character[27].

III. FORCED STAGNATION OF PLANETS AND OF THE SUN; DEFIANCE OF THE MOON

While many constellations are forced out of their rightful places, some other celestial bodies (and it functions with particular reference to planets, Sun and Moon included) are immobilized in the course of Typho's attack. This forced stagnation is analogously cause and illustration of disorder – according to the laws of the universe both planets and fixed stars should be in eternal motion. Still, Typho mishandles the morning star (169), keeping her at his side, as he does the Dawn (171), his obvious aim being to prevent them from appearing at the eastern horizon (and thus to render the arrival of daylight impossible).

Next, the Giant turns against the ruling stars of the firmament, the Sun and the Moon. The sea horse is forcefully taken from his underwater stable and thrown

---

[25] Dislocation of the equinoctial point is of particular interest here: once we accept de Santillana's view of mythology, it follows that Nonnos is hinting at possible confusion of world-ages (G. de Santillana, H. von Deschend, *Hamlet's Mill: An Essay Concerning Human Knowledge and its Transmission Through Myth*, New York 1990, pp. 137–148).

[26] This aspect is clearly discernible in the Manilian description (*Astr.* I 263 f.): "aurato princeps Aries in vellere fulgens / respicit admirans aversum surgere Taurum". The guide function remains the focus of the Aries' description in the Alphonsine *Liber astrorum* (cod. Vaticanus lat. 1874, p. 46).

[27] This would be particularly important in the light of the mythical associations of the Aries, though to represent Zeus-Ammon (cf. Procl. *In Tim.* 96, 14–23). Additionally, Hyginus notes that the celestial Aries is the original animal that led the thirsty Dionysus (Liber) to the water source, a connotation of potential importance in a work devoted to the glory of the god.

toward the sky, so as to force the solar chariot backwards on his daily route[28]. As celestial horses shy in terror, the Sun is forced back: the same element may be observed in Claudian *Carm.* 53, 9 f., whose words imply that this is the first time the Sun's horses ever shied back in terror:

> ...flectitque rubentes
> Phoebus equos docuitque timor revocare meatus.

Notably, no threats of Typho can force the Moon out of her course: Selene emerges as a true descendant of Titans, fearless and resilient in face of assault. Interestingly, Typho opposes her directly (there are no references to any direct assault on the Sun), yet he cannot manage to throw her out of the due course[29]. What one may find particular, though, are repeated references to the bull drawing the lunar chariot – given Nonnos' well known interest in astrology, it might be an indication that the Moon is actually located in its astrological exaltation, the zodiacal sign of the Taurus. Certainly, Typho's choice of weapon would carry much irony if we consider the deep-rooted associations linking the Moon to the bovine species – it is precisely a bull that the Giant throws at the chariot[30]. Providing an excellent counterpoint to the simile method which rules the snakes' invasion described shortly before in the poem, the weapon alludes to astrological and religious symbolism of the celestial adversary.

Yet, some attention should be paid to the possible source that shaped Nonnos' version of the myth, characterized as it is by the unusual courage shown by the Moon goddess in face of the horrifying adversary. The parallel, and the possible explanation, is provided by the story of Isis' conflict with her brother Seth, this latter often identified with Typho: should we accept the influence of this particular tale on the poet, the outstanding valour of the goddess would be easily understood within the mythical frames provided by her model divinity (additionally, one may note that Isis would frequently be portrayed as a lunar deity).

---

[28] In positioning of this inherently sea-born creature, Nonnos skilfully exploits an analogy to the two stars of the Cancer (Asini), occasionally portrayed as an ass and a horse, and located at the celestial Φάτνη. Significantly, the forced retreat of the Sun may harbour some philosophical undertones: the exalted position of this particular celestial body in the early and later Platonic school, based on the report in the *Timaeus*, is visible e.g. in Macrobius' commentary (*In somn.* I 20, 1–8). In such an interpretation, an occasional identification would be drawn between the Sun and the god Jupiter as divine father of the universe.

[29] This valiant attitude is easily explained if we consider the usual association between the Moon and Isis, Typho's sister and adversary (cf. e.g. Plutarch *De Iside* 27 portraying the goddess as the one who vanquished Typho vs. Apuleius *Met.* XI 3 where Isis appears with insignia of the Moon goddess).

[30] 213–216: Πολλάκις δ' ἀγραύλοιο πεπαυμένον ἱστοβοῆος / ταῦρον ἀπειλητῆρι μεμυκότα πήχει σείων / ἰσοφυες μίμημα κατηκόντιζε Σελήνης, / καὶ δρόμον ἐστήριξεν...

IV. PSEUDO-CATASTERISM: SNAKES ENTER THE CELESTIAL SPHERE

As Typho's arms extend throughout the whole universe, obscuring both the Sun and the Moon, the army of his attendants is capable of assaulting the sky on their own. The most obvious implication is that Typho usurps yet another prerogative of gods: what we consider celestial constellations were originally heroes / heroines transferred onto the heavenly sphere by virtue of a divine order; now, however, it is not the Olympians that make the ascension possible, but the Giant himself. At the same moment, paracatasterism amounts to the fact that several celestial constellations are substituted by snakelike creatures: the resulting effect is likely to be understood as further occultation of heavenly fire, and thus as an enforced obscuration of the world. Yet, there is another dimension to this particular passage, as it is at this point that the animated nature of the constellation is for the first time alluded to with such an expressive power: the snakes do actually threaten and fight the inhabitants of the sky.

This recent dynamic aspect is explicit in the description of the assult on the Taurus (193–197): first of the snakes climbs as far as the constellation of the Draco, located in the very northern part of heaven, and from there breathes war on the universe (ἄρεα συρίζων, 190)[31]. Another enchains Andromede (σφηκώσατο δέσμῳ, 192). Finally, the *cerastes* settles on the brilliant group of the Hyades, so as to actively oppose the celestial Bull.

It is moreover interesting to note that Typho's snakes seem to be drawn to very specific constellations – the *cerastes*[32] positions himself against the Hyades as he is attracted by the Bull's horns:

> ὁ δε γλωχῖνι κεραίης
> ἰσοτύπου Ταύροιο δράκων κυκλοῦτο κεράστης,
> οἰστρήσας ἑλικηδὸν ὑπερ βοέοιο μετώπου
> ἀντιτύπους Ὑάδας, κεραῆς ἴνδαλμα Σελήνης,
> οἰγομέναις γενύεσσιν (193–197).

Thus, we are to understand that the snake consciously chooses the Bull as the recipient of his venom: they are ἰσότυποι, "of the same shape" (193). His presence at the chosen place proves an insult both to the sign and the Moon, as the group of the Hyades repeats the form of the latter (ἴνδαλμα Σελήνης, 196).

---

[31] Notable is the use of quasi-epic expression in this context: "the snake breathes Ares"; hence, the animal's behaviour mirrors one expected of an Homeric hero while possessed by battle-fury.

[32] The only snake to be mentioned with reference to its species, the *cerastes* (*C. Cerastes* L.) is a serpent encountered in Egypt and northern Africa: its most widely known characteristics are horns and venomous nature.

Even before there are two other snakes: the first assaults the Draco, while the *catenae* of Andromeda are reinstalled as one of Typho's accomplices encircles the relative stars: δέσμιον ᾽Ανδρομέδην / ἑτέρῳ σφηκώσατο δεσμῷ λοξὸς ὑπὸ σπείρῃσιν (192 f.). Yet, attention should be drawn to this particular description, probably the best illustrative of Nonnos' style: Andromede is mentioned with references to her mythical parentage (Κηφέος κούρη, 190) and lucidity of her stars (ἀστραίαι παλάμαι, 191, a descriptive that may be referred to the constellation's brightest star, Alpheratz).

As it was in case of the Hyades, the very form of the Serpent (῎Οφις) serves to provoke an assault on the adjacent constellation of the Corona[33]. Actually, the Serpent is used as sort of celestial ladder, through which Typho's companion ascends the Wreath.

Connections between the a/m events seem apparent first, no change in the lower, southern hemisphere is mentioned – hence, one can conclude that Nonnos purposedly limited his description to the upward movement only. Now, it is relatively well known that the lower hemisphere is generally thought to be inhabited by marine monsters and other mysterious beings. The obvious sacrilege of Typho's cohorts would be not this evident had they assaulted the lower heaven – the ascent toward the northern pole is endowed with quasi-mystical implications that render the part highly evocative: the cohorts of Typho enter the realm of the divine. Moreover, there appears to be a formal preference on the snakes' part to assault celestial beings possessed of similar characteristics: Andromeda's *catenae* mirror those of the Ophiuchos, the horns of the Bull those of the *cerastes*' head, and finally there emerges the appropriation of both the Dragon and the Corona.

V. VOLUNTARY MOVEMENT

Encouraged by Selene's refusal to yield to Typho's threats, the constellations, marshalled by the Seasons, are organized into military force[34]. No longer passive in face of the Giant's assault, they become active participants in the cosmic bat-

---

[33] F. Vian is quick to note the anachronistic nature of this part – the Corona should not be found in the sky till the wedding of Dionysos and Ariadne: indeed, even the other aetiological myths concerning the constellation would make it posterior to the events described by Nonnos: yet, strikingly, Hyginus notes that one of the tales related to its emergence endowed the Corona with an ability to shine in darkness (a feature undoubtedly related to the lucidity of the Gemma). Namely, in some versions of Theseus' descent into the labyrinth, he carried with him the wreath of Ariadne, which illuminated his way back (Hyg. *Astr.* II 5, 1).

[34] Interestingly, the mention of the Seasons may hint at the return of the original order: in the astrological thought, the Zodiacal constellations are often described according to their season, a classification pattern that survives, albeit in slightly modified form, till today, cf. e.g. E. Pittich, D. Kalmančok, *Niebo na dłoni* (tr. from the Slovak), Warszawa 1988.

tle. The displacements and changes described in lines 224–257 are thus "voluntary" ones, motivated by constellation's own will rather than by force.

When speaking of constellations being marshalled to defend the world order we must necessarily keep in mind that their capacity for defensive action is to be reasserted at another point of Nonnos' poem, namely in the Morning Star's address to Phaethon[35]. It is there that the star affirms that when directly endangered, several constellations may be capable of assaulting the solar chariot[36]. Henceforth, one has to consider the celestial beings as endowed with combat capacities: it is thanks to those that Nonnos can speak of ἀστραίαι φάλαγγες (224).

Significantly, however, the marshalled forces of heaven seem to maintain the order originally present in the universe. No significant displacement of constellation can be detected in this part of the poem. Moreover, the stars fight Typho according to their particular features. Yet, there are two characteristics of the defense gambit that deserve further mention: first, the battle-fever spreads in all celestial spheres, involving the fixed stars as well as planets, second, the celestial axis contributes to the response.

That there emerges a deep correspondence between the sphere of fixed stars and planetary ones is asserted in lines 229–231:

> ὁμοζήλῳ δε κυδοιμῷ
> ἁπλανέων ἀτίνακτος ἀπεπλάγχθη χορὸς ἄστρων,
> ἀντιπόρους δ' ἐκίχησαν ἀλήμονας.

Thus, the stellar response is portrayed as mirroring Typho's original offence which, as it was indicated above, involved all levels of celestial order, from the Moon to the fixed sphere. Correspondingly, the starry and planetary spheres cooperate to fight the Giant.

The involvement of the cosmic axis and the celestial pole in this act of astral defiance is anticipated by Typho's speedy translocation in-between the poles and his abusive handling of the polar constellation of the Great Bear[37]; now, the axis and the pole show their outrage by crying out together with all the constellations:

> ἔβρεμε δ' ἠχῇ
> οὐρανίῳ κενεῶνι πεπαρμένος ὄρθιος ἄξων
> μεσσοπαγής (231 f.)
> καὶ πόλος ἐμαράγησεν (240)

---

[35] Cf. XXXVIII 333–346.

[36] The figures of Orion, Bootes and the Sagittarius are prominent within that context.

[37] See above; respectively 165–168; 176 f.

Hence, the organizing element of the world seems to lend support to the starry troops.

Several constellations are mentioned within the army description. An aspect that seems of special interest here is how are their original features or attributes employed in this scene. The iconographic and mythological tradition behind each constellation was well formed by Nonnos' times – hence, one cannot help but wonder at his use of the preexisting picture.

The constellation to be spoken of as the first is Orion, the celestial hunter, yet spoken of with a rare epithet κυνοσσόος, Equipped with a newly drawn sword (ξίφος, μαχαίρα), he is well prepared to fight the assault[38]. The brightness of his appearance and weapon, so eloquently stressed within relatively short description[39], purposefully contrasts with the darkness represented by Typho and his courtege. Simultaneously, the frequency of lucidity-denoting descriptives reflects the presence of several first- and second-rate stars in the constellation[40]: thus, Nonnos makes the best possible use of available characteristics of the stellar hunter.

The Canis Maior, duly mentioned in Orion's immediate vicinity[41], is portrayed in eternal pursuit of the celestial Hare, his mouth burning with flames (an obvious allusion to the presence of the radiant Sirius, the star in the mouth of the Dog)[42]. Yet, due to invasions of the snakes, the Dog is not hunting the Hare anymore: his fiery barking (θερμὸν ὕλαγμα, 238) is directed against the invaders (238 f.):

> ἠθάδος ἀντὶ Λαγωοῦ
> θηρσὶ Τυφαονίοισιν ἀνήρυγεν ἀτμὸν ὀδόντων.

Thus, Orion's faithful companion once more joins the master in hunt.

The war-cry of the Pleiades constitutes next feature of the preparations: in due symmetry (there are seven stars in the group) it echoes the cry issued by the seven planets, thus serving as another reminder of the unanimosity of the sky,

---

[38] A sword as an attribute of this constellation is referred to in the Phaethon episode as well (XXXVIII 336, 399).

[39] 234 f.: κορυσσόμενου δε φορῆος / φαιδρὰ Ταναγραίης ἀμαρύσσετο νῶτα μαχαίρης.

[40] Betelgeuze, Rigel, Bellatrix, Alnilam and Mintaka form a standard element of any ancient star-catalogue (cf. Ptol. *Apotelesmatica* I 12; Astrologus 379, *CCAG* V 1, pp. 196–206; Teophilos, *CCAG* V 1, pp. 214–217; 'Rhetorios', *CCAG* VIII 4, pp. 174–182). Easily discernible on the night sky, they justify the use of the adjective participle κορυσσόμενος, φαιδρός and application of the verb ἀμαρύσσομαι.

[41] One of aetiological myths linked with this particular constellation derives the Canis Maior from Orion's faithful hound: cf. Arat. *Phaen.* 755: κύων θρασὺς Ὠρίωνος. On his traditional pursuit of the Hare cf. ibidem, 338–341 or Hyg. *Astr.* III 34 ("canis Leporem fugientem insequens").

[42] Cf. e.g. Ptol. *Apot.* I 9, 21; Hyg. *Astr.* III 34: "habet in lingua stellam unam, quae stella Canis appellatur".

here acting as one body, the crucial differences of nature notwithstanding. At the same time, the special position of this astral group, thought either to represent Orion's weapon or to be irrevocably linked with the hunter-figure, throws further light on its appearance next to Orion and the Canis Maior [43]. Finally, there is another aspect of the Pleiades that may have caused their emergence within the battle context: as their appearance was, *teste Arato*[44], considered to mark the arrival of the summer, it might constitute an allusion to an intended reinstallation of universal order, lost with the removal of the Aries from its place.

The lengthy description of the Ophiuchos (Serpentarius) forms next part of the song. It is noteworthy that immediately following the description of the Orion-group of constellations, Nonnos transfers his interest to the opposite part of heaven: the Serpentarius actually stands on the Scorpio's back[45]. Apparent similarity of the constellation and Typho, as snake-holding or snake-like figures[46], is exploited to furnish impressive contrasts. First, an allusion is made to differing outlooks of the two: while Typho's appearance is scary and dark (σμερδαλέη, "dread-inspiring, terrible", 244), the Ophiuchos is described as αἰγλήεις, "the shining one" (245)[47]: once again, Nonnos exploits the outright contrast of light and shadow, fear and brightness. Next, there comes an interesting adjective denoting the constellation: Ophiuchos' hands are ἀλεξίκακοι, "evil-averting" or "acting as an antidote" (245). Yet, now these hands are to serve in the battle, at the same moment averting the danger posed by Typho. Thus, the Serpentarius is thought to be one of the preserving forces of the universe, his derivation from the Asclepius' figure playing an important role within the context of the snakes' invasion – more than any other constellation he is suited to fight venom or poison of Typho's serpents[48]. His aban-

---

[43] On the close link between the constellations of Orion and the Canis Maior cf. J. Fontenrose, *Orion: the Myth of the Hunter and the Huntress*, Berkeley 1981, p. 16.

[44] Arat. *Phaen.* 266 f.: ὅ σφισι καὶ θέρεος καὶ χείματος ἀρχομένοιο / σημαίνειν ἐπένευσεν ἐπερχομένου τ' ἀρότοιο.

[45] Arat. *Phaen.* 83–86: ὁ δ' ἐμμενες εὖ ἐπαρηρὼς / ποσσὶν ἐπιθλίβει μέγα θηρίον ἀμφοτέροισιν / Σκορπίον, ὀφθαλμοῖς τε καὶ ἐν θώρηκι βεβηκὼς / ὀρθός. The image of a snake-holding figure standing on the Scorpio's back persists as a standard one in the medieval manuscripts of the Aratea (cf. cod. Urbinatus 1358, f. 9 r.). For the Scorpio as the eternal and feared enemy of the hunting figure (Orion), hence located in the opposite side of heaven, see Fontenrose, *o.c.* (n. 43), pp. 14 f., 18.

[46] It is probably to highlight this apparent affinity that the name Ὀφιοῦχος appears within the text only one line after the adjective ὀφιώδης that clearly refers to Typho (244).

[47] Compare the a/m use of αἴγλη as a characteristic of heaven.

[48] The aspect is highlighted in the French translation of F. Vian: "mains preservatrices" (245); since the constellation was generally identified as catasterized Asclepius, the adjective in question may be considered an allusion to the aetiological myth as well. Additionally, one may note that other myths linked to the figure of the Serpentarius mention a killing of a dragon as one of the chief achievements of the respective personages (Carnabon, Hercules, Phorbas, Triopas, cf. Hyg. *Astr.* II 14, 1–4): while it is hard to ignore those connotations as they are particularly appropriate given the heroism of Ophiuchos in the battle, they tend to explain the actions of the human figure without accounting for the *angues* held in his hands.

donment of the Snake (or snakes)[49] lends even more importance to Typho's assault as he turns against the Giant[50]. His own serpents are characterized by "gleaming spine" (γλαυκὰ νῶτα, 246), and hence once again differentiated from the invading forces[51]. Moreover, it is said that they feed on fire (πυριτρεφεῖς, 246), a highly suitable description for celestial creatures. That the fire exhaled by this pluralized Snake wakens the hurricanes, should be considered an allusion to meteorological connotations of that particular constellation, which as the Scorpio's paranatellon was considered a cause of bad weather.

That the Serpent acts within the passage as a kind of arrow (βέλος) highlights the similarities between the Ophiuchos and the Sagittarius, both acting as celestial archers. Yet, the uneven course of the Serpentarius' οἰστοί bears witness to their true nature, as they dance in the sky (βακχεύοντες, 249). The Sagittarian, as no modification of his original nature is required by changed circumstances, is only shortly mentioned as the audacious (θρασύς) companion of the Capricorn, an obvious allusion to the character attributed to this particular constellation in both aetiological tales and astrological thought[52].

The Serpent is not only snake-like being of the sky to fight the invasion of Typho: his northern counterpart, the constellation of the Draco, is similarly involved with the defence. Neighbouring two primary objects of the Giant's

---

[49] It is interesting to note Nonnos' use of the plural at this point. Traditionally, the Ophiuchos is portrayed as holding one snake (yet, one cannot forget the figure of Triopas, killed by *snakes* on the command of Demeter, Hyg. *Astr*. II 14, 3). The emphasis on multitude, hence, deserves to be discussed here: it is either that the power of this one serpent is comparable to that of several invading snakes or that Nonnos' approximation of the Ophiuchos to the Sagittarius demands for him to be given more weapons than one serpent only. On the other hand, the astrological meaning of the constellation, as described by Firmicus, is one bringing forth "those who grow snakes of mitigated venom" (VIII 15, 1: "erunt Marsi qui pestiferos angues sopitis ac mitigatis aculeis nutrient"). This astrological association seems to agree with the picture of the Serpentarius as holding more than one snake.

[50] The Serpentarius has been already mentioned here as a constellation directly involved in the snakes' assault: it is mediating his hands that one member of the invading force arrived at his catasterism on the Corona, 199–201.

[51] Doubts may arise where the exact meaning of γλαυκός is concerned. By accepting the older, Homeric, sense "gleaming" rather than usual "light-blue/grey" one obtains a continuous series of light-related epithets; such a continuity further develops the light/darkness contrast found in the earlier passages. The acceptance of light-blue/grey colour-indication though reminiscent of descriptions in epic tradition (cf. Hom. *Il.* II 34), favoured by F. Vian (*Dionysiaca*, vol. I, p. 166 [ad II 46]) and moreover attested with reference to a snake in Greek *milieu* (Pind. *Ol*. 8, 48), although the latter is explained as an allusion to the terrifying gleam of eyes, could certainly be used to encourage simile between earthly snakes and the celestial one; while one cannot exclude the possibility that Nonnos could hint at physical likeness of the two species, it seems reasonable to support the other meaning of the word, thus putting relatively more emphasis on differences rather than similarities.

[52] The Sagittarius, though considered to represent Chiron or Pholos, is originally a centaur, a half-human creature given to unpredictable and violent behaviour; astrologically, he is a sign of fire, mutable at that – a feature emphasizing his less predictable ways. Significantly, the adjective is one used to describe the character of one of the invading snakes in 199.

mistreatment, and himself directly assaulted by one of his serpents (189 ff.), the Dragon menaces the invaders with his dimensions alone. At the same moment his sinuous movements may be thought of as reflecting the uneven flight of Ophiuchos' βέλος, their snake-becoming quality stressed in the verb ἐλέλιξε (253). Significantly, his body is referred to with two adjectives: it is ἀθερίος, "heavenly" and σελασφόρος, "luminous" (253), the element that continues the already noted tendency to refer to the celestial beings with light-related epithets. Finally, there is another epithete of the Draco that one should consider: in line 252 the constellation is said to be Ἁμαξαίῳ ἐνὶ κύκλῳ μεσσοφανής, "shining in the middle of Chariots' circle". Undoubtedly, the description forms an allusion to constellation's position on the sky, as it recurs in the traditional iconography. Yet, at the same moment the very adjective may refer to rather particular characteristic of the Draco as a polar constellation. As the Dragon emerges in this capacity in the shield *ecphrasis* of Chant XXIX, we can safely assume that Nonnos follows an Egyptian tradition that places the pole in the very constellation[53]. Thus, the constellation would be truly μεσσοφανής, "shining in the middle" but this would be the middle of universe we are considering[54].

Next, the charioteer (ἐλατήρ, 254) of the mishandled Ursa (or more precisely of the Ἅμαξα), Bootes brandishes a staff (καλαύροπα πάλλε, 255) at Typho and his companions[55]. In accordance with the continuous pattern, he (or his arm, to be precise) is decribed with the adjective μαρμαίρων, "sparkling".

One finds it meaningful that the three constellations mentioned at the end of the celestial episode within Chant One appear as they do on the accepted celestial globe, in a group formed by the Cycnus[56], Hercules and the Lyra. As an astrological tradition occasionally equates this particular Hercules with Orpheus, as the constellation of the Lyre is referred to the singer's own lyre the notion of celestial song seems well justified at this particular point[57]. Though the Lyre is

---

[53] On the polar star see D.I. Kidd, *Aratus: Phaenomena*, edited with a commentary by..., Cambridge 1997, pp. 179 f. Location of the northern pole in Nonnos poem emerges clearly in XXV 402–412.

[54] Additionally, it is worth noting that the Dragon would be identified with the faithful guardian of the Hesperian apples (Hyg. *Astr.* II 3, 1).

[55] It is the same weapon that emerges under the name of ῥόπαλος in the already mentioned address of the Morning Star (XXXVIII 337).

[56] The constellation is given the epithet ἀγχίπορος (256), referring to its position on the northern sky, close to both Hercules and the Lyre. On this position see Arat. *Phaen.* 269–274, particularly 273 f.: ἡ δε μεσηγὺ / ὀρνιθέης κεφαλῆς καὶ γούνατος ἐστήρικται. Interestingly, for some mythographers the celestial Swan was placed in the sky in memory of Zeus' union with Nemesis (Hyg. *Astr.* II 8), which may possibly point at different connotations of the constellation.

[57] Cf. Manil. V 325 ff.: "nunc surgente Lyra testudinis enatat undis / forma per heredem tantum post facta sonantis / qua quondam sonumque feris Oeagrius Orpheus / et sensus scopulis et silvis addidit aures etc.". On Hercules or Engonasin seen as a representation of Orpheus see F. Boll, *Sphaera*, Leipzig 1903, p. 273 (it emerges clearly in Hyg. *Astr.* II 6, 3).

only one to bear specifically celestial epithete ἀστεροέσσα, "starry one", it does not diminish the resplendence of this picture. Furthermore, there may have existed a very precise reason to apply this description to the constellation: its most radiant star, Vega, exceeds all others in lucidity. Meanwhile, the music-related proprieties of the Lyre are well attested in the astrological literature[58], thus forming a perfect justification for the use of μαντεύσατο in line 257.

VI. CONCLUSIONS

As one can clearly see, the heavenly episode of the Typhomachy forms an excellent occasion for showing both the author's erudition and simultaneously his use of astronomical and astrological lore for poetic purposes. Real lucidity of the constellations is used to maximize the impact of the darkness represented by Typho. At the same moment, it stresses the inherently sacrilegious nature of the snakes' assault on the celestial realm.

On the other hand, by making references to constellations located on both sides of the ecliptic, Nonnos manages first to highlight the universal dimensions of the disorder caused by Typho, and then, to pinpoint analogously universal character of the sky's response. Next, by exploiting the apparent similarity between the Typhonic and the celestial serpents, he emphasizes the essential contrast between their natures: while the shining celestial snakes fight for the maintenance of order, the accomplices strive to darken the world with their scaly bodies.

Iconography and philosophy

The traditional iconography of the constellations becomes central reason for their appearance in the episode. Armed figures, such as the Sagittarius, Bootes and Orion, seem natural champions of the universal order. All the three figures are traditionally equipped with weapons: Sagittarius with a bow, Orion with a sword and, finally, Bootes with a staff: the presence of these weapons plays an important part at other points of the poem as well. On the other hand, the selection of the Serpentarius seems well justified first by the apotropaic character of the whole constellation and then, by his nature as a snake-holding or snake-fighting figure – a feature that makes the Serpentarius all the better choice. Finally, the appearance of the northern group of the Unnamed Figure (Hercules), Swan and Lyre seems, as it was indicated above, to be occasioned by the concept of celestial song: in this, it may constitute a far echo of the Pythagorean doctrine of the harmony of the spheres. Clearly, this possible Pythagorean allusion leads us to another point: to the probable references to the Orphic doctrines, which may

---

[58] Cf. e.g. Manil. V 332 ff.: "ille dabit cantus inter convivia dulcis etc.".

– but this is to be ascertained further – have motivated the mention of the Corona (to claim that its mention is due to the Gemma's lucidity alone would in all likelihood be a simplification, given the Dionysiac connotations of the whole constellation). Moreover, while speaking of possible religious/philosophical undertones, one cannot but stress the treatment granted to the Sun and Moon: the influence of Isis' or the Mother-Goddess' figure is clearly detectable in the description of the resistance mounted by the Moon particularly as it contrasts sharply with the withdrawal of the Sun-god. This, as I have indicated above, suits the Egyptian version of the Isiac myth.

The question of movement

While different kinds of movement are introduced in Nonnos' passage, one may rightly note that some regularities are easily detectable. Viewed from the compositional perspective, the description centres on the vertical axe, corresponding, clearly enough, to the universal axis. The ascent of Typho and his companions is a sacrilegious upward motion: by contrast, the motion of the celestial bodies is lawfully circular, the most perfect of all types of movement – one may add that this circularity, once we accept the primacy of the vertical axis, concerns the horizontal plane (in this, it comprises the stellar risings and settings). Then, there is a question of different directions in which this circular motion occurs – in fact, many of Typho's actions aim at disrupting the orderly proceeding of both planets and fixed stars, which are forced to move against the rightful sequence. Additionally, the viscuous movement of snakes may to some extent form a grotesque imitation of the celestial motion (characteristically, their hiss may be understood as an alternative to the celestial harmony).

Indeed, it appears that the many forms and kinds of movement that are described by the poet are consciously polarized and occasionally inversed to convey the impression of total disorder: confusion of nether and upper regions, confusion of left and right, of ascent and descent. The mechanism is similar to that ruling the light metaphors that abound in the passage, both of them contributing to the creation of vivid contrast between the celestial or divine, and the terrestrial or Typhonic world.

The meaning

An interesting feature of this whole episode is a fact that we are never informed whether the mobilization of celestial forces results in any change, or whether it affects Typho's progress at all. This very silence (in face of relative length of celestial episode, which comprises nearly the fifth part of Chant One)

might in itself suggest that we should consider the whole passage in poetic and illustrative categories. Still, one may well wonder whether the choice of constellations described in the passage, or the very manner in which the whole upheaval is portrayed is not indicative of some underlying design, or how far they were shaped by either Orphic or Neopythagorean doctrines.

At quite different level, one would be well advised to take a note of the range of the potential associations of the description. In describing the ascent of snake-like creatures, and in devoting considerable space to the response of heaven, Nonnos conforms with the age-long traditions of the 'learned' poetry, manifesting his own impressive knowledge of heavenly mythology – this aspect of his education is similarly pronounced in the description of Phaethon's race (Chant XXXVIII) or in that of the shield (Chant XXIX). As I have indicated above, the allusions employed in the text range wide, and do not show particular regard either for mythical chronology, or for the astronomical facts (the position of the northern celestial pole is a particularly instructive case) – hence, it may be suggested that the author's preference is for the existing and well established tradition rather than observational or scientific truth. This interplay of various connotations, employment of diverse literary and iconographic motifs may certainly be indicative of Nonnos' literary and mythological interests: yet, in such a case, it would also attest to the considerably high level of learning among his audience.

Finally, there is yet another aspect to the whole passage that calls for our attention at this point. According to general opinion, the poem dates from the fifth century AD[59]. Its Orphic character and pagan contents are frequently thought to mark the *Dionysiaca* as one of the last remains of the non-Christian culture[60]. Yet, it is well known that Nonnos was closely acquainted with the biblical and New Testamental literature, going as far as providing a poetic translation of the Gospel of John[61]. Thus if all the Christian allusions notwithstanding we opt for a pagan character of the *Dionysiaca*, a possibility emerges that the rising of Typho may have been shaped to mirror the rise of Christianity[62]. The Typhonic

---

[59] According to Wójtowicz (*o.c.* [n. 16], p. 23) the dates should be set between 431 and 476 AD due to the use of the epithet θεητόκος in XLI 112.

[60] In this I share the opinion expressed by numerous scholars such as A. Lesky, R. Keydell, G.F. Damiani and others (on this question, see Wójtowicz, *o.c.* [n. 16], pp.18–21).

[61] In his article *Chrystianizacja poematu Dionysiaka Nonnosa z Panopolis* (Roczniki Humanistyczne XLII 1994, pp. 99–110) H. Wójtowicz favours an assumption of a purely literary character of the Christianising tendencies visible in the poem – the employment of Christian elements would thus have no doctrinal consequences.

[62] I owe this point to Prof. Maria Dzielska, to whom I extend my sincere thanks. Yet, one has to note that although the *Phaedrus*' influence on the poem has been remarked upon (e.g. Wójtowicz, *Studia...* [n. 16], pp. 59–61), no such certainty has been attained with respect to the later Platonists. The assumption that Nonnos' poem describes, albeit in an allegorical manner, the fight of Dionysus vs. Christ was supported by T. Sinko, *Zarys historii literatury greckiej*, Warszawa 1959, vol. II, p. 840.

darkness that obscures the Sun and stars is a frequent element of anti-Christian polemics of Proclus and his followers. Hence, should we continue the inquiry, the next step would be to consider the probability that while describing the assault of Typho Nonnos portrays the advent of Christian religion obliterating the marvels of Greek culture.

Academy of Pedagogy, Kraków

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

ASYNARTETON, ASYNARTETYCZNY, SYNARTEZA*

Napisała

ANNA SZCZEPANIAK

ABSTRACT: The article presents a modern state of research on the subject of *asynarteta* as well as an interpretation of Hephaestion's definition of the metra in question. The author analyses the examples of *asynarteta* quoted by Hephaestion and distinguishes three classes of the category: ἐπισύνθετα, ἀντιπαθῆ and δικατάληκτα.

The conclusion drawn from the detailed investigation of the metre is that Hephaestion's description of *asynarteta* is coherent and comprehensible, but the term *asynarteton* appears irrelevant to the modern metrical analysis.

W niedawno opracowanym artykule[1] posługiwałam się terminami „asynartetyczny" oraz „synartetyczny" w znaczeniu, odpowiednio: „ze stałą diereząą[2] wskazującą miejsce złożenia członów składowych" oraz „pozbawiony końca słowa w miejscu złożenia". Terminologię tę przejęłam od takich uczonych, jak Dale[3], Danielewicz[4] czy West[5]. Jest ona również zgodna z tym, co na temat

---

* Jestem wdzięczna Profesorowi Jerzemu Danielewiczowi za pomoc w napisaniu tego artykułu. Za wszelkie błędy oraz wyrażone opinie odpowiedzialna jest oczywiście wyłącznie autorka.

[1] *Problem granicy kolonów w daktyloepitrytach Bakchylidesa*, Meander LIX 2004, ss. 303–319.

[2] W cytowanym wyżej artykule zrezygnowałam z terminu „diereza" na korzyść terminu „cezura" do opisu zarówno stałego końca słowa zbiegającego się z granicami członu metrycznego, jak i stałego końca słowa pojawiającego się w obrębie metrum, przyjmując tym samym stanowisko Westa (1996, s. 6). Ponieważ jednak stanowisko to zostało odrzucone przez większość badaczy (cf.: J. Diggle, [rec. z:] M.L. West, *Greek Metre*, Oxford 1982, CR XXXIV 1984, s. 67; M.Ch. Martinelli, *Gli strumenti del poeta. Elementi di metrica greca*, Bologna ²1997, s. 25, przyp. 12; Gentili, Lomiento 2003, s. 35, przyp. 44), postanowiłam nie rezygnować całkowicie z terminu „diereza", z tym zastrzeżeniem, że w wypadku daktyloepitrytów (czy może generalnie twórczości) Bakchylidesa, a tym bardziej Pindara, używanie go jest często zbyt wiążące i może sugerować niewłaściwe związki kolometryczne wewnątrz periodu.

[3] Cf. Dale 1968, s. 187: „On the whole it seems most likely that the general avoidance of word-end on long link-anceps in dactylo-epitrite is designed to give as much synartete effect as possible to these compounds [...]".

[4] Cf. Danielewicz 1994, s. 62: „[...] tendencja do zamazywania granic między ich członami składowymi (synarteza) [...]".

[5] Cf. West 1996, s. 200: "*Synartesis*: linking successive cola together without caesura at the join".

asynartetów znajdujemy w *Zarysie metryki greckiej* Sądejowej: „Dwie części składowe [wiersza złożonego z dwóch różnorodnych członów] oddzielone są od siebie zawsze obowiązującą dierezą. Wiersze złożone w ten sposób budowane noszą nazwę asynartetów (συναρτάω – łączyć razem, wiązać)”[6]. Jednak wśród metryków współczesnych nie ma jednomyślności, co do natury asynartetów, a przyjęta przez Sądejową interpretacja jest tylko jedną z możliwych.

W niniejszym artykule chciałabym przedstawić najczęściej wysuwane tezy dotyczące natury asynarteton. Punkt wyjścia stanowić będzie piętnasty rozdział *Encheiridion* Hefajstiona, w którym pada słynna definicja owego enigmatycznego metrum[7]. Z góry pragnę zaznaczyć, że artykuł ten nie aspiruje do pełnego czy też historycznego ujęcia problemu, stawiając sobie za cel wyłącznie zarysowanie różnorodnych jego aspektów[8]. Opinie badaczy przedstawiane będą nie tyle chronologicznie, co problemowo. Na końcu artykułu znajdzie czytelnik listę asynartetów omawianych przez Hefajstiona, do której w toku wywodów będę się odwoływała[9].

Podana przez Hefajstiona definicja asynartetów brzmi następująco:

> Γίνεται δὲ καὶ ἀσυνάρτητα, ὁπόταν δύο κῶλα μὴ δυνάμενα ἀλλήλοις συναρτηθῆναι μηδὲ ἕνωσιν ἔχειν ἀντὶ ἑνὸς μόνου παραλαμβάνηται στίχου[10]

---

[6] H. Sądejowa, *Zarys metryki greckiej*, [w:] *Metryka grecka i łacińska*. Praca zbiorowa pod red. M. Dłuskiej i W. Strzeleckiego, Wrocław 1959, s. 59.

[7] Cf. Ophuijsen 1987, s. 24: “[...] The asynartetes themselves are certainly metra, and the chapter devoted to them shows that their compounds either are metra in their own right or are structurally indistinguishable from metra [...]”.

[8] Obszerne omówienia znajdzie czytelnik m.in. w: Ophuijsen 1987; Palumbo Stracca 1979; Rossi 1976 = Rossi 1978 (b).

[9] Kolejność wierszy asynartetycznych w przedstawionej na końcu artykułu liście zgodna jest z kolejnością wierszy asynartetycznych przedstawionych przez Hefajstiona. Lista ta nie zawiera jednak wszystkich podanych przez Hefajstiona fragmentów poezji dla danego asynarteton. Więcej niż jeden fragment cytuję wyłącznie wtedy, gdy obok przykładu dierezy w miejscu złożenia kolonów składowych znajdujemy przykład synafii. Termin „synafia” stosuję w tym artykule w znaczeniu braku pewnego końca słowa pomiędzy członami składowymi asynarteton (synafia wyrazowa), cf. Rossi 1978 (a), s. 794; wyjątkowo synafię rytmiczną (cf. Rossi 1978(a), s. 802) biorę pod uwagę podczas omawiania drugiego asynarteton (4 da | ith); cf. przyp. 26 i n. Synafia wyrazowa ujawnia się również poprzez elizję w wersie lirycznym, cf. Rossi 1978 (a), s. 815, przyp. 8 (asyn. 5: τἄρμενα λαμπρὰ κέοντ’ ἐν Μυρσινήῳ) oraz prepozytyw umieszczony na końcu pierwszego kolonu (np. asyn. 14: πλὴν Ξενίου νόμοισι καὶ Σχοινίωνος, ὦ Χάρων.) lub postpozytyw umieszczony na początku kolonu drugiego (np. asyn. 18: ὄλβιε γάμβρε, σοὶ μὲν δὴ γάμος ὡς ἄραο); w dwóch ostatnich przypadkach mamy do czynienia z synafią syntaktyczną; cf. Palumbo Stracca 1979, s. 85. Stosowany przeze mnie skrót „asyn.” z przypisanym mu numerem odnosi czytelnika do konkretnego przykładu asynarteton z podanej przeze mnie listy (np. asyn. 4 to połączenie hemiepes masculinum i dymetru jambicznego akatalektycznego). Znak dierezy (|) pełni w tym artykule wyłącznie funkcję wskazania miejsca złożenia członów metrycznych bez implikacji stałego czy też obowiązkowego końca słowa. W kwestii stosowanego nazewnictwa kolonów oraz ich skrótowej notacji cf. Danielewicz 1994, ss. 14–16.

[10] Hephaest. p. 47, 3–5 Consbr.

> Asynartety (metra niepołączone) powstają ilekroć dwa kolony, które nie mogą się ze sobą łączyć i nie mogą tworzyć jedności, są brane jako jeden wers.

Na pierwszy rzut oka definicja ta może się wydawać nieco tautologiczna – „metra niepołączone to te, które nie mogą się ze sobą łączyć". W istocie słowa Hefajstiona to jedyna podana przez niego definicja o charakterze ogólnym, dlatego przysparza ona problemów interpretacyjnych. Jak bowiem należy rozumieć wyrażony w niej brak (niemożność) połączenia i jedności pomiędzy kolonami? Najczęściej wysuwane hipotezy to:

1. brak połączenia jest wynikiem stałego końca słowa pomiędzy komponentami asynarteton;
2. kolony wchodzące w skład asynartetów nie tworzą jedności, ponieważ są różne rytmicznie;
3. pierwszy komponent jest zawsze katalektyczny, co przerywa ciągłość rytmiczną wersu.

Hipotezy te nie wykluczają się wzajemnie i niewielu jest badaczy przyjmujących stanowisko skrajne, oparte na jednej tylko cesze dystynktywnej asynartetów. Wynika to z faktu, że żadna z powyższych hipotez nie daje się zastosować do wszystkich przywołanych przez Hefajstiona przykładów wierszy asynartetycznych. Często zatem spotykamy w podręcznikach metryki definicje o charakterze równie ogólnym, jak definicja samego Hefajstiona. Np. Gentili w swej wczesnej pracy *La metrica dei Greci* pisze, że tradycja antyczna stosowała termin „asynarteton" na określenie wersu zbudowanego z dwóch różnych lub jednakowych kolonów, zazwyczaj rozdzielonych diereząą[11]. Podobne stanowisko zajmują Koster[12] i Dain[13], od których dowiadujemy się, że komponenty asynartetów są zazwyczaj różne metrycznie (lecz bywają także metrycznie identyczne) i przedzielone diereząą (nie stosowaną jednak przez wszystkich poetów). Stosunkowo rzadziej wspomina się o ewentualnym trzecim składniku – kataleksie, z której np. Kolář uczynił cechę centralną asynartetów[14].

---

[11] B. Gentili, *La metrica dei Greci*, Messina–Firenze 1952, s. 61, przyp. 1.

[12] W.J.W. Koster, *Traité de métrique grecque suivi d'un précis de métrique latine*, Leyde 1953, s. 190: „D'ordinaire, les éléments des asynartètes sont de mètre différent; il y en a aussi dont la composition métrique est la même, comme les éléments du pentamètre dactylique. La nature du vers comporte une diérèse constante entre les deux côla dont il se compose; mais cette diérèse n'a pas été observée par tous les poètes".

[13] A. Dain, *Traité de métrique grecque*, Paris 1965, s. 77: „En fait, les vers asynartètes sont en général faits de mètres différents. C'est ce qui explique la constance de la diérèse entre les deux κῶλα, encore que certains poètes aient cru pouvoir se soustraire à cette règle".

[14] A. Kolář, *De re metrica poetarum Graecorum et Romanorum*, Praga 1947, s. 62: „Metrum est *conexum* (συνάρτητον), si eius membra, plerumque prius, ea parte, qua attinguntur, acatalecta sunt (velut tetrameter trochaicus [...]); metrum est *inconexum* (ἀσυνάρτητον), si eius prius membrum catalecticum est (ut pentameter dactylicus) [...]".

Po kolei omówię, opierając się na przykładach asynartetów podanych przez Hefajstiona, wszystkie trzy wysuwane hipotezy dotyczące natury asynarteton: dierezę, heterogeniczność kolonów składowych oraz kataleksę. Następnie powrócę do definicji Hefajstiona by, po dokonaniu jej interpretacji, zastanowić się nad możliwością uzupełnienia, na podstawie zachowanych fragmentów liryki greckiej, podanej przez niego listy asynartetów oraz nad funkcjonalnością terminu ἀσυνάρτητον we współczesnych analizach metrycznych.

KONIEC SŁOWA

Hipoteza dierezy, często podnoszona przez współczesnych metryków[15], z całą pewnością daje się zastosować do praktyki metrycznej jednego tylko poety – Archilocha (nota bene uchodzącego za wynalazcę omawianego metrum), u którego wyjątkiem są tylko wersy, w których w miejscu złożenia nie znajdujemy pewnego końca słowa[16]. Fragmenty wierszy innych poetów dostarczają nam aż nadto przykładów synafii pomiędzy kolonami składowymi [asyn. 1, 5, 6, 8, 12, 14, 18]. Wyjątkiem, jak zauważa sam Hefajstion, jest pentametr daktyliczny (– ⏑⏑ – ⏑⏑ –| – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ –), w którym koniec słowa po obu hemiepes jest obowiązkowy (Δεῖ δὲ τὸ ἐλεγεῖον τέμνεσθαι πάντως καθ' ἕτερον τῶν πενθημιμερῶν)[17], w przeciwnym razie pentametr będzie zbudowany niewłaściwie (ἔσται πεπλημμελημένον), jak we fragmencie Kallimacha (384a Pf.): ἱερά νῦν δὲ Διοσκουρίδεω γενεή. Ophuijsen zauważa jednak, że nieregularność w wierszu Kallimacha, z czego być może nie zdawał sobie sprawy Hefajstion, jest celowa: „wymownie oddając nierozłączność bliźniaków, która przeciwstawia się nawet metrycznej konieczności końca słowa"[18].

Synafia pomiędzy członami składowymi asynartetów stała się przedmiotem wielu hipotez. Rossi, który przyjmuje następujące tłumaczenie definicji Hefajstiona: „Asynartety to forma metryczna powstająca, gdy dwa kolony, których nie można by zestawić ze sobą [= które są różne rytmicznie] i nie tworzą jedności [= *rozdzielone końcem słowa*], są brane jako jeden wers"[19] (wyróżnienie moje), stworzył teorię historycznego rozwoju asynartetów, składającego się z sześciu

---

[15] Cf. J. Irigoin, *Recherches sur les mètres de la lyrique chorale grecque. La structure du vers*, Paris 1953, s. 52: „Je commencerai par l'étude de deux asynartètes, vers composés, selon Héphaestion, de deux côla qui n'admettent pas la synaphie: δύο κῶλα μὴ δυνάμενα κτλ.".

[16] Np. Archil. 191, 1 W.: τοῖος γὰρ φιλότητος ἔρως ὑπὸ καρδίην ἐλυσθεὶς (4 da ith) (brak końca słowa ze względu na prepozytyw ὑπὸ tworzący jedność syntaktyczną z następującym wyrazem καρδίην; synafia syntaktyczna).

[17] Hephaest. p. 52, 20 n. Consbr.

[18] Ophuijsen 1987, s. 153. Por. także Palumbo Stracca 1979, s. 60.

[19] Rossi 1976, s. 207 = Rossi 1978 (b), s. 30.

faz, przebiegającego od rozdzielenia kolonów składowych poprzez ich unifikację do ponownego rozdzielenia. Twierdzi on mianowicie, że asynartety Archilocha, cechujące się stałym końcem słowa, reprezentują drugą fazę rozwoju, dopuszczające zaś synafię asynartety poetów lirycznych i dramatycznych, późniejsze historycznie, reprezentują fazę trzecią oraz czwartą[20]. Z koncepcją Rossiego nie zgadza się Palumbo Stracca, która słusznie zauważa, że asynartety z synafią pojawiają się również w epoce archaicznej[21]. Uczona ta stawia inną tezę: diereza była cechą charakterystyczną asynartetów recytowanych, synafia natomiast asynartetów lirycznych. Na poparcie swej tezy przywołuje *Osy* Arystofanesa, które w partii typowo lirycznej wykazują asynartety z synafią (1518–1537), w partii zaś recytowanej przeważa diereza (248–265)[22]. Większość badaczy jest jednak zdania, że stała diereza, lub jej brak, zależy po prostu od praktyki metrycznej danego poety[23].

Do lat siedemdziesiątych XX wieku podnoszono nadto kwestię, czy pomiędzy dwoma kolonami asynartety wymagają wyłącznie dierezy czy także *brevis in longo*[24] i/lub hiatu (cech charakterystycznych dla pauzy, końca periodu). Na poparcie pauzy przywoływano epody Horacego[25], w których przejęte od Archilocha asynartety wykazują cechy końca periodu, oraz fragment samego Hefajstiona, który omawiając drugie asynarteton (4 da | ith) zauważa, że ostatnia stopa tetrapodii daktylicznej (– ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ |) może, ze względu na końcowe *indifferens*[26], stać

---

[20] Rossi 1976, ss. 216–219 = Rossi 1978 (b), ss. 42–46.

[21] Palumbo Stracca 1975/1976, ss. 439 n.

[22] Ibidem, s. 440, przyp. 10.

[23] Por. zacytowane wyżej opinie Kostera i Daina.

[24] (Syllaba) brevis in (elemento) longo, cf. przyp. 26.

[25] Cf. W.R. Hardie, *Res Metrica*, Oxford 1920, ss. 262 n.: „Horace's line: *reducet in sedem vice.* (⏑ – | ⏑ – | – – | ⏑ ⏒) | *nunc et Achaemenio* is asynartete; it would have been 'synartete' if he had made it a rule that the last syllable of the iambic part must always be an actual long syllable, and that it may not be followed by a hiatus. An elegiac pentameter is 'synartete' [...]". Hefajstion uznaje jednak pentametr daktyliczny za asynarteton.

[26] Końcowe *elementum indifferens* (gr. συλλαβὴ ἀδιάφορος). Według Hefajstiona ostatni element każdej sekwencji metrycznej był obojętny co do iloczasu (ἀδιάφορος / *indifferens*; Hephaest. p. 14, 15–21 Consbr.), a więc mógł dopuszczać zarówno krótką sylabę w miejscu długiego elementu (*brevis in longo*), jak i długą sylabę w miejscu elementu krótkiego (*longa in brevi*) (cf. Dale 1964, s. 20). Przykładem drugiego typu jest wspomniany fragment Archilocha: akatalektyczna sekwencja daktyliczna, kończąca się ... ⏑ ⏑ – ⏑ –|. Należy jednak podkreślić, że dla samego Hefajstiona końcowe *indifferens* nie jest oznaką końca periodu, badacz ten bowiem nie czyni rozróżnienia między końcem kolonu będącym w synafii rytmicznej z następującym kolonem, a końcem periodu, po którym następuje pauza. Linia dla niego to po prostu linia (cf. Dale 1964, s. 20). Np. w rozdziale poświęconym opozycji omawiając budowę jedenastozgłoskowca safickiego Hefajstion nie zaznacza różnicy pomiędzy dwoma pierwszymi jedenastozgłoskowcami strofki safickiej, z których każdy to samodzielny period, a trzecim jedenastozgłoskowcem będącym w synafii z linią czwartą (adoniusem; Hephaest. p. 43, 11–44, 3 Consbr.). Rossi w artykule *Anceps: vocale, sillaba, elemento* (1963) proponuje odejść od

się kretykiem (– ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑ – |)[27]. Przeciwnicy pauzy w obrębie asynarteton powoływali się z kolei na nieudolność Horacego w naśladowaniu asynartetów Ar-

---

stosowanego współcześnie terminu *brevis in longo*, właśnie na korzyść terminu ἀδιάφορος / *elementum indifferens*. Uważa on, że termin *brevis in longo* powstał w wyniku błędnego założenia, że każdy końcowy element periodu musi być długi. Według Rossiego końcowy element periodu (w abstrakcyjnym schemacie) jest *indifferens* (= anceps – obojętny co do iloczasu) i może być realizowany albo jako sylaba długa, albo jako sylaba krótka. Piętnaście lat później (*La sinafia*, 1978), pod wpływem artykułu Pretagostiniego (R. Pretagostini, *Il colon nella teoria metrica*, RFIC CII 1974, ss. 273–282), Rossi precyzuje nieco bardziej termin „końcowe *indifferens*", dokonując rozróżnienia pomiędzy „końcowym elementem *indifferens* w słabej części stopy [arsa, zakończenie z zawieszeniem (pendant), wł. *tempo debole*] (czyli w elemencie wolnym, który sam w sobie ma alternację krótka / długa i który z tej racji nie pozwala spożytkować takiej alternacji jako wskaźnika końca wersu; pozostaje nim tylko hiatus), a końcowym elementem *indifferens* w mocnej części stopy [tezie, zakończenie tępe (blunt), wł. *tempo forte*] albo elemencie przewodnim [wł. *elemento-guida*] (tym, który przez wielu jest jeszcze nazywany *brevis in longo* [...])" (Rossi 1978 (a), s. 814, przyp. 4). Wydaje mi się, że tym stwierdzeniem Rossi de facto przyznał rację tym, którzy nadal posługują się terminem *brevis in longo*. Jeżeli bowiem *elementum indifferens* nie jest oznaką końca periodu ani w końcowych elementach wolnych (które dopuszczają zarówno sylabę długą, jak sylabę krótką, np. enoplios: × – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏒, reizianum: × – ⏑ ⏑ – ⏒ czy metrum trocheiczne: – ⏑ – ⏒), ani w tych wypadkach, gdy w tezie element *indifferens* wypełniony jest sylabą długą (sam Rossi pisze, że w wypadku glikoneja zakończonego sylabą długą „brakuje końcowego elementu *indifferens*"; ibidem, s. 794), to oznaką końca periodu pozostaje tylko element *indifferens* w tezie, w której pojawia się sylaba krótka, a więc nie jest to nic innego jak *brevis in longo*. Termin *elementum indifferens* mógłby rzeczywiście być terminem bardziej precyzyjnym niż termin *brevis in longo*, jeżeli dopuszczalibyśmy możliwość, by akatalektyczna sekwencja daktyliczna kończyła się długą sylabą (...⏑ ⏑ – ⏑ – ||) (por. przyp. 27), a więc w tym wypadku, jeśli jego zastosowanie byłoby zgodne z rozumieniem Hefajstiona (*elementum indifferens* = (*syllaba*) *brevis in* (*elemento*) *longo* lub (*syllaba*) *longa in* (*elemento*) *brevi*). Taką możliwość jednak Rossi odrzuca (cf. Rossi 1976, s. 214 = Rossi 1978 (b), s. 39).

[27] Γίνεται δὲ ὁ τελευταῖος τῆς τετραποδίας διὰ τὴν ἐπὶ τέλους ἀδιάφορον καὶ κρητικός· καὶ βήσσας ὀρέων δυσπαιπάλους, οἷος ἦν ἐπ' ἤβης (Archil. 190 W.) (Hephaest. p. 50, 4–6 Consbr.). Przykład ten nie jest zatem zgodny z tym, co zwykliśmy uważać za oznakę końca periodu, nie mamy tu bowiem do czynienia z krótką sylabą w miejscu długiego elementu (*brevis in longo*) lecz z długą sylabą w miejscu krótkiego elementu (*longa in brevi*), cf. przyp. 26; zgodnie z współcześnie odkrytymi zasadami rządzącymi zakończeniem periodu żaden końcowy element periodu nie jest naprawdę krótki, chociaż końcowa krótka sylaba może być wytłumaczona jako *brevis in longo* (np. w metrum jambicznym) lub jako krótkie anceps (np. w metrum trocheicznym) – cf. Dale 1964, s. 17). Przykładów tego typu zakończeń sekwencji daktylicznych jest bardzo niewiele i wywołują one wiele kontrowersji. Mamy tutaj do czynienia z dwoma problemami. Po pierwsze, czy akatalektyczna sekwencja daktyliczna (...– ⏑ ⏑ |) może kończyć period i jeśli tak, to czy może ona kończyć się kretykiem (ze względu na końcowe *indifferens*). Zazwyczaj sekwencje daktyliczne, które mogą być uznane za wersy, a więc takie, po których następuje pauza, są albo katalektyczne εἰς δισσύλλαβον: ... ⏑ ⏑ – ⏒$_{\wedge}$, albo katalektyczne εἰς συλλαβήν: ... ⏑ ⏑ –$_{\wedge\wedge}$. Akatalektyczna sekwencja daktyliczna (... – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ |) to zazwyczaj nie wers, ale kolon w rytmicznej synafii z kolonem następującym (cf. Rossi 1978 (a), s. 805), a zatem kolon taki nie może kończyć periodu (wyjątki są omawiane przez Dale 1964). Maas pisze, że ostatni element linii (i konsekwentnie również ostatni element strofy lub systemu) nigdy nie jest krótki lub biceps (⏑⏑), chociaż właśnie na podstawie δυσπαιπάλους Archilocha (oraz epigramu 20, 2 Teokryta) dopuszcza możliwość istnienia linii daktylicznych, które kończyły się dwusylabowym biceps (P. Maas, *Greek Metre*, Oxford 1962, s. 29; jak jednak słusznie zauważa H. Lloyd-Jones,

chilocha[28] oraz brak innych potwierdzeń hiatu i/lub *brevis in longo* wśród zachowanych wierszy asynartetycznych poezji greckiej. Zwolennikiem braku pauzy w asynartetach był np. Korzeniewski[29], który, podkreślając pokrewieństwo pomiędzy epodami a asynartetami, wskazywał jednocześnie na różnicę, jaka między nimi zachodzi: podczas gdy epody mają prawdziwą pauzę, asynartety mają tylko dierezę.

Odkryty w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia przez ekspedycję Instytutu Papirologii z Kolonii dość długi fragment epody, przypisywany dzisiaj powszechnie Archilochowi (fr. 196a W), udokumentował aż czterokrotną *brevis in longo* oraz dwukrotnym hiatem możliwość rzeczywistej pauzy w obrębie asynarteton. Mimo tego odkrycia, niewielu jest obecnie metryków utrzymujących, iż asynarteton wymaga pauzy. Nie zaprzecza się już możliwości jej pojawienia, dopuszczając jednak alternatywę dierezy lub synafii[30]. Kategoryczne stanowisko zajmuje w tej kwestii West, który stwierdza, że brak połączenia pomiędzy komponentami asynarteton ma tę samą naturę, co przerwanie ciągłości prozodycznej pomiędzy dwoma periodami[31]. Na uwagę Westa gwałtownie zareagował Gentili uznający, że pojęcie 'asynarteton' nie odnosi się do jakiejś konkretnej kategorii

---

tłumacz *Griechische Metrik* Maasa na język angielski: „czy elementy ⏑ – mogą być wprost nazwane biceps?", ibidem, s. 29, przyp. 1). Problem zakończenia akatalektycznych sekwencji daktylicznych długą sylabą wydaje się nierozwiązywalny, mamy bowiem zbyt mało przykładów potwierdzających taką możliwość. Większość przykładów tego typu podanych przez Hefajstiona to pozorne daktyle eolskie (cf. Dale 1964, s. 22). Być może rzeczywiście przykładów takich istniało więcej, lecz nie zachowały się one do naszych czasów. Wyrazicielką takiej opinii jest Palumbo Stracca, która powołując się na analogiczny do δυσπαιπάλους Archilocha urywek Teokryta (*Epigr.* 20, 2): Μήδειος τὸ μνᾶμ' ἐπὶ τᾷ ὁδῷ κἠπέγραψε Κλείτας (– – – – – ⏑ ⏑ – ⏑ – | – ⏑ – ⏑ – –), stwierdza, że „nie jest prawdopodobne, by wyrafinowany poeta aleksandryjski skomponował taką sekwencję, którą można by uznać za nieprawidłową, gdyby nie znaleziono jej potwierdzenia w wiarygodnym tekście" (Palumbo Stracca 1979, ss. 55 n.). Dale z kolei uważa, że linia Teokryta jest niejednoznaczna, mamy tu bowiem do czynienia z hiatem: τᾷ ὁδῷ. Teokryt co prawda dopuszcza czasami w heksametrze, by rodzajnik stał w hiacie, równie prawdopodobnie jednak mógł użyć prodelizji (aferezy) lub synidzezy i mierzyć τᾷ ὁδῷ jako dwie długie sylaby. Zabieg taki zyskuje potwierdzenie w następnej linijce wiersza Teokryta (wiersz falcejski), gdzie znajdujemy synidzezę w γυνὰ ἀντὶ. „Hefajstion (15, 51) podaje, że Kratinos używał schematu *Solvitur* w formie: – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – – | – ⏑ – ⏑ – – (prawdopodobnie stychicznie), a Teokryt – z tego, co wiemy – mógł uznać kontrakcję za dopuszczalną, choć rzadką wariację normalnego rytmu" (Dale 1964, ss. 30 n.). Próbę emendacji fragmentu Archilocha, np. zaproponowane przez Bergka δυσπαιπάλος w miejsce δυσπαιπάλους zarówno Dale, jak Palumbo Stracca odrzucają jako niezgodną z językiem tego poety (cf. również M.L. West, *Studies in Greek Elegy and Iambus*, Berlin–New York 1974, s. 135) oraz nierozwiązującą problemu tego typu sekwencji.

[28] Cf. Rossi 1976, s. 211 = Rossi 1978 (b), s. 35.

[29] D. Korzeniewski, *Griechische Metrik*, Darmstadt 1968, s. 193.

[30] Rossi uznaje jednak, że pauza ta jest w istocie czymś pomiędzy dierezą a pauzą, dlatego wprowadza na jej określenie nowy termin „diereza z licencją" (1976, s. 215 = 1978 (a), s. 41).

[31] West 1996, s. 43: „When two short verses followed a longer line, they were written together in ancient books to make a line of matching length. Metricians who observed their independence called such lines ἀσυνάρτητα, 'disconnected', though they failed to appreciate that the disconnection was of the same nature as that between periods written on different lines". Podobne stanowisko zajmuje Itsumi (K. Itsumi, *Metron, Colon and Period*, an English Summary, JCS XXXII 1984, s. 153):

wersów, ale do ogólnego rozróżnienia pomiędzy metrami jednorodnymi a metrami niejednorodnymi[32]. Stanowisko Gentilego wydaje się jednak równie skrajne, zrównuje bowiem asynartety z innymi niejednorodnymi sekwencjami, nie zbudowanymi z dwóch autonomicznych kolonów.

HETEROGENICZNOŚĆ METRYCZNO-RYTMICZNA KOLONÓW

Hipoteza braku jednorodności metrycznej członów składowych asynartetów, mimo że powołuje się na nią wielu badaczy, nie doczekała się zbyt wielu opracowań, wyjaśniających, na czym owa niejednorodność miałaby polegać. Gentili i Lomiento piszą, że trudność połączenia komponentów asynarteton wywołana jest przede wszystkim heterogenicznością rytmiczną członów składowych, wynikającą albo z odmiennego rodzaju stóp budujących kolony, gdy w tym samym wersie łączą się kolony o stopach rodzaju równego (γένος ἴσον – daktyle, anapesty) i kolony o stopach rodzaju podwójnego (γένος διπλάσιον – trocheje, jamby) (np. w sekwencji 4 da ith), albo heterogenicznością wynikającą ze schematu, gdy w tym samym wersie łączą się kolony o rytmie wstępującym i kolony o rytmie zstępującym (np. w strukturze 2 tr + 2 ia∧). Właśnie w tej chropowatości rytmu, w tym braku jedności tempa należy dopatrywać się cechy charakterystycznej sekwencji asynartetycznych[33].

Sam Hefajstion, omawiając przykłady wersów asynartetycznych, posługuje się takimi terminami, jak ἐπισύνθετον[34], ἀντιπάθεια[35] czy δικατάληκτον (ostatni termin omówiony zostanie w części poświęconej kataleksie). Dwa pierwsze terminy odnoszą się właśnie do asynartetów, których komponenty są heterogeniczne.

ΕΠΙΣΥΝΘΕΤΑ to pierwsza z kategorii poruszanych przez Gentilego i Lomiento. Niejednorodność rytmiczna wynika tu z odmiennego rodzaju (γένος) stóp budujących kolony składowe asynarteton: jeden kolon jest zbudowany ze stóp rodzaju równego (γ. ἴσον – daktyle, anapesty), a drugi ze stóp rodzaju podwójnego

---

„Actually Archilochean models must have comprised three periods though they were divided into two lines (cf. Cologne Archilochus), perhaps to save wasted spaces in a papyrus roll".

[32] Gentili 1988, ss. 481 n.

[33] Gentili, Lomiento 2003, s. 31. Jest to w zasadzie powtórzenie stanowiska, jakie Gentili przedstawił w roku 1988: „Asynartety, sekwencje utworzone przez połączenie metrów i kolonów różnorodnych, tzn. nie dających się zredukować do jednorodnego wersu, które łączą jednostki metryczne o niejednakowym rodzaju rytmicznym – równym (2:2 – daktyle, anapesty) i podwójnym (2:1 lub 1:2 – jamb, trochej) oraz jednostki, które, mimo że są tego samego rodzaju rytmicznego, prezentują odmienne następstwo tezy i arsy: metra i kolony o rytmie wstępującym z metrami i kolonami o rytmie zstępującym" (Gentili 1988, s. 481; w recenzji tej Gentili odnosi czytelnika do swojego wcześniejszego artykułu, którym niestety był mi niedostępny: *L'asinarteto nella teoria metricoritmica degli antichi*, [w:] *Festschrift für Robert Muth*, Innsbruck 1983, ss. 136–143).

[34] Cf. Hephaest. p. 50, 18 Consbr.: Ἐνδοξόν ἐστι ἐπισύνθετον – „słynne jest episyntheton".

[35] Cf. Hephaest. p. 53, 12 n. Consbr.: Ἄλλο ἀσυνάρτητον ὁμοίως κατὰ τὴν πρώτην ἀντιπάθειαν – „inne asynarteton podobnie na zasadzie pierwszej opozycji".

(γ. διπλάσιον – trocheje, jamby)[36]. Przykładami tego rodzaju połączenia są asynartety 1–8[37].

Nie wszystkie wersy tej kategorii, mimo heterogeniczności kolonów składowych, uznawane są za prawdziwe asynartety przez współczesnych zwolenników niejednorodności metrycznej komponentów asynarteton. Rossi wyłącza z listy asynartetów wersy 7 i 8, ponieważ zbudowane są nie z dwóch, lecz z trzech kolonów (wbrew definicji Hefajstiona: γίνεται δὲ καὶ ἀσυνάρτητα, ὁπόταν δύο κῶλα κτλ.) i w rzeczywistości nie są to asynartety, lecz daktyloepitryty[38]. Pisze też, że podobnie charakter daktyloepitrytyczny mają asyn. 5 i 6, których jednak nie wykluczył, ponieważ są zbudowane z dwóch kolonów i poświadczone dla epoki wystarczająco archaicznej (Alkman, Safona)[39]. Palumbo Stracca wyłącza wszystkie cztery wersy [asyn. 5–8], po pierwsze dlatego, że uznanie ich za ἐπισύνθετα musi wiązać się z jambiczną analizą penthemimera (× – ◡ – ×), który sama interpretuje jako pięciosylabowe reizianum; po drugie zaś dlatego, że wersy te mają charakter *stricte* liryczny i tylko schematyzm interpretacji Hefajstiona może je zbliżyć do wersów o tradycji ludowej[40]. Drugi argument ściśle związany jest z naturą, którą Palumbo Stracca przypisuje asynartetom: „Aby wyszedł na jaw ewidentnie złożony i 'dysonantyczny' charakter asynartetów, należy je stosować w serii ciągłej, lub przynajmniej z regularnymi powtórzeniami, jak w przypadku struktur epodycznych. Byłabym skłonna w związku z tym wykluczyć obecność asynartetów w wysoce złożonych sekwencjach lirycznych: nawet tam, gdzie czasami są poświadczone sekwencje utworzone z kolonów, które znajdują bezpośrednie odzwierciedlenie w wersach Archilocha, jest rzeczą prawdopodobną, że miały one znaczenie zgoła odmienne, przynależąc do kontekstu historycznego i literackiego, który nie ma nic wspólnego ze spopularyzowanym przez Archilocha rodzajem pieśni żartobliwej i ludowej"[41].

ΑΝΤΙΠΑΘΕΙΑ to „przeciwieństwo", „opozycja". Powstanie kategorii przeciwieństwa ściśle związane jest ze sposobem analizy metrycznej przyjętej przez starożytnych badaczy, którzy, rozkładając każdy wers na metra podstawowe[42],

---

[36] Cf. Schol. A, p. 157, 7 n. Consbr.: ἐπισύνθετον δὲ τὸ ἐκ διαφόρων ποδῶν συγκείμενον ἀσυμφώνων ἀλλήλοις κατὰ τὴν ποσότητα, δισυλλάβων καὶ τρισυλλάβων. „Episyntheton składa się z różnych, odmiennych co do ilości, stóp, dwusylabowych i trzysylabowych". Scholia do Hefajstiona (oraz wskazanie miejsca u Consbrucha) podaję za: Palumbo Stracca 1979. W jednym przypadku (cf. przyp. 58), ze względu na brak wskazania miejsca u tejże autorki, cytuję scholiastę za Gaisfordem.

[37] Cf. Ophuijsen 1987, s. 151: „Although there is only one other occurrence [poza cytowanym przeze mnie w przyp. 34] of the actual *term* episynthetic (in § 24/55. 16, referring to the metron discussed in § 8/50. 1–13), the above would make all the metra discussed in §§ 1–13 episynthetic dicola and tricola".

[38] Rossi 1976, ss. 208 i 217 = Rossi 1978 (b), ss. 31, 44 i 47.

[39] Rossi 1976, s. 217; Rossi 1978 (b), s. 47.

[40] Cf. Palumbo Stracca 1979, s. 57.

[41] Ibidem, s. 86.

[42] Metra podstawowe – np. metrum jambiczne, metrum trocheiczne, chorijamb, jonik a maiore, itd. Przykładem analizy w ramach metrów podstawowych może być jedenastozgłoskowiec saficki,

zauważyli, że niektóre metra łączą się z sobą często, inne zaś rzadko. Jeżeli metra łączyły się często, ich związek nazywano κατὰ συμπάθειαν, tzn. na zasadzie pokrewieństwa (sam Hefajstion nazywa je ὁμοιοειδῆ, tzn. podobne). Jeżeli zaś metra łączyły się rzadko, ich związek nazywano κατ' ἀντιπάθειαν, tzn. na zasadzie przeciwieństwa. Κατὰ συμπάθειαν łączyły się:
- jamby z chorijambami lub antyspastami [43],
- trocheje z jonikami a minore lub jonikami a maiore[44].

Κατ' ἀντιπάθειαν łączyły się:
- jamby z jonikami a minore lub jonikami a maiore,
- trocheje z chorijambami lub antyspastami,
- chorijamby lub antyspasty z jonikami a minore lub jonikami a maiore,
- antyspasty z chorijambami[45].

Kategoria przeciwieństwa powstającego w metrach mieszanych[46] została szeroko omówiona przez Hefajstiona w czternastym rozdziale *Encheiridion*[47].

---

interpretowany jako połączenie metrum trocheicznego, chorijambu, jambu i ostatniej sylaby obojętnej (ἀδιάφορος): – ◡ – ×, – ◡ ◡ –, ◡ –, × (cf. Hephaest. p. 43, 14–16 Consbr.).

[43] Antyspast: rzadko używane dziś w analizie metrum (πρωτότυπον), odwrotność chorijambu: ◡ – – ◡.

[44] Połączenie metrów na zasadzie pokrewieństwa dokonywało się za pomocą metatezy, tzn. odwrócenia szyku krótkiej i długiej sylaby, np.: ἠρίστησα μὲν ἰτρίου λεπτοῦ μικρὸν ἀποκλάς, Anacr. 373, 1 PMG (– – – ◡, ◡ – ◡ –, – – – ◡, ◡ – –: priapej, interpretowany przez Hefajstiona jako katalektyczny tetrametr antyspastyczny, dopuszcza w drugim metrum jamby zamiast antyspastu; cf. Hephaest. p. 33, 19–34, 1 Consbr.) czy: εὐμορφοτέρα Μνασιδίκα τὰς ἀπάλας Γυρίννως, Sapph. 82 a L.–P.(– – ◡ ◡, – – ◡ ◡, – – ◡ ◡, – ◡ – – to według Hefajstiona akatalektyczny tetrametr joński a maiore dopuszczający w ostatnim metrum trocheje; cf. Hephaest. p. 36, 13–17 Consbr.).

[45] Przyczyny opozycji wymienionych powyżej metrów (oraz opozycji pomiędzy jambami a trochejami, o której piszę w dalszej części artykułu) doskonale tłumaczy Ophuijsen w komentarzu do czternastego rozdziału *Encheiridion* (Ophuijsen 1987, ss. 127 n.): Jamby są w opozycji do trochejów ze względu na odmienny rytm (wzrastający w jambach i opadający w trochejach). Jamby i oba joniki (a minore/a maiore) są w opozycji, ponieważ joniki zazwyczaj łączą się z trochejami; trocheje i chorijamby/antyspasty są w opozycji, ponieważ chorijamby/antyspasty zwykle łączą się z jambami. W tych dwóch [ostatnich] przypadkach mamy do czynienia z sytuacją typu: ponieważ A jest w opozycji do B, a C zazwyczaj łączy się z A, więc C jest w opozycji do B na zasadzie, że przyjaciele moich wrogów (z punktu widzenia B, tzn. odpowiednio jambu lub trocheja) i wrogowie moich przyjaciół (z punktu widzenia C, a więc odpowiednio joników lub chorijambów/antyspastów) są moimi wrogami. Chorijamby/antyspasty i joniki są w opozycji, ponieważ chorijamby/antyspasty łączą się z jambami, a joniki z trochejami. Opozycja ta zatem wynika, choć nie wprost, z opozycji pomiędzy jambami a trochejami na zasadzie: przyjaciele wrogów moich przyjaciół są moimi wrogami. Antyspast i chorijamb są w opozycji na zasadzie podobnej do opozycji pomiędzy jambami a trochejami: ponieważ pierwsza połowa pierwszego jest identyczna z drugą połową drugiego (i *vice versa*), lub dlatego, że pierwsze metrum ma ◡ tam, gdzie drugie ma – (i *vice versa*).

[46] Przykładem metrum mieszanego jest np. jedenastozgłoskowiec saficki (cf. przypis 42) lub jedenastozgłoskowiec alkajski: × – ◡ –, × – ◡ ◡, – ◡, – (połączenie metrum jambicznego, jonika a maiore, trocheja i ostatniej sylaby obojętnej; cf. Hephaest. p. 44, 21–24 Consbr.).

[47] Περὶ τῆς κατ' ἀντιπάθειαν μίξεως, Hephaest. p. 43, 8 Consbr. Brak tam jedynie opozycji chorijambów lub antyspastów z oboma jonikami, przykład ten jednak znajdujemy u Arystydesa Kwintyliana (I 28, p. 51, 15–17 W.-I.).

W przypadku asynartetów zasady tam omówione zachowują swoją wartość, z tym zastrzeżeniem, że opozycja powstaje nie w obrębie „kolonu" – pomiędzy metrami, jak w przypadku jedenastozgłoskowca safickiego[48], ale w obrębie stichosu – pomiędzy kolonami[49]. Przykładami tego typu połączenia kolonów κατ' ἀντιπάθειαν są asyn. 13 i 14.

W rozdziale poświęconym asynartetom Hefajstion rozszerza jednak kategorię przeciwieństwa. Wśród podanych przez niego wierszy asynartetycznych znajdujemy przykłady połączenia sekwencji jambicznych z trocheicznymi (i *vice versa*) [asyn. 10–12], które autor nazywa asynartetami na zasadzie pierwszej opozycji[50]. Kategoria ta nie została omówiona przez Hefajstiona w rozdziale poświęconym metrom mieszanym κατ' ἀντιπάθειαν. Sam autor nie tłumaczy również wprowadzonego przez siebie terminu: „pierwsza opozycja". Wyjaśnienie znajdujemy u scholiasty Hefajstiona, który pisze: „Pierwszą opozycją nazywa [Hefajstion] przeciwieństwo w stopach prostych, tzn. dwusylabowych

---

[48] Cf. przyp. 42. Nazywając tutaj, dosyć nieprecyzyjnie, jedenastozgłoskowiec saficki kolonem, chcę jedynie podkreślić, że nie jest on stichosem zbudowanym z dwóch autonomicznych kolonów, oraz że mimo niejednorodności metrycznej został on uznany przez Hefajstiona za samodzielną jednostkę, mierzoną κατὰ μέτρον.

[49] Gentili, Lomiento 2003, s. 32, podają wśród przykładów asynartetów metra epichorijambiczne: – ⏑ – × – ⏑ ⏑ – i epijońskie: × – ⏑ – ⏑ ⏑ –, × – ⏑ – – – ⏑ ⏑ (przykłady zaczerpnięte z Arystydesa Kwintyliana: I 28, p. 51, 7–9 W.-I.; u Hefajstiona przykładem metrum epichorijambicznego jest między innymi jedenastozgłoskowiec saficki, cf. przyp. 42, a epijońskiego np. jedenastozgłoskowiec alkajski, cf. przyp. 46). Klasyfikacja Gentilego i Lomiento wydaje się jednak niewłaściwa, ponieważ Hefajstion omawia podobne kolony (cf. przyp. 48) nie w rozdziale o asynartetach, lecz w rozdziale poświęconym metrom mieszanym na zasadzie opozycji. Nie mamy też żadnego przykładu asynarteton zbudowanego z połączenia tychże kolonów (założenie, że asynarteton byłoby zbudowane z jednego tylko kolonu, w którym opozycja występuje pomiędzy metrami, w ogóle wykluczam, jako niezgodne z definicją Hefajstiona, chociaż tak chyba należy interpretować słowa autorów *Metrica e ritmica*). Gentili i Lomiento powołują się na passus Arystydesa Kwintyliana (I 28, p. 51, 2–4 W.-I.), w którym mowa jest o złożeniach typu: 1) μέτρον + μέτρον, 2) μέτρον + τομή, 3) μέτρον + τομαί, i *vice versa*, 4) τομαί, 5) τομή + μέτρον, 6) τομαί + μέτρον (wyjaśnienie terminów w dalszej części artykułu). Nie jest jednak pewne, czy Arystydes Kwintylian, omawiając możliwe połączenia, ma na myśli asynartety (tak Gentili–Lomiento oraz Ophuijsen) czy też μέτρα σύνθετα (metra złożone), których asynartety są tylko jedną z możliwych realizacji (tak Palumbo Stracca, która uważa słowa dotyczące asynartetów: (γίνεται δὲ ἐκ) τῶν δ' ἀνομοίων ἀσυνάρτητα (I 28, p. 51, 1 n. W.-I.) za parentetyczne; w takim wypadku nie wszystkie rodzaje złożeń musiałyby odnosić się do asynartetów). Nawet jednak przyjmując interpretację Gentilego–Lomiento i Ophuijsena, musi nasuwać wątpliwości uznanie kolonów epijońskich i epichorijambicznych za przykład złożenia pierwszego typu (μέτρον + μέτρον), po pierwsze ze względu na stylistykę zdania wprowadzającego omówienie tychże kolonów: γίνεται δὲ καὶ κατ' ἀντιπάθειαν μέτρα δύο (I 28, p. 51, 6 W.-I.; Ophuijsen nie włącza tych słów do cytowanego passusu z Arystydesa Kwintyliana, traktującego o asynartetach); po drugie dlatego, że w takim wypadku mielibyśmy zobrazowane tylko połączenie typu pierwszego, brakowałoby zaś ilustracji połączeń innych typów, np: μέτρον + τομή itd.; po trzecie zaś dlatego, że μέτρον dla Arystydesa Kwintyliana było raczej ekwiwalentem stichosu.

[50] Cf. przyp. 35.

[jamb, trochej] i trzysylabowych [daktyl, anapest], Drugą zaś opozycją [nazywa Hefajstion] przeciwieństwo w [stopach] złożonych[51], a więc czterosylabowych [chorijamb, antyspast, jonik a maiore, jonik a minore]"[52]. W świetle tej wypowiedzi należy uznać, że w rozdziale traktującym o metrach mieszanych na zasadzie przeciwieństwa Hefajstion opisał tylko opozycję drugą. Również u Arystydesa Kwintyliana spotykamy tylko taki rodzaj opozycji[53]. Podane przez Hefajstiona wiersze asynartetyczne nie dostarczają nam również przykładu asynarteton według pierwszej opozycji, zbudowanego z kolonów o stopach trzysylabowych (np. połączenie anapestów z daktylami). W pierwszej opozycji mieści się druga, wymieniona przez Gentilego i Lomiento, kategoria heterogeniczności komponentów asynarteton (kolony o odmiennym rytmie: wstępującym i zstępującym lub *vice versa*).

Wydaje się, że kategoria pierwszej opozycji, w przeciwieństwie do opozycji drugiej, jest zbyt nieprecyzyjna, by być samodzielnie czynnikiem rozstrzygającym o asynartetyczności danego wersu. Może się takim czynnikiem stać dopiero po spełnieniu pewnych dodatkowych warunków. By się o tym przekonać zanalizujmy budowę heksametru daktylicznego i trymetru jambicznego akatalektycznego. Heksametr daktyliczny w swych kanonicznych formach złożony jest z dwóch kolonów, wydzielonych przez dwie najczęściej spotykane cezury: cezurę penthemimeres (zwaną również męską): – ◡ ◡ – ◡ ◡ – | ⏑⏑ – ◡ ◡ – ◡ ◡ – –, oraz cezurę κατὰ τρίτον τροχαῖον (zwaną też żeńską): – ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ | ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡ – –[54]. W pierwszym więc wypadku mamy do czynienia z połączeniem hemiepes masculinum oraz enopliosa z pierwszym elementem długim lub biceps, w drugim wypadku z połączeniem hemiepes femininum i enopliosa z pierwszym elementem krótkim. Jest to zatem nie tylko połączenie dwóch kolonów (γίνεται δὲ καὶ ἀσυνάρτητα, ὁπόταν δύο κῶλα κτλ.), wypełniających jeden wers (ἀντὶ ἑνὸς μόνου [...] στίχου), przedzielonych w dodatku końcem słowa (jeśli upierać się przy obowiązującej dierezie), ale nadto połączenie kolonów na zasadzie pierwszej opozycji (dla stóp trzysylabowych): kolon o rytmie zstępującym i kolon o rytmie wstępującym (w obu wypadkach). A jednak heksametr nigdy nie był uznawany za asynarteton. Dlaczego? Ponieważ, jak mówi Hefajstion:

---

[51] Stopy / metra czterosylabowe są złożone ze względu na możliwość rozłożenia ich na jeszcze mniejsze jednostki, np. chorijamb można analizować jako połączenie trocheja i jambu, na co wskazuje zresztą sama nazwa χορ-ίαμβος („chorej" to alternatywna nazwa trocheja).

[52] Schol. p. 158, 15 Consbr.: Πρώτην ἀντιπάθειαν λέγει τὴν ἐν τοῖς ἁπλοῖς ποσὶ, τουτέστι τοῖς δισυλλάβοις καὶ τρισυλλάβοις, ἐναντιότητα· δευτέραν δὲ ἀντιπάθειαν τὴν ἐν τοῖς συνθέτοις· λέγω δὴ τὴν ἐν τοῖς τετρασυλλάβοις.

[53] Arist. Quint. I 28, p. 51, 7–19 W.-I.

[54] Dla niniejszych wywodów nie mają znaczenia wszelkie możliwe realizacje rytmiczne ogólnego schematu metrycznego: – ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ – –.

> kolony wersu asynartetycznego nie mają zdolności stapiania się; istotnie nie zachodzi w nim ów proces fuzji, który wygenerował wielkie wersy greckiej poezji. Hemiepes i enoplios, z których złożony jest heksametr daktyliczny, mają rytm przeciwny, ale ich zjednoczenie tworzy wers, który ma swój własny, szczególny rytm – daktyliczny, różny od rytmu kolonów, z których powstał[55].

Podobnie ma się rzecz z trymetrem jambicznym, który w swej najstateczniejszej formie, przedzielony cezurą penthemimeres, składa się z penthemimera oraz lekythionu (połączenie na zasadzie pierwszej opozycji dla stóp dwusylabowych): × – ◡ – × | – ◡ – × – ◡ –. Ponownie więc mamy do czynienia z połączeniem dwóch kolonów, wypełniających jeden wers, rozdzielonych końcem słowa i różnych co do następstwa arsy i tezy, a więc o odmiennych rytmach (wstępującym i zstępującym). Połączenie to jednak nigdy nie uchodziło za asynartetyczne, ponieważ w całości ma ono rytm niezakłócony, jednorodny – jambiczny.

A zatem w asynartetach na zasadzie pierwszej opozycji, poza odmiennym rytmem kolonów składowych, musi pojawić się jeszcze jakiś inny, dodatkowy czynnik powodujący przerwanie ciągłości rytmicznej, tak, by komponenty asynarteton nie mogły ἕνωσιν ἔχειν. Analizując podane przez Hefajstiona przykłady asynartetów κατὰ τὴν πρώτην ἀντιπάθειαν, zauważamy, że w miejscu złączenia komponentów zbiegają się tam albo dwie principes[56] [asyn. 10 i 11], albo dwa ancipitia [asyn. 12]. Obie sytuacje w sposób ewidentny wywołują przerwanie rytmu, jednorodności metrycznej wersu i prawdopodobnie to one właśnie ostatecznie kwalifikują dany wers jako asynartetyczny.

KATALEKSA

Nie wszystkie podane przez Hefajstiona asynartety zbudowane są z kolonów heterogenicznych. Najczęściej przywoływanym przez współczesnych badaczy wersem asynartetycznym, który nie spełnia wymogów niejednorodności metryczno-rytmicznej, jest pentametr daktyliczny (– ⏑⏑ – ⏑⏑ – | – ◡ ◡ – ◡ ◡ –), zbudowany z dwukrotnie powtórzonego hemiepes masculinum [asyn. 9]. Został on wyjątkowo omówiony przez Hefajstiona pomiędzy episynthetami i asynartetami κατ' ἀντιπάθειαν, prawdopodobnie ze względu na szereg asynartetów, w których jednym z komponentów jest hemiepes masculinum[57]. Podobnych wersów znajdujemy jednak w *Encheiridion* więcej, tworzą one trzecią grupę asynartetów, określoną przez Hefajstiona mianem δικατάληκτα (dwukatalektyczne) [asyn.

---

[55] Palumbo Stracca 1975/1976, s. 442.

[56] Pozycja princeps (cf. West 1996, s. 199) = teza (mocna część stopy).

[57] Lub ze względu na wagę tego asynarteton (cf. Palumbo Stracca 1979, s. 58).

15–18]. Są to wersy zbudowane z dwóch identycznych kolonów, z których oba kończą się kataleksą (stąd nazwa)[58]. Być może w wypadku tej grupy asynartetów nie bez znaczenia jest fakt, że oba kolony są katalektyczne, a więc identyczne pod każdym względem, nie znajdujemy bowiem przykładu tego typu asynarteton prokatalektycznego[59]. Należy jednak podkreślić, że z punktu widzenia przerwania jednorodności rytmicznej, istotna jest dla nas tylko kataleksa kolonu pierwszego[60].

Zwolennikami kataleksy, jako głównej cechy dystynktywnej asynartetów, są między innymi Westphal i Kolář[61]. Westphal, skądinąd pierwszy bodajże współczesny uczony, który zwrócił uwagę na tę istotną cechę wersów asynartetycznych, uznał, że prawdziwe asynartety to właśnie δικατάληκτα[62]. Odmienne stanowisko zajmują Rossi i Palumbo Stracca. Rossi, jako zwolennik heterogeniczności członów składowych, podaje w wątpliwość asynartetyczny charakter wersów 15–18. Z grona asynartetów nie wyklucza jednak pentametru daktylicznego, którego kolony są rytmicznie zróżnicowane poprzez fakt, że pierwsze hemiepes masculinum dopuszcza spondeje w miejsce daktyli, drugie zaś nie[63]. Palumbo Stracca nie uznaje argumentu Rossiego za przekonujący i uważa, że ani pentametr[64], ani inne δικατάληκτα

---

[58] Asyn. 17 wyjątkowo zbudowane jest z dwóch kolonów brachykatalektycznych, tzn. z kataleksą dwóch końcowych elementów obu kolonów (– ⏑ – ⏑ – –$_{\wedge\wedge}$ | – ⏑ – ⏑ – –$_{\wedge\wedge}$). Scholiasta jednak słusznie zauważa, że w przypadku tego asynarteton niemożność połączenia komponentów nie wynika z ich katalektyczności, lecz z tego, że arsa (część słaba) trzeciej stopy pierwszego kolonu jest długa. Gdyby w jej miejscu stała sylaba krótka, mielibyśmy do czynienia z regularnym trymetrem trocheicznym: Δοκεῖ δὲ τὸ Σαπφικὸν μὴ εἶναι ἀσυνάρτητον· δύο γὰρ τροχαϊκά εἰσι. Φαμὲν οὖν ὅτι ἐὰν συναρτήσωμεν τὰ δύο τροχαϊκὰ, εὑρίσκεται ἐν τῇ τριτῇ χώρᾳ τῇ περιττῇ σπονδεῖος, ὅπερ ἄτοπον εἰς μέτρον τροχαϊκόν (*Hephaestionis Alexandrini Enchiridion*, ed. T. Gaisford, Oxonii ^{2}1855, t. I, s. 107).

[59] Προκατάληκτον: „z kataleksą pierwszego tylko kolonu". Termin pojawiający się u Hefajstiona podczas omawiania asynarteton 12, cf. przyp. 110.

[60] Cf. Gentili, Lomiento 2003, s. 32: „Nella concreta realtà della *performance* la frattura ritmica è conseguente alla finale catalettica del primo dei due *cola* (o brachicataletta come nel caso dell'*ithyph*), quasi una clausola, come nel caso dell'elegiaco, ulteriormente marcata dallo scontro dei due tempi in battere, che sembra preludere a una pausa e, per così dire, sconnette il flusso agogico unitario tipico dei versi di struttura uniforme".

[61] Cf. przyp. 14.

[62] Cf. Palumbo Stracca 1979, s. 59.

[63] Rossi 1978 (b), s. 31: „Fra gli asinarteti va ovviamente incluso anche il pentametro [...], che già Efestione definiva in tal modo [...]. La stessa definizione di Efestione data qui sopra [...] e in più le testimonianze poetiche fanno pensare che i due cola dovessero essere ritmicamente differenti l'uno dall'altro. Così dicono oggi anche quasi tutti i manuali. Sono sicuro d'altra parte che il pentametro non contraddice a tale legge: gli spondei sono ammessi solo nel primo *hemiepes* e tanto doveva bastare a differenziare ritmicamente i due cola [...]. Ho qui seri dubbi sulla qualità asinartetica di asyn. [20 (ith | ith)], [21 (2 ia$_{\wedge}$ | 2 ia$_{\wedge}$)], [22 (pher | pher)]".

[64] Palumbo Stracca 1979, s. 58: „Né vale affermare che Efestione poteva vedere un principio di eterogeneità nel fatto che solo il primo hemiepes ammette contrazione del *biceps*, mentre il secondo rimane puro [...], perché il pentametro non è un *unicum*, e rimarrebbero inspiegati quei versi costituiti da *cola* uguali che Efestione cita nell'ultima parte del capitolo, e considera asinarteti come gli altri".

nie są prawdziwymi asynartetami[65]. Zwraca ona uwagę na fakt, że podczas gdy heterogeniczność metryczna komponentów asynarteton znajduje obiektywne potwierdzenie w technice poetyckiej autorów, kategoria dikataleksy powstaje wyłącznie w wyniku kryteriów interpretacyjnych, przyjętych przez Hefajstiona[66]. Np. ferekratej według Hefajstiona to katalektyczny dymetr antyspastyczny: ×−−⏑,⏑−−^. Gdyby zatem asyn. 15 nie było dikatalektyczne, mielibyśmy do czynienia z jednorodnym, niezakłóconym antyspastycznym tetrametrem. Jeżeli jednak odrzucimy analizę w ramach antyspastów i zanalizujemy ten wers, jako anapesty, jak tego chciał sam Ferekrates, to nie następują żadne okoliczności pozwalające uznać go za asynarteton[67].

DEFINICJA HEFAJSTIONA

Powróćmy jeszcze raz do definicji asynarteton, podanej przez Hefajstiona, by zinterpretować ją na podstawie zebranych faktów.

> Asynartety powstają ilekroć (1a) dwa kolony, które (2) nie mogą się ze sobą łączyć i (3) nie mogą tworzyć jedności, są brane jako (1b) jeden wers.

(1) W wydaniu Archilocha, dokonanym przez gramatyków aleksandryjskich, asynartety κατὰ στίχον umieszczone zostały nie w księdze epod, lecz w księdze tetrametrów[68]. Wysuwano różne hipotezy tłumaczące to zjawisko, którąkolwiek jednak z nich byśmy przyjęli, niewątpliwy jest fakt, że asynartety zwykle nie przekraczały długości tetrametru, były bowiem według definicji stichosem (1b)[69]. Tę górną granicę podkreśla również fakt, że złożone były z dwóch kolonów (1a). Kolon według starożytnych uczonych był sekwencją o długości dymetru[70]. De-

---

[65] Ibidem, s. 85: „Si è visto che molti degli asinarteti citati dai metricisti sono frutto di scansioni scorrette o di teorie opinabili, come è il caso del pentametro e degli altri versi composti da sequenze uguali: di questi «asinarteti» ci liberiamo senza rimpianti".

[66] Ibidem, s. 50.

[67] Problem interpretacji asyn. 15 szeroko omawia Palumbo Stracca 1979, ss. 63–66.

[68] Hephaest. p. 27, 7 n. Consbr.; w kwestii możliwych przyczyn takiego układu cf. Palumbo Stracca 1975/1976, s. 438.

[69] Στίχος miał długość trymetru lub tetrametru (wyjątkiem jest heksametr daktyliczny). Jednostkę dłuższą, przekraczającą długość tetrametru lub zbudowaną z więcej niż dwóch kolonów, nazywano periodem (cf. Gentili, Lomiento 2003, s. 38 oraz przypis następny).

[70] Cf. Hephaest. π. ποιημ. p. 62, 17 n. Consbr.: Στίχος ἐστὶ ποσὸν μέγεθος μέτρου, ὅπερ οὔτε ἔλαττόν ἐστι τριῶν συζυγιῶν οὔτε μεῖζον τεσσάρων. τὸ δὲ ἔλαττον ὂν τριῶν συζυγιῶν, ἐὰν μὲν πλήρεις ἔχῃ τὰς συζυγίας, ἀκατάληκτόν ἐστι καὶ καλεῖται κῶλον, ἐὰν δὲ ἐλλείπῃ, κόμμα.

finicja kolonu wyznacza również dolną granicę asynartetów: asynarteton musiał przekraczać długość dymetru. Na podstawie przykładów Hefajstiona zauważamy, że najmniejszym możliwym komponentem asynarteton jest penthemimer (× – ◡ – ×) (właściwie nie tyle kolon, co kolarion [κόμμα]), najdłuższym zaś tetrapodia daktyliczna (– ◡◡ – ◡◡ – ◡◡ – ◡◡), która być może wyjątkowo w tym kontekście ma wartość dymetru (jako kolon)[71].

(2) Asynartety nie mogły być połączone w toku analizy metrycznej. Były wersami, których starożytni nie mogli zredukować do jednej zasady, których nie mogli interpretować jako niezakłóconego ciągu jednego[72] μέτρον πρωτότυπον. Przerwanie ciągłości rytmiczno-metrycznej wersu następowało z trzech różnych powodów:

a. ze względu na γένος: połączenie kolonów zbudowanych ze stóp rodzaju równego (daktyle, anapesty) i kolonów zbudowanych ze stóp rodzaju podwójnego (jamby, trocheje) (ἐπισύνθετα);
b. ze względu na εἶδος[73]: połączenie kolonów zbudowanych z metrów będących w opozycji (opozycja pomiędzy kolonami) (ἀντιπαθῆ);
c. ze względu na końcową kataleksę obu, jednorodnych metrycznie, kolonów przerywającą ciągłość rytmiczną wersu (δικατάληκτα).

(3) Asynartety nie mogą tworzyć jedności mimo wypełniania jednego στίχος, mimo podobieństwa, ze względu na długość lub budowę, do tetrametru. Odnosi się to przede wszystkim do grupy asynartetów dikatalektycznych, które, pozbawione kataleksy na końcu pierwszego członu złożenia, tworzyłyby regularny tetrametr.

„Stichos to pewna wielkość metryczna, która nie jest ani mniejsza od trzech syzygii, ani większa od czterech. Będąc mniejszą od trzech syzygii, jeśli ma syzygie kompletne – jest akatalektyczna i nosi nazwę *kolon*, jeżeli zaś niekompletne – nosi nazwę *komma*". Syzygia – tutaj tyle, co metrum (obejmuje bowiem również daktyle, w których metrum równe jest stopie), zazwyczaj jednak precyzyjnie oznaczała ona u metryków antycznych metrum zbudowane z dwóch stóp (cf. West 1996, s. 197). Gentili, Lomiento 2003, s. 39, rozgraniczają metryczne znaczenie syzygii (=dypodii) u badaczy starożytnych, równoznaczne z połączeniem dwóch identycznych stóp, od jej znaczenia rytmicznego, równoznacznego z połączeniem dwóch prostych lecz niejednakowych stóp. Palumbo Stracca 1979, ss. 45 n., pisze, że dla metryków antycznych syzygia i dypodia nie były terminami równoznacznymi i podczas gdy pierwsza składała się z dwóch stóp niejednakowych, druga zbudowana była z dwóch stóp jednakowych, chociaż, jak zauważa, rozgraniczenie to nie zawsze było rygorystyczne (np. Hefajstion stosuje termin συζυγία również dla określenia serii anapestycznych, trocheicznych czy jambicznych, nigdy jednak nie używa terminu διποδία w znaczeniu syzygii). Koster z kolei (Koster, *o.c.* [przyp. 12], s. 16, przyp. 1) uważa, że dla Hefajstiona oraz jego scholiasty terminy συζυγία i διποδία były terminami o tym samym znaczeniu.

[71] Zwyczajowo stopa daktyliczna równa jest metrum daktylicznemu, w przeciwieństwie do anapestów, w których metrum zbudowane jest z dwóch stóp.

[72] Lub dwóch κατὰ συμπάθειαν w jonikach i chorijambach / antyspastach, które poprzez metatezę dopuszczały pojawienie się trochei (w sekwencjach jońskich) lub jambów (w sekwencjach chorijambicznych / antyspastycznych); cf. przyp. 44.

[73] Εἶδος: wygląd, kształt, cf. Palumbo Stracca, 1979, s. 60.

(4) Ciągłość prozodyczna w obrębie asynarteton nie jest unormowana. Kolony mogą być ściśle połączone za pomocą synafii, rozdzielone stałą diereząa, a nawet dopuszczać hiatus i/lub *brevis in longo*. Rozbieżność tę można tłumaczyć albo praktyką metryczną danego poety, albo sposobem wykonania utworu, albo tendencjami metrycznymi epoki, w której tworzył dany poeta.

LISTA ASYNARTETÓW

Skrócone z czterdziestu ośmiu do jednej księgi *Encheiridion* Hefajstiona niewątpliwie dostarcza niewielu przykładów wierszy asynartetycznych, jeśli przywołamy szacowania scholiasty, który wyliczył 64 możliwe kombinacje: 8 μονοειδῆ[74], 8 ὁμοιοειδῆ[75], 24 ἐπισύνθετα i 24 ἀντιπαθῆ[76]. Prawdopodobnie liczby te są czysto teoretyczne i wiele kombinacji nigdy nie znalazło zastosowania w poezji greckiej. Czy jesteśmy jednak w stanie, na podstawie podanej przez Hefajstiona definicji, uzupełnić listę asynartetów pojawiających się w zachowanych fragmentach liryki starożytnej[77]? Próbę taką podjął Rossi. Wśród asynartetów dołączonych przez niego do listy Hefajstiona znajdują się[78]:

1. 4 da | hem m ||

Μῶσ' ἄγε Μῶσα λίγηα πολυμμελές (Alcm. 14a, 1 n. PMG)
– ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡
αἰὲν ἀοιδὲ μέλος
– ◡ ◡ – ◡ ◡ –

---

[74] Asynartety jednorodne – oba kolony zbudowane są z tego samego metrum, np.: 2 $ia_{\wedge}$ | 2 $ia_{\wedge}$ [asyn. 16].

[75] Trudno określić, czy stosunek κατὰ συμπάθειαν dotyczy tutaj kolonów, jak w przypadku asynartetów ἀντιπαθῆ, czy też metrów w obrębie kolonów. W pierwszym wypadku mielibyśmy do czynienia np. z połączeniem typu 2 $cho_{\wedge}$ | 2 $ia_{\wedge}$ (– ◡ ◡ – – ◡ ⏑$_{\wedge}$ | × – ◡ – ◡ – ⏑$_{\wedge}$; prawdopodobnie oba kolony musiałyby być katalektyczne (δικατάλεκτον)), takiego typu połączenia nie spotykamy jednak wśród asynartetów Hefajstiona. Druga hipoteza mogłaby zyskać potwierdzenie w asyn. 18: 2 $cho_{\wedge}$ | 2 $cho_{\wedge}$ (– ◡ ◡ – ◡ – ⏑ | – ◡ ◡ – ◡ – ⏑, dwa katalektyczne dymetry chorijambiczne dopuszczające, poprzez metatezę, metrum jambiczne; cf. przyp. 44), jednak taki sam kolon (2 $cho_{\wedge}$) spotykamy wsród asynartetów na zasadzie przeciwieństwa, gdzie nie jest brany pod uwagę stosunek pomiędzy metrami w obrębie kolonu, ale stosunek pomiędzy kolonami.

[76] Hephaest. p. 152, 15 nn. Consbr.

[77] Kilka nie wymienionych przez Hefajstiona przykładów znajdujemy u Aphthoniosa (Marius Victorinus (= Aphthonios), [w]: *Grammatici Latini*, ed. H. Keil, t. VI, Lipsiae 1874, s. 102, 9 nn.). Ponieważ jednak autor ten dla zobrazowania danych asynartetów cytuje *exempla ficta*, nie mają one dla nas większej wartości, niż teoretyczne wyliczenia scholiasty Hefajstiona. Przykłady Aphthoniosa pokrywają się zresztą, mimo nieco odmiennych założeń teoretycznych, z kategoriami wyłonionymi przez Hefajstiona.

[78] Cf. Rossi 1976, ss. 225–229 = Rossi 1978 (b), ss. 50 nn.

Wiersz ten ma rytm jednorodny, nie zakłócony wewnętrzną kataleksą, nie wydaje się więc, by mógł kiedykolwiek uchodzić za asynarteton.

2. erasm | lk ||
Τίς εἰκόνα τάνδ' ἀνέθηκεν – Δωριεὺς ὁ Θούριος. (*AP* XIII 11, 1)
⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – – | – ⏑ – ⏑ – ⏑ –
Przykład ἐπισύνθετον.
3. pros | <ith> ||
αὐτὰ δὲ σὺ Καλλιόπα (Sapph. 124 L.–P.)
– – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ –

Kontekst, w jakim Hefajstion wprowadza ten wiersz Safony, sugeruje raczej asynarteton o budowie: × – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – × | – ⏑ – ⏑ – – (enoplios + ityfallik)[79], w którym cezura została przesunięta o jedną pozycję wcześniej, w związku z czym mielibyśmy do czynienia z prozodiakiem i katalektycznym dymetrem jambicznym (× – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – | × – ⏑ – ⏑ – –). Żadnej z hipotez nie da się niestety zweryfikować, posiadamy bowiem tylko pierwszą część wiersza. Możliwe, że fragment ten nie jest ani składnikiem struktury pros + ith, ani struktury enopl + ith, Hefajstion bowiem przywołuje go wyłącznie w związku z możliwymi realizacjami rytmicznymi enopliosa. Możliwe nawet, że zaklasyfikowanie tego fragmentu jako prozodiaka wynika jedynie z interpretacji Hefajstiona, która w świetle całości utworu zostałaby przez nas zmodyfikowana.

4. 2 ia | hem m ||
nivesque deducunt Iovem; nunc mare, nunc silvae (Hor. *Epod.* 13)
⏑ – ⏑ – – – ⏑ – | – ⏑ ⏑ – – –
Przykład ἐπισύνθετον.
5. 2 cho (cho ia vel cho × × × ×)[80] | 2 $cho_{\wedge}$ (arist vel × × × × $cho_{\wedge}$)[81] || (kratinej)
np. ἐκ ποταμοῦ' πανέρχομαι πάντα φέρουσα λαμπρά. (Anacr. 385 PMG)
– ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – | – ⏑ ⏑ – ⏑ – – (u Heph. między chorijambami)
ἄνδρες ἑταῖροι, δεῦρ' ἤδη τὴν γνώμην προσίσχετε, (Eupol. 42 K.–A.)
– ⏑ ⏑ – – – – – | – – – ⏑ – ⏑ – (u Heph. między asyn.)
εἰ δυνατόν, καὶ μή τι μεῖζον πράττουσα τυγχάνει.
– ⏑ ⏑ – – – ⏑ – | – – – ⏑ – ⏑ –

Asynartetyczna natura tych wersów budzi co prawda wątpliwości Rossiego, wyraża je jednak na podstawie ich podobieństwa (ze względu na dramatyczną strukturę i kontekst) do anapestycznych, trocheicznych lub jambicznych tetra-

---

[79] Hephaest. p. 47, 22–48, 14 Consbr.

[80] Dymetr chorijambiczny, który może składać się albo z chorijambu i metrum jambicznego (na zasadzie metatezy, cf. przyp. 44), albo z chorijambu i czterech elementów anceps.

[81] Katalektyczny dymetr chorijambiczny, który może mieć postać arystofaneja (– ⏑ ⏑ – ⏑ – –), albo składać się z czterech elementów anceps i katalektycznego chorijambu (– ⏑ $\overset{\asymp}{}_{\wedge}$).

metrów dramatu[82], które mimo środkowej dierezy nigdy nie zostały uznane przez Hefajstiona za asynartety[83]. Tymczasem wydaje się, że Hefajstion nieprzypadkowo podaje wśród asynartetów jedną tylko realizację rytmiczną kratineja: – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – | – ⏑ – × – ⏑ – (2 cho | lk [asyn. 14]), mamy tu bowiem do czynienia z połączeniem κατ' ἀντιπάθειαν. Cytowany powyżej fragment Eupolisa Hefajstion podaje jako przykład kratineja, który ze względu na zaburzenia rytmu przekształca się z asynarteton w nie-asynarteton, dokładnie mówiąc w kolon polischematyczny. Z kolei fragment Anakreonta (385 PMG) znajduje u Hefajstiona miejsce wśród regularnych, nie zakłóconych wewnętrzną katalekską, tetrametrów chorijambicznych, które poprzez metatezę[84] dopuszczają metra jambiczne w miejsce chorijambów[85]. A zatem sam kratinej, z całym wachlarzem możliwych form, nie jest asynartetyczny. Asynartetyczna jest tylko jego konkretna rytmiczna realizacja, wskazana przez Hefajstiona. Klasyfikacja Rossiego wynika jednak z faktu, że nie analizuje on asynartetyczności tego wiersza z punktu widzenia opozycji, ale uznaje, że dla Hefajstiona wiersz ten jest asynarteton, ponieważ mamy tu do czynienia z połączeniem dwóch kolonów, z których drugi jest katalektyczną wersją pierwszego[86]. Przeciwko takiej interpretacji analizy Hefajstiona najlepiej przemawia przykład tetrametru trocheicznego katalektycznego (o którym mowa poniżej) oraz kontekst, w jakim Hefajstion wprowadza tę formę kratineja (asynartety na zasadzie opozycji).

6. 2 cho (× × × × cho)[87] | 2 cho$_{\wedge}$ (× × × × cho$_{\wedge}$)[88] (eupolidej)
np. εὐφράνας ἡμᾶς ἀπέπεμπ' οἴκαδ' ἄλλον ἄλλοσε. (Com. Adesp. 246 K. –A.)
– – – – – ⏑ ⏑ – | – ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑

„Hefajstion podaje [wśród asynartetów] kratinej, nie zawahałem się zatem włączyć także eupolideja, który Hefajstion cytuje w innym miejscu (57, 18 nn., pomiędzy metrami polischematycznymi ale razem z kratinejem!), ponieważ jest on dokładnym odpowiednikiem kratineja" – pisze Rossi[89]. Jest to przypadek podobny do omówionego powyżej. W urywku *Encheiridion*, na który powołuje się Rossi, kratinej i eupolidej są omawiane nie w swej formie ogólnej, dopuszczającej

---

[82] Rossi 1976, s. 217 = Rossi 1978 (b), s. 44.

[83] Rossi 1978 (b), s. 47.

[84] Cf. przyp. 44.

[85] Mamy więc do czynienia z połączeniem metrów κατὰ συμπάθειαν.

[86] Rossi 1978 (b), s. 31: „Ugualmente ho escluso il priapeo (gliconeo più ferecrateo), dal momento che Efestione (32. 9 sgg.) non lo considera un asinarteto: si tratta di un colon seguito dalla sua forma catalettica, com'è il caso di asyn. 16–18 [kratinej, eupolidej, 2 tr | 2 tr$_{\wedge}$] (che però Efestione elenca)" (= Rossi 1976, s. 208).

[87] Dymetr chorijambiczny składający się z czterech elementów anceps i chorijambu.

[88] Katalektyczny dymetr chorijambiczny składający się z czterech elementów anceps i katalektycznego chorijambu (– ⏑ ⏒$_{\wedge}$).

[89] Rossi 1976, s. 208 = Rossi 1978 (b), s. 32.

wszelkie możliwe rytmiczne realizacje, ale w konkretnej realizacji dopuszczającej zaburzenia rytmu (a więc nie asynartetycznej). Nie mamy tu zatem do czynienia z opozycją (jak to się dzieje w przypadku kratineja o formie 2 cho | lk), a kryterium kataleksy drugiego tylko kolonu jest, moim zdaniem, niewystarczające, by uznać asynartetyczną naturę wersu.

7. 2 tr | 2 $tr_{\wedge}$ (w strukturze 6 da || 2 tr | 2 $tr_{\wedge}$ |||)
Μοῦσά μοι Ἀλκμήνης καλλισφύρου υἱὸν ἄειδε· (*AP* XIII 30; Simon. 92 W.)
– ◡ ◡ – – – – – ◡ ◡ – ◡ ◡ – –
υἱὸν Ἀλκμήνης ἄειδε Μοῦσά μοι καλλισφύρου.
– ◡ – – – ◡ – ◡ | – ◡ – – – ◡ –
Κηΐα με προσῆλθε φλυαρία οὐκ ἐθέλοντα· (*AP* XIII 31; Timocr. 10 W.)
– ◡ ◡ – ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡ – –
οὐ θέλοντά με προσῆλθε Κηΐα φλυαρία.
– ◡ – ◡ – ◡ – ◡ | – ◡ – ◡ – ◡ –

Ponownie jest to przykład wersu, o którego asynartetyczności ma świadczyć fakt, zgodnie z interpretacją przykładów Hefajstiona dokonaną przez Rossiego, że drugi kolon jest katalektycznym odpowiednikiem kolonu pierwszego[90] oraz cechuje się stałą dierezą w miejscu złożenia członów. Prawdopodobnie jednak czynnikiem przesądzającym o włączeniu tego wersu do listy asynartetów jest dla Rossiego pojawienie się tetrametru trocheicznego katalektycznego w strukturze epodycznej: 6 da || 2 tr | 2 $tr_{\wedge}$ ||| (nie włączył bowiem do tejże listy ani tetrametrów anapestycznych, ani tetrametrów jambicznych, o których była mowa powyżej). Jednak wyłącznie na podstawie powyższych wierszy nie można wnioskować o istnieniu tego typu epody, ponieważ jest to forma stworzona przez Simonidesa *ad hoc*, tylko po to, by pokazać, jak zmieniając szyk słów można przekształcić metrum z heksametru daktylicznego w tetrametr trocheiczny. Analogiczny fragment Timokreonta jest oczywiście (udaną) drwiną z wiersza Simonidesa. Ponadto, jeżeli założymy, że tetrametr trocheiczny katalektyczny mógł rzeczywiście uchodzić za asynarteton, to czy możliwe jest, by Hefajstion pominął tak kanoniczny wers liryki greckiej? Pewnemu złudzeniu asynartetyczności można rzeczywiście ulec, mamy tu bowiem do czynienia ze stichosem, składającym się z dwóch kolonów, rozdzielonych nadto stałym końcem słowa. Kolony te jednak nie są ani dikatalektyczne, ani κατ' ἀντιπάθειαν, nie są to też ἐπισύνθετα. Nie występuje również żaden inny czynnik, który powodowałby przerwanie ciągłości rytmicznej wersu. Myślę, że właśnie przykład tetrametru trocheicznego katalektycznego dowodzi ponad wszelką wątpliwość, że ani diereza, mimo iż jest rysem charakterystycznym większości asynartetów, ani kataleksa drugiego tylko kolonu (jak chce Rossi), nie są elementami przesądzającymi o asynartetycznej naturze danego wersu.

---

[90] Por. wcześniejsze omówienia kratineja i eupolideja oraz przyp. 86.

8. × – ◡ – × | decas Alc. (w strukturze 4 da | ith || × – ◡ – × | decas Alc. |||)
εὖ δ' ἐτιθηνεῖτο γλυκερὰν ὅπα Δωρίοις 'Αρίστων (*AP* XIII 28, 7 n.)
– ◡ ◡ – – – ◡ ◡ – ◡ ◡ | – ◡ – ◡ – –
'Αγρεῖος ἡδὺ πνεῦμα χέων καθαροῖς ἐν αὐλοῖς,
– – ◡ – – | – ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ – –

Rossi pisze, że asynarteton to ma co prawda dziwny aspekt, włączył je jednak mimo wszystko, ponieważ wydaje się poświadczone na początku V w. p.n.e.[91] Ze swej strony uważam, że uznanie tego wersu za asynarteton zależy od interpretacji drugiego kolonu, który możemy, lecz nie musimy analizować jako w pełni daktyliczny. Jeżeli uznamy drugi człon za daktyliczny, mielibyśmy do czynienia z ἐπισύνθετον.

Kilka innych przykładów asynarteton podają również Gentili i Lomiento, opierający się na Arystydesie Kwintylianie, który pisze, że wersy asynartetyczne mogą składać się z 1) μέτρον + μέτρον, 2) μέτρον + τομή, 3) μέτρον + τομαί, 4) τομαί, 5) τομή + μέτρον, 6) τομαί + μέτρον[92]. Jak jednak należy rozumieć w tym wypadku terminy μέτρον i τομή? Na podstawie przykładów podanych w *Metrica e ritmica* możemy wnioskować, że μέτρον pokrywa się ze współczesnym rozumieniem tego słowa i odnosi się do metrów podstawowych (πρωτότυπα), np.: – ◡ – × (metrum trocheiczne), ◡ ◡ – ◡ ◡ – (metrum anapestyczne), ◡ – – ◡ (metrum antyspastyczne), itd.. Τομή (caesura) to nie tylko regularny koniec słowa, dzielący daną sekwencję na jednostki rytmicznie niejednakowe, ale też pierwsza jednostka przez ten koniec słowa wydzielona, np. penthemimer (× – ◡ – ×) wydzielony cezurą penthemimeres w trymetrze jambicznym, czy hemiepes masculinum (– ◡ ◡ – ◡ ◡ –) wydzielone męską cezurą w heksametrze daktylicznym. Zgodnie z tymi założeniami Gentili i Lomiento podają następujące przykłady asynartetów[93]:

1. epitr^{tr} + hem m (– ◡ – ⏑ | – ◡ ◡ – ◡ ◡ – = μέτρον + τομή)
2. epitr^{tr} + hem m + pros (– ◡ – ⏑ | – ◡ ◡ – ◡ ◡ – | ⏑ – ◡ ◡ – ◡ ◡ – = μέτρον + τομαί)
3. hem m + an (– ◡ ◡ – ◡ ◡ – | ◡ ◡ – ◡ ◡ – = τομή + μέτρον)
4. reiz + hem m + epitr^{tr} (⏑ – ◡ – ⏑ | – ◡ ◡ – ◡ ◡ – | – ◡ – ⏑ = τομαί + μέτρον)

Terminy μέτρον i τομή można jednak interpretować inaczej. Według Ophuijsena „*metra* to prawdopodobnie wszystkie dy-, try-, tetra-, penta- i heksametry wymienione w rozdziałach poświęconych różnym prostym

---

[91] Rossi 1978 (b), s. 31.

[92] Może jednak budzić wątpliwość, czy podział ten odnosi się *stricte* do wersów asynartetycznych, por. przyp. 49.

[93] Pomijam omówione w przyp. 49 połączenie μέτρον + μέτρον (epichorijamb lub epijonik) oraz przykłady τομαί, które znajdujemy również u Hefajstiona: elegijamb [asyn. 5], jambelegus [asyn. 6], platonicum [asyn. 7] i pindaricum [asyn. 8].

i podstawowym metrom (A. Q. I 24–27); nawet jeśli nie były one używane jako linie, nadal mogły być odróżnione przez swą końcową sylabę *indifferens*[94]. *Sekcję* natomiast (τομῆς 51, 4) definiuje [Arystydes Kwintylian] (A. Q. I 24/47, 23–25), jako część metrum wyizolowaną końcem słowa. Prawdopodobnie sama nie jest ona używana jako linia [...]. Można założyć, że to, co według Hefajstiona jest używane κατὰ στίχον, wedle Arystydesa Kwintyliana stanowi metrum, nie można jednak zakładać, że wszystko inne to sekcja"[95]. Wedle tej interpretacji μέτρον byłoby czymś dłuższym niż τομή, τομή zaś jako jednostka niesamodzielna nie mogłaby być reprezentowana przez penthemimer, a tym bardziej przez hemiepes masculinum. Palumbo Stracca interpretuje τομή tak, jak Gentili i Lomiento: „[...] 'segment wersu aż do cezury', w praktyce równoznaczny z terminem κόμμα, terminem, który u innych autorów jest dołączany generalnie do terminu κῶλον"[96], μέτρον zaś rozumie podobnie do Ophuijsena: „Dla Arystydesa Kwintyliana μέτρον to 'połączenie stóp, zbudowanych z niejednakowych sylab, o odpowiedniej długości' (μέτρον μὲν οὖν ἐστι σύστημα ποδῶν ἐξ ἀνομοίων συλλαβῶν συγκειμένων ἐπὶ μῆκος σύμμετρον; I 23, s. 45, 18 nn. W.I.). Sformułowanie to sytuuje termin μέτρον w obrębie trzeciego znaczenia analizy Longinosa (μέτρον = στίχος) [...], co zyskuje z drugiej strony potwierdzenie przez pośrednią pozycję, jaką μέτρον zajmuje pomiędzy terminami πούς i ποίημα; lecz μέτρον ma oczywiście również drugie znaczenie (μέτρον καλεῖται καὶ εἶδος ἕκαστον κτλ.), definiowane każdorazowo przez dodany mu przymiotnik (δακτυλικόν, ἰαμβικόν etc.). W każdym razie należy wykluczyć [możliwość], że termin ten był stosowany dla oznaczenia tego, co współcześni mają na myśli pod terminem 'metron' i co starożytni badacze zazwyczaj wyrażali terminami διποδία i συζυγία [...]"[97].

Mimo rozbieżności co do znaczenia terminów μέτρον i τομή, przykłady podane przez Gentilego i Lomiento są zastanawiające. Osobiście wykluczyłabym z nich tylko przykład: hemiepes masculinum + anapest (– ◡ ◡ – ◡ ◡ – | ◡ ◡ – ◡ ◡ – = τομή + μέτρον). Jest to co prawda połączenie według pierwszej opozycji dla kolonów zbudowanych ze stóp trzysylabowych, jednak jako całość generuje ono rytm jednorodny – nie pojawia się żaden czynnik przerywający ciągłość rytmiczną wersu. Pozostałe przykłady znajdujemy w daktyloepitrytach obok jambelegusów, elegijambów, platonicum czy pindaricum, z którymi są niewątpliwie spokrewnione. Przykłady podane przez Gentilego i Lomiento mają jednak tę cechę, że nie są zbudowane z dwóch kolonów. Na tę, nie dość podkreślaną, cechę asynartetów (Γίνεται δὲ καὶ ἀσυνάρτητα, ὁπόταν δύο κῶλα κτλ.) szczególną

---

[94] Cf. przyp. 26.

[95] Ophuijsen 1987, s. 139.

[96] Palumbo Stracca 1979, s. 81.

[97] Ibidem, s. 77.

uwagę zwraca Ophuijsen[98]. We wszystkich podanych przez Hefajstiona przykładach kolony budujące asynarteton są jednocześnie samodzielnymi, autonomicznymi jednostkami metrycznymi, pojawiającymi się również w innych kontekstach metrycznych. Cecha ta pozwala odróżnić asynartety od innych metrów złożonych, heterogenicznych, których części składowe takiej autonomiczności nie wykazują (np. epichorijambów, czy epijoników)[99]. Pojawiający się w przykładach Gentilego i Lomiento epitryt trocheiczny nie jest jednostką samodzielną. Wśród daktyloepitrytów pojawiają się jednak inne sekwencje podobnego typu, np.: × – ◡ – × – ◡ ◡ – ◡ ◡ – ×, czy × – ◡ ◡ – ◡ ◡ – × – ◡ – ×. W obu przypadkach możemy mówić o złożeniu dwóch kolonów (penthemimer + hemiepes femininum, prozodiak + penthemimer), jednostek autonomicznych, o naturze episyntetycznej. Czy starożytni uznaliby je za asynartety? Być może w tak bardzo skróconym *Encheiridion* Hefajstiona znalazły miejsce tylko przykłady najbardziej typowe, na podstawie których asynartetyczność tego typu wersów była łatwa do uchwycenia[100].

Przykład daktyloepitrytów jest bardzo instruktywny. Jakkolwiek bowiem możliwe jest opracowanie na podstawie przykładów Hefajstiona spójnej teorii, wyjaśniającej asynartetyczną naturę podanych przez niego wersów, teoria ta nie ma dla nas większej wartości funkcjonalnej, proces bowiem odwrotny – odtworzenie na jej podstawie pełnej listy asynartetów, pojawiających się w liryce greckiej – wydaje się niemożliwy. Wszelkie próby stworzenia takiej listy, jakkolwiek ciekawe, muszą pozostawać w sferze domysłów.

ZAKOŃCZENIE

Zebrane powyżej fakty dotyczące asynartetów są wyłącznie efektem analizy przykładów zacytowanych w wyciągu (*Encheiridion*, 1 księga, 16 rozdziałów) z wielkiej pracy Hefajstiona Περὶ μέτρων (48 ksiąg). Bez odpowiedzi musi pozostać pytanie, czy i w jakim stopniu obraz asynartetów uległby zmianie w świetle całości dzieła. Pewien niepokój budzi we mnie brak unormowania ciągłości rytmiczno-prozodycznej w obrębie asynarteton. Nieprzekonujące jest również kryterium stichosu, jednej linii, którą komponenty asynartetów tworzyły. Jak

---

[98] Ophuijsen 1987, s. 137.

[99] Cf. przyp. 49.

[100] Sądejowa (*o.c.* [przyp. 6], s. 61) uznaje daktyloepitryty za asynartety (wiersze złożone). Generalnie opinie współczesnych badaczy oscylują pomiędzy podkreślaniem podobieństwa daktyloepitrytów (zwłaszcza Bakchylidesa) do asynartetów (szczególnie Archilocha), a odmawianiem im asynartetyczności z powodu częstego braku końca słowa w miejscu złożenia członów lub ze względu na ich liryczny charakter (cf. przedstawione podczas omawiania episynthetów stanowiska Rossiego i Bruny Palumbo Stracca).

słusznie zauważa Gentili, wiersze takie jak pindaricum, platonicum czy encomiologicum znajdujemy na papirusie pieśni Bakchylidesa zarówno umieszczone w jednej linii, jak rozdzielone na dwie linie[101]. Możliwe, że kategoria asynarteton jest owocem badań uczonych obcujących już głównie z tekstem pisanym, wydanym według koncepcji i smaku badaczy hellenistycznych[102]. Być może to, co dla wydawców hellenistycznych było wyłącznie kwestią oszczędności miejsca na papirusie (zapisywanie dwóch kolonów o łącznej długości tetrametru w jednej linii) zostało przez późniejszych badaczy odebrane jako skutek koncepcji metrycznej, którą starali się zrozumieć i sklasyfikować.

Problem określenia natury wierszy asynartetycznych nie dotyczy również wyłącznie zrozumienia podanej przez Hefajstiona definicji oraz analizy ilustrujących ją przykładów. Jak mogliśmy się przekonać w toku artykułu, współcześni badacze często „polemizują" z Hefajstionem, odrzucając, z różnych powodów, tę lub tamtą kategorię asynartetów. Dyskusja zatem toczy się już nie tyle o to, czym dla starożytnych były asynartety, dlaczego stworzono tę odrębną kategorię metrum, lecz o to, co we współczesnej analizie metrycznej możemy określić mianem prawdziwego asynarteton. Największe kontrowersje budzą daktyloepitryty, których asynartetyczność jest zarówno zupełnie odrzucana (Palumbo Stracca), jak rozszerzana na sekwencje nie podane przez Hefajstiona (Gentili–Lomiento).

Osobiście nie zgadzam się ze stanowiskiem Bruny Palumbo Stracca, która pisze, że nie jesteśmy zobligowani do przyjęcia stanowiska Hefajstiona (np. w kwestii asynarteton złożonego z dwóch jednakowych członów)[103]. Mimo bowiem możliwości wyjaśnienia wielu problemów, asynartety pozostają dla nas kategorią zbyt enigmatyczną, by modyfikować koncepcję Hefajstiona. Przyjęte przez Brunę Palumbo Stracca kryterium stychicznego lub epodycznego użycia asynartetów oraz ich związek z piosenką ludową i żartobliwą[104] nie znajduje żadnego potwierdzenia u Hefajstiona, u którego obok przykładów wierszy Archilocha znajdujemy przykłady wierszy lirycznych, należące nawet do tak skomplikowanych konstrukcji stroficznych, jak pieśni Pindara. Jeżeli chcielibyśmy stosować we współczesnej analizie metrycznej termin „asynarteton", należałoby raczej odejść od koncepcji Hefajstiona i od nowa określić warunki zaistnienia wiersza asynartetycznego. Interpretacja Hefajstiona jest bowiem zbyt ściśle związana z antycznym sposobem analizy wierszy *per metra prototypa*. Warunki te nadto musiałyby zostać przyjęte przez większość metryków, w przeciwnym wypadku taka redefinicja nie miałaby sensu. Jeżeli zaś zachowujemy tę kategorię tylko do opisu przykładów podanych przez Hefajstiona, to nie powinniśmy

---

101 Gentili 1988, s. 482.

102 Cf. Itsumi, *o.c.* [przyp. 31], s. 153.

103 Cf. Palumbo Stracca 1979, s. 59.

104 Cf. przyp. 41.

podważać koncepcji tego badacza, ograniczając się jedynie do jej interpretacji i opisu.

Mimo powyższych zastrzeżeń uważam, że terminy „asynartetyczny" / „synartetyczny" oraz „asynarteza" / „synarteza" zachowują swą funkcjonalność we współczesnej analizie metrycznej. Również dzisiaj jednak noszą one w sobie dwa odcienie znaczeniowe, ściśle związane z dwoma różnymi przypisywanymi asynartetom cechami dystynktywnymi:

1) mogą oznaczać sekwencję złożoną z dwóch niejednorodnych rytmicznie jednostek[105], tak na przykład u Danielewicza: „Poeci lesbijscy, świadomi złożonej natury jedenastozgłoskowca, chcieli przy pomocy takiego zabiegu wyeliminować wrażenie struktury asynartetycznej"[106],

2) lub wskazywać na brak końca słowa pomiędzy kolonami: „*Synarteza*: łączenie sąsiadujących ze sobą kolonów bez cezury w miejscu złożenia"[107].

Zazwyczaj jednak, mimo że nacisk pada na jedną lub drugą cechę, łączą w sobie oba założenia nie wywołując problemów interpretacyjnych. Na przykład w przytoczonym powyżej fragmencie *Miar wierszowych* termin użyty jest ściśle w kontekście braku końca słowa w miejscu złożenia. Podobnie w cytowanym na początku artykułu fragmencie Dale: „Ogólnie rzecz biorąc najbardziej prawdopodobne wydaje się, że generalne unikanie końca słowa wraz z długim 'link-anceps' w daktyloepitrytach przyjęte zostało, by nadać tym złożeniom tak synartetyczny efekt, jak to tylko możliwe [...]"[108].

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ANEKS: LISTA ASYNARTETÓW HEFAJSTIONA

ἐπισύνθετα

1. enopl | ith

᾽Ερασμονίδη Χαρίλαε, χρῆμά τοι γελοῖον. (Archil. 168, 1 n. W.)
⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ | – ⏑ – ⏑ – ⏑

χαῖρ᾽, ὦ μέγ᾽ ἀχρειόγελως ὅμιλε, ταῖς ἐπίβδαις, (Cratin. 360 K.–A.)
– – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ | – ⏑ – ⏑ – –

τῆς ἡμετέρας σοφίας κριτὴς ἄριστε πάντων·
– – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ | – ⏑ – ⏑ – –

εὐδαίμον᾽ ἔτικτέ σε μήτηρ ἰκρίων ψόφησις·
– – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – – | – ⏑ – ⏑ – ⏑

---

[105] Z tym, że wbrew następnie zacytowanemu twierdzeniu Westa, jednostki te niekoniecznie muszą być samodzielnymi kolonami.

[106] Danielewicz 1994, s. 38.

[107] West 1996, s. 200.

[108] Cf. Dale 1968, s. 187.

2. 4 da | ith
οὐκέθ‘ ὁμῶς θάλλεις ἁπαλὸν χρόα· κάρφεται γὰρ ἤδη. (Archil. 188, 1 W.)
– ◡ ◡ – – – ◡ ◡ – ◡ ◡ | – ◡ – ◡ – –
καὶ βήσσας ὀρέων † δυσπαιπάλους οἷος ἦν ἐφ’ ἅβης. (Archil. 190 W.)
– – – ◡ ◡ – – – ◡ – | – ◡ – ◡ – –

3. 4 da$_{\wedge}$ | ith[109]
χαίρετε πάντες ὅσοι πολύβωτον ποντίαν Σέριφον. (Cratin. 225 K.–A.)
– ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡ – – | – ◡ – ◡ – ◡

4. hem m | 2 ia
ἀλλά μ‘ ὁ λυσιμελὴς ὦταῖρε, δάμναται πόθος. (Archil. 196 W.)
– ◡ ◡ – ◡ ◡ – | – – ◡ – ◡ – ◡ ◡

5. hem m | pe (encomiologicum)
Ἦ ῥ’ ἔτι Δινομένῃ τῷ Τυρρακήῳ (Alc. 383 L.–P.)
– ◡ ◡ – ◡ ◡ – | – – ◡ – –
τἄρμενα λαμπρὰ κέοντ’ ἐν Μυρσινήῳ
– ◡ ◡ – ◡ ◡ – | – – ◡ – –

6. pe | hem m (jambelegus)
πρῶτον μὲν εὔβουλον Θέμιν οὐρανίαν (Pind. 30, 1 S.–M.)
– – ◡ – – | – ◡ ◡ – ◡ ◡ –
κείνων λυθέντες σαῖς ὑπὸ χερσὶν ἄναξ (Pind. 35 S.–M.)
– – ◡ – – | – ◡ ◡ – ◡ ◡ –

7. hem m | pe | hem m (platonicum)
χαῖρε παλαιογόνων ἀνδρῶν θεατῶν ξύλλογε παντοσόφων.(Plat. 96 K.–A.)
– ◡ ◡ – ◡ ◡ – | – – ◡ – – | – ◡ ◡ – ◡ ◡ –

8. pe | hem m | pe (pindaricum)
ὃς καὶ τυπεὶς ἁγνῷ πελέκει τέκετο ξανθὰν Ἀθάναν (Pind. 34 S.–M.)
– – ◡ – – | – ◡ ◡ – ◡ ◡ – | – – ◡ – –

<u>δικατάληκτον</u>

9. hem m | hem m
Νήϊδες οἳ Μούσης οὐκ ἐγένοντο φίλοι (Callim. 1, 2 Pf.)
– ◡ ◡ – – – | – ◡ ◡ – ◡ ◡ –

<u>ἀντιπαθῆ</u>

10. 2 ia | lk
Δήμητρος ἁγνῆς καὶ Κόρης τὴν πανήγυριν σέβων. (Archil. 322, 1 n. W.)
– – ◡ – – – ◡ – | – ◡ – ◡ – ◡ –

---

[109] Uznaję ten wers Kratinosa za zbudowany w pierwszej części z tetrapodii daktylicznej katalektycznej, zgodnie z interpretacją Hefajstiona. Słuszna jednak może być uwaga Ophuijsena: „Without any context it is hard to tell how Cratinus himself intended the relation between his metron and that of Archilochus to be perceived, but it does not seem likely that the key to understanding this is in regarding Cratinus' variety as shorter" (Ophuijsen 1987, s. 149).

11. 2 ia | ith
Ἑῷος ἠνίχ' ἱππότας ἐξέλαμψεν ἀστήρ (Eur. 929 N.)
⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – | – ⏑ – ⏑ – –

12. 2 tr | 2 ia$_{\wedge}$[110]
ἔστι μοι κάλα πάις χρυσίοισιν ἀνθέμοισιν (Sapph. 132 L.–P.)
– ⏑ – ⏑ – ⏑ – – | ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑
ἐμφέρην ἔχοισα μόρφαν Κλεηὶς ἀγαπάτα,
– ⏑ – ⏑ – ⏑ – – | ⏑ – ⏑ – ⏑ – –
ἀντὶ τᾶς ἔγωὐδὲ Λυδίαν παῖσαν οὐδ' ἐράνναν
– ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ | – – ⏑ – ⏑ – –

13. 2 cho | ith
τὸν μυροποιὸν ἠρόμην Στράττιν εἰ κομήσει (Anacr. 387 PMG)
– ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – | – ⏑ – ⏑ – –

14. 2 cho | lk
Εὖιε κισσοχαῖτ' ἄναξ χαῖρ', ἔφασκ' Ἐκφαντίδης. (Crat. 361 K.–A.)
– ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – | – ⏑ – – – ⏑ –
πάντα φορητά, πάντα τολμητὰ τῶιδε τῷ χορῶι.
– ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – | – ⏑ – ⏑ – ⏑ –
πλὴν Ξενίου νόμοισι καὶ Σχοινίωνος, ὦ Χάρων.
– ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – | – ⏑ – ⏑ – ⏑ –

δικατάληκτα

15. ph | ph (2 antisp$_{\wedge}$ | 2 antisp$_{\wedge}$)[111]

---

[110] W przekazanej wersji tekstu fragment cytowany przez Hefajstiona w drugiej linii nie zgadza się z jego analizą metryczną, zamiast bowiem przyjętego przeze mnie za Ahrensem Κλεηίς znajdujemy tam Κλέϊς (wers ma zatem formę: – ⏑ – ⏑ – ⏑ – – ⏑ ⏑ – ⏑ – –). Nie wnikając głębiej w kwestię możliwych lekcji, przyjęłam wersję odpowiadającą analizie Hefajstiona, ponieważ analiza ta stanowi esencję tego artykułu. Przyjęta przeze mnie interpretacja metryczna (2 tr | 2 ia$_{\wedge}$) zgodna jest z interpretacją Hefajstiona dla ogólnego schematu wiersza. Dla konkretnych linii uczony ten snuje jednak nieco bardziej drobiazgowe analizy stwierdzając, że wers pierwszy, z powodu przesunięcia cezury o jedną sylabę wcześniej, stał się w istocie prokatalektycznym tetrametrem trocheicznym, to znaczy takim, w którym pierwszy dymetr trocheiczny jest katalektyczny. Trzeci wers natomiast, również z powodu innego umiejscowienia cezury, stał się połączeniem dymetru trocheicznego hyperkatalektycznego i dymetru trocheicznego brachykatalektycznego. Wiersz Safony przedstawia również problem metryczny ze względu na rzadko spotykane połączenie akatalektycznej sekwencji trocheicznej z sekwencją jambiczną, a więc takie połączenie, w którym na styku kolonów znajdujemy dwa ancipitia nie tylko bez pauzy metrycznej (końca periodu) ale także bez stałej dierezy. Ponieważ fragment jest zbyt krótki i nie znajdujemy u Safony podobnej konstrukcji gdzie indziej, właściwa interpretacja musi pozostawać w sferze domysłów. Z punktu widzenia koncepcji asynartetów wiersz nie przysparza większych trudności, jest bowiem przykładem (pierwszej) opozycji.

[111] Wers analizowany przez Hefajstiona jako dwa ferekrateje, przy czym ferekratej jest według tego badacza katalektycznym dymetrem antyspastycznym.

ἄνδρες, πρόσχετε τὸν νοῦν ἐξευρήματι καινῷ, (Pherecr. 79 K.)[112]
– – – ◡ ◡ – – | – – – ◡ ◡ – –
συμπτύκτοις ἀναπαίστοις.
– – – ◡ ◡ – –

16. 2 ia$_{\wedge}$ | 2 ia$_{\wedge}$
Δήμητρι τῇ πυλαίῃ τῇ τοῦτον ὐκ Πελασγῶν (Callim. *Ep*. 39, 1 n. Pf.)
– – ◡ – ◡ – – | – – ◡ – ◡ – –

17. ith | ith
δεῦρο δηῦτε Μοῖσαι χρύσιον λίποισαι (Sapph. 127 L.–P.)
– ◡ – ◡ – – | – ◡ – ◡ – –

18. 2 cho$_{\wedge}$ | 2 cho$_{\wedge}$
ὄλβιε γάμβρε, σοὶ μὲν δὴ γάμος ὡς ἄραο (Sapph. 112, 1 n. L.–P.)
– ◡ ◡ – ◡ – – | – ◡ ◡ – ◡ – ◡
ἐκτετέλεστ', ἔχηις δὲ πάρθενον ἂν ἄραο
– ◡ ◡ – ◡ – ◡ | – ◡ ◡ – ◡ – ◡
μέλλιχ', ἔρος δ' ἐπ' ἰμέρτῳ κέχυται προσώπῳ. (Sapph. 112, 4 L.–P.)
– ◡ ◡ – ◡ – – | – ◡ ◡ – ◡ – –

BIBLIOGRAFIA

Aristidis Quintiliani de musica libri tres, ed. R.P. Winnington-Ingram, Lipsiae 1963.
A.M. Dale, *Observations on Dactylic*, WS LXXVII 1964, ss. 15–36.
A.M. Dale, *The Lyric Metres of Greek Drama*, Cambridge ²1968.
J. Danielewicz, *Miary wierszowe greckiej liryki. Problemy opisu i interpretacji*, Poznań 1994.
B. Gentili, [rec. z:] M.L. West, *Greek Metre*, Oxford 1982, Gnomon LX 1988, ss. 481 n.
B. Gentili, L. Lomiento, *Metrica e ritmica. Storia delle forme poetiche nella grecia antica*, Milano 2003.
Hephaestionis Enchiridion cum commentariis veteribus, ed. M. Consbruch, Lipsiae 1906.
Hephaestion on Metre. A Translation and Commentary by J.M. van Ophuijsen, Leiden 1987 (Mnemosyne Suppl. 100).
B.M. Palumbo Stracca, *Efestione e gli asinarteti*, Helikon XV/XVI 1975/1976, ss. 439 n.
B.M. Palumbo Stracca, *La teoria antica degli asinarteti*, Roma 1979 (BollClass, Suppl. 3).
L.E. Rossi, *Asynarteta from the Archaic to the Alexandrian Poets: On the Authenticity of the New Archilochus*, Arethusa IX 1976, ss. 207–229.
L.E. Rossi, *La sinafia*, [w:] *Studi in onore di Anthos Ardizzoni*, Roma 1978 (a), ss. 789–821.
L.E. Rossi, *Teoria e storia degli asinarteti dagli arcaici agli alessandrini (sull'autenticita del nuovo Archiloco)*, [w:] *Problemi di metrica classica. Miscellanea filologica*, Genova 1978 (b), ss. 29–48.
M.L. West, *Greek Metre*, Oxford 1996.

---

[112] Podaję ten wers według wydania Kocka, w wydaniu bowiem Kassela–Austina wiersz jest rozbity na dwie linijki oraz przyjęta jest inna lekcja: ἄνδρες, προσέχετε [...], pierwszy kolon ma zatem formę: – – ◡ ◡ ◡ ◡ – –.

ASYNARTETON, ASYNARTETE, SYNARTESIS

Summary

In the fifteenth chapter of his *Encheiridion* Hephaestion gives the following definition of an *asynarteton*: „There also occur asynartete (metra), whenever (1a) two cola which (2) cannot be connected with each other and (3) cannot form a unity either, are employed in place of (1b) one single line (stichos)"[1]. The definition is a general one and needs an interpretation based on the analysis of examples given by Hephaestion.

(1) In the edition of Archilochus' poems made by the Alexandrian scholars, *asynarteta* κατὰ στίχον were included among tetrameters[2]. Whatever might have been the reason for such a distribution, the fact remains that *asynarteta* usually did not exceed the length of tetrameters as, according to the definition itself, they were the length of a stichos (1b)[3]. The upper limit is also indicated by the fact that an *asynarteton* was usually formed of two cola (1a). Colon according to the ancient scholars was a metrical unit not longer than a dimeter[4]. The definition of a colon also marks the lower boundary of an *asynarteton*: it must have been longer than a dimeter. Amongst Hephaestion's examples the smallest component of an *asynarteton* is penthemimer (actually not a colon but a comma) and the longest a dactylic tetrapody, which may exceptionally (in this context) have the value of a dimeter (as a colon).

(2) *Asynarteta* could not have been connected in the course of metrical analysis. Ancient scholars could not interpret them as an uninterrupted flow of one μέτρον πρωτότυπον[5]. The break in the rhythmical-metrical flow of the verse is due to one of the three following reasons:

a) Because of the different γένος (genre) of the metra building the two cola: the connection of a colon made up of disyllabic feet (γένος διπλάσιον, trochees or iambs) and a colon made up of trisyllabic feet (γένος ἴσον, dactyls or anapaests) (ἐπισύνθετα) [asyn. 1–8].

b) Because of the different εἶδος (species)[6]: the connection of cola built of metra involving opposition (opposition between cola, not between metra within a colon – as is the case in the mixing of metra involving opposition)[7] (ἀντιπαθῆ).

There are two kinds of opposition: πρώτη and δευτέρα ἀντιπάθεια. The scholiast teaches us that πρώτη ἀντιπάθεια is the opposition between simple, disyllabic or trisyllabic feet. Thus, an *asynarteton* according to the first opposition combines cola built of feet of the same genre but of an opposed rhythm, e.g. the connection of an anapaestic colon with a dactylic one or the connection of a trochaic colon with an iambic one (or *vice versa*). However, amongst the examples cited by Hephaestion, we find only verses containing trochaic and iambic cola [asyn. 10–12]. Therefore, we

---

[1] I quote Ophuijsen's translation of the definition (cf. Ophuijsen 1987, p. 137).

[2] Cf. Hephaest. p. 27, 7 f. Consbr.; for possible explanations of such an arrangement cf. Palumbo Stracca 1975/1976, p. 438.

[3] Στίχος was the length of a trimeter or tetrameter. The unit longer than the tetrameter and built by more than two cola was called a "period" (cf. Gentili, Lomiento 2003, p. 38).

[4] Cf. Hephaest. π. ποιημ., p. 62, 17 ff. Consbr..

[5] Or two metra κατὰ συμπάθειαν in ionic and choriambic / antispastic series, which by means of metathesis admit trochees amongst the ionics and iambs amongst the choriambs / antispasts.

[6] Cf. Palumbo Stracca 1979, p. 60.

[7] I do not share the opinion of the authors of *Metrica e ritmica* that epichoriambic and epionic dimeters can be regarded as *asynarteta*. Hephaestion deals with such metra not in the chapter on *asynarteta* but in the chapter on the mixing of metra involving opposition. Besides, it does not seem likely that epichoriambic and epionic dimeters might be examples of the compound μέτρον + μέτρον, because a μέτρον for Aristides Quintilianus was rather the equivalent of a στίχος.

have no example of the first opposition between cola built of trisyllabic feet.

It seems that the first opposition is not itself sufficient to create an asynartete verse. Some additional conditions must be fulfilled so that the even flow of the rhythm will be broken. For instance, both dactylic hexameter (with a weak or strong caesura) and iambic trimeter (with a penthemimeral caesura) could be regarded as *asynarteta* as each of them can be analysed as a verse composed of two cola, separated by a word-end (if someone believes this is the main characteristic of an *asynarteton*) and, moreover, the cola are of the same genre (γένος ἴσον in a dactylic hexameter and γένος διπλάσιον in the case of an iambic trimeter) but of the opposed rhythm (descendent + ascendent in the hexameter and ascendent + descendent in the trimeter), thus in either case we have an example of the first opposition. Nevertheless, the verses were never considered real *asynarteta* because in both the two cola, though rhythmically distinct, create a verse of an even, unbroken rhythm and a homogenous metre (descendent rhythm and dactylic metre in the hexameter; ascendent rhythm and iambic metre in case of the trimeter)[8]. When we analyse Hephaestion's examples of *asynarteta* according to the first opposition, we find that in each of them, in place of a juncture of the two cola, there is a confluence of either two principes or two ancipitia. Both situations evidently cause a break in the even flow of the rhythm and these are probably the features which ultimately classify the verse as an *asynarteton*. Hence, I would not assent to the asynartete nature of the example given by Gentili and Lomiento: hem m + an (– ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – | ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – = τομή + μέτρον). Despite the fact that the sequence can be analysed as an example of the first opposition (for trisyllabic feet), the even flow of the rhythm is not broken and the whole verse can be also scanned as dactylic.

The second opposition (δευτέρα ἀντιπάθεια), in brief, involves the compound, four-syllable feet. Hephaestion gives only the examples of *asynarteta* built of a choriambic colon and a trochaic colon [asyn. 13 and 14], thus we have no example of an *asynarteton* according to the second opposition for the antispastic or ionic cola.

I cannot agree with Rossi that an eupolidean and cratinean in their various forms could ever have been regarded as real *asynarteta*. Although Rossi has some doubts concerning the asynartete nature of these verses, he expresses his reservations only by virtue of the resemblance of the cratinean and eupolidean to the anapaestic, trochaic and iambic tetrameters of drama, which despite the medial diaeresis have never been included amongst *asynarteta*[9]. I think it was not accidental that Hephaestion indicated only one asynartete form of the cratinean (2 cho lk) – it is a verse according to the second opposition. The assumption that a cratinean might have been considered an *asynarteton* because it is constructed of two cola of which the second is a catalectic version of the first, as Rossi argues[10], finds no confirmation in Hephaestion's *Encheiridion*, where catalexis as a distinctive feature of *asynarteta* appears only in the class of δικατάληκτα (see below). For the same reason, I would definitely reject the asynartete nature of a trochaic tetrameter catalectic. The catalexis of the second colon only is not enough to create an *asynarteton*. It could be, however, that the main reason for Rossi including the tetrameter in the list of *asynarteta* was not only the catalexis of the second colon and the constant diaeresis between the compounds of a verse, but the fact that the tetrameter appears as a component of an epodic structure (as Rossi did not include in that list the anapaestic or iambic tetrameters of drama mentioned above). But only on the basis of Simonides' and Timocreon's verses one cannot infer the existence of such an epodic structure because Simonides composed his short poem *ad hoc*, just to show how by rearranging the word order one can change a dactylic hexameter into a trochaic tetrameter catalectic. The analogical fragment of Timocreon is, of course, a successful jeer at Simonides' poem. Besides, it is hard to believe that Hephaestion would have omitted such

---

[8] Cf. Palumbo Stracca 1975/1976, p. 442.

[9] Rossi 1976, p. 217 = Rossi 1978 (b), p. 44.

[10] Rossi 1976, p. 208 = Rossi 1978 (b), p. 31.

a canonical verse, if it had ever been regarded as an *asynarteton*. There is indeed some resemblance of the tetrameter to an *asynarteton* as it is unequivocally a stichos composed of two cola and with a constant word-end between the two components. But the verse is neither δικατάληκτον nor κατ' ἀντιπάθειαν, nor is it an example of ἐπισύνθετον. In addition, no other factor appears which would break the even rhythm of the verse. I think that the example of a trochaic tetrameter catalectic proves beyond any doubt that neither diaeresis (although it is a characteristic of most of the *asynarteta*) nor the catalexis of the second colon only (as Rossi argues) can determine the asynartete nature of the verse.

c) Finally, the rhythmic flow of the verse can also be broken by the catalexis of both uniform cola (δικατάληκτα) [asyn. 15–18][11]. Perhaps for Hephaestion both catalexes were equally important; nevertheless, it is the catalexis of the first colon only, which actually breaks the even flow of the rhythm of the verse[12].

(3) An asynarteton cannot form a unity despite the fact that it is employed in one single verse, in spite of the resemblance because of the length or form to the tetrameters. This applies mostly to the class of δικατάληκτα which, deprived of the final catalexis of the first colon, would create regular tetrameters.

(4) The prosodic continuity within an *asynarteton* is not regularised. Cola may be closely connected with each other by means of synapheia, separated by a word-end and might even allow hiatus and/or *brevis in longo*[13] at the end of the first colon. The prosodic diversity might be due to the poet's metrical practice, might be connected with the way the poem was performed[14] or may

---

[11] Asyn. 17 exceptionally is built of two brachycatalectic cola. However, in case of this asynarteton, as the scholiast rightly notes, the impossibility of connection of the two components is due, not to the catalexes, but to the fact that the arsis (the weak part) of the third foot of the first colon is long. If it was short it would be a regular trochaic trimeter.

[12] Cf. Gentili, Lomiento 2003, p. 32.

[13] Rossi, in his article *Anceps: vocale, sillaba, elemento* (1963), proposes using the term ἀδιάφορος / *elementum indifferens* instead of the well-established term *brevis in longo*. He regards the term *brevis in longo* as the result of a false assumption that each final element of a period must be long. According to Rossi any final element of a period (in an abstract scheme) is indifferent (= anceps) and can allow either a short or long syllable. Fifteen years later (*La sinafia*, 1978), influenced by Pretagostini's article (*Il colon nella teoria metrica*, RFIC CII 1974, pp. 273–282), Rossi distinguishes more precisely between "the final indifferent element in the weak part of a foot (or in a free element, which itself has got the alternation: long / short and which accordingly does not permit using such alternation as an indication of a period-end, there remains only hiatus) and the final *elementum indifferens* in the strong part of a foot or in the leading element (which by many is still called *brevis in longo* [...])"; Rossi 1978 (a), p. 814, n. 4. I think that with this statement Rossi has *de facto* decided in favour of those who are still using the term *brevis in longo*. For, if the final *elementum indifferens* is not an indication of a period-end either in the final free elements (which allow both long and short syllables) or in those cases when *elementum indifferens* in thesis (the strong part of a foot) is filled with a long syllable (as Rossi himself states, a glyconic with a final long syllable is lacking the final *elementum indifferens*; Rossi 1978 (a), p. 794), thus the only remaining indication of a period-end is *elementum indifferens* in thesis filled with the short syllable – that is to say *brevis in longo*. The term *elementum indifferens* could indeed be more precise than the term *brevis in longo* if we would admit the possibility of an acatalectic dactylic sequence ending with a long syllable (...⏑ ⏑ – ⏑ – ‖), i.e. if its use would be parallel to that of Hephaestion (*elementum indifferens* = (*syllaba*) *brevis in* (*elemento*) *longo* or (*syllaba*) *longa in* (*elemento*) *brevi*). But Rossi rejects such a possibility (cf. Rossi 1976, p. 214 = Rossi 1978 (b), p. 39).

also be explained on the basis of the metrical tendencies of the epoch during which the poet was composing[15].

The analysis of the examples of *asynarteta* quoted by Hephaestion show that the examples are coherent with his definition[16]. There is nothing, either in the definition itself or in the examples, to make us suppose that the components of *asynarteta* should be heterogeneous and divided by a constant word-end. If we assumed the necessity of either of the two features, Hephaestion, indeed, would not appear to be a very good guide to the understanding of these verses. Conversely, if we do not imply any of them, Hephaestion's description is consistent and logical. Nonetheless, although we can understand why Hephaestion regards the examples quoted as *asynarteta*, we cannot do the reverse – find all *asynarteta* appearing in ancient Greek poetry relying on Hephaestion's definition. There are still too many unanswered questions like the one about the nature of dactylo-epitrites, the metra which may be interpreted as *asynarteta* (Gentili–Lomiento), as well as deprived of this status because of their lyric nature (Rossi, Palumbo Stracca). Hence, it is probably better to speak of Hephaestion's definition of *asynarteta*, and not of their nature, as it should be comprehended and assimilated nowadays. There is, I think, no need for the term *asynarteton* in the modern metrical analysis. Moreover, the term is too closely connected with the ancient method of metrical analysis *per metra prototypa* and for a current, practical use would have to be reformulated. In spite of the above reservations I think that the terms "asynartete" / "synartete" and "asynartesis" / "synartesis" are still valid, although they have two shades of meaning connected with the features often inaccurately ascribed to *asynarteta*: they can describe the sequence built of two heterogeneous units (or an attempt to conceal this) and (often at the same time) indicate the lack (or the presence) of a constant word-end.

---

[14] Cf. Palumbo Stracca 1975/1976, p. 440.

[15] Cf. Rossi 1976 = Rossi 1978 (b).

[16] Except for pindaricum and platonicum – verses composed of three, not two cola (against Hephaestion's definition).

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

THEOCRITEAN HUMOUR: A CASE OF ὁμόρροθοι*

By

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

This theme of my article has been chosen for three reasons. Firstly, Prof. Janina Ławińska-Tyszkowska is an expert in the Greek bucolics[1] and especially in the poetry of Theocritus. Secondly, Prof. Ławińska-Tyszkowska is also an excellent and witty philologist, who knows very well the ancient and modern type of humour. Her translations of Aristophanes' comedies[2] are not only perfect from the literary point of view, but also full of jokes and emphatic humour. Thirdly, in most cases Theocritus' humour is well masked up and sometimes even illegible to us owing to the fact that most allusions are far from being conventional.

It is necessary to quote here the words which Prof. Ławińska-Tyszkowska and her close colleague from the Wrocław University, Prof. Alicja Szastyńska-Siemion said on the god Priapus in the poetry of Theocritus[3]:

> Priapus occurs in the bucolics and epigrams by Theocritus as a pastoral deity connected with Daphnis. He appears both in Idyll I and in epigrams in two views – as a statuette located in the *locus amoenus* and as a hero of songs on Priapus. [...]

---

* Dedicated to Professor Janina Ławińska-Tyszkowska on the occasion of her seventieth birthday.

[1] J. Ławińska-Tyszkowska, *Bukolika grecka* [*The Greek Bucolic*], Wrocław 1981 (Travaux de la Société des Sciences et des Lettres de Wrocław, Seria A Nr. 227).

[2] Beginning from 1970 J. Ławińska-Tyszkowska has published many Polish translations of Aristophanes' comedies, e.g. Arystofanes, *Komedie*: *Sejm kobiet, Plutos*, Warszawa 1970; Arystofanes, *Trzy komedie*: *Lizystrata, Sejm kobiet, Plutos*, Wrocław 1981; Arystofanes, *Komedie*: *Acharnejczycy, Rycerze, Chmury, Żaby*, Wrocław 1991. All the preserved comedies of Aristophanes in a Polish translation by J. Ławińska-Tyszkowska have been recently edited in the series Biblioteka Antyczna: Arystofanes, *Komedie*, translated and commented by J. Ławińska-Tyszkowska, vols. 1–2, Warszawa 2001–2003.

[3] J. Ławińska-Tyszkowska, A. Szastyńska-Siemion, *Priap w epigramatyce greckiej* [*Priapus in Greek Epigrammatic Poetry*], Classica Wratislaviensia XV 1991, p. 15.

In *Epigr*. IX 338 Priapus in collaboration with Pan persecutes Daphnis by his love (my translation).

Here I would like to return to the last mentioned epigram (*AP* IX 338) to demonstrate a kind of delicate humour of the Syracusan poet, who – in my opinion – gave a new value for one Greek word. The text of the Theocritean epigram reads as follows:

Εὕδεις φυλλοστρῶτι πέδῳ, Δάφνι, σῶμα κεκμακὸς
ἀμπαύων· στάλικες δ' ἀρτιπαγεῖς ἀν' ὄρη.
ἀγρεύει δέ τυ Πὰν καὶ ὁ τὸν κροκόεντα Πρίηπος
κισσὸν ἐφ' ἱμερτῷ κρατὶ καθαπτόμενος
ἄντρον ἔσω στείχοντες ὁμόρροθοι. ἀλλὰ τὺ φεῦγε,
φεῦγε, μεθεὶς ὕπνου κῶμα καταγρόμενον.

O Daphnis, you are sleeping on the ground strewn with leaves, resting your tired body. In fact, the stakes have just been set out on the hills. But Pan and Priapus, with his lovely head crowned with a crocus-coloured ivy wreath, are in pursuit of you, entering the cave together. But flee, flee putting aside the drowsiness that overwhelms you (translated by Laura Rossi)[4].

Theocritus says that Priapus and Pan are entering the cave (ἄντρον ἔσω στείχοντες) as ὁμόρροθοι[5]. What does this word mean exactly?

It is clear that the adjective ὁμόρροθος derives from the verb ὁμο-ρροθέω 'to flow together, row together, haul together', metaph. 'to agree, consent'. According to the authors of *A Greek-English Lexicon*, this adjective attested in the Theocritean epigram *AP* IX 338 means nothing other than 'rowing together', hence 'side by side'[6]. It seems to denote primitively two rowers or two oarsmen who must row simultaneously and in the same way (ὁμό-ρροθοι). But the situation in

---

[4] L. Rossi, *The Epigrams Ascribed to Theocritus*: *A Method of Approach*, Leuven 2001 (Hellenistica Groningiana 5), *Epigr*. 3. See also *The Greek Anthology*, with an English translation by W.R. Paton, vol. 3, London–Cambridge (Mass.) 1958, pp. 182 (Greek text) and 183 (English translation). Paton gives the following English translation of this Theocritean epigram: "Thou sleepest, Daphnis, resting thy wearied body on a bed of leaves, and thy stake-nets are new set on the hill. But Pan hunts thee, Pan and Priapus, the saffron-coloured ivy twined on his lovely head. Intent on one purpose they are entering the cave. But fly; dispel the gathering drowsiness of sleep and fly".

[5] Comments on this word given by A.S.F. Gow and D.L. Page, *Greek Anthology. Hellenistic Epigrams*, vol. 2, Cambridge 1965, p. 535, are only informative: "ὁμόρροθοι: *in concert*. The adj. not elsewhere; -ρρόθιος *A.P.* 7.374 (Marcus Argent.), the verb -ρροθεῖν Ar. *Av*. 851, *al*.".

[6] *A Greek-English Lexicon*, compiled by H.G. Liddell and R. Scott, revised and augmented throughout by Sir H.S. Jones with the assistance of R. McKenzie and with the cooperation of many scholars. With a revised supplement 1996, Oxford 1996, p. 1227. See also Z. Abramowiczówna (ed.), *Słownik grecko-polski* [*Greek-Polish Dictionary*], vol. 3: *Λ–Π*, Warszawa 1962, p. 283: "razem kroczący, *stąd* kroczący razem, ramię w ramię".

the Theocritean epigram is, in fact, different. Two gods are desirous of the homosexual love with Daphnis. Though they cooperate in this amatory hunting rather than compete for violating Daphnis, their action has nothing to do with the nautical sphere.

There is full agreement that the term ὁμόρροθοι has been transferred from the nautical sphere to the amatory vocabulary[7]. However, the researchers did not notice that the word in question, if analyzed little differently, takes also a quite new meaning. In my opinion, Theocritus of Syracuse used here not a bipartite compound ὁμό- ρροθοι, but evidently a tripartite formation ὁμ- όρρο- θοι (< IE. **somH-orso-dhowo-i*), containing three different elements:

(1) ὁμος (adj.) 'one and the same, common, joint' < IE. **somHós* 'the same', cf. Skt. *samá-* adj. 'id.', Goth. *sama* 'the same', etc.

(2) ὄρρος (m.) 'end of the os sacrum', generally 'rump, bum, buttocks' < IE. **órsos* (m.) 'bum, buttocks', cf. Arm. *orṙ* 'bum'; Thrac. ἄρχος 'anus, rectum'; Hitt. *arraš* 'buttocks'; OHG. *ars*, G. *Arsch* 'rump, bum, buttocks', etc.

(3) θοός (adj.) 'pointed, sharp', also 'excited, stirred up', cf. the verb θοόω 'to make sharp or pointed', metaphorically 'to excite, incite, stir up'.

This interpretation is better founded than the traditional explanation 'side by side' (which seems to be closely related with L. Rossi's version "together"[8]). Theocritus informs us that two erotic gods, Priapus and Pan, are entering the cave to violate the young boy Daphnis. They are defined as ὁμόρροθοι, literally 'who are excited (θόος) with the same (ὁμός) bum (ὄρρος)'. In fact, the Theocritean epithet of the gods is synonymous with Gk. Doric κυσο- λάκωνες 'lovers of the boy' (liter. 'they who desire bum'). The suggested tripartite explanation of the word ὁμ- όρρο- θοι, if it was intended by the Syracusan poet, as it seems to be, demonstrates such a dose of the specific humour which seems typical of the Alexandrian epoch[9].

University of Łódź

---

[7] See useful comments which were expressed e.g. by H. Kobus-Zalewska, *Topika morska w metaforyce epigramów „Antologii Palatyńskiej"* [*Maritime Topics in the Imagery of the Epigrams of the Palatine Anthology*], in: J. Rostropowicz (ed.), *Morze w kulturze starożytnych Greków i Rzymian* [*Sea in the Culture of Ancient Greeks and Romans*], Opole 1995, pp. 113–118.

[8] Paton's expression "intent on one purpose" is not far from the interpretation suggested here.

[9] On this question, see especially G. Giangrande, *L'Humour des Alexandrins*, Amsterdam 1975 (Classical and Byzantine Monographs No. 2).

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

KRYTYCZNE UWAGI DO POLSKICH PRZEKŁADÓW TAK ZWANEJ VITA QUINQUE FRATRUM BRUNONA Z KWERFURTU

Napisali

JAKUB KUJAWIŃSKI I MIŁOSZ SOSNOWSKI

1. *Żywot Pięciu Braci* od momentu odkrycia, a zwłaszcza od krytycznego wydania przez Reinharda Kadego w *Monumenta Germaniae Historica* w 1888 r. (t. XV serii *Scriptores*, ss. 709–738), cieszył się dużym zainteresowaniem ze strony historyków polskich. Nic w tym dziwnego, ponieważ jest to żywot italskich eremitów, którzy u progu XI w. przybyli na ziemie Bolesława Chrobrego, a następnie wraz ze swymi słowiańskimi uczniami i kucharzem ponieśli tam śmierć, zostali pochowani i otoczeni kultem. Wartość utworu była tym większa, że jego autora utożsamił R. Kade z Brunonem z Kwerfurtu – blisko związanym z Ottonem III oraz Bolesławem – mnichem, biskupem i misjonarzem, autorem żywota św. Wojciecha i listu do Henryka II. Już kilka lat po R. Kadem, w 1893 r., Wojciech Kętrzyński przedrukował, z własnymi poprawkami, tekst *Żywota* w VI tomie *Monumenta Poloniae Historica* (ss. 383–428)[1]. Tłumaczenia na język polski ten utwór Brunona doczekał się jednak dopiero w 1966 r., chociaż już wcześniej został przełożony na niemiecki (H.G. Voigt, 1907), włoski (B. Ignesti, 1951) i francuski (L.A. Lassus, 1962). Polskiego przekładu dokonał Kazimierz Abgarowicz i opublikował wraz z innymi tekstami Brunona, żywotem drugim św. Wojciecha i listem do Henryka, oraz anonimowym żywotem pierwszym św. Wojciecha w *Piśmiennictwie czasów Bolesława Chrobrego*[2]. Tomik ten, wydany przez pracownię edytorską IH PAN i PWN, spotkał się z bardzo życzliwym przyjęciem. Wysoko oceniano jakość przekładu. Andrzej Feliks Grabski, który w 1967 r. pierwszy opublikował recenzję, określił go jako jasny, prosty i posia-

---

[1] W. Kętrzyński swoje poprawki wprowadził bez autopsji rękopisu. Dopiero nowe wydanie J. Karwasińskiej (Monumenta Poloniae Historica s. n. t. VI, fasc. 3, Warszawa 1973) zostało oparte na mikrofilmie z rękopisu.

[2] Brunon z Kwerfurtu, *Żywot pięciu braci męczenników*, [w:] *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, tłum. K. Abgarowicz, wstęp i komentarze J. Karwasińska, Warszawa 1966, ss. 155–246.

dający „znaczne walory literackie". Podkreślił też, że wydawca wystrzegał się interpretacji skrajnych i zbyt hipotetycznych[3]. Na ostrożność, a przy tym precyzję historyczną, zwrócili uwagę także Brygida Kürbis i Jan Piętka w recenzji zamieszczonej rok później w *Studiach Źródłoznawczych*[4]. W 1969 r. A.F. Grabski raz jeszcze omawiając książkę, wykroczył poza formułę zwykłej recenzji sprawozdawczej i przedstawił swoje zastrzeżenia do poszczególnych fragmentów tłumaczenia listu Brunona do Henryka[5]. Należy zaznaczyć, że był to jedyny wówczas głos próbujący podjąć dyskusję nad przekładami zamieszczonymi w *Piśmiennictwie czasów Bolesława Chrobrego*. „Autorytet" pracy K. Abgarowicza, wzmocniony niewątpliwie pionierskim charakterem jego przedsięwzięcia, był tak duży, że niemal wszyscy odwołujący się później do *Żywota Pięciu Braci*, jeśli tylko przytaczali fragmenty tekstu po polsku, bezkrytycznie cytowali to tłumaczenie[6]. Jeszcze w 1997 r. w okolicznościowym tomie poświęconym Pięciu Braciom po prostu przedrukowano jego przekład[7] (w tym samym roku ukazały się natomiast nowe przekłady obu żywotów św. Wojciecha)[8]. Okazją do ponownego podjęcia pracy nad tłumaczeniem *Żywota* stały się obchody tysiąclecia śmierci Pięciu Braci. W 2002 r. nakładem wydawnictwa benedyktynów tynieckich ukazał się przekład autorstwa Ewy Szwarcenberg-Czerny[9]. Niestety, trudno uznać go za zadowalający. Zachowując – zostało to zaznaczone we wprowadzeniu[10] – spore fragmenty wcześniejszego tłumaczenia, autorka poprawiła wprawdzie niektóre jaskrawe błędy K. Abgarowicza, ale popełniła inne. Bywa też bardziej precyzyjna, ale większość wprowadzonych zmian dotyczy jedynie stylu i nie zawsze są to zmiany na lepsze. Przekład E. Szwarcenberg-Czerny nie doczekał się jeszcze recenzji.

Trzeba zatem stwierdzić, że oba przekłady nie zostały dotychczas przez historyków nawet omówione, a tym bardziej przedyskutowane. Niniejszy artykuł

---

[3] Nasza Przeszłość XXVI 1967, ss. 219–220.

[4] Studia Źródłoznawcze XIII 1968, ss. 223–224.

[5] Kwartalnik Historyczny LXXVI 1969, 1, ss. 181 n.

[6] Do nielicznych wyjątków należą: ks. T. D u s z a MSF, *Pięciu Braci – kwestie kontrowersyjne*, Nasza Przeszłość LXVIII 1987 (poprawia kilka zdań tłumaczenia, ss. 29, 51, przyp. 265); B.Kürbis, *Purpurae passionis aureus finis. Brun z Kwerfurtu i Pięciu Braci Eremitów*, [w:] tejże: *Na progach historii II. O świadectwach do dziejów kultury Polski średniowiecznej*, Poznań 2001 (daje własne tłumaczenie dwóch krótkich fragmentów, ss. 166, 175, i wskazuje na niejasność tłumaczenia K. Abgarowicza, s. 176, przyp. 40).

[7] Brunon z Kwerfurtu, *Żywot pięciu braci męczenników*, [w:] *Pięciu Braci Męczenników. Z dziejów religijności Polski XI wieku*, red. D. Zydorek, Gorzów Wielkopolski 1997, ss. 85–126.

[8] *W kręgu żywotów świętego Wojciecha*, red. J.A. Spież OP, Tyniec–Kraków 1997. Oba przekłady autorstwa Brygidy Kürbis.

[9] Święty Brunon z Kwerfurtu, *Żywot pięciu braci męczenników*, tłum. E. Szwarcenberg-Czerny, wstęp J. Spież OP, R. Witkowski, Tyniec–Kraków 2002.

[10] Tamże, s. 24.

ma być próbą podjęcia takiej dyskusji. Okazją do krytycznego przyjrzenia się interesującym nas tłumaczeniom stały się prace nad łacińskim tekstem *Żywota*, które z górą dwa lata temu rozpoczęliśmy pod kierunkiem dra Edwarda Skibińskiego w Zakładzie Źródłoznawstwa i Nauk Pomocniczych Historii IH UAM. Zaowocowały one nowymi przekładami zarówno *Żywota*, jak i listu do Henryka oraz innych przekazów najstarszej tradycji o Pięciu Braciach, które ukażą się w najbliższym czasie.

Przekłady K. Abgarowicza i E. Szwarcenberg-Czerny będziemy omawiać łącznie. Chcemy z jednej strony wskazać najbardziej rażące błędy warsztatowe: źle rozpoznane formy gramatyczne i znaczenia słów, przypadki niezrozumienia tekstu, opustki (2), z drugiej zaś poddać krytyce sam sposób tłumaczenia, pokazując na wybranych przykładach, do jakiego stopnia nadał on tekstowi nowy sens (3). Naszym celem jest jednak nie tylko krytyczne omówienie polskich przekładów tzw. *Vita quinque fratrum*, lecz także uzasadnienie słabo, jak się zdaje, uświadamianej potrzeby dyskusji nad przekładami łacińskich tekstów źródłowych w ogóle. Przekład źródła pozostanie zawsze jego interpretacją, ale właśnie dlatego stanowi on część stanu badań nad danym tekstem i jako taki powinien być przedmiotem dyskusji. Proponowana tu perspektywa źródłoznawcza pozwala „odzyskać" dla tłumaczeń, traktowanych często jako domena filologów klasycznych i działanie popularyzatorskie, właściwe im miejsce w warsztacie badawczym mediewisty (4).

2. Czytając uważnie oba przekłady i zestawiając je z tekstem łacińskim, czytelnik może odnieść wrażenie, że w wielu miejscach oboje autorów tłumaczeń nie zrozumieli tekstu. Przytoczymy kilka przykładów.

W Prologu Bruno zwraca się do Boga słowami: „succurre ad utraque, semper salutare Dei, qui omnipotens es" (s. 28)[11], co oboje tłumaczy oddaje tak: „pospiesz z pomocą dwojakim sposobem, wieczne zbawienie, Boże, który jesteś wszechmocny" (ss. 160 i s. 27)[12]. Przede wszystkim *Dei* jest dopełnieniem *salutare*, nie można więc tłumaczyć tego jako wokatiwu. Zwrot *ad utraque* tłumacze traktują natomiast tak, jak gdyby był to ablatiwus. Tymczasem mamy do czynienia z akuzatiwem *neutri pluralis* – nie należy więc pytać, „jak" Bóg ma pomóc, lecz „do czego", ewentualnie, „w czym" ma dopomóc, a zatem nie: „pospiesz z pomocą dwojakim sposobem", ale: „dopomóż do obu", czy poprawniej po polsku: „dopomóż w obu". O jakie obie rzeczy, sprawy chodzi, staje się jasne, jeśli pamiętamy, że nieco wcześniej Bruno prosił: „Iube mihi, Domine, benedicere, iube et benefacere. Da et adiuua, restitutor innocencię, ut bene dicam et bene

---

[11] Tekst łaciński cytujemy według wydania J. Karwasińskiej, zaznaczając ewentualne różnice w stosunku do wydania W. Kętrzyńskiego, z którego korzystał K. Abgarowicz.

[12] Cytując przekłady podajemy najpierw stronę w wydaniu K. Abgarowicza, a następnie E. Szwarcenberg-Czerny.

agam", powtarza zresztą tę prośbę bezpośrednio po omawianej tu frazie: „Da uires bene loquendi, o utinam et bene operandi" (s. 28). *Utraque* odnosi się więc do mówienia i czynienia dobrze.

Z rażącym nieporozumieniem spotykamy się także na początku samej pasji. Bruno przedstawia tam głównego jej bohatera, Benedykta: „Quem res loquitur bene uenisse, sanctus iste de Beneuento uenit, quem finis canit bene isse, et bene uixisse" (s. 29; J. Karwasińska stawia w tym miejscu kropkę, W. Kętrzyński zaś kontynuuje po przecinku: „Benedictus ab infancia Christo philosophari cepit", s. 389). K. Abgarowicz przełożył to następująco: „Ten, o którym sama nazwa świadczy, że przyszedł dla dobra, święty ten pochodził z Benewentu. Benedykt, o którym koniec głosi, że szczęśliwie kroczył i że dobrze żył..." (s. 160), a E. Szwarcenberg-Czerny: „Ten, którego imię mówi, że przyszedł dla dobra, pochodził z Benewentu, jego imię zaś głosi, że dobrze szedł i dobrze żył" (s. 27). Zwrot *res loquitur*, a zwłaszcza *res loquitur ipsa*, począwszy od mowy *Pro Milone* Cycerona (53) i tegoż *Epistulae ad familiares* (XV 11), jest dość rozpowszechniony w piśmiennictwie łacińskim i tłumaczy się go: „rzecz (sprawa, fakt) mówi sama za siebie"[13]. W tym wypadku ową *res* (sprawą) jest życie (czy też opowiadanie o życiu) Benedykta. K. Abgarowicz, sugerując się grą słów: „bene venisse", „de Benevento venit", przełożył to jako „nazwa" i odniósł – jak rozumiemy – do Benewentu. Jest to nadużycie wobec tekstu, ale tłumaczenie jest zrozumiałe. Przekład E. Szwarcenberg-Czerny natomiast jest nie tylko błędny, ale także niejasny. Elementem wspomnianej gry słów nie jest imię świętego – *Benedictus*, które nie może oznaczać, „że przyszedł dla dobra, ani że dobrze szedł i dobrze żył", lecz nazwa miasta – Benewent.

Podczas pobytu na Monte Cassino Benedykt znajdował się pod duchowym kierownictwem starego eremity Jana. Bruno tak go przedstawia: „Erat autem in monte Cassino quidam nobilis senex, nomine Iohannes, qui cum duce Veneticorum desideranti monachicam uitam meliora delectatus regna terrarum cum diuiciis proiecit..." (s. 31). K. Abgarowicz tłumaczy to zdanie dość wiernie: „Na Monte Cassino zaś przebywał pewien znakomity starzec imieniem Jan, który razem z dożą weneckim, tęskniącym za życiem zakonnym, znalazłszy upodobanie w rzeczach doskonalszych porzucił królestwa ziemskie wraz z ich bogactwami..." (s. 163). Tym bardziej dziwi zmiana wprowadzona przez E. Szwarcenberg-Czerny, która *delectatus* odniosła do doży weneckiego, jak gdyby miała do czynienia z ablatiwem: „[...] szlachetny starzec, imieniem Jan, który wraz z dożą weneckim – pragnącym życia zakonnego i mającym upodobanie w tym, co doskonalsze – porzucił królestwa ziemskie i ich bogactwo..." (ss. 29 n.).

W rozdz. V Bruno przedstawia nocne widzenie, jakiego miał doświadczyć Benedykt: „Cuius Benedicti in uisu noctis, quando solet sopor occupare homines,

---

[13] Zob. A. Forcellini, *Totius Latinitatis lexicon,* t. V, Prati 1871, s. 193, por. F. Bobrowski, *Lexicon Latino-Polonicum*, t. II, Wilno [3]1905, s. 1149.

episcopus qui eum presbiterum consecrauit, ita ut inundaret, multo oleo uenerabile caput uisus est unxisse. Et iterum uisus est nescio a quo calicem salutarem accepisse, et uno tractu totum ebibisse" (s. 40). To drugie zdanie K. Abgarowicz, a za nim E. Szwarcenberg-Czerny tłumaczą tak: „I znowu zdawało się w widzeniu — nie wiem komu — że otrzymał on [Benedykt] kielich zbawienia i wypił go całkowicie jednym łykiem" (ss. 179 i 44 n.). Tłumaczenie *nescio a quo* jako „nie wiem komu" świadczy chyba o niezrozumieniu tekstu. Bruno mówi przecież cały czas o widzeniu, jakie miał Benedykt: wie zatem komu się to zdawało, nie wie natomiast, od kogo Benedykt w tej wizji przyjął kielich.

Wiele miejsca poświęca Bruno pobytowi Ottona w Italii, a zwłaszcza jego konfliktowi z rzymianami. Doszło do tego, że cesarz został zmuszony do opuszczenia miasta: „a miserę dilectę Romę cum uerecundia expulerunt" (s. 44). K. Abgarowicz i E. Szwarcenberg-Czerny bardzo łagodzą wymowę tego zdania tłumacząc je: „z zachowaniem szacunku usunęli go z Rzymu, który tak nieszczęśliwie umiłował" (ss. 184 i 50). Łacińskie *verecundia* rzeczywiście oznacza „szacunek", lecz także „wstyd" i „hańbę". W kontekście konfliktu, który Bruno opisuje jako bardzo ostry, pisząc wręcz, że upokorzony (*humiliatus*) cesarz z ledwością uszedł nietknięty do Zamku Św. Piotra, należy przyjąć to drugie znaczenie.

Niedopuszczalną ingerencją w znaczenie przekazu ze strony obojga tłumaczy jest przekład fragmentu opisu śmierci Ottona III. Bruno pisze, że cesarz przyjął „Ciało i Krew Pana", wyjaśniając przy tym: „quoniam ex hora tantae infirmitatis, quasi ex qua tota salus pendet, cotidie sacram eucharistiam sumere deuota mente curauit" (s. 45). Przekład brzmi następująco: „ponieważ od czasu tak wielkiej choroby starał się codziennie przyjmować pobożnie świętą Eucharystię, od której przecież zależy całe zbawienie" (ss. 185 i 51 n.). *Quasi* jednak nie odpowiada polskiemu „przecież", ale najczęściej znaczy „jakby". A zatem, frazy „quasi ex qua tota salus pendet" nie można rozumieć jako komentarza sformułowanego w formie niemal dogmatycznej, ale jako porównanie, które służyło Brunonowi do podkreślenia gorliwości Ottona, powiedzielibyśmy, jego eucharystycznej pobożności. K. Abgarowicz i E. Szwarcenberg-Czerny imputowali autorowi opinię, której nie wyraził i z którą – jak można przypuszczać, biorąc pod uwagę cały tekst – nie zgodziłby się.

W rozdz. XI Bruno oskarża sam siebie o zwłokę w przybyciu do Benedykta, który znajdował się już u Bolesława, pisze m.in.: „Nam sicut semper peccatoribus inuisus est aspectus sanctorum, quando (W. Kętrzyński: *quomodo*, s. 407) magistrum cęlestem uidere uellem, qui contemptus, soluto freno post meam uoluntatem uelocius equo cucurri?" (s. 56). K. Abgarowicz i E. Szwarcenberg-Czerny tłumaczą to w ten sposób: „Jak bowiem dla grzeszników zawsze nienawistny jest widok świętych, tak i ja jakżebym mógł chcieć ujrzeć niebiańskiego mistrza, skoro z lekceważeniem puściwszy wodze, szybciej niż koń pędziłem za moją wolą?" (ss. 203 n. i 70). Ostatni człon brzmi tu wręcz groteskowo: *equo*

należy tłumaczyć nie jako *ablativus comparationis*, ale *ablativus instrumenti* – Bruno szybciej odjechał na koniu (o tym, że podróżował na koniu, wspomina zresztą już wcześniej, s. 52).

W opisie męczeństwa, a ściślej przywódcy zabójców, oboje tłumaczy popełnia jeden, lecz poważny błąd, oddając wyraz *hasta* („et portans in sinistra candelam et hastam in dextra", s. 62) przez „miecz" (ss. 213 i 80). Jest to nie tylko jaskrawy błąd przekładu, nie dostrzeżony przez E. Szwarcenberg-Czerny, lecz również przejaw słabej w gruncie rzeczy znajomości tekstu: zdanie wcześniej przecież pisze Bruno, że ów przywódca wszedł uzbrojony w ukryty miecz („occultato gladio armatus"), a dalej, bezpośrednio przed zabiciem Benedykta, że dobył miecza („euaginauit gladium", s. 63), w innym zaś miejscu Bruno wyraźnie rozróżnia *hasta* i *gladius* (s. 43).

Odrębną kategorią błędów, jakie spotykamy w obu przekładach, są opustki. Niekiedy dotyczą one pojedynczych słów, które są jednak istotne dla znaczenia danej frazy. I tak na przykład, gdy Bruno oskarża samego siebie, że nie dołączył do Benedykta i Jana, mówi, że zamiast żyć jak święty ze świętymi i wybrany z wybranymi, wolał raczej być jak „miser et miserabilis sarabaita" (s. 52). K. Abgarowicz i E. Szwarcenberg-Czerny nie tłumaczą „miser et miserabilis" (ss. 197 i 63). Zdarza się jednak, że w obu przekładach brakuje całych zdań podrzędnych. Pisząc o śmierci Ottona III, Bruno stwierdza: „Quem si uiuere liceret in adultam etatem, ubi Pitagorica littera monstrat dextrum ramum si non fefellit opinio, *qualem hominum oculi meliorem non uiderunt* [podkreślenie nasze – J.K., M.S.], rectus et exoptatissimus imperator esset" (ss. 45 n.). Tłumaczenie brzmi tak: „Gdyby było mu dane dożyć wieku dojrzałego, kiedy to pitagorejska litera wskazuje prawą drogę, byłby — jeśli nie pomyliliśmy się w ocenie — prawym i bardzo pożądanym władcą" (ss. 186 i 52), brakuje: „od którego lepszego oczy ludzi nie widziały". Podobnie we wzmiance o Wacławie męczenniku, spoczywającym w Pradze, zarówno K. Abgarowicz (s. 200), jak i E. Szwarcenberg-Czerny (s. 66) opuszczają ważną uwagę dotyczącą świętego: „multa misericordia signorum suam sanctitatem loquens" (s. 54), to znaczy: „wielkim miłosierdziem znaków swą świętość głosząc".

3. Wskazane wyżej błędy warsztatowe, szczególnie opustki (niejedyne zresztą), mogą być efektem zaniedbania, nieuwagi, zwłaszcza na etapie korekty. Wskazują one jednak również na podejście obojga autorów do tekstu i przyjęty przez nich sposób tłumaczenia, któremu chcielibyśmy teraz poświęcić nieco więcej miejsca. W obu przekładach wiele słów, często spójników, przyimków i zaimków zostało umieszczonych w nawiasach kwadratowych, jako dodane przez tłumacza. Sugeruje to czytelnikowi, że ma on przed sobą tłumaczenie dosłowne. Takie rozwiązanie jest podwójnie złudne. Po pierwsze, dosłowne tłumaczenie jest praktycznie niewykonalne. Po drugie, przekłady K. Abgarowicza i E. Szwarcenberg-Czerny są w rzeczywistości bardzo, wręcz nazbyt dowolne.

Oboje nie tylko opuszczają pojedyncze słowa czy większe fragmenty, ale również nie zaznaczają wszystkich dodanych przez siebie wyrazów. Są więc pod tym względem niekonsekwentni. Nie to jednak stanowi największy problem. Z punktu widzenia metody źródłoznawczej podstawowe pytanie brzmi, jak brak precyzji i dowolność tłumaczenia kształtują znaczenie tekstu oryginalnego.

Przede wszystkim należy zaznaczyć, że swobodny stosunek tłumaczy do tekstu, choć najczęściej powodowany dążeniem do uczynienia go bardziej przystępnym, może mieć skutek przeciwny. Wiele fragmentów przekładów K. Abgarowicza i E. Szwarcenberg-Czerny jest po prostu niejasnych, choć gdyby je przetłumaczyć wiernie, byłyby zrozumiałe. W zdaniu „dumque mihi est uoluptas pro lege et placet errare per (W. Kętrzyński: *post*, s. 404) mundum in desideriis meis" (ss. 52 n.), oboje niepotrzebnie rozbijają ostatnią frazę tłumacząc: „... z upodobaniem błądziłem w moich pragnieniach („moich" – brak u E. Szwarcenberg-Czerny), idąc ze światem" (ss. 197 i 63). Tymczasem wystarczyłby wierny przekład: „podoba mi się błądzenie przez świat w mych pragnieniach". W rozmowie Jana z przywódcą morderców tłumacze także wprowadzają nieuzasadnione zmiany. Jan na podany fałszywy powód przybycia odpowiada: „Quid frustra mentiris, fili? Carnifex respondit: Verum occidere uos uolumus. Ecce causa pro qua uenimus" (s. 63). Oto tłumaczenie: „«Czemu daremnie kłamiesz, mój synu?» Zabójca odrzekł: «Ale chcemy was zabić. Oto powód, dla którego przyszliśmy»» (ss. 214 i 82). Określenia „mój" nie ma w tekście łacińskim, oddanie zaś *verum* przez przeciwstawiające „ale" jest niezrozumiałe – zabójca raczej potwierdza: „naprawdę przyszliśmy was zabić". Niekiedy przekład brzmi sztucznie lub niezręcznie, jak np. w zdaniu „propter dispendia pacis et nullam requiem bellorum non patuit mihi uia eundi Romam, acquirere licentiam euangelizare paganis" (s. 48), które zostało przetłumaczone: „z powodu przerwania pokoju i nieustannych wojen nie słała się przede mną droga do Rzymu, gdzie mógłbym uzyskać pozwolenie na głoszenie Ewangelii poganom" (ss. 191 i 57). Czy nie prościej byłoby przetłumaczyć: „z powodu utraty pokoju i nieustannych wojen, droga podróży do Rzymu, by zdobyć zezwolenie na ewangelizowanie pogan, nie stała dla mnie otworem"?

Należy wskazać, że niejednokrotnie mamy do czynienia z sytuacją przeciwną. Znaczenia wielu miejsc w żywocie, nawet jeśli nie budzą wątpliwości gramatycznych, nie można jednoznacznie sprecyzować. Wydaje się, że czasami lepiej jest zostawić tłumaczenie wieloznacznym, niż na siłę rozstrzygać, a właściwie nadawać mu określone, wąskie znaczenie, jak to czynią autorzy omawianych przekładów. Bruno, przedstawiając duchowe przymioty zmarłego Ottona, mówi m.in., że był „sine differentia prodigus in terrena utilitate" (s. 47), co K. Abgarowicz i E. Szwarcenberg-Czerny tłumaczą: „bez względu na osobę hojny w szafowaniu dobrami ziemskimi" (ss. 189 i 55). Ta interpretacja nie jest bezpodstawna, ale bardzo zawężająca. *Sine differentia* nie musi znaczyć „bez względu na osobę", ale może dotyczyć *terrena utilitas*, zaś polskie sformułowanie „dobra ziem-

skie" kojarzy się raczej z nadaniami ziemi. W rozdz. XXIX z kolei Bruno kończy opis cudu, jakiego doświadczył nowicjusz z Węgier, tymi słowami: „Hoc autem omnes fratres, maxime qui primus hoc loco stetit, utilis frater Antonius, et de quo dictum est simplex Paulus, cum lacrimarum inundatione testantur" (s. 78). W tłumaczeniu fragment ten brzmi tak: „Poświadczają to wszyscy bracia wśród potoku łez, a zwłaszcza usłużny [?] brat Antoni, który w tym miejscu pierwsze zajmował stanowisko, i prostoduszny Paweł, o którym była mowa" (ss. 238 n. i 108). K. Abgarowicz, a za nim E. Szwarcenberg-Czerny przyjęli tu interpretację zaproponowaną w 1904 r. przez Tadeusza Wojciechowskiego, do którego zresztą odsyłają w przypisie. Określenie „qui primus hoc loco stetit" rozumiał on jako wiadomość o „pierwszeństwie" Antoniego w klasztorze, a ponieważ opatem był w tym czasie według Brunona brat, który w chwili zabójstwa podróżował do Rzymu, T. Wojciechowski uznał Antoniego za przeora. Jednocześnie, identyfikując go ze znanym z kroniki Thietmara opatem Tunim, stwierdził, że Antoni został później także opatem[14]. Równie uzasadniony byłby jednak wierny przekład tego fragmentu: Antoni pierwszy stanął w tym miejscu, to znaczy najdłużej przebywał w tamtejszym klasztorze. Wojciechowski dostrzega taką możliwość, ale odrzuca ją twierdząc, że pierwszy był ów brat wysłany jeszcze przez Benedykta do Rzymu. Zastrzeżenie to traci na wadze, jeśli weźmie się pod uwagę, że w momencie zabójstwa brat ten był nieobecny. Nic więc nie stoi na przeszkodzie, by przyjąć to pewniej umocowane w tekście tłumaczenie. Za takim rozumieniem przemawia zresztą, przytoczone bezpośrednio po tym, świadectwo Antoniego i Pawła, którzy z nostalgią wspominają okres, kiedy w klasztorze było jeszcze niewielu mnichów: „Nunc, inquiunt, quia multi uenimus, non est talis gratia apud nos; tunc autem quasi in paradiso nec manducare, nec bibere, quantum incedere ac manere in sancto loco sola delectatio et desiderium erat".

Ze skłonnością obojga tłumaczy do zawężania znaczenia tekstu wiąże się nasze ostatnie zastrzeżenie do omawianych przekładów. Język Brunona jest miejscami bardzo obrazowy, a używane porównania bardzo śmiałe. Nie przebiera w słowach, zwłaszcza gdy mówi o własnej grzeszności i wielokrotnie daje wyraz poczuciu winy wobec Benedykta i Jana. Już w prologu oskarża siebie w bardzo ostrym tonie: „qui occidentium me scelerum stercore mortuus canis dudum feteo, et in peccatorum meorum crasso luto, heu me, sordida sus delectabiliter iaceo" (s. 27). Niepotrzebnie K. Abgarowicz i E. Szwarcenberg-Czerny starali się złagodzić ten radykalizm obrazowania, tłumacząc: „jak / niby zdechły pies", „jak brudna świnia" (ss. 157 i 25), podczas gdy Bruno nazywa siebie wprost zdechłym psem i brudną świnią. Właściwe Brunonowi jest również częste metaforyczne użycie kolorów, począwszy od prologu, gdzie tak opisuje życie braci: „post album cor et opus bonum acceperunt purpureę passionis aureum finem"

---

[14] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, Kraków 1904, s. 16 n.

(s. 27). Metafory te wielokrotnie później powracają: *alba continentia* Benedykta (s. 29), *aureum heremum* (s. 33), *aurea solitudo* (s. 35), *albus famulus* (o Ottonie, s. 47), *album opus* (s. 52), *purpurea res* i *aurea spes* (s. 54), *aurea discretio* (s. 58), *purpurea proles* (o Benedykcie i Janie, s. 59), *purpureus dies* (s. 66), *aureum sidus* (o Benedykcie, s. 67), *album martyrium* (s. 68), *aurea mediocritas* (s. 83). Niestety w obu tłumaczeniach są niemal nieobecne, gdyż autorzy w większości wypadków rezygnują z nich na rzecz własnego ich odczytania, tłumacząc np. biały jako niewinny, złoty jako chwalebny, a purpurowy jako wspaniały. Tłumacz ma do tego prawo, ale w ten sposób zubaża tekst i tylko pozornie czyni go bardziej zrozumiałym.

4. Omówione wyżej błędy obojga tłumaczy *Żywota Pięciu Braci* oraz ich miejscami beztrosko dowolny stosunek do tekstu powinny przekonać do zwracania baczniejszej uwagi na przekłady źródeł. Pokazują bowiem, jak dalece przekład może zaważyć na rozumieniu tekstu. Przypomnijmy: autorzy przekładów z jednej strony czynią tekst niejasnym tam, gdzie w oryginale nie pozostawia on wątpliwości, z drugiej zawężają i zubażają znaczenie miejsc wieloznacznych lub bogatych w sensy. Tłumacze osłabiają wreszcie wymowę niektórych śmiałych wyrażeń i obrazów użytych przez Brunona. Jakkolwiek tłumaczeniom jako pewnej kategorii piśmiennictwa nie przyznaje się miejsca w warsztacie badawczym historyka, to w praktyce są one często wykorzystywane i tym samym determinują do pewnego stopnia jego pracę, a dalej rozumienie tekstu przez czytelnika opracowań. Trzeba wyraźnie stwierdzić, że przekład tekstów źródłowych powinien mieć swoje miejsce w warsztacie badawczym historyka, ale nie jako substytut źródła, lecz jako propozycja jego interpretacji. Winien być więc traktowany jako istotny element stanu badań nad danym tekstem, i jako taki musi być w sposób krytyczny uwzględniany. Tym większa odpowiedzialność spoczywa na tłumaczach i wydawcach przekładów tekstów źródłowych.

Należy w związku z tym zadać pytanie bardziej ogólne: do jakiego stopnia tłumacz może ingerować w tekst? Naczelną zasadą powinno być poszanowanie tekstu, a w związku z tym możliwie najdalej posunięta wierność przekładu. Wierność tę moderują oczywiście możliwości, jakimi dysponuje język przekładu. Dlatego też, w wypadku tłumaczenia pism Brunona, uzasadnione bywa skracanie bardzo niekiedy długich zdań, zastępowanie form imiesłowowych formami osobowymi czasownika, czy też zaimków względnych, od których często zaczynają się nowe zdania, zaimkami osobowymi lub wskazującymi. Tłumaczenie powinno być zrozumiałe, co nie znaczy, że za wszelką cenę należy wyjaśniać miejsca trudne czy wieloznaczne. Dopóki wierny przekład mieści się w ramach zasad używania języka i nie stanowi poważnej przeszkody w odbiorze tekstu, wszelkie ingerencje, stylizacje są nieuzasadnione.

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

LA COSÌ DETTA *VITA QUINQUE FRATRUM* DI BRUNO DI QUERFURTO – NOTE CRITICHE SULLE DUE TRADUZIONI POLACCHE

Sommario

La *Vita dei cinque fratelli* nel momento in cui fu edita da R. Kade nel 1888 (MGH SS XV, pp. 709–738) divenne oggetto di grande interesse da parte degli storici polacchi. Nondimeno, soltanto nel 1966 il testo venne tradotto in polacco da Kazimierz Abgarowicz. Le recensioni del tempo lodarono la traduzione, ma non aprirono nessuna discussione su di essa. Così l'opera di K. Abgarowicz godeva di una buona opinione. Nel 2002 uscí una nuova traduzione di Ewa Szwarcenberg-Czerny, che nei frammenti modificò la versione di K. Abgarowicz (in parte in meglio, in parte però in peggio), ma in buona sostanza seguí la traduzione precedente. Il articolo presente cerca di discutere ambedue le traduzioni considerate una sola. Si distinguono due categorie di errori. Da una parte ci sono gli errori del mestiere: le forme grammaticali e i significati delle parole non riconosciuti e mal tradotti, i casi nei quali i traduttori sembrano di non aver capito il testo, e in fine le omissioni. Dall'altra parte si critica il modo di tradurre adoperato da ambedue gli autori. Essi danno l'impressione di aver fatto una traduzione letterale (alcune parole sono messe fra parentesi quadre come aggiunte dal traduttore). In effetti tale traduzione non è possibile. Per di più, le traduzioni discusse sono molto, anzi troppo libere. Gli esempi esaminati mostrano come ambedue gli autori crearono il senso del testo. La traduzione invece dovrebbe essere fedele per quanto è possibile nel quadro di una lingua perché la traduzione sia abbastanza chiara e comprensibile. Allora la traduzione può essere considerata un elemento dello stato della ricerca su un dato testo e come tale la si deve discuttere.

SUMMARIA DISSERTATIONUM INAUGURALIUM

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

LA CULTURE INTELLECTUELLE DES CONSULS ROMAINS À LA FIN DE LA RÉPUBLIQUE*

Par

TADEUSZ ALEKSANDROWICZ

Dans les années 146–43 avant J.-C., la République romaine était bouleversée par de nombreux conflits intérieurs, y compris des guerres civiles. C'était aussi une période de menaces extérieures et d'expansion territoriale de Rome. Il est significatif que l'époque du déclin de la République a commencé juste après la victoire définitive sur Carthage et la conquête de la Grèce en 146 avant J.-C.

C'est justement en raison du manque de menace extérieure de la part de Carthage que Salluste attribuait la cause de la chute de la République dans l'abîme de dégénération et de guerres civiles. À cette époque, le processus de la déchéance de mœurs traditionnelles (*mores maiorum*) à l'ancienne Rome, dont les théories ont été présentées par Józef Korpanty, était bien visible. Cela a été confirmé par les recherches postérieures d'une savante française Claude Moatti. L'année 146 avant J.-C. constitue une césure importante dans l'histoire de l'impérialisme romain. Les chercheurs tels que par exemple: Jérôme Carcopino, William V. Harris, Jean-Louis Ferrary, Alain Michel et Maria Jaczynowska y font attention dans leurs ouvrages. En même temps, cette date accentue un caractère nouveau des liens entre la culture romaine et grecque parce que c'est justement en 146 avant J.-C. que la Grèce vaincue s'est trouvée tout simplement dans les frontières d'*Imperium Romanum*.

Les égards de nature méthodologique constituent un argument pour déterminer l'année 43 avant J.-C. en tant que césure inférieure et pour la lier avec la mort de Cicéron. La source principale pour les recherches sur la culture de la période

---

* Cet article est un résumé de la thèse d'habilitation: T. Aleksandrowicz, *Kultura intelektualna rzymskich konsulów w schyłkowym okresie Republiki*, Katowice 2002, 172 pp., appendices, bibliographie, résumé en anglais et en français. [V. aussi un compte-rendu par J. Budzyński, Eos XC 2003, pp. 350 suiv. – Éditeurs].

appelée la fin de la République s'interrompt avec son décès. Du point de vue formel et légitime, cette période n'a été finie que dans l'année 27 avant J.-C. La prise en considération de ce fait permet de rendre objectifs les jugements compris dans les relations de Cicéron et d'autres auteurs antiques. En ce qui concerne les quinze dernières années de la République, un corpus pareil de sources n'existe pas. C'est pourquoi il est difficile d'obtenir des résultats comparables des recherches. J'ajouterai seulement que les césures de l'extension de la nouvelle édition du neuvième tome de célèbre *The Cambridge Ancient History* ont été déplacées justement pour les années 146–43 avant J.-C.

La notion de la culture intellectuelle est strictement liée aux substantifs latins *cultura* et *intellectus*. Ces deux mots existaient dans le latin classique dans des contextes divers, mais ils n'étaient pas utilisés par les Anciens ensemble, en tant qu'une notion (*cultura intellectualis*). Malgré l'étymologie antique, cette notion appartient à l'appareil notionnel moderne. Cependant, dans la période qui nous intéresse, les Romains se servaient de descriptions plus concrétisées pour exprimer l'essence de ce phénomène. Ils disaient donc directement que quelqu'un était *doctus*, *eruditus*, *prudens*, *sapiens*, *litteratus*, *orator*, *philosophus*, *intellegens*, ou au contraire *indoctus*, *imprudens*, *inlitteratus* etc.

Par conséquent, la culture intellectuelle s'exprime par de différents caractères, attitudes et actions qui attestent une certaine formation intellectuelle. Dans le substantif latin *formatio*, le suffixe *-tio* constitue un élément dynamique qui fait que la notion de la formation intellectuelle exprime d'abord le processus de l'instruction de l'esprit, strictement lié à l'éducation, cela veut dire à la formation surtout du point de vue mental. *Educatio* latin signifie non seulement l'instruction mais aussi son effet en forme de l'éducation. De même, *formatio* exprime dans ce contexte non seulement le processus de la formation de l'esprit mais aussi son résultat, c'est-à-dire le façonnement de l'intellect. Nous pouvons parler de la même façon du mot *cultura*, bien qu'il ne contienne pas de suffixe dynamisant *-tio*, son sens, en connexion avec le verbe *colere*, concerne des attitudes actives, liées en ce cas avec le perfectionnement de l'intellect. Il faut alors apercevoir la culture intellectuelle des consuls en tant que résultat de différents processus qui formaient la personnalité, les intérêts, la connaissance et éventuellement leur créativité intellectuelle pendant quelques décennies.

Il est difficile de préjuger dans quel moment de leur vie les Romains atteignaient le sommet de capacités intellectuelles. De toute façon, le *cursus honorum* formalisé prouve que les échelons supérieurs de la carrière politique étaient confiés par principe aux quadragénaires. Cela témoigne que les hommes de cet âge, qui se distinguaient, étaient considérés comme des personnes entièrement préparées à remplir la fonction de *magistratus maiores*. Ce fait concernait aussi le niveau de leur culture intellectuelle, surtout dans la sphère réceptive. Dans le domaine créatif, l'apogée pouvait être atteint plus tard ou plus

tôt. Dans l'activité artistique, on atteignait l'acmé (ἀκμή) d'habitude plus tôt, tandis que dans l'activité scientifique et savante – plus tard.

Par conséquent, une image intellectuelle d'un consul particulier est composée de toutes les informations de source au sujet de ses aptitudes, éducation, érudition, succès créatifs et relations avec des milieux culturels de son époque. Les plus justes sont celles qui concernent la période de son consulat mais on ne peut pas omettre celles qui se réfèrent aux années antérieures et postérieures. Toutes ces informations, analysées avec précaution, permettent de présenter une réponse synthétique à la question concernant la culture intellectuelle des consuls romains.

Pour le problème esquissé de telle façon, nous disposons d'un matériel de source relativement considérable et bien connu. Il contient avant tout les informations comprises dans de différentes œuvres de Cicéron. D'autres écrivains antiques faisaient également mention de l'activité intellectuelle des consuls. Le fait de profiter des ouvrages divers d'auteurs latins et grecs exige une grande prudence, ce qui est possible grâce aux études critiques des générations entières de philologues classiques éminents et d'historiens des temps antiques. Cependant, il faut souligner que les textes de Cicéron prédominent décidément dans le matériel de source, ce qui commande d'ailleurs une prudence particulière dans les études, nécessaire d'objectiver des opinions souvent partiales du grand orateur. Beaucoup d'informations essentielles sont comprises aussi dans des textes poétiques, pourtant, en tant que tels, ils exigent une précaution encore plus grande. Certaines sources épigraphiques et numismatiques apportent aussi des informations supplémentaires concernant la culture intellectuelle des consuls romains.

Les études prosopographiques permettent d'avoir une certaine vision de la culture intellectuelle de 90 parmi toutes les 203 personnes qui ont été élues consuls pour les années 146–43 avant J.-C., ce qui fait plus de 40 pour cent. Cependant, si nous prenons en considération le fait que, dans cette période, ces 90 personnes occupaient 116 consulats pour un nombre général de 222 consulats, il s'avère que ce pourcentage augmente jusqu'à plus de 50 pour cent.

Naturellement, dans les études sur l'époque antique, il ne faut pas prendre trop en considération de données numériques, à ce que Claude Nicolet, entre autres, faisait attention. Néanmoins, les calculs présentés montrent les proportions, qui signifient que l'on peut avoir une certaine vision de la culture intellectuelle de plus ou moins un sur deux consuls. En ce qui concerne la deuxième moitié des consuls, les sources ne fournissent pas d'informations suffisamment convaincantes qui permettraient de déterminer leur culture intellectuelle. Mais certainement, les études suivantes et l'interprétation plus courageuse rendraient possible d'étendre le cercle des consuls dont la formation intellectuelle est connue.

L'analyse des données recueillies permet de constater que les auteurs antiques présentaient la formation intellectuelle des premiers consuls presque deux fois

plus souvent que celle des autres. Cela se passait parce que les premiers consuls étaient en général des individus plus éminents, ce qui ne préjugeait pas, bien sûr, du niveau de leur culture intellectuelle. En 102, le premier consul était Marius, avant Q. Lutatius Catulus, qui était homme vraiment distingué à cette époque. La victoire dans les élections consulaires n'allait pas toujours de pair avec le niveau intellectuel des candidats. C'était justement Catulus qui a perdu trois fois les élections avec des contre-candidats du niveau incomparablement plus bas. Un excellent juriste Ser. Sulpicius Rufus a perdu pour la première fois la rivalité pour le poste de consul avec L. Licinius Murena, chef de talent mais d'une formation intellectuelle très modeste.

La culture intellectuelle des chefs éminents de la République constitue un problème différent. Cependant, une opinion de Cicéron, présentée dans le discours *Pro Murena*, s'est entièrement confirmée. Selon cette opinion, ce qui décidait de l'obtention du consulat, c'étaient soit les aptitudes militaires, soit le talent oratoire qui révélait le plus convenablement la culture intellectuelle des hommes d'Antiquité, vivant dans un système oral de communication sociale. Jules César et Scipion Émilien ont réussi le mieux à lier ces deux arts.

Les données recueillies désignent également qu'en ce qui concerne la période de la crise de la République (146–71 avant J.-C.), les sources permettent de montrer la culture intellectuelle de la partie décidément plus petite de consuls que celle de la période de la chute (70–43 avant J.-C.). Dans le premier cas, on a indiqué 54 personnes pour 144 consuls. Cependant dans la deuxième période, on a déterminé 36 personnes pour 59 consuls. Ce résultat est lié pour une grande part à la spécificité des sources dans lesquelles dominent les relations de Cicéron montrant ses contemporains plus souvent et pleinement. Néanmoins, les proportions présentées témoignent aussi de l'augmentation de la culture intellectuelle des générations successives des consuls romains. Le matériel de source permet de saisir la tendance croissante dans les aspirations des générations successives des consuls à élargir et approfondir leur culture intellectuelle, et dans leurs démarches concernant la formation culturelle de leurs descendants. Ce dernier phénomène est d'autant plus important qu'au premier siècle même 85 pour cent des consuls provenaient des familles consulaires.

Il vaut aussi remarquer que parmi 90 consuls dont la culture intellectuelle est connue, il existe 56 personnes venant des familles plébéiennes et 25 consuls venant des patriciens. Cela signifie que les sources nous permettent d'avoir une certaine image de la culture intellectuelle d'un nombre deux fois et demie plus grand des consuls plébéiens que de ceux patriciens. Mais cette supériorité considérable des plébéiens n'est que nominalement grande. Si nous tenons compte du fait que l'on a choisi pour les postes de consuls 145 plébéiens et seulement 58 patriciens dans les années 146–43 avant J.-C., il s'avérera que cette supériorité numérique des plébéiens est proportionnellement très petite.

On peut donc constater que le niveau intellectuel des consuls à la fin de la République ne dépendait pas de leur généalogie soit patricienne soit plébéienne, ce qui atteste que la division en plébéiens et patriciens était déjà entièrement anachronique à cette époque.

La réponse à la question concernant la culture des *homines novi* est particulièrement intéressante. Quant à tous les 203 consuls des années 146–43 avant J.-C., on peut dire que les 16 *homines novi* avec les 22 consulats constitue un groupe montré dans les sources d'une façon relativement représentative. Du point de vue quantitatif, leur culture intellectuelle est connue même à plus haut degré que celle de tous les consuls ensemble. Une tentative de déterminer le niveau intellectuel moyen des hommes nouveaux, parmi lesquels il y avait des personnes de culture très différenciée, constitue un certain problème. Cependant, si l'on rejette des attitudes nettement extrêmes, on peut croire que ce groupe ne s'éloignait pas du niveau moyen de la formation intellectuelle des consuls romains. Il est vrai que les consuls possédant des ancêtres consulaires avaient plus d'hommes distingués dans leur groupe, mais aucun d'eux n'était pas égal à Cicéron. Néanmoins, le manque de traditions culturelles majeures faisait qu'il y avait parmi les *homines novi* des personnes qui se détachaient du niveau moyen des consuls. Pourtant, en ce cas, il faut également prendre en considération le caractère tendancieux de l'historiographie antique, qui traitait les *homines novi* avec méfiance. Néanmoins, l'augmentation de la culture intellectuelle des générations successives des hommes nouveaux, qui liaient des talents militaires avec une activité culturelle, s'est manifestée clairement. Cette tendance se maintiendra aussi juste après l'année 43, ce qui est confirmé surtout par les carrières consulaires de L. Munatius Plancus et de C. Asinius Pollion.

À côté des *homines novi*, il y a un groupe spécifique de 13 consuls élus plusieurs fois. Les sources antiques leur ont consacré relativement le plus d'attention et, à l'occasion, elles ont transmis beaucoup d'informations au sujet de la culture intellectuelle. Dans ce groupe, il y avait 8 consuls dont les 7 remplissaient tous leurs consulats dans les années 146–43 avant J.-C. et Scipion Émilien exerçait seulement le deuxième consulat dans cette période. Les 5 personnes restantes occupaient les postes de consuls de nouveau après l'an 43 avant J.-C.

Le matériel prosopographique ramassé témoigne que le niveau de la culture intellectuelle des consuls élus plusieurs fois était aussi différencié. Pourtant, il faut considérer le niveau moyen de la culture intellectuelle de tous les consuls élus plusieurs fois comme distinguant ce groupe de consuls. Tous étaient les personnages éminents et même s'ils se différenciaient par le niveau de la formation intellectuelle, généralement, il ne faut pas refuser les talents, surtout militaires ou politiques, à aucun d'eux. Cependant, il faut souligner que les sources fournissent plus d'informations à propos des consuls élus plusieurs fois, ce qui permet de connaître plus précisément leur culture intellectuelle.

Les analyses prosopographiques distinctes concernant les *homines novi* et les consuls élus plusieurs fois mènent à la conclusion que le niveau intellectuel de ces personnages ne préjugeait pas, en principe, de leurs carrières. Cicéron constitue une exception, mais en ce qui concerne des individus les plus éminents, leurs talents militaires et politiques vont de pair soit avec la formation intellectuelle, soit avec l'intelligence générale.

Le développement systématique de la culture intellectuelle des consuls romains des années 146–43 avant J.-C. constitue sans doute sa caractéristique générale. Les générations successives des consuls étaient mieux éduquées, pour quoi leurs ancêtres faisaient des démarches avec succès. L'influence de plus en plus forte de la παιδεία et de la καλοκἀγαθία sur la formation intellectuelle des élites romaines est également un trait caractéristique. Les attitudes philhellènes sont devenues presque universelles, bien que les partisans de la culture romaine traditionnelle s'y opposassent au début, ce qu'ils ont fait pour la dernière fois à l'échelle plus grande à l'époque de Marius, qui essayait d'introduire des slogans antihellènes dans son programme politique. Par conséquent, les notions *indocti*, *philosophi plebei* et *rhetores Latini*, apparaissant à l'adresse d'une partie des consuls, signifiaient qu'ils s'écartaient de la culture grecque originale. Cependant, la plupart des consuls acceptaient les influences hellènes, ce qui s'exprimait par le bilinguisme relativement très fréquent parmi eux. Seulement par rapport à un petit nombre des consuls, les sources suggèrent qu'ils ne connaissaient pas le grec.

Les résultats créatifs de la culture intellectuelle des consuls se caractérisaient par un pragmatisme typiquement romain et ils servaient directement ou indirectement à exercer le pouvoir. Dans ce contexte, il est caractéristique que, sauf Cicéron, les consuls n'écrivaient pas d'ouvrages philosophiques, mais beaucoup d'eux s'intéressaient à la philosophie et sympathisaient avec des mouvements concrets. Dans la période initiale du déclin de la République, il y avait une domination des préférences stoïques, ensuite platoniciennes et péripatétiques, tandis que les sympathies épicuriennes sont devenues plus fortes vers la fin. Les tendances pragmatiques à l'éclectisme philosophique se sont manifestées aussi.

Le practicisme décidait de l'érudition juridique des consuls, qui s'est affermie surtout durant la préture précédente. La jurisprudence était donc inscrite dans le *cursus honorum* des consuls futurs. De même, l'érudition historique remplissait la fonction pratique et propagandiste. Grâce au recours à la tradition et aux succès des ancêtres, ils pouvaient promouvoir leurs carrières d'une manière plus efficace et ensuite, chercher à les éterniser eux-mêmes ou en le demandant aux auteurs de talent.

Des contacts divers avec des représentants de milieux culturels grecs et romains constituaient une esquisse suivante de la formation intellectuelle des consuls. Ces relations prenaient souvent forme d'un patronage culturel spécifique.

Pourtant, il faut souligner que, bien que la participation des consuls dans la vie intellectuelle de la fin de la République fût significative, le plus grand intellectuel de l'ancienne Rome Varron n'est jamais devenu consul. Les érudits comparables à Brutus et Caton d'Utique, qui ont terminé leurs carrières par la préture, n'ont pas atteint le consulat. T. Pomponius Atticus, l'homme intelligent, se gardait de l'activité politique et plusieurs parmi les plus grands créateurs de la culture romaine d'alors venaient d'en dehors de l'élite du pouvoir.

Le niveau intellectuel des consuls influait sur la façon de gouverner le pays. Les exemples extrêmes de Marius et Cicéron du groupe des *homines novi* prouvent fortement l'existence de telles dépendances. Marius a reformé l'armée pour construire son autorité et sa signification politique à la base de sa force. Cicéron, grâce à la force de ses arguments, a convaincu le sénat et le peuple romain de la nécessité de déjouer la conjuration de Catilina. Dans les luttes politiques, Marius était homme intransigeant tandis que Cicéron éprouvait souvent des doutes parce qu'il voyait la complexité de caractères humains et d'événements qui se passaient. Cependant, dans le groupe des consuls élus plusieurs fois, les personnages de Pompée et de César peuvent constituer l'exemple confirmant l'influence de la formation intellectuelle sur le style de l'activité politique. Tous les deux étaient d'excellents chefs. En plus, César était doué dans tous les domaines et sa *clementia* est devenue le moyen d'exercer le pouvoir et de recevoir un appui plus vaste également parmi les adversaires vaincus. L'influence de la haute culture intellectuelle sur le style relativement doux d'exercer le pouvoir est bien visible dans l'activité de Laelius, Q. Lutatius Catulus et Lucullus. C'est justement la *sapientia* d'une partie des consuls qui était favorable à la naissance et au développement de l'idée d'*humanitas*. Ce fait était accompagné par une ambiance de conflits politiques acharnés, de guerres civiles et de nouvelles conquêtes. Indépendamment de ces circonstances, c'est avant tout l'efficacité qui comptait dans l'activité de tous les consuls. C'est pourquoi la formation intellectuelle des consuls se caractérisait par le pragmatisme romain et elle servait directement ou indirectement à exercer le pouvoir, mais elle ne décidait pas de leurs carrières politiques qui dépendaient plus de la situation intérieure et extérieure du pays, de connexions politiques, de talents militaires et de possibilités financières des candidats aspirant à exercer la plus importante fonction du pouvoir exécutif dans la République. Néanmoins, le niveau intellectuel des consuls influait sur la façon de gouverner le pays et les peuples conquis. Les consuls les plus sages cherchaient à ce que leur *imperium maius* se basât non seulement sur la *vis* mais aussi sur la *ratio*.

La culture intellectuelle d'une partie des consuls s'est exprimée par leurs succès créatifs concrets. En outre, quant aux consuls-intellectuels ainsi que le reste des consuls, la culture intellectuelle s'est manifestée par l'amélioration continue de l'*educatio* et par l'*eruditio* prenant de l'ampleur, enracinées dans le

mos maiorum et dans la *virtus* romaine, menaient par la *prudentia* à la *sapientia*, ensuite par la *ratio* à l'*humanitas*. Ce cercle de valeurs s'appuyait sur les idées grecques, par conséquent, il prolongeait la continuité de la culture méditerranéenne et il faisait partie des fondements de la civilisation européenne. Les consuls romains avaient leur part dans ce processus à l'époque où l'idée de la *libertas* républicaine leur voilait souvent l'idée de la *pax* attendue de plus en plus universellement.

Université de Silésie à Katowice

Crète même, mais aussi dans d'autres régions de l'Empire. Le matériel a été réparti entre quatre grands chapitres: **1**. *La cité et son organisation*, **2**. *Le koinon crétois*, **3**. *La mobilité des élites urbaines crétoises*, **4**. *Economie*. Il a été constamment nécessaire de conduire l'étude croisée de divers types des témoignages. Une fois de plus, on a pu constater qu'il faut régulièrement avoir recours à de multiples sources, les inscriptions offrant un matériel certes le plus riche en renseignements de premier ordre, mais souvent insuffisant pour obtenir des résultats valables.

Il fallait en effet, dans le premier chapitre, présenter le régime des cités insulaires, leurs institutions, magistratures et juridiction, telles qu'elles ressortent de la documentation épigraphique principalement, car les textes littéraires sont d'une grande rareté pour cette période et cet aspect de la question. Dans le second chapitre, la section principale relative à l'assemblée provinciale crétoise sous le Haut Empire est précédée d'un long développement portant sur un caractère exceptionnel du *koinon* dans la période de la domination de Marc Antoine à l'Est. La problématique du troisième chapitre englobe l'origine sociale des notables, la position sociale de la femme, la citoyenneté romaine, les carrières des notables dans l'administration romaine et dans le *Panhellenion* et enfin la "romanisation" des élites locales. Le dernier chapitre est structuré selon quatre grands axes: le financement de la cité, le financement des entreprises et des services supra-civiques, le monnayage et l'activité économique des notables.

À chaque étape de notre enquête nous avons essayé d'évaluer le degré du renouveau par rapport à l'époque hellénistique précédente. Ainsi, la Crète s'est montrée à nos yeux comme terre de vieilles traditions qui exercèrent toujours une grande influence sous la domination romaine. D'un autre côté, des formes héritées du passé lointain reçurent souvent un contenu tout à fait nouveau, en accord avec l'époque.

Le régime oligarchique des cités crétoises n'a pas divergé de ce qui est attesté dans d'autres régions de la culture grecque, avec cette réserve qu'il ne

---

moment il a fait de son mieux pour permettre à un étranger de surmonter les difficultés de toute sorte, en nous entourant, avec son épouse, Mme Annie S a r t r e - F a u r i a t, d'une bienveillance sans égale. Nous remercions aussi ceux qui ont eu la gentillesse d'examiner l'ouvrage avant la soutenance, MM. Alain B r e s s o n, professeur d'histoire ancienne à l'Université de Bordeaux 3, et Krzysztof N a w o t k a, professeur d'histoire ancienne à l'Université de Wrocław. Leurs remarques précieuses nous seront très utiles pour améliorer la qualité de notre travail à l'édition. La préparation de la thèse serait beaucoup plus difficile si M. Roland E t i e n n e, alors directeur de l'École Française d'Athènes, ne nous accueillait pas dans son prestigieux établissement, en juin 2000. La bourse aimablement accordée nous a permis de visiter pendant deux semaines la belle île de Crète, ses riches musées et ses sites archéologiques. Que M. Roland E t i e n n e veuille donc agréer lui aussi l'expression de notre profonde reconnaissance. Dans nos souvenirs des longs séjours à Tours nous réserverons toujours une place privilégiée à notre amie Valérie M o t t u qui, avec ses parents, nous a tellement aidé à connaître mieux la douce France et sa superbe civilisation.

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

LES ÉLITES URBAINES EN CRÈTE SOUS LE HAUT EMPIRE*

Par

ADAM PAŁUCHOWSKI

La thèse constitue une première étude synthétique consacrée à la question des élites locales crétoises sous le Haut Empire (trois volumes de texte auxquels s'ajoutent deux volumes d'inscriptions). Son importance réside également dans la manière d'aborder le sujet où le fonctionnement des élites crétoises n'est pas analysé isolément des processus et tendances extérieurs, mais dans un large contexte des relations étroites unissant l'île avec d'autres centres majeurs grecs et avec l'Italie, la Campanie au premier chef, région dont les ressortissants ont participé à la promotion de la viniculture crétoise au début même de l'époque impériale.

Dans notre travail, nous avons cherché à mettre en avant toute la complexité de l'étude ponctuelle des élites municipales dans l'Orient romain. Nous avons examiné à peu près tous les aspects de l'activité des notables non seulement en

---

* Cet article est un résumé de la thèse de doctorat du même titre et donne aussi des renseignements concernant la suite des recherches. Le travail a été effectué dans le cadre d'une convention de cotutelle conclue entre l'Université François Rabelais de Tours et l'Université de Wrocław, sous la codirection de MM. les Professeurs Maurice S a r t r e (Tours) et Andrzej Ł o ś (Wrocław). Nous avons bénéficié, entre 1996 et 2000, d'une bourse d'études attribuée par le Gouvernement de la République Française. La thèse a été soutenue en 2003, d'abord au mois de février à Tours, puis au mois de décembre à Wrocław. La diffusion des copies, sur support papier, est assurée, sur commande, par l'Atelier National de Reproduction des Thèses de l'Université de Lille 3 (le service "Thèse à la carte", ISBN 2-284-04298-8, www.anrtheses.com.fr). La thèse est consultable aussi sous forme de microfiches (ISSN 0294-1767).

Nous tenons ici à exprimer notre vive reconnaissance à toutes les personnes qui ont collaboré à l'aboutissement de ce travail. Notre plus profonde gratitude va, tout d'abord, aux deux directeurs de recherches, MM. Maurice S a r t r e, professeur d'histoire ancienne à l'Université François Rabelais de Tours, et Andrzej Ł o ś, professeur d'histoire ancienne à l'Université de Wrocław. Les préoccupations scientifiques de ces deux savants ont contribué à la détermination du contenu de la thèse. M. Maurice S a r t r e a dirigé nos premiers pas dans le monde de l'excitante recherche en épigraphie, M. Andrzej Ł o ś a attiré notre attention sur l'importance du commerce vinicole crétois sous le Haut Empire. Nous sommes très reconnaissant à M. Maurice S a r t r e, car à tout

développerait que les tendances générales perceptibles à la dernière phase de l'époque hellénistique quand l'exercice du pouvoir, contrairement aux conceptions antérieures, a été en effet limité à un cercle très restreint des familles les plus puissantes. Comme ailleurs, une certaine empreinte du modèle romain, avec ses masses populaires dépendant de la bienfaisance des notables, doit être prise en considération. Les adaptations à caractère économique qui se sont opérées dans l'île parallèlement à son insertion de plein droit dans le vaste espace gouverné par Rome ont eu pour conséquence directe des modifications profondes des vieilles institutions communautaires. Nous avons tenu à souligner que la mise en une perspective élargie des détails conservés par le matériel épigraphique permet de reconstituer en grande partie des structures très complexes telles que le régime politique.

Dans le chapitre relatif au *koinon* crétois nous sommes arrivé à corroborer la thèse de la viabilité des traditions locales qui continuaient toujours à exercer une influence sensible sur les institutions mises en place sous le contrôle des Romains. Notre façon de reconstruire l'action menée par le président de la confédération crétoise au temps de Marc Antoine illustre bien l'ampleur des ressentiments nationaux à l'époque charnière de la domination romaine dans la Méditerranée orientale.

L'étude de l'origine sociale des notables crétois (le chapitre intitulé *La mobilité des élites urbaines crétoises*) nous a fait conclure à un important renouveau qui s'est traduit par l'intégration de nombreux parvenus dans la classe dirigeante des communautés civiques indigènes. L'essentiel, c'est le contexte économique du phénomène – la croissance de la viticulture. De cet accroissement de l'économie du vin a résulté toute une série d'ajustements profonds qui ont façonné le paysage social et politique de l'île de Crète. Conformément à ce qui est connu pour d'autres régions de langue grecque, on a pu observer une exclusion patente des parvenus des plus hautes magistratures, réservées aux notables bien nés. La particularité de la Crète consisterait en une très faible progression de la citoyenneté romaine, même à l'intérieur des cités de premier plan. L'examen de la "romanisation" a donné des résultats analogues à ceux obtenus pour l'ensemble des provinces de l'Orient où il faut plutôt songer à une espèce de brassage culturel qu'à une transplantation pure et simple des modèles romains.

Dans le dernier chapitre le rapprochement des témoignages épigraphiques situables à l'époque hellénistique et au tournant des ères nous a conduit à nous prononcer en faveur de l'existence de la petite et de la moyenne propriété foncière, du moins à l'extrémité ouest de l'île de Crète, à côté des grands domaines viticoles, mis au jour un peu partout sur la bordure littorale, administrés à partir de somptueuses *villae maritimae*.

Au terme de l'enquête, il apparaît que les notables de Crète à l'époque du Haut Empire empruntent un certain nombre de traits à la société "impériale" de leur temps, par leurs comportements ou leurs fonctions, mais que les traditions

aristocratiques propres à la Crète continuent d'être vivantes en ne laissant que peu de place aux hommes nouveaux. D'une autre part, si l'on met la situation de ces derniers dans un contexte historique plus large, en la comparant à ce qui peut être établi pour l'époque hellénistique, on observe un changement quantitatif modéré qui réside en ceci que certains d'entre eux obtiennent quand même un accès au sommet du pouvoir. Il est notable que la Crète ne semble pas échapper aux tendances générales dont l'action se manifeste dans diverses régions de l'Empire puisque ce sont souvent les facteurs économiques qui y déterminent les mouvements du renouveau, vu sous plusieurs aspects.

LES RECHERCHES EN COURS ET À MENER

Le chapitre intitulé *La mobilité des élites urbaines crétoises* constitue le véritable cœur de l'ouvrage. Il englobe trois listes des représentants des élites locales insulaires: **A**) les notables "bien nés", **B**) les notables parvenus issus des familles sans le moindre éclat et **C**) les notables dont l'origine sociale est incertaine. En égard à la rareté de la documentation que l'on peut exploiter dans les recherches prosopographiques relatives au milieu insulaire (l'immense majorité des notables locaux n'apparaissent qu'une ou deux fois dans les documents disponibles de toute sorte), nous avons avancé une hypothèse préliminaire, en supposant, dans beaucoup de cas, un rapport solide entre le nom porté par un individu et son origine sociale (autrement dit, il y aurait une "coloration sociale" du nom qui pourrait souvent à lui seul, grâce à une telle particularité, indiquer la couche – supérieure ou inférieure – de laquelle est issu un notable). Hasardeuse que cette hypothèse puisse paraître à première vue, les résultats des recherches que l'on a déjà obtenus sont très prometteurs, car les noms qui manifestent un rapport solide avec une origine sociale sont nombreux (listes **A** et **B**). En ce qui concerne la "coloration sociale" d'autres noms, à cette étape de l'enquête nous sommes toujours dans l'incertitude.

Tous les membres du jury de soutenance ont mis en avant le caractère très novateur de la méthode onomastique élaborée, le vaste travail déjà effectué (le dépouillement systématique et direct de toutes les sources épigraphiques et numismatiques crétoises et la consultation des catalogues anthroponymiques fondamentaux qui portent sur des régions choisies dotées d'une population grecque plus ou moins importante)[1], mais en même temps ont exprimé leurs réserves pour ce qui est de la fiabilité des résultats obtenus parce que l'étendue de l'enquête est incontestablement insuffisante. Elle doit être élargie de façon significative

---

[1] H. S o l i n, *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch*, I–III, Berlin–New York 1982 et, seulement en partie, P.M. Fraser, E. Matthews *et alii* (édd.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, I–, Oxford 1987–.

si l'on veut parvenir à des résultats, sinon certains, du moins plus fiables. C'est dans cette perspective que nous nous proposons d'étendre sensiblement le champ d'investigation, en nous reportant à des études les plus circonstanciées, fondées sur des documentations à usage prosopographique très étendues, relatives à des milieux grecs bien définis[2].

Dans la méthode onomastique élaborée, pour évaluer la probabilité de l'appartenance d'un membre des élites locales crétoises à une "bonne famille", il faut prendre en considération la fréquence de son nom dans les milieux socialement identifiés, tant en Crète qu'en dehors de l'île, donc:

1. dans les groupes des magistrats, de rang supérieur d'une part, de rang inférieur d'autre part,

2. dans des milieux professionnels tels que les sculpteurs, potiers, lampistes, céramistes, bronziers, tisseurs, médecins etc.,

3. parmi les esclaves et affranchis d'origine grecque enregistrés dans nos sources à Rome,

4. parmi les sénateurs et chevaliers d'origine grecque répertoriés toujours à Rome,

5. à l'intérieur de la population grecque de la Grande Grèce et de la Sicile, avant tout de la Campanie, à partir du milieu environ du IIIe siècle av. J.-C. jusqu'au milieu environ du IIIe siècle ap. J.-C.,

6. enfin dans le milieu des Grecs résidant de façon plus ou moins temporaire à Délos, surtout après 165 av. J.-C., date à laquelle commencent à affluer massivement dans l'île les marchands italiques, accompagnés souvent par les esclaves et affranchis d'origine grecque représentant les intérêts commerciaux de leurs maîtres et patrons.

Reste toujours à savoir quelles sont les limites de l'application de la nouvelle méthode onomastique: serait-elle restreinte uniquement au milieu social crétois ou peut-être s'appliquerait-elle à d'autres milieux relativement isolés dans l'Orient romain? Si le champ d'application de la méthode est en effet plus large et dépasse les limites de l'île de Crète, les chercheurs obtiendront par là même un nouvel outil de recherche qui devrait leur permettre de contourner l'immense difficulté de l'insuffisance du matériel de type prosopographique dont nous disposons dans certaines régions de moindre importance dans la partie grecque de l'Empire. C'est ici donc que semble résider l'intérêt principal de l'enquête. De la sorte, pourraient avoir recours à la méthode tous ceux qui se heurtent dans leurs investigations à cet obstacle fâcheux que constitue la rareté de la documentation

---

[2] S. B r a d f o r d, *A Prosopography of Lacedaemonians from the Death of Alexander the Great, 323 B.C., to the Sack of Sparta by Alaric, A.D. 396*, München 1977, J. K i r c h n e r, *Prosopographia Attica*, I–II, Berlin 1901–1903, et avant tout J.S. T r a i l l, *Persons of Ancient Athens*, I–, Toronto 1994–.

à usage prosopographique. Là où nous ne pouvons que très rarement suivre une famille sur plusieurs générations, les individus n'apparaissant qu'une ou deux fois dans les témoignages examinés, la méthode serait peut-être susceptible de rendre service. En tout état de cause, même si nous constatons au terme de l'enquête que l'application de la méthode se limite de fait au seul milieu social crétois, cela constituerait de toute façon un grand pas en avant dans les recherches ayant trait à la mobilité à l'intérieur des communautés civiles assez réduites puisque cela prouverait tout au moins qu'il est possible de surmonter l'obstacle de l'étroitesse de la documentation à usage prosopographique, particularité quasiment intrinsèque des régions de second et de troisième plan dans l'Empire.

À terme, on prévoit la publication, en collaboration avec les Éditions de l'Université François Rabelais de Tours, d'une monographie rassemblant tous les résultats des recherches au sujet de la mobilité des élites urbaines crétoises, de sorte à obtenir une espèce de version augmentée et corrigée du chapitre inclus dans la thèse.

BIBLIOGRAPHIE[3]

A m a n d r y (M.), *Cyrenaica and Crete*, dans: A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripolles (édd.), *Roman Provincial Coinage*, I: *From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 B.C. – A.D. 69)*, Part I: *Introduction and Catalogue*, London–Paris 1998 (2e éd. corrigée)

B a l d w i n (M.A.W.), *Fasti Cretae et Cyrenarum: Imperial Magistrates of Crete and Cyrenaica during the Julio-Claudian Period*, Diss. University of Michigan, Ann Arbor 1988 (thèse soutenue en 1983, parue en version microfiches la même année)

— *Cretan Connections: The Transformation of Hierapytna*, Cretan Studies IV 1994 [1995], pp. 1–44

— *Knossos and Campania: The Critical Connection*, dans: *Preatti, Preliminary Publication, XI Congresso Internazionale di epigrafia greca e latina, Roma 18–24 settembre 1997*, Roma 1997, pp. 479–487

B i l e (M.), *Le Dialecte crétois ancien. Étude de la langue des inscriptions. Recueil des inscriptions postérieures aux IC*, École Française d'Athènes, Études Crétoises XXVII, Paris 1988

C h a n i o t i s (A.), *Vinum Creticum excellens. Zum Weinhandel Kretas*, MBAH VII, 1 1988, pp. 62–89

— *Die Inschriften von Amnisos*, dans: J. Schäfer (éd.), *Amnisos nach den archoläogischen, historischen und epigraphischen Zeugnissen des Altertums und der Neuzeit*, Forschungen des Arch. Instituts der Universität Heidelberg, Berlin 1992, pp. 287–322

E m p e r e u r (J.Y.), K r i t z a s (Ch.), M a r a n g o u (A.), *Recherches sur les amphores crétoises II*: *les centres de fabrication d'amphores en Crète centrale*, BCH CXV 1991, pp. 481–523

E m p e r e u r (J.Y.), M a r a n g o u (A.), P a p a d a k i s (N.), *Recherches sur les amphores crétoises III*, BCH CXVI 1992, pp. 633–648

---

[3] Cette bibliographie ne prétend aucunement à l'exhaustivité, elle ne contient que les principales publications portant sur la Crète, utilisées dans la thèse.

Łoś (A.), *Qui exportait le vin crétois à l'époque julio-claudienne?*, Antiquitas (Wrocław) XXII 1997, pp. 63–76

Manganaro (G.), *Epigrafia e istituzioni di Creta*, dans: *Antichità cretesi. Studi in onore di Doro Levi*, II, Catania 1978 (CASA XIII 1974 [1978]), pp. 39–58

Marangou-Lerat (A.), *Le Vin et les amphores de Crète*, École Française d'Athènes, Études Crétoises XXX, Paris 1995

Markoulaki (St.), Empereur (J.Y.), Marangou (A.), *Recherches sur les centres de fabrication d'amphores de Crète occidentale*, BCH CXIII 1989, pp. 551–580

Perl (G.), *Die römischen Provinzbeamten in Cyrenae und Creta zur Zeit der Republik*, Klio LII 1970, pp. 319–354

— *Die römischen Provinzbeamten in Cyrenae und Creta zur Zeit der Republik. Nachträge zum Beitrag (Klio LII 1970, 319–354)*, Klio LIII 1971, pp. 369–379

Reynolds (J.), *Senators Originating in the Provinces of Egypt and of Crete and Cyrene*, Tituli V 1982 (Epigrafia e ordine senatorio II), pp. 671–683

Rigsby (K.J.), *Cnossus and Capua*, TAPhA CVI 1976, pp. 313–330

Rouanet-Liesenfelt (A.-M.), *Le Crétarque Kydas*, dans: *Aux origines de l'hellénisme: la Crète et la Grèce. Hommage à H. Van Effenterre prés. par le Centre G. Glotz*, Publ. de la Sorbonne, Hist. anc. et médiév. XV, Paris Univ. de Paris I Panthéon-Sorbonne 1984, pp. 343–352

— *Les Plantes médicinales de Crète à l'époque romaine*, Cretan Studies III 1992, pp. 173–190

— *Remarques sur l'assemblée provinciale crétoise et son grand-prêtre à l'époque du Haut-Empire*, Ktèma XIX 1994, pp. 7–25

Sackett (L.H.), *Knossos from Greek City to Roman Colony. Excavations at the Unexplored Mansion II*, Oxford 1992

Sanders (I.F.), *Roman Crete*, Warminster 1982

Svoronos (J.N.), *Numismatique de la Crète ancienne*, I: *Description des monnaies*, Mâcon 1890

Van der Mijnsbrugge (M.), *The Cretan koinon*, New York 1931 (reprint Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1989)

Van Effenterre (H.), *La Crète et le monde grec de Platon à Polybe*, BEFAR CLXIII, Paris 1948

Willetts (R.F.), *Aristocratic Society in Ancient Crete*, London 1955

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

DIE ROLLE DES SPORTS UND DER WETTKÄMPFER IN KLEINASIEN VOM ERSTEN BIS DRITTES JAHRHUNDERT N. CHR.*

Von

MARTA KURPISZ

Sport in der Antike ist ein für Anthropologen, klassische Philologen und auch für Historiker sehr interessantes Thema. Die Forscher betrachten es als einen soziologischen, kulturellen und rituellen Faktor. Es wird auch als ein Element untersucht, das eine geistige und körperliche Harmonie zu erreichen erlaubt.

Die wissenschaftliche Diskussion über griechische Athletik hat im 19. Jahrhundert angefangen. Als das berühmteste Werk aus dieser Zeit können wir *Die Gymnastik und Agonistik der Hellenen* von J.H. Krause nennen (Leipzig 1841). Zu den wichtigsten Werken aber, die einen großen Einfluss auf die Ansichten gegenwärtiger Forscher ausübt, ist E.N. Gardiners *Athletics of the Ancient World* (Oxford 1930) zu zählen. Gardiner hat über viele Jahre hinweg grosses Ansehen genossen. Das idealistische Bild vom antiken Sport, das von Gardiner geschaffen wurde, hat den Fortgang der Forschungsarbeiten über die Jagd nach Rekorden, über Lohn und den Berufssport aufgehalten. Obwohl während der nächsten Jahre die Forscher wie Moretti, Robert, Harris und Patrucco viel zur Erforschung der Athletik beigetragen haben, ist Kyle doch überzeugt, dass die Erforschung der Athletik wegen „antiquarianism and from a classicist bias, including an aversion to professionalism and a tendency to see »rise and fall« patterns“ zu Schaden gekommen ist[1].

---

* Der vorliegende Text ist eine Zusammenfassung der Dissertation, die am 7. September 2004 dem Wissenschaftlichen Rat des Historischen Instituts der Universität Wrocław vorgelegt wurde. Ich möchte mich bei dieser Gelegenheit ganz herzlich bei meinem Doktorvater Herrn Prof. Dr. Krzysztof Nawotka für seine Hilfe bei der Entstehung meiner Arbeit bedanken. Mein großer Dank gilt auch Frau Prof. Dr. Joanna Rostropowicz und Herrn Prof. Dr. Andrzej Łoś für ihre Unterstützung.

[1] D. Kyle, *Directions in Ancient Sport History*, Journal of Sport History X 1983, 1, S. 9; H.W. Pleket, *Games, Prizes, Athletes and Ideology*, Stadion I 1975, 1, S. 49–89.

Die Behauptung, dass die griechische Agonistik ihre Blütezeit in der archaischen und klassischen Epoche erlebt hatte, und es in späterer Zeit, besonders im dritten nachchristlichen Jahrhundert zu einer „Krise" und einem „Niedergang" gekommen war, hatte einen großen Zulauf. „Krise" und „Verfall" des antiken Sports wurden mit der Entfaltung des Professionalismus und der Kommerzialisierung im Sport erklärt. Harris war der Meinung, dass „when money comes in at the door, sport flies out of the window"[2]. Er hat sich selbst einen altmodischen Forscher genannt und erklärt, dass die Berufswettkämpfer seinen Widerwillen geweckt hatten.

In altertumswissenschaftlichen Forschungen über Sport in römischer Zeit erfordern die kleinasiatischen Städte besondere Aufmerksamkeit. Zu den wichtigsten wissenschaftlichen Werken, die strikt der Agonistik in Kleinasien gewidmet wurden, gehören *Olympien und Hadrianeen im Antiken Ephesos* von M. Lämmer (Köln 1967) und *Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleinasien. Studien zu einer agonistischen Stiftung aus Oinoanda* von M. Wörrle (München 1988). Das Werk von Wörrle enthält eine umfangreiche Analyse der Inschrift von C. Iulius Demosthenes, die die Einrichtung eines Festes in Oinoanda dokumentiert. Auf diese Inschrift haben sich auch Mitchell und van Nijf berufen[3]. Van Nijf hat eine Analyse durchgeführt, die dem politischen Wirken und dem sozialen Leben der Oberschicht aus Kleinasien gewidmet ist. Er hat auch bemerkt, dass Agonistik als ein erzieherischer Faktor, ein Mittel des kulturellen Wettbewerbs und der Erhaltung der griechischen Identität unter römischer Herrschaft betrachtet wurde[4]. Beachtenswert sind auch die Untersuchungen von Pleket, die sich mit dem massenhaften Charakter vom Sport, der Rolle vom Gymnasion und der Infrastruktur von kleinasiatischen *poleis* befassen[5]. Die Zahl der Agonen wurde nach W. Leschorns numismatischen Forschungen von 250–300 bis 500 erhöht[6].

Zu den wichtigsten zu lösenden Aufgaben meiner Dissertation gehört der Versuch, den gesellschaftlichen Ursprung der Wettkämpfer festzustellen, die Rolle der Agonen und die Veranstaltungsarten der Festspiele zu bestimmen. Die Hauptfragen sind, ob die Wettkämpfer eine hohe soziale, politische und geselleschaftliche Position erreichen konnten, und in welcher Weise einzelne

---

[2] H.A. Harris, *Sport in Greece and Rome*, London 1972, S. 40.

[3] S. Mitchell, *Festivals, Games and Civic Life in Roman Asia Minor*, JRS LXXX 1990, S. 183–193.

[4] O. van Nijf, *Local Heroes: Athletics, Festivals and Elite Self-Fashioning in the Roman East*, in: S. Goldhill (ed.), *Being Greek under Rome: Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire*, Cambridge 2001, S. 307–334.

[5] H.W. Pleket, *Mass-Sport and Local Infrastructure in the Greek Cities of Roman Asia Minor*, Stadion XXIV 1998 [2000], 1, S. 151–172; idem, *The Infrastructure of Sport in the Cities of the Greek World*, Scienze dell'Antichità, Storia Archeologia Antropologia X 2000, S. 627–644.

[6] W. Leschhorn, *Die Verbreitung von Agonen in den östlichen Provinzen des römischen Reiches*, Stadion XXIV 1998 [2000], 1, S. 31–57.

Städte Kleinasiens aus den sportlichen Erfolge ihrer Bürger Nutzen ziehen konnten. Die Inschriften aus Kleinasien zeigen eindrücklich, dass man die Bedeutung der Agonistik auf der lokalen und internationalen Ebene untersuchen soll. Die nächste zu stellende Frage lautet, welche Kategorien von Spielen als wichtigste von den Wettkämpfern angesehen wurden. Die lokalen Sportstars, die aus Selge, Oinoanda oder Termessos stammten, konnten an den *hieroi kai stephanitai* Spielen teilnehmen, sind aber auch gerne auf niedrigem Niveau geblieben.

Das Hauptergebnis meiner Untersuchungen ist, dass Sport, trotz seiner wichtigen Rolle, nur eines von vielen Elementen des Selbstbildes der kleinasiatischen Eliten war. Wenn man die städtischen Agone in der Kaiserzeit untersuchen will, muss man die Quellen, die in den *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien* versammelt und behandelt sind, bearbeiten. In meiner Dissertation wurden Inschriften aus Ephesos, Miletos, Didyma, Smyrna, Priene, Selge, Mylasa, Tralleis, Nysa, Prusias am Hypios, Erytrea, Klazomenai, Lampsakos, Anazarbos, Side, Iasos, Magnesia am Sipylos und Perge bearbeitet. Die anderen Städte, die besondere Aufmerksamkeit fordern, sind Termessos, Oinoanda, Aphrodisias und Magnesia am Meander. Zusätzlich muss man auch die Veröffentlichungen als *SEG*, *MAMA* und *TAM* behandeln.

Meine Doktorarbeit ist in fünf Kapiteln aufgeteilt. Der erste Teil widmet sich dem Ursprung und der Bedeutung von Agonistik für die griechische Kultur und Tradition. Kurz stelle ich die Auffassungen der Forschung zu den Beziehungen zwischen Agonistik, Riten und Religion vor. Des weiteren habe ich die Vertreter der Zweiten Sophistik und ihre Meinungen zum Berufssport beschrieben, sowie den Einfluss der griechischen Agonistik auf römische Leibesübungen dargestellt. Das zweite Kapitel ist der gesellschaftlichen Rolle der kleinasiatischen Oberschicht gewidmet. Der Schwerpunkt der Untersuchungen liegt auf einer Analyse der politischen Tätigkeit der Honoratioren. Wichtig ist dabei die allgemeine außenpolitische Situation der Städte und ihr Handlungsrahmen, insbesondere in Bezug auf die Relevanz persönlicher Kontakte der Honoratioren zu den größeren Mächten. Darüber hinaus habe ich auch die Konkurenz zwischen den kleinasiatischen Städten und die Probleme der materiellen Belastung der Beamten untersucht. Der dritte Teil befasst sich mit der sozialen Herkunft der Wettkämpfer in archaischer, klassischer und besonders römischer Zeit. Auch der Berufssport und die Jagd nach Rekorden werden behandelt. Der vierte Teil ist den populären Sportdisziplinen gewidmet. Meine Untersuchungen habe ich im fünften Kapitel mit einer Analyse aller Arten von Wettkämpfen und der amtlichen Funktionen, die mit Spielen verbunden waren, abgeschlossen. Im Anhang der Dissertation sind zwei kommentierte Kataloge der kleinasiatischen Wettkämpfer und Agonen ausgestellt.

Universität Wrocław

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

Joachim Latacz, Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels, München–Berlin: Koehler Amelang, 2001, 378 ss., 24 czarno-białe ilustracje, 2 kolorowe mapy na wyklejkach, ISBN 3-7338-0229-2.

Po kilkudziesięciu, poczynając od pierwszych sondaży F. Calverta na Hisarliku w 1863 r., sezonach wykopaliskowych ukazała się książka będąca próbą odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywała Troja VI/VIIa (dalej jako Troja) w stosunkach polityczno-kulturowo-gospodarczych Anatolii i Egei pod koniec średniego i w późnym okresie brązu. Praca składa się z dwóch części: *Troja* (ss. 31–172) oraz *Homer* (ss. 175–342). Jako archeolog pragnę odnieść się do kilku zagadnień poruszonych w części pierwszej, poświęconej wykopaliskom w Troi, w której autor (badacz twórczości Homera) oparł swoje tezy na wynikach najnowszych badań prowadzonych tam od 1988 r.

Znakomitym punktem wyjścia do rozważań jest kolorowa mapa autorstwa F. Starke pokazująca obszar kultury mykeńskiej oraz terytorium państwa hetyckiego, w tym regiony jego wpływów w XIII w. p.n.e. Na jej podstawie można sobie uświadomić wręcz gigantyczną dysproporcję między światem mykeńskim i hetyckim. Chodzi tu przede wszystkim o różnicę w wielkości zajmowanego terytorium, a co się z tym wiąże zaplecza gospodarczego i demograficznego, które determinowało funkcjonowanie i dynamikę rozwoju obu kultur. J. Latacz [= L.] jednak zupełnie nie skomentował tych ewidentnych dysproporcji. Natomiast skoncentrował się głównie na próbie wykazania, że Troja była miastem orientalnym. Do problemu podszedł bez „obciążenia greckiego", ale nie uchroniło go to od ujęcia subiektywnego, bowiem w książce wyraźnie dominuje „orientacja anatolijska" i wiele przytaczanych argumentów pochodzi właśnie z tego kręgu (ss. 41–43, 55–59), przy jednoczesnej marginalizacji i czasem wręcz niezrozumieniu źródeł archeologicznych z obszaru kultury mykeńskiej.

Odkryte w latach 90. ślady po murach obronnych dolnego miasta Troi (ośrodek handlu) wraz z wcześniej znaną cytadelą (rezydencja) autor łączy pod względem typu założenia wyłącznie z centrami hetyckimi i bliskowschodnimi (s. 56, il. 9), ale prawie zupełnie pomija znane z lądu greckiego cytadele wraz z dolnymi miastami lub osadami otoczonymi murami obronnymi. Tradycja tego typu założeń sięga tam późnego neolitu, czego przykładem jest obwarowana osada i swego rodzaju cytadela w Dimini w Tessalii, chociaż do końca nie ma pewności, że wszystkie fortyfikacje (sześć pasów umocnień!) funkcjonowały w tym samym czasie. W okresie średniohelladzkim (ŚH) w Grecji lądowej powstają fortyfikacje i z tego czasu pochodzi obwarowana dolna osada w Asine w Argolidzie z akropolem bez murów obronnych. W podobnie datowanej i opasanej murem osadzie Malthi w Messenii odsłonięto także jej centralną, najwyżej położoną część oddzieloną od całości murem wewnętrznym. Z okresu późnohelladzkiego (PH) dobrym przykładem jest Orchomenos w Beocji, natomiast w Tirynsie i Mykenach w Argolidzie, skąd znamy cytadele, brak murów dolnego miasta, podobnie jak w Pylos w Messenii, gdzie dodatkowo nie zlokalizowano cytadeli. Natomiast w Midea w Argolidzie zarejestrowano cytadelę i pozostałości murów prawdopodobnie dolnego miasta, zaś w Prosymna, w tym samym regionie Grecji, archeolodzy zlokalizowali nieobwarowany akropol oraz osadę z murami cyklopimi. W beockich Tebach na wzgórzu zamkowym, czyli tzw. Kadmeionie, nie udało się – ze względu na istniejącą tam współczesną zabudowę – odsłonić fortyfikacji, ale w pobliżu odkryto dolne miasto otoczone murem obronnym. Trzeba też odnotować stanowisko Petra w Tessalii, największy dotąd znany ośrodek mykeński datowany wstępnie na okres PH III B, porównywalny z wielkimi centrami bliskowschodnimi. Na dwóch wzgórzach istniały tam warowne cytadele oraz znajdujące się pomiędzy nimi dolne miasto, całość zaś otaczał mur cyklopi o długości ponad 4,5 km. Także wielkość powierzchni dolnego miasta (170 000 m²), cytadeli (23 000 m²) oraz mieszkającej tam populacji (6000–7000) skłania autora do

łączenia pod tym względem Troi z centrami anatolijskimi. Trudno zgodzić się z tą tezą, bowiem duży obszar zajmowany przez miasto i znaczna liczba mieszkańców nie zależą tylko od wzorców kulturowych, lecz także od zaplecza osadniczego i usytuowania w strategicznym miejscu. W przypadku Troi jest to oczywiste, jeśli weźmie się pod uwagę jej znakomite położenie zarówno w skali mikro (żyzna Troada, bliskość rzeki Skamader – ważnego cieku i źródła wody w regionie), jak i makro: tutaj krzyżowały się szlaki handlowe, skąd można było kontrolować trasę biegnącą przez cieśninę Dardanelle/Hellespont, łączącą trzy morza (Egejskie, Marmara, Czarne) oraz dwa światy – Azję z Europą. Właśnie pochodną tego wręcz geopolitycznego położenia był dobrobyt mieszkańców i, co się z tym wiąże, urbanistyczny rozwój Troi. Trzeba jednak przypomnieć, że cytadele mykeńskie dorównywały trojańskiej pod względem zajmowanej powierzchni, np. Tiryns (23 000 m²), Ateny (25 000 m²), Mykeny (30 000 m²), lub nawet ją daleko przewyższały, jak opasana murem o długości 3 km twierdza Gla w Beocji (200 000 m²). Obwarowane dolne miasto w Orchomenos zajmowało przynajmniej 150 000 m², ale niestety inne mykeńskie dolne miasta są bardzo fragmentarycznie rozpoznane, co utrudnia określenie wielkości ich powierzchni.

Autorowi należy przyznać rację, że rowy zaporowe odkryte na terenie dolnego miasta Troi nie są dotąd znane z założeń mykeńskich, chociaż ich tradycja na lądzie greckim sięga późnego neolitu w Tessalii. Ich częste występowanie w Anatolii wskazuje jednak nie tylko na kierunek wpływów i zagrożenia, ale również na zmysł praktyczny wyrażający się w budowaniu zapór przed wozami bojowymi, rozpowszechnionym wówczas środkiem walki. Jak się wydaje, do wykopania rowów skłoniła mieszkańców również topografia dolnego miasta, zajmującego bardzo łagodnie nachylony stok. Na jego południowo-zachodnim krańcu, tj. w miejscu, gdzie zlokalizowano dwa rowy, wysokość terenu wynosi tylko ok. 11–29 m n.p.m., co mogło ułatwiać atak wozom bojowym. W podobny sposób można tłumaczyć wykonanie muru dolnego miasta z suszonej cegły glinianej. Jak się wydaje, tak duże przedsięwzięcie było łatwiejsze do zrealizowania z zastosowaniem materiałów osadowych z pobliskiej niziny nadbrzeżnej. Trudno jednak rozstrzygnąć, czy wprowadzenie tego rozwiązania należy przypisać wyłącznie wpływom wschodnim czy też lokalnym zasobom surowcowym, wielkości sił ludzkich i zmysłowi praktycznemu budowniczych. Za tym ostatnim w jakimś stopniu przemawia to, że górną partię murów obronnych już w późnoneolitycznej osadzie Dimini wykonano, jak się wydaje, z cegły suszonej. W tym kontekście warto też pamiętać, że cegłę z suszonej gliny zastosowano również w okresie wczesnohelladzkim (WH) do budowy murów obronnych w Asketarion w Attyce, Lernie w Argolidzie (na cokole z kamienia) oraz prawdopodobnie w PH fortyfikacjach Tirynsu, ale należy podkreślić, że do wznoszenia umocnienień mykeńskich stosowano przede wszystkim kamień. Także usytuowanie wież w murze cytadeli Troi VI wskazuje zdaniem autora na wpływy hetyckie. Trzeba jednak wspomnieć o znakomitym przykładzie sześciu baszt w murze obronnym osady Kastri niedaleko Chalandriani na Syros, datowanej na połowę okresu wczesnocykladzkiego, a także o rozwiązaniach z Grecji lądowej, np. Lerna (okres WH), Gla i Tiryns (okres PH) oraz być może Malthi (okres ŚH). Kończąc uwagi o fortyfikacjach należy dodać, że w świetle najnowszych ustaleń fragment negatywu po drewnianej palisadzie odkryty na północ od północnego rowu zaporowego datuje się raczej na połowę III tys. p.n.e., czyli Troję I–II („Martime Troia-Culture"), a nie VI, jak pisze autor na s. 46 (zob. P. Jablonka, *Lower City and Wooden Defences, Quadrat K17 and KL16/17*, ss. 21 n., 33, przyp. 2 w: M. Korfmann, *Troia-Ausgrabungen 1998*, Studia Troica IX 1999, ss. 1–34).

Dane z zakresu architektury posłużyły L. do postawienia kolejnej tezy świadczącej o bliskowschodnim charakterze Troi. Jego zdaniem tak duże centrum zostało zaplanowane, a jego wzniesienie zorganizowane i pokierowane przez władcę, jego rodzinę i administrację zajmującą najwyższe miejsce w hierarchii społecznej, podobnej do tej z Bogazköy/Hattuşa, Karkemiş i Ugarit. Jest to jednak bardzo jednostronny pogląd, bowiem podobną strukturę społeczną Mykeńczyków poświadczają, w jakimś stopniu, dokumenty zapisane pismem linearnym B. Ponadto niedostatek tych przekazów uzupełniają źródła archeologiczne, przede wszystkim monumentalna architektura obronna (ww. przykłady można uzupełnić o Ayios Andreas/Siphos, Dendra/Argolida, Haliartos/Beocja, Kukunaris/Paros, Teichos Dymaion/Achaja), pałacowa (Asine/Argolida, Dendra, Gla, Jolkos/

Tessalia, Mykeny, Orchomenos, Pylos, Teby, Tiryns), sepulkralna z/lub bez wyposażenia (groby szybowe w Lerna, Mykenach, na Krecie w Zafer Papura i Furni; grobowce kopułowe w Dendra, Kokla/Argolida, Menidi/Attyka, Mykenach, Orchomenos, Waphio/Lakonia, w Mesenii - Bouphtas, Peristeria, Pylos i Rutsi Myrsinochori, w Dimini, Kapalaki/Tessalia, na Krecie; grobowce komorowe w Dimini, Mega Monastirion/Tessalia, Mykenach, Perati/Attyka, Prosymna, Pylos, Skoura/Lakonia, Tebach, Tanagrze/Beocja, na Krecie w Armenoi, Kalyvia, Liliana, Mavro Spilio, Sellopulo, Zafer Papura, na Naxos; groby tholosowe w Archanes i Furni na Krecie). Przemawiają za tym również pozostałości po urządzeniach melioracyjnych w Beocji (groble i kanały jeziora Kopais) oraz związanych z nimi umocnień z okresu PH w Pyrgos, twierdza na wysepce Gla oraz forty, np. w Ayia Marina, Ayios Joanis, Chantsa. Do tego można jeszcze dodać urządzenia doprowadzające i odprowadzające wodę oraz zaplanowaną, dobrze rozbudowaną sieć dróg, np. w Beocji i Argolidzie. W świetle tych kilku przykładów widać, że społeczeństwo mykeńskie było również wyraźnie zhierarchizowane i z pewnością tylko tak zorganizowane i zarządzane było w stanie zrealizować ogromne projekty budowlane.

Wobec bardzo lakonicznej prezentacji ceramiki naczyniowej trudno odnieść się do informacji autora, że wszystkie formy występujące w Troi są anatolijskie. Można się tylko domyślać, iż chodzi o ich jakieś lokalne warianty, bowiem wymienione przez niego miseczki, filiżanki, kubki i dzbanki należą przecież do typowego repertuaru naczyń stołowych występujących także na obszarze Grecji lądowej w późnym okresie brązu, a międzynarodowe koneksje Troi mogły sprzyjać także mykeńskim inspiracjom w tym zakresie. Jedynym wyjątkiem są, jak się wydaje, talerze nie występujące w opracowaniach A. Furumarka i P.A. Mountjoy. Niewątpliwie lokalną, czyli anatolijską cechą tej ceramiki jest miejscowa glina zastosowana do jej produkcji i dlatego też słuszna wydaje się propozycja zmiany jej nazwy z *Grau-minysche Ware* na *anatolische Grauware*, chociaż w literaturze przedmiotu stosuje się już termin *Local Polished Grey Ware*. Autor wzmiankuje również anatolijskie techniki produkcji ceramiki, lecz nie precyzuje, czym różniły się od mykeńskich.

Zdaniem L. znane z Troi groby w formie domostw mają także genezę anatolijską, ale pomija on fakt, że ideę obiektów sepulkralnych będących monumentalnym naśladownictwem form mieszkalnych znano w tym czasie również w Grecji lądowej i na Krecie, o czym świadczą wspomniane już grobowce kopułowe i tholosowe.

Podobnie pozostałości kultu domowego odkrytego w 1995 r. w poziomie Troi VIIa autor, przynajmniej częściowo, wiąże z kręgiem anatolijskim, lecz nie sięga do przykładów z kultury mykeńskiej. Jego zdaniem świadczy o tym jedna typowa figurka anatolijskiego bóstwa wykonana z brązu. Z tekstu nie wynika jasno, czy odkryty tam kamienny podest z glinianą ławą/ołtarzem przemawia także za anatolijskim charakterem kultu, ale bliskie temu analogie znane są np. z Korakou w Korynthii, gdzie w środkowym pomieszczeniu domu P (okres PH III) natrafiono na ołtarz lub stół ofiarny w formie platformy z czerwonej ziemi, drobnych kamieni i odłamków ceramiki ze smugami popiołu. Także w Berbati odkryto mały ołtarz ziemny w pomieszczeniu domostwa z okresu PH III A–B, a w jego pobliżu znajdował się stojący kielich i fragment idola. Poza tym dominują kamienne ławy/ołtarzyki z naczyniami i często złamanymi idolami z gliny lub marmuru (Berbati, Asine). Odkryte w 1995 r. domowe miejsce kultu mogło więc łączyć w sobie elementy mykeńskie i anatolijskie, przez co bardziej prawdopodobna wydaje się obecność różnych kultów w tak kulturowo kosmopolitycznym centrum, jakim była Troja.

Kult kamienia/betyla, a więc miejsca pobytu czy też wyobrażenia bóstwa/ducha, L. uznaje za typowo hetycki, znany zarówno z wykopalisk, jak i źródeł pisanych. Kamienie te, czasami dekorowane i zwane stelami, ustawiano na obszarze anatolijskim przed wejściami do domów, na ulice, cmentarze oraz przed bramami miast. W związku z tym 17 takich stel znalezionych w pobliżu i przed bramami cytadeli Troi VI autor łączy z podobnymi kamieniami bramnymi z kręgu kultury hetyckiej. Niestety zapomina o wprawdzie jedynym, ale za to bardzo spektakularnym zabytku z Grecji lądowej, a mianowicie reliefie na płycie znajdującej się nad tzw. Bramą Lwów w Mykenach. Jak powszechnie wiadomo, jest to antytetyczna kompozycja dwóch lwów wspartych na przednich łapach. Nie wchodząc w problematykę bardzo różnorodnej interpretacji reliefu, na-

leży zwrócić uwagę, że w formie monumentalnej kolumny został tam również wyobrażony betyl bramny będący, jak się wydaje, anikonicznym wyobrażeniem bóstwa roztaczającego opiekę nad cytadelą i jego mieszkańcami. Także dużo wcześniejsze, bo pochodzące z XVI w. p.n.e., dekorowane i niedekorowane stele nagrobne z grobów szybowych w Mykenach dodatkowo przemawiają za starszą tradycją betyla w ośrodkach mykeńskich Grecji lądowej.

Komentarza wymaga również wykonana z brązu pieczęć z inskrypcją luwijską odkryta w 1995 r., w jednoizbowym domostwie datowanym na Troję VI–Ib2 Früh, czyli drugą połowę XII w. p.n.e. Jest to jak dotąd pierwsza prahistoryczna inskrypcja odkryta na Hissarliku, która posłużyła autorowi do próby udowodnienia, że istniało tam archiwum pałacowe, i do rekonstrukcji języka, jakim posługiwali się Trojańczycy (ss. 67–95). Z inskrypcji dowiadujemy się, że pieczęć należała do pisarza, a starcie obu powierzchni wskazuje na jej intensywne użytkowanie. Autor, z czym należy się zgodzić, wzmiankuje wiele przykładów tego typu pieczęci i ich odcisków z terenu Anatolii po to, by udowodnić jej proweniencję kulturową, lecz nie przedstawia żadnego dowodu na to, że miejscem jej stosowania była rzeczywiście Troja. W dalszych rozważaniach jest bardziej ostrożny, bowiem nie wyklucza możliwości, iż jest to zabytek pojedynczy, niezwiązany z działalnością archiwum i przez to podobny do tego typu pieczęci znanych z Grecji, gdzie były wykorzystywane wtórnie, np. jako część naszyjnika dziewczyny z grobu komorowego w Perati. Niestety wniosek ostateczny pozbawiony jest podstaw źródłowych, bowiem jedynym argumentem przemawiającym za wykorzystaniem pieczęci w archiwum w Troi jest to, że została znaleziona na terenie, gdzie język luwijski był profesjonalnie wykorzystywany, tj. w Anatolii! Tym samym autor odrzuca możliwość nieraz bardzo długiej i skomplikowanej wędrówki, a co się z tym wiąże różnych zastosowań tego typu przedmiotów, o czym *nota bene* wcześniej wspomina. Brak kontekstu archeologicznego, tzn. pozostałości po pomieszczeniu/ach archiwum, tłumaczy tym, że poziom, gdzie znaleziono pieczęć, został zniwelowany w okresach hellenistycznym i rzymskim. Jest to słuszna uwaga, ale pomimo tego powinny zachować się przynajmniej jakieś odciski pieczęci czy też ich fragmenty, bo sądząc z rozmiarów Troi, wielkości i zakresu aktywności jej mieszkańców, musiało tam funkcjonować pokaźne archiwum, o ile w ogóle istniało. Gdyby tak było, to trudno przyjąć, że w ciągu trzydziestu siedmiu kampanii wykopaliskowych (od 1863 r.) wskutek jakiegoś złego zrządzenia losu „nie wypłynęła" ani jedna tego typu pieczęć czy też odcisk. Za tę ewidentną lukę nie można winić wczesnych odkrywców Troi, tj. F. Calverta, H. Schliemanna i W. Dörpfelda. Należy bowiem pamiętać, że przez cały XIX w., a zwłaszcza w jego drugiej połowie, oraz na początku XX w. prowadzono intensywne badania nad odczytaniem wielu pism i języków, w tym hetyckiego. Pomimo wielu zastrzeżeń do metod wykopaliskowych, zapewne żaden z wyżej wymienionych badaczy, nie mówiąc już o pracującym w latach 30. XX w. C. Blegenie, nie zlekceważyłby jakichkolwiek inskrybowanych zabytków. Pieczęcie podobnego typu są bowiem znane z ponad dwudziestu stanowisk w Anatolii, a ich ilość szacuje się na setki, nie mówiąc już o odciskach na dokumentach, czego dobrym przykładem są znaleziska z górnego miasta w Bogazköy/Hattuşa. Gdyby więc Troja, z powierzchnią około 200 000 m² i populacją 6000–7000, była rzeczywiście ważnym centrum hetyckim, to dotychczasowe wykopaliska przyniosłyby więcej informacji o jego archiwum (w dalszej części tekstu na ss. 95 n. i 129 autor pisze o powierzchni ponad 200 000 m² i podaje liczbę mieszkańców 7000–10 000 – skąd te rozbieżności?). Obecnie dysponujemy tylko jedną pieczęcią bez kontekstu archeologicznego, co jednak nie zraża autora do daleko idących wniosków. Jego zdaniem nawet odkrycie większej ilości tego typu zabytków niewiele zmieni, bowiem najbardziej przekonuje, że omawianą pieczęć znaleziono w Troi, a ponadto jest ona jak długo poszukiwana część układanki pasującej do istniejącego niegdyś obrazu (!) (s. 95) i wobec tego autor wiąże ją z hetycką korespondencją państwową (s. 131). Pieczęć jednak nie przekonuje o wpływach hetyckich w tym zakresie, ale jeśli chcemy poważnie spojrzeć na ten problem, to więcej mówią o tym hetyckie źródła pisane. W nawiązaniu do tego bardzo cenna dla nie-hetytologów jest obszerna prezentacja i komentarz (ss. 98–168) dokumentów hetyckich zawierających m.in. imiona osób, nazwy geograficzne i ludów istotne do rekonstrukcji relacji politycznych pomiędzy światem mykeńskim, Trojąa państwem hetyckim. Najcenniejszym wśród nich jest tzw. Traktat Alaksandu w przekła-

dzie F. Starke. Pamiętając o licznych zastrzeżeniach można przyjąć historyczność tych przekazów i założyć, że Troada znajdowała się w strefie języka luwijskiego, lecz nadal brak dowodów na to, jakim językiem mówiono w Troi.

Do powyższych uwag należy dodać, że istnieje poważna różnica w zasobie bazy źródłowej i rozważając problem przynależności kulturowo-politycznej Troi mamy znacznie więcej informacji z terenu Anatolii, co nie wynika jedynie z dysproporcji w potencjale pomiędzy światem mykeńskim i hetyckim (kluczem do jej zrozumienia jest mapa F. Starke). Jest to związane także ze stanem badań i zachowania źródeł archeologicznych. Niestety wykopaliska większości centrów mykeńskich przeprowadzono kilkadziesiąt lat temu, a ich historia sięga aż drugiej połowy XIX w. Stosowane wówczas metody i sprzęt do eksploracji i prospekcji terenu daleko odbiegały od obecnie obowiązujących, co poważnie rzutuje na fragmentaryczność bazy źródłowej. Zasygnalizowane wyżej różnice między poszczególnymi ośrodkami mykeńskimi oraz pomiędzy nimi i Troją można też, w jakimś stopniu, tłumaczyć odrębnościami lokalnymi oraz zmiennym losem, chociaż widoczne są także liczne podobieństwa. Stąd też np. mury dolnych miast Myken, Tirynsu i Pylos nie zostały odkryte, nie zachowały się lub w ogóle nie zostały wzniesione. W Tebach oba pałace (Kadmeion i tzw. Nowy Pałac) odsłonięto na miejscu z natury obronnym i wszystko przemawia za tym, że mogło być ono dodatkowo ufortyfikowane, podobnie jak dolne miasto, za czym przemawiają nikłe ślady jego fortyfikacji. Jest to więc przykład badań i bardzo niepełnego stanu zachowania ośrodka całkowicie znajdującego się pod współczesną zabudową. Z Tirynsu, porównywalnego przecież z Mykenami, nie znane są grobowce zasługujące na miano królewskich. W beockim Eutresis w okresie PH III A obok kamiennych murów obronnych wzniesiono także wały ziemne; jest to gród refugialny z nieobwarowanym akropolem, a teren otoczony murami jest znacznie większy niż osada i w sumie obejmuje obszar 213 000 m². Słynny relief z Bramy Lwów w Mykenach tylko dzięki dużym rozmiarom nie został wywieziony przez lorda Th.B. Elgina. O bardzo nierównym stanie zachowania źródeł świadczy też liczba tabliczek zapisanych pismem linearnym B znalezionych w archiwach mykeńskich. Z Pylos znamy 1000 tabliczek, natomiast znacznie mniej z Myken, Teb, Tirynsu i Orchomenos. Czy to oznacza, że tam mniej inwentaryzowano, a w jeszcze innych ośrodkach nic nie robiono w tym zakresie? Przykłady te świadczą, że tylko jakiś procent materialnych reliktów dawnej kultury „żywej", nie mówiąc już o sferze duchowej, przetrwał do naszych czasów i dlatego też jej obraz jest bardzo niepełny. To wszystko uświadamia, jak ograniczone są możliwości jej rekonstrukcji i poznania, lecz z drugiej strony wiele problemów, czekając na wyjaśnienie, stwarza interesujące perspektywy badawcze.

Przy rozważaniach nad stanem badań i bazy źródłowej pojawia się także problem wędrówki idei oraz zapożyczeń. W tym kontekście trzeba wyważyć, na ile dorobek kultury mykeńskiej jest oryginalny, jaki był w nim udział tradycji lokalnych, czy zawdzięcza ona więcej wpływom obcym, w tym minojskim i hetyckim. Przypomnijmy, że w Grecji tradycja wznoszenia umocnień sięga już wczesnego neolitu, bowiem z osady Nea Nikomedia w Macedonii znamy pozostałości drewnianej palisady, zaś osiedle w Suphli Magula w Tessalii nie tylko otoczono murem, ale odkryto tam również rów zaporowy datowany na koniec późnego neolitu. Od środkowego neolitu osady na tych terenach są obwarowane i trend ten utrzymuje się w późnym neolicie. Grecja, jak wiadomo, zawdzięcza neolityzację przybyszom z Anatolii. W związku z tym powstaje pytanie, czy idea budownictwa obronnego przyszła z zewnątrz czy też z czasem wykształciła się lokalnie. Inny problem to, czy, a jeśli tak, to w jakim zakresie tradycje neolitycznego budownictwa obronnego były kontynuowane na tym terenie w epoce brązu. W budownictwie sepulkralnym groby szybowe na Syros z III tys. p.n.e. są być może prototypami grobów szybowych na lądzie greckim. Podobnie genezy grobów kopułowych uczeni doszukują się w o wiele wcześniejszych, bo datowanych na III tys. p.n.e. tholosach Messary na Krecie oraz z Chalandriani na Syros. U schyłku III tys. i w pierwszej połowie II tys. p.n.e. (okresy WH III i ŚH) istotną rolę w procesie kształtowania kultury mykeńskiej odegrały migracje ludności ze wschodu na zachód, z południa na północ i z północy na południe. Jednak już pod koniec okresu WH II i na mniejszą skalę w okresie WH III niektóre osady na lądzie greckim uległy zniszczeniu, co można wiązać z wcześniejszym napływem nowej ludno-

ści z północy. Na rozwój tego procesu wskazują także obcy najazd, za czym przemawia nieliczna ceramika, i zniszczenia w Eutresis pod koniec okresu WH III, które poprzedzają większe ruchy ludności na początku okresu ŚH. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na wciąż mało podnoszony problem możliwości wpływów z Bałkanów, gdzie w okresie ok. 2000–1600 p.n.e. we wschodnich obszarach Kotliny Karpackiej dynamicznie rozwijała się kultura Otomani. Jej najważniejsze cechy to zespoły osad o wyraźnej hierarchizacji z centralnie położonymi grodami, akropole dominujące nad podgrodziami otoczonymi murami z kamienia, wzmacnianymi monumentalnymi bastionami oraz odrębne budowle świątynne. Być może plemiona greckie przyniosły ze sobą część tych osiągnięć do Hellady. Do tego dochodzą migracje ludności kultur mogiłowych z Europy centralnej i południowo-wschodniej, co sprawia, że np. w kulturze Grecji centralnej obok tradycji miejscowej obserwujemy wpływy z północy, a także z Eubei i Anatolii. Za wpływem kultur mogiłowych przemawiają w jakimś stopniu grobowce tumulusowe z nasypem ziemnym, rozpowszechnione w okresie ŚH w całej Grecji lądowej, np. Papulia/Messenia, Aphidna/Attyka, oraz datowane na okres PH obiekty z Wrana na Nizinie Maratońskiej. Dzięki tym kilku przykładom zarysowuje się skomplikowany obraz kultury mykeńskiej, wyrosłej, jak się wydaje, na podłożu lokalnym z udziałem inspiracji obcych.

Nie wszystkie argumenty przytoczone w niniejszej recenzji odnoszą się dokładnie do czasu funkcjonowania Troi VI/VIIa, bowiem chodziło raczej o pokazanie wspólnych idei na przestrzeni II tys. p.n.e., a nawet wcześniej. Przy tej okazji dało się zauważyć słabsze przygotowanie archeologiczne L., który powinien był skonsultować swoje tezy również z archeologami zajmującymi się kulturą egejską. Poza tym książka jest miejscami bardzo tendencyjna, bowiem pominięto w niej wiele materiału wskazującego na możliwe związki Troi z Grecją mykeńską. W tym kontekście należy też krytycznie spojrzeć na mapę prezentującą najważniejsze szlaki lądowe i morskie w II tys. p.n.e., na której nie zaznaczono morskich połączeń via Cyklady, chociaż powszechnie wiadomo, że od epoki neolitu wyspy te były naturalnym pomostem pomiędzy zachodnią Anatolią i lądem greckim (s. 64, il. 10).

W świetle powyższych refleksji postrzeganie Troi tylko z jednej perspektywy, tj. mykeńskiej lub anatolijskiej, jest dużym uproszczeniem. Dlatego celem recenzji nie było opowiedzenie się za którąkolwiek z opcji, ale wskazanie na złożoność zagadnienia na podstawie standardowych, wręcz podręcznikowych przykładów, przede wszystkim z obszaru Grecji lądowej. W podsumowaniu można więc chyba przyjąć, że Troja z racji swego położenia geograficznego w północno-zachodniej Anatolii była ośrodkiem funkcjonującym na styku dwóch wielkich cywilizacji – mykeńskiej i hetyckiej, a przez to bardzo podatnym na wpływy kulturowe obu stron. Jednak, jak się wydaje, jej położenie oraz większy potencjał wschodniego sąsiada zadecydowały, że politycznie znajdowała się bardziej w orbicie wpływów i gier dyplomatycznych państwa hetyckiego, lecz pomimo tego potrafiła zachować niezależność i dzięki temu była szanowanym partnerem.

Dariusz Maliszewski
Akademia Świętokrzyska, Piotrków Trybunalski

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

Paul Cartlege, Alexander the Great: The Hunt for a New Past, London: Macmillan, 2004, XXV + 330 pp., 10 maps and plans, 37 illustrations.

This book is the first serious foray into Alexander study of Paul Cartlege [= C.], a noted authority on Greek history, best known for his books on ancient Sparta. As he very sensibly states in the preface (p. IX), there is "no need for any special justification, let alone apology, for a new history of Alexander". Accordingly, no justification is presented to the reader; save for a rather general sta-

tement that this book is interpretative, as are, in fact, all books dealing with this topic. *The Hunt for a New Past* is not a biography of Alexander but rather the presentation of an assortment of issues related to Alexander the Great arranged in more or less chronological order.

The book begins with two introductory chapters devoted to a synopsis of Alexander's achievement, of Greece, of Persia, and of Macedonia in the fourth c. BC. C. shows the extent of hellenization of Macedonian elite, not refraining, however, from a poignant remark that the Argeads were the only Macedonians who passed the very test of Greekness by being admitted to participation in the Olympic games (pp. 32 f.). Chapters III to XII attempt to concentrate on the focal points of Alexander's life and his epoch: his youth, his relations with his Macedonian subjects and with Greeks, the conquest of Persia, an assessment of Alexander's generalship and his dealings with Iranians, an overview of Alexander's rule after his return from India; to the study of Alexander's larger then life personality, of his divinity, and of legends and legacy of Alexander. Appendices at the end deal with the sources to history of Alexander, analyzing two case studies: of the death of Callisthenes and of the events within the walls of Siwah oracle in early 331 BC. In the first case C. accepts Ptolemy's "official" version of torture and immediate execution of the brave historian by Alexander's henchmen, in the second C. explains the convoluted source tradition without giving any clear answer.

C. does not refrain from taking sides in many disputes raging in the scholarship. He believes that tomb II in the great tumulus at Vergina is Philip's (pp. 62 f.). On the most tenuous grounds of expediency C. is inclined to blame Olympias for conspiring to kill her husband with Alexander's knowledge, if not outward consent (pp. 63–67). On the subject of Alexander's motives and personality C. shows devotion as a prevalent streak in his character (chapters I, X). He further shows Alexander's eastern policy as aimed at staking a claim at the legacy of the Achaemenians. Thus C. believes in the sincerity, for political reasons, of Alexander's policy of promoting reconciliation between the Macedonian and Iranian elite of his empire (pp. 121–125). He takes a radical approach in the matters of Alexander's dealings with the Greeks blaming him for "the final annihilation of Greek political liberty both in old Greece and in Asia" (p. 79), the second, however, coupled with enrolling poleis of Asia Minor into the League of Corinth (pp. 92 f., 112). The only reason for the latter assertion stated by C. is the outward similarity between the contribution (*suntaxis*) levied by Alexander in Asia Minor and the *suntaxis* known in the II Athenian Confederacy on whose pattern the League of Corinth was allegedly organized. This sequence of unproven assumptions makes C.'s position on the League of Corinth and Greeks of Asia arguably the most whimsical in modern scholarship. The successive stages of Alexander's career revealed his personal imperialistic motives, when he progressed from the destruction of Thebes to abandoning the panhellenic cause, to breaking the moulds of the traditional narrow Macedonian imperialism in his orientalizing policy. In general, C.'s view of Alexander is cautiously positive: he frequently acted on a larger-than-life scale, in accordance with the heroic ideal inspired by Homer and his conquest brought about some of the most lasting outcome ever produced in antiquity: the hellenization of the East (chapters IX and X).

This book, C. declares, springs from the lecture courses taught at Cambridge. If indeed it retains the quality of C.'s lectures, one has to envy the classics students at Cambridge who were privileged to hear an exposition of the complicated subject matter presented in a very clear, thoughtful way, not overburdened with details, often included in history books for the sake of erudition alone. A good example is his characterization of the Macedonian military development shown against and facilitated by the territorial growth of Philip's kingdom. C. correctly underlines the preponderance of moral qualities in Alexander's generalship. On the other hand, its pedigree makes this book unnecessarily repetitive, with mostly the same thing being said e.g. on the siege of Tyre in chapters VI and VII, the social structure and army of Macedonia in chapters ii and vii, the aftermath of the conspiracy of Philotas in chapters IV and VII. The same reason may underlie some oversimplifications, e.g. in attributing Alexander's risky decision to dissolve almost all of his navy in late 334 BC exclusively to his distrust in Greeks manning the ships (pp. 145 f.)

without any consideration given to Alexander's precarious financial situation at that time. Worst is perhaps C.'s belief in the Achaemenid steady decline manifest in the fourth c. BC (pp. 38–46, 53) without accounting for the regaining of almost all of the fifth-c. BC Persian losses in the West in that period.

Any reader, especially a non-specialist, will appreciate very thoughtful additions to the main text: "Timeline" of related historical events beginning in 498 BC and ending at the death of Alexander (pp. XV–XXII), "Table of Achaemenid Persian Kings" (p. 271), a mostly prosopographical "Dramatis personae" (pp. 272–284), and the "Glossary" of geographical, tribal names, and other technical terms (pp. 285–293). Bibliography (pp. 295–316) of mostly English-language books and articles is arranged in sections corresponding to chapters and each of them has a concise commentary on contents and value of listed publications. The main body of text is preceded by four maps presenting the Greek world, Macedonia and Alexander's itinerary, and by six plans of the main battles, from the Granicus to the Hydaspes. Maps and plans are paragon for clarity of presentation. The most serious fault in this section occurs in plans 1a and 1b (the battle of the Granicus) where Memnon is named commander of mercenaries. In this battle mercenaries were in fact led by Omares, while the plans taken by C. from *Alexander 334–323 BC* (Osprey Publishing) repeat the mistake common in older publications.

C.'s book is beset with a surprising number of erroneous statements. Some of them are factual mistakes. C. places Ai Khanoum in Soviet Central Asia (p. 261), rather than in Afghanistan. Alexander's gem cutter is Polycleitus (p. 262) and not Pyrgoteles known to ancient sources. C. credits J.-F. Champollion with deciphering the Old Persian on the bases of Bisitun inscription (pp. 38 f.), to the disadvantage of the scholars who were first able to read Persian cuneiform: G.F. Grotefend and H. Rawlison. C. confuses Hephaestion's pyre with his never executed monumental tomb (p. 198) and misses the price tag of by a factor of thousand (10–12 talents instead of 10000). C. believes that the two natives appointed satraps of Egypt by Alexander were Egyptians (pp. 168 f.), although it was shown long time ago that one of them (Doloaspis) had been in fact Iranian. For C. Alexander's friend Hephaestion and later Perdiccas were Grand Viziers (pp. 10, 19 f.), even if this office is never attested in sources while modern scholarship long ago did away with the antiquated theory which had invented Grand Vizier in the Achaemenid and Alexander's empires on the later example of Ottoman Turkey. Sometimes C. seems to have been carried by his rhetoric. Thus, while praising Philip's generalship, he states (p. 53) that the failed attempts at Perinthus and Byzantium were his only military setbacks, forgetting the defeats sustained in the sacred war and that in 339 BC from the hands of the Triballi. Similarly the first workable arrow-firing catapult was allegedly built for Philip (p. 132), even if ancient authors state that it was invented dozens of years earlier. Trying to illustrate the Greeks' ambivalent attitudes to Alexander's panhellenic war C. repeatedly claims that "right down to the decisive battle at Gaugamela in 331 the Greeks fighting as mercenaries for Persia [...] outnumbered those fighting for Alexander" (pp. 93–95, 108). Most modern scholars agree with ancient sources that after Issus the opposite was true. C. believes (pp. 57, 82 f.) that the only non-sacred structure left untouched by Alexander in Thebes was Pindar's house, while in fact the homes of friends of Macedonia were spared too. This has gone unnoticed in the book alongside other ways of controlling Greece by the last Argeads than military might and bribery.

These selected examples of mistaken statements, oversimplifications, unnecessary repetition all seem to indicate unduly hasty work at writing this book which otherwise is one of the most readable volumes written in recent decades on Alexander the Great. If submitted to a careful proofreading, *Alexander the Great: The Hunt for a New Past* would make an excellent reading for students and general public alike.

Krzysztof Nawotka
University of Wrocław

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

Dietrich Boschung, *Gens Augusta*. Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des julisch-claudischen Kaiserhauses, Mainz: Philipp von Zabern, 2002, 233 ss., 96 il., 9 załączników

Dietrich Boschung [= B.] dał się dotychczas poznać jako wybitny znawca różnorodnych aspektów sztuki rzymskiej, szczególnie zaś ikonografii męskich przedstawicieli dynastii julijsko-klaudyjskiej oraz rzeźb antycznych z wielu kolekcji (np. Chatsworth, Dunham Massey, Withington Hall)[1]. Teraz natomiast ukazuje się nam również jako jeden z tych zajmujących się antykiem uczonych, którzy próbują przekroczyć dotychczasowy paradygmat badań nad sztuką starożytną i stworzyć dla nich nowe perspektywy. Taka postawa – zauważalna również na innych polach badań sztuki starożytnej – wydaje się obecnie niezbędna, bowiem dominująca wciąż „interpretacja fizjonomiczna" – jak ją nazywa B. – czy też, w szerszym kontekście, „stylistyczna historia sztuki", wyczerpała swoje możliwości twórczego rozwoju[2].

Badania sztuki greckiej i rzymskiej koncentrujące się na problemach identyfikacji, atrybucji i datacji utknęły już jakiś czas temu w martwym punkcie, w wielu z tych obszarów bowiem – zwłaszcza zaś w wypadku portretów rodziny cesarskiej – został wypracowany daleko idący *consensus*[3]. Aby wykonać krok naprzód, należy jednak nie tylko podjąć wysiłek zmierzenia się z kolejnymi problemami, innymi niż kwestie fizjonomii w rzeźbie starożytnej, ale także – a może nawet przede wszystkim – przekroczyć metody wypracowane jeszcze przez „szkołę wiedeńską" (m.in. Aloisa Riegla i Franza Wickhoffa), które ciągle nadają ton typologicznie zorientowanym badaniom ikonograficznym[4]. Archeologia klasyczna, czy też raczej historia sztuki starożytnej, powinna stać się integralną częścią nauk humanistycznych, a nie pozostawać elementem wykształconej w XIX wieku w Niemczech nauki o starożytności (*Altertumswissenschaft*). Można w tym miejscu tylko powtórzyć wciąż aktualne słowa Ranuccio Bianchi Bandinellego, wypowiedziane w 1970 r.:

> Bez wątpienia historycy sztuki zajmujący się archeologią stanowią gatunek na wymarciu, mimo że prawie wszyscy archeolodzy klasyczni zajmują się zabytkami mającymi formę artystyczną. Badanie przedmiotu sztuki dla uzyskania dzięki niemu danych chronologicznych albo historycznych nie oznacza jednak uprawiania historii sztuki. Trudno nie uważać tej okoliczności za godną pożałowania, ponieważ w rzeczywistości krytyczne i naprawdę historyczne rozumienie historii

---

[1] Zob. np. *Die Bildnisse des Augustus*, Berlin 1993; *Die Bildnistypen der julisch-claudischen Kaiserfamilie: ein kritischer Forschungsbericht*, JRA VI 1993, ss. 39–79; *Prinzenbildnis des Tiberius*, [w:] *Antike Kunstwerke aus der Sammlung Ludwig III. Skulptur*, red. E. Berger, Basel 1990, ss. 369–377; *Die Bildnisse des Caligula aufgrund der Materialsammlung von H. Jucker*, Berlin 1989; *Römische Glasphalerae mit Porträtbüsten*, BJb CLXXXVII 1987, ss. 193–258.

[2] S. Ridgway, *The State of Research on Ancient Art*, ArtB LXVIII 1986, ss. 7–23; N.B. Kampen, *On Writing Histories of Roman Art*, ArtB LXXXV 2003, ss. 371–386; por. A.H. Borbein, *Formanlyse*, [w:] *Klassische Archäologie. Eine Einführung*, red. A.H. Borbein, T. Hölscher, P. Zanker, Berlin 2000, ss. 109–128.

[3] O historii badań zob. J. Bažant, *Roman Portaraiture. A History of its History*, Praha 1995.

[4] O wpływie „szkoły wiedeńskiej" zob. O.J. Brendel, *Prolegomena to the Study of Roman Art*, New Haven–London 1979, ss. 25–37.

sztuki strefy helleńskiej i sztuki okresu rzymskiego dopiero się zaczęło i wszystkie prawdziwe problemy są jeszcze do podjęcia i rozwiązania[5].

Postulaty Bandinellego dotyczące badań nad sztuką rzymską korespondowały z głosami ówczesnych historyków sztuki z „pokolenia 1970" w Niemczech oraz „New Art History" w obszarze anglo-amerykańskim, którzy na wiele sposobów próbowali zakwestionować zastany, tradycyjny model uprawiania historii sztuki[6]. Celem ich ataków stała się historia stylu, wywodząca się z atrybucjonizmu i koneserstwa, wzbogacona w latach 30. XX wieku metodą ikonologiczną. W jej ramach dzieje sztuki prezentowano jako linearny ciąg poszczególnych epok stylistycznych, następujących po sobie zgodnie z autonomicznymi prawami rozwojowymi sfery artystycznej, dzieło sztuki natomiast jawiło się jako rezultat równie autonomicznego procesu twórczego artysty, podporządkowanego ogólnym, charakterystycznym dla danej epoki zasadom stylistycznym[7]. Ta tradycyjna historia sztuki wykluczała z wyjaśnienia historycznego wszelkie pozaartystyczne czynniki, warunkujące bieg dziejów i kształt dzieł sztuki.

W kręgu niemieckojęzycznym główna dyskusja o kształcie historii sztuki koncentrowała się później wokół sformułowanej w 1983 r. prowokacyjnej tezy Hansa Beltinga, który mówił o końcu tej historii[8]. Oczywiście teza Beltinga dotyczyła końca jakiejś historii sztuki, a nie historii sztuki w ogóle. Ta zaś, aby się rozwijać, powinna po pierwsze otworzyć się na inne dyscypliny i porzucić tworzenie zamkniętych systemów wewnątrzdyscyplinarnych teorii. Po drugie musi unikać zastępowania historii stylu przez inne upraszczające modele wyjaśniania, które nie traktują analizy formy dzieła sztuki jako swojego głównego zadania. Wzorem dla historii sztuki może tu być estetyka recepcji Hansa Roberta Jaussa, która pozwala zarówno na uwzględnienie estetycznej specyfiki dzieła z jego społecznym otoczeniem, jak i historyczności badacza. Po trzecie należy badać sztukę „w kontekście", wskazywać na związki historycznej sztuki i życia. Ostatnie zaś zadanie historii sztuki leży w badaniach różnorodnych funkcji, jakie spełniała sztuka w dziejach.

Niewątpliwie rozwój refleksji nad historią sztuki rzymskiej zmierzał w podobnym kierunku, zarówno w obszarze badań szczegółowych[9], jak i ogólnych[10]. Stylistyczna historia sztuki z trudem jest jednak zastępowana na przykład przez badania nad autoprezentacją (*Selbstdarstellung*) cesarza, jego krewnych oraz poszczególnych grup społecznych lub przez studia biorące pod uwagę różnorodne konteksty: polityczne, społeczne, płciowe czy architektoniczne. Nawet ten ostatni, nie budzący przecież żadnych kontrowersji kontekst długo nie był brany pod uwagę. Jeszcze

---

[5] R. Bianchi Bandinelli, *Archeologia klasyczna jako historia sztuki*, tłum. W. Dobrowolski, Warszawa 1988, ss. 10 n.; zob. też np. P. Zanker, *Grabreliefs römischer Freigelassener*, JDAI XC 1975, ss. 313–315.

[6] Zob. artykuły M. Bryla: *New Art History: nauka, polityka, obyczaj*, Artium Quaestiones VII 1995, ss. 185–218; *Między wspólnotą inspiracji a odrębnością tradycji. Niemiecko- i anglojęzyczna historia sztuki u progu trzech ostatnich dekad*, Rocznik Historii Sztuki XXIV 1999, ss. 217–260; *Historia sztuki na przejściu od kontekstowej Funktionsgeschichte ku antropologicznej Bildwissenschaft (casus Hans Belting)*, Artium Quaestiones XI 2000, ss. 237–293.

[7] O niemożliwości zastosowania tego typu teorii do badań nad sztuką rzymską zob. Brendel, *o.c.* (przyp. 4), ss. 122–137.

[8] H. Belting, *Das Ende der Kunstgeschichte?*, München 1983.

[9] Zob. np. S. Nodelman, *How to Read a Roman Portrait*, Art in America LXIII Jan./Feb. 1975, ss. 26–33 (= *Roman Art in Context. An Anthology*, red. E. D'Ambra, New Jersey 1993, ss. 10–26).

[10] L. Giuliani, *Bildnis und Botschaft. Hermeneutische Untersuchungen zur Bildniskunst römischen Republik*, Frankfurt 1986; T. Hölscher, *Römische Bildsparche als semantisches System*, Heidelberg 1987 (przekład angielski: Cambridge 2004).

niedawno nawet dobrze udokumentowane znaleziska rzymskich posągów były najczęściej prezentowane tak, jak gdyby zostały stworzone do muzealnych kolekcji, a nie jako kompletowane przez wiele pokoleń galerie stanowiące integralne części forów, świątyń czy domów. Istnieją tylko nieliczne przykłady wyłamujące się z tej ogólnej tendencji i prezentujące zabytki sztuki rzymskiej w ich przestrzeni architektonicznej i we wzajemnych relacjach przestrzennych[11]. Zresztą dopiero w ostatnich latach pojawiły się większe możliwości podjęcia takich prób, bowiem autorzy monograficznych opracowań poszczególnych zbiorów posągów lub ich części zaczęli brać pod uwagę nie tylko relacje posągów członków rodziny cesarskiej z otaczającą je architekturą i z potencjalnymi widzami[12], kontekst polityki dynastycznej[13], ale nawet sposób prezentacji osób sprawujących określone funkcje publiczne[14]. Przynajmniej kilka z tych prac dotyczy członków dynastii julijsko-klaudyjskiej[15].

Do tego nurtu badań nad sztuką rzymską zaliczyć należy na pewno omawianą pracę B., której podstawą była rozprawa habilitacyjna z 1989 roku oraz późniejsze studia[16]. Autor koncentruje się w niej nie tyle na zagadnieniach atrybucji i chronologii, co właśnie na sposobie prezentacji grup statuarycznych oraz na ich kontekście architektonicznym i urbanistycznym. B. zrezygnował także z tworzenia własnego katalogu grup statuarycznych, ten bowiem został niedawno bardzo szczegółowo opracowany przez Charlesa Briana Rose[17]. Z tego bogatego materiału autor wykorzystał – co prawda – tylko część (przede wszystkim ten pochodzący z zachodniej części Imperium Romanum i Italii), ale i tak umożliwił on mu prezentację szerokiego spektrum przykładów. Nie wszystkie zresztą znaleziska pozwalały na taką procedurę badawczą. Przebudowy budynków, nieprecyzyjna dokumentacja znalezisk, brak źródeł rejestrujących zmiany w czasie oraz cały szereg innych czynników tworzą często trudność nie do pokonania.

Omawiana praca dzieli się na dziewięć rozdziałów poprzedzonych wstępem i uzupełnionych o znakomite ilustracje i załączniki oraz indeksy. Rozdz. I, będący wprowadzeniem, zawiera ogólne uwagi dotyczące pracy oraz wyjaśnia pojęcie „grup statuarycznych" (*Statuengruppen*), pod którym autor rozumie grupy rzeźb określane w literaturze jako *Bildnisgruppen*, *Statuenzyklen*, *Bildnisgalerie*, *Statuengruppen*, *dynastic portrait groups*, *dynastic group monuments*, *groupes statuaires*, *séries de dédicaces* oraz *cicli statuari*.

---

[11] Np. H. Manderscheid, *Die Skulpturenausstattungen der kaiserzeitlichen Thermenanlagen*, Berlin 1981; M. Fuchs, *Untersuchungen zur Ausstattung römischen Theater*, Mainz 1987; R. Neudecker, *Die Skulpturenausstattung römischer Villen in Italien*, Mainz 1988; K. Stemmer, *Standorte. Kontext und Funktion antiker Skulptur*, Austellung Berlin 1995.

[12] Np. J.Ch. Balty, D. Cazes, *Portraits impériaux de Béziers. Le groupe statuaire du forum*, Toulouse 1995.

[13] J.Ch. Balty, *Groupes statuaries impériaux et privés de l' époque julio-claudienne*, [w:] *Ritratto ufficiale e ritratto privato: Atti della II Conferenza Internazionale sul Ritratto Romano*, Roma 1988, ss. 31–46.

[14] F. Hurlet, *Les Collègues du prince sous Auguste et Tibère*, Rome 1997.

[15] S.E. Wood, *Imperial Women. A Study of Public Images, 40 B.C.–A.D. 68*, Leiden 1999 (zob. moją recenzję: Eos XIC 2003, ss. 382–384); E. Bartman, *Portraits of Livia: Imaging the Imperial Women in Augustan Rome*, Cambridge 1999 (zob. moją recenzję: Eos LXXXIX 2002, ss. 391–394); I. Romeo, *Ingenuus Leo. L'immagine di Agrippa*, Roma 1998; R. Winkes, *Livia, Octavia, Julia. Porträts und Darstellungen*, Louvain-la-Neuve–Providence 1995; R. Tansini, *I ritratti di Agrippina Maggiore*, Roma 1995.

[16] Zob. np. *Präsenz des Kaiserhauses im öffentlichen Bereich*, [w:] *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit. Kolloquium in Madrid vom 19. bis 23. Oktober 1987*, red. W. Trillmich, P. Zanker, München 1990, ss. 391–400.

[17] B. Rose, *Dynastic Commemoration and Imperial Portraiture in Julio-Claudian Period*, Cambridge 1997.

Rozdz. II został poświęcony sposobowi prezentacji i oddziaływaniu grup statuarycznych w przestrzeni miejskiej na przykładzie Leptis Magna. Daje on wyobrażenie o skali możliwej obecności rodziny cesarskiej w przestrzeni publicznej i sposobach jej przedstawiania. W Leptis Magna wykorzystano w tym celu przestrzeń przed świątynią Romy i Augusta na forum oraz teren będący w jej pobliżu: przed i na rostrach (związanych ze świątynią), a ponadto znajdujący się około stu metrów dalej obszar teatru i *chalcidicum*. Za czasów Tyberiusza na forum powstała jeszcze jedna świątynia Augusta oraz wybudowano dwa łuki dla cesarza, zaś za panowania Klaudiusza rozbudowano program ikonograficzny na rostrach. W ten sposób przestrzeń miasta wypełniała się fundacjami na cześć rodziny cesarskiej.

W kolejnych trzech rozdziałach B. omawia na konkretnych przykładach różne miejsca prezentacji grup statuarycznych. Najbardziej eksponowanym miejscem były oczywiście fora oraz bazyliki. Programy ikonograficzne związane z rodziną cesarską wprowadzano najczęściej do już istniejących założeń. Przykład bazyliki w Veleia dowodzi, do jak okazałych rozmiarów mogły się owe galerie rozrastać i jak długo mogły funkcjonować. Nawet po śmierci Nerona posągi przedstawicieli dynastii julijsko-klaudyjskiej w tamtejszej bazylice pozostały nienaruszone, a rzeźby członków kolejnej dynastii stanęły na forum. Program stworzony w bazylice za czasów pierwszej dynastii pozostał nienaruszony aż do końca III w. po Chr.

Niewątpliwie interesującym miejscem prezentacji rodziny cesarskiej była także przestrzeń teatrów. W Leptis Magna wykorzystano do tego celu świątynię w centrum perystylu teatralnego oraz edikulę w najwyższym punkcie widowni. W innych miastach do tego typu prezentacji wykorzystywano przestrzeń przed *scaenae frons*, zdobienia ołtarzy czy reliefy, które znamy z Méridy, Butrint i Arles. Oprócz teatrów równie atrakcyjnymi miejscami prezentacji grup statuarycznych były nie tylko miejsca publiczne: łuki triumfalne (np. Efez, Spoletium, Pisa), świątynie (np. Olympia/Metroon, Palmyra/świątynia Bela, Eleusis/świątynia Demeter), ale także prywatne: mieszkania (np. Velia/budynek kolegium lekarzy) i podmiejskie wille (np. Baiae/Nymphaeum).

Rozdz. VI prezentuje historie kilku wybranych grup statuarycznych z członkami dynastii julijsko-klaudyjskiej. Niektóre z nich zostały w sposób nieumyślny zniszczone (np. przez pożar), inne miały więcej szczęścia i przetrwały nienaruszone aż do późnego antyku (np. forum w Scolacium), jeszcze inne zaś stały się częścią ambitnych programów ikonograficznych (np. pomieszczenie Augustales w Chiragan), zostały uzupełnione posągami członków innych rodów (np. Flawiuszy w Herculaneum) lub zostały podporządkowane nowej sytuacji (np. Conimborga).

Kolejny rozdział B. poświęcił grupom statuarycznym, które znamy jedynie ze źródeł pośrednich: inskrypcji i przedstawień monetarnych. Autor zebrał i zestawił 90 inskrypcji z imionami członków dynastii julijsko-klaudyjskiej oraz dokonał ich analizy historycznej. Inskrypcje dokumentujące grupy statuaryczne pojawiają się właściwie dopiero po bitwie pod Akcjum. Pierwszą fundacją tego rodzaju były posągi dla Oktawiana i Liwii w Eleuzis (*SEG* XXIV 1969, s. 212), kolejne natomiast odzwierciedlają zmieniającą się sytuację wewnątrz *gens Augusta* i sytuacją polityczną. Wiele z inskrypcji początkowo dotyczyło Agryppy i jego rodziny, później Tyberiusza i Druzusa Starszego, a następnie Gajusza i Lucjusza Cezarów. Po śmierci Augusta szczególnego znaczenia nabrała nie tylko postać Liwii, ale także figury pozostałych członków dynastii panującej, czego dowodzi wystawiony w 19 r. po Chr. w Rzymie łuk triumfalny z galerią postaci.

Na monetach grupy statuaryczne pojawiły się już od czasów drugiego triumwiratu, przede wszystkim za sprawą Antoniusza. Ich przedstawienia wykazują duże zróżnicowanie odzwierciedlające relacje wewnątrz rodziny, chociaż – jak pokazuje to przykład emisji monetarnych z Koryntu – nie zawsze zauważające istotne zmiany w Rzymie. Pomimo że wiele emisji czerpało niewątpliwie z rzymskich wzorów, to rozwijane były również własne rozwiązania ikonograficzne.

Niewielki rozdz. VIII koncentruje się na oddziaływaniu i znaczeniu posągów w życiu mieszkańców imperium. B. pokrótce omawia przekazy literackie świadczące o emocjonalnym oddziaływaniu posagów na widzów oraz – niekiedy – ambiwalentnym stosunku do nich. Z jednej strony bowiem niewątpliwie identyfikowano posąg z cesarzem, ale z drugiej istniało przekonanie, że rzeźba tylko personifikowała jego osobę. Posągi członków rodziny cesarskiej pojawiały się nie

tylko w różnych miejscach, ale z różnych powodów i w najróżniejszych okolicznościach. Zjawisko to da się opisać jako proces interakcji, w obrębie którego można mówić zarówno o prywatnej bądź grupowej inicjatywie, jak i o centralnej kontroli.

Rozdz. IX został poświęcony zagadnieniom ikonograficznym i stanowi rodzaj podsumowania, w którym B. słusznie zwraca uwagę na ciągle istniejące trudności w identyfikacji przedstawień portretowych. Przypomina także, że wyodrębniane „typy portretowe" są tylko nowożytnymi tworami specjalistów służącymi za kryterium porządkowania, w rzeczywistości zaś nie istniały żadne centralne wytyczne określające poszczególne fizjonomie. Przyczyn podobieństwa pomiędzy portretami należy raczej szukać w praktyce ich produkcji. Zapotrzebowanie na portrety było tak duże (szacuje się, że powstało od 25 do 50 tysięcy portretów Augusta!), że nie można było za każdym razem odwoływać się do rzeczywistego wyglądu i dlatego tworzono wzory do kopiowania. W ostatniej części rozdziału, w której B. omawia przedstawienia poszczególnych osób z dynastii julijsko-klaudyjskiej, w pełni ukazuje swoją olbrzymią wiedzę zarówno na temat portretu cesarskiego, jak i kobiet z rodziny panującej.

Praca B. nie tylko znakomicie udokumentowana, ale również wyjątkowo starannie wydana, zasługuje na szczególną uwagę. Uhistorycznienie prezentowanego materiału oraz położenie nacisku na kontekst dało znakomity efekt. I jeżeli nawet brakuje w niej omówienia kilku ważnych miejsc (np. Afrodyzjas), map mniej znanych miast oraz wyraźnie wyodrębnionego podsumowania, niektóre zaś tezy – szczególnie te dotyczące funkcjonowania grup statuarycznych w kontekście politycznym, religijnym i społecznym – zostały już wcześniej sformułowane przez Thomasa Pekáry'ego[18], a o rytualnym kontekście posagów mówi się na podstawie dobrze znanych i bardzo często komentowanych inskrypcji z Forum Clodii, Narbo i Gytheion, to całość łącząca drobiazgową analizę z elementami polemiki i dyskusji może stanowić wzór dla kolejnych opracowań.

Lechosław Olszewski
Poznań

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

Ireneusz Łuć, Oddziały pretorianów w starożytnym Rzymie. Rekrutacja, struktura, organizacja, Lublin: Wydawnictwo Naukowe UMCS, 2004, 230 s., mapy, ilustracje.

Gwardia pretoriańska stanowiła wyjątkową, nie pod względem siły bojowej, ale znaczenia politycznego i wagi symbolicznej, formację armii rzymskiej. Rozmaitym aspektom jej dziejów poświęcona jest ogromna literatura przedmiotu, wśród której uderza jedna brak nowoczesnej monografii oddziałów pretoriańskich. Próbę stworzenia takiego opracowania, w zakresie szeroko pojętych zasad organizacyjnych tej formacji militarnej, stanowi książka Ireneusza Łucia [= Ł.], wyrosła z jego dysertacji doktorskiej napisanej pod kierunkiem śp. prof. Lesława Morawieckiego.

Recenzowana praca oparta jest na bardzo szerokiej bazie źródeł literackich, epigraficznych, numizmatycznych i archeologicznych. Przy znakomitym wykorzystaniu źródeł łacińskich, można dostrzec pewne braki w stopniu wyzyskania źródeł greckich, zwłaszcza epigraficznych. Ł. cytuje inskrypcje greckie opublikowane w starym korpusie *CIG*, nie sięgając w równym stopniu do nowszych publikacji, zawierających wydania inskrypcji greckich wspominających żołnierzy i oficerów gwardii pretoriańskiej, poświadczonych we wschodnich części Imperium (np. *IGUR; IG* II, III, XII; *IGB*; *FD*; *TAM* II, III, V; *IEph*). Oczywiście podstawowy zasób źródeł do dziejów pretorianów

---

[18] Th. Pekáry, *Das römische Kaiserbildnis in Staat, Kult und Gesellschaft, dargestellt anhand der Schriftquellen*, Berlin 1985.

znajduje się na Zachodzie Imperium. Źródła wschodnie pozwoliłyby autorowi poszerzyć i tak obszerne aneksy, ale nie wpłynęłyby w istotny sposób na jego wywody i wnioski, poza rozważaniami na temat miejsc rekrutacji pretorianów i osadnictwa weteranów.

Najważniejszą, opartą na drobiazgowych badaniach Ł. częścią książki jest jej rozdz. I (*Rekrutacja żołnierzy gwardii pretoriańskiej*), poświęcony identyfikacji obszarów rekrutacji żołnierzy i zagadnieniom demograficznym wojsk pretoriańskich. Na podstawie analizy prozopograficznej i odwołując się do ustaleń literatury przedmiotu, w tym zwłaszcza W. Scheidela, autor stwierdził, że do gwardii pretoriańskiej przyjmowano najczęściej mężczyzn około 20 roku życia, a rzeczywisty czas służby w niej wynosił zaledwie 11,5 roku, z teoretycznych 16 lat. Analiza zawarta w recenzowanej pracy pokazuje, że aż 80% pretorianów umierało przed ukończeniem przepisowych 16 lat służby, co podważa obiegowe opinie o niskim ryzyku związanym ze służbą w tej formacji. Rozdz. II (*System hierarchii*) zawiera rekonstrukcje modeli kariery żołnierzy gwardii pretoriańskiej, zarówno wewnątrz tej formacji, jak i realizowanej w legionach przez obejmowanie w nich stanowisk oficerskich. W zgodzie z poglądami obecnymi już w literaturze przedmiotu Ł. pokazuje, że pretorianin mógł awansować aż do stanowiska prefekta tej formacji, który był zarazem jednym z najważniejszych dostojników państwowych. Specyfikę poszczególnych stanowisk podoficerskich i oficerskich gwardii pretoriańskiej przedstawia rozdz. III (*Zasady obowiązujące w systemie hierarchii*). Analiza tak przekazu autorów antycznych, jak i inskrypcji prowadzi do hipotetycznego przedstawienia w rozdz. IV (*Struktura organizacyjna*) wariantowych wersji organizacji i liczebności gwardii pretoriańskiej. Za szczególnie istotne należy uznać rozważania przemian i niestabilności podziałów organizacyjnych gwardii pretoriańskiej od czasów Augusta po koniec I w., gdy ukształtowała się ostatecznie jej struktura funkcjonująca w niezmienionej formie przez następne stulecia. Rozdz. V i VI (*Ubiór i uzbrojenie żołnierzy gwardii pretoriańskiej*; *Odznaczenia wojskowe i religio castrensis*) pokazują, że uzbrojenie pretorianów, a także zasady przyznawania im odznaczeń i wyznawane przez nich kulty nie odbiegały od wzorców znanych z innych formacji armii rzymskiej. Rozdz. VII opisuje ewolucję systemu wynagradzania pretorianów poprzez wypłatę żołdu i nadzwyczajnych premii (*donativa*). Rozdz. VIII (*Koszary gwardii pretoriańskiej*) przedstawia historię i rozplanowanie przestrzenne obozu gwardii pretoriańskiej w północno-wschodniej części Rzymu. W rozdz. IX (*Kariery cywilne wyższych oficerów i sytuacja weteranów*) autor wraca do rozpoczętej w rozdz. II problematyki karier oficerów i żołnierzy gwardii pretoriańskiej, tym razem rozważając zagadnienia pozamilitarnych losów weteranów. Badania Ł. dowodzą, że obszarem osadnictwa weteranów pretoriańskich jest przede wszystkim Italia, a więc ta sama kraina, z której – jak pokazał to w rozdz. I – zaciągano przytłaczającą większość żołnierzy tej formacji. Autor prezentuje też kariery trybunów gwardii pretoriańskiej, niejednokrotnie awansowanych do stanu ekwickiego i powoływanych na stanowiska prokuratorskie. Czytelnik może jednak odczuwać tu pewien niedosyt, nie będąc przez autora poinformowany, czy zaprezentowana przez niego lista odbywających karierę w administracji cywilnej byłych trybunów pretoriańskich jest kompletna. Warto by też więcej miejsca w tym lub w II rozdziale poświęcić niezwykle ważnemu zagadnieniu pozycji prefektów gwardii pretoriańskiej w strukturze administracyjnej i społecznej państwa oraz zastanowić się nad pozycją byłych niższych oficerów, podoficerów i szeregowych w społecznościach lokalnych, w których osiedlili się oni po zakończeniu służby wojskowej.

Recenzowana książka jest zaopatrzona w streszczenie angielskie oraz w bardzo rozbudowane, przemyślane i starannie opracowane aneksy źródłowe. Autor cytuje w nich źródła epigraficzne wymieniające miejscowości italskie i osobno prowincjonalne, z których wywodzili się pretorianie, inskrypcje dokumentujące wiek rekrutów w momencie rozpoczynania służby, inskrypcje dokumentujące czas trwania służby i wiek pretorianów w chwili śmierci, przynależność żołnierzy (z podziałem na kategorie) do poszczególnych jednostek oraz inskrypcje odnotowujące oficerów gwardii pretoriańskiej. Uwagę zwraca też bardzo obszerna bibliografia (wydrukowana na 32 stronach) i warto podkreślić, że nie brakuje w niej żadnych pozycji istotnych z punktu widzenia tematu książki. Pewnym minusem wartościowej książki Ł. jest brak indeksu, tym dotkliwszy, że choćby ze względu na bogactwo dokumentacji przez niego przywołanej będzie to bez wątpienia praca

referencyjna, często wykorzystywana przez badaczy prozopografii, wojskowości i instytucji rzymskich. Ł. zamieścił w książce jedynie „Indeks autorów starożytnych" (ss. 225–229), nie opatrzony niestety w odnośniki do numerów stron, na których są oni przywoływani w książce.

Wbrew fali przyczynkarstwa dominującego w polskiej historiografii, Ł. podjął jeden z centralnych tematów dziejów wojskowości starożytnej, wymagający doskonałej znajomości bardzo obszernej bazy źródłowej i wielojęzycznej literatury przedmiotu. Mimo pewnych mankamentów wskazanych wyżej, autor z tego ambitnego zadania wywiązał się dobrze. Na stosunkowo niedużej liczbie stron zdołał ze znaczną dyscypliną intelektualną zaprezentować syntezę aspektów organizacyjnych gwardii pretoriańskiej cesarstwa rzymskiego, wnosząc duży wkład do poznania historii wojskowości starożytnej.

Krzysztof Nawotka
Uniwersytet Wrocławski

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

Filostrat Starszy, Obrazy. Przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Remigiusz Popowski, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2004 (Biblioteka Antyczna), 333 S.

Da in der hellenistischen und kaiserzeitlichen Literatur kein Werk erhalten blieb, das die Theorie der Malerei systematisch darstellt, müssen wir sie also aus verstreuten Informationen in anderen Werken rekonstruieren. Eines davon sind die *Eikones – Imagines – Bilder* von Philostratos dem Älteren, dessen hervorragende Übersetzung mit eigener Einführung und Kommentar in der Bearbeitung von Prof. Dr. Remigiusz Popowski [= P.] von der Katholischen Universität Lublin in der Antiken Bibliothek des Verlages Prószyński & Co. gerade herausgegeben wurde. P. schloss sich somit der immer größer werdenden Gruppe der europäischen Forscher dieses griechischen Verfassers an, um hier nur den hervorragenden Band *Vita dei sofisti*, vorbereitet von M. Civiletti, Milano 2002, zu nennen.

Die *Bilder* von Philostratos entstanden wahrscheinlich um 220 und enthalten in zwei Bänden fünfundsechzig Beschreibungen der Ekphrasen von Kunstwerken, die in einer Galerie in Neapel ausgestaltet wurden. Der Verfasser gibt selbst zu, dass er sie in Hinblick auf den jungen, zehnjährigen Sohn seines Gastgebers schrieb, der ihn aufnahm. Er tat das umso lieber, als jener Junge, der ihn bei der Besichtigung dieser Pinakothek begleitete, lebhaft an seinen Kommentaren interessiert war. Die Erhöhung jenes Zehnjährigen auf das Niveau eines Studenten der klassischen Philologie ist wohl ein geschickter literarischer Schachzug, den Philostratos brauchte, um seinem Werk die Form eines Dialogs geben zu können. So ist es doch im *Heroikos*, wo der Weinbauer auf der thrakischen Chersonesos einem zufälligen Seemann Mythen erzählt und dieser seinen Vortrag manchmal durch Fragen unterbricht.

Den *Bildern* geht ein Prolog voran, in dem sich Philostratos auf sein Wissen über Malerei beruft, das er in den letzten vier Jahren bei einem uns nicht näher bekannten Aristodemos aus Karien erworben hatte. Hier deklariert er, dass sein Werk keine Erzählung über die Maler wird, sondern eine „Erklärung verschiedener Gattungen der Malerei in Form von Vorträgen". Für ihn ist sie eine „Erfindung der Götter", die klugen Menschen erschienen ist. Daher legt er in seinen Beschreibungen auch Nachdruck auf die intellektuelle Tiefe der kommentierten Bilder, die mehr aus der *Phantasia* als aus der *Mimesis* hervorgeht. Eine solche Ansicht war eine wesentliche Neuheit in der hellenistischen Ästhetik, um hier Philodemos aus Gadara zu erwähnen (*De musica* IV 14), der von der Malerei in Verbindung mit dem Verstand spricht.

P. skizziert in der Einleitung die immer noch offene Diskussion „de Philostratis sophistis", die 1894 von J. Farbiger begonnen wurde, und stellt das Schaffen von Philostratos dem Älteren

vor, wobei er zu einer sehr zutreffenden Charakteristik der Zweiten Sophistik übergeht, deren Hauptvertreter eben Philostratos ist. Zu Recht wurde hier die Rolle der *mimesis rhetorike* in jener Literaturströmung unterstrichen, die mit einer außergewöhnlichen Sorgfalt um die Kultur des Wortes sowie mit dem Interesse an den Kunstwerken verbunden war. Als Modell der Allgemeinbildung angenommen, war sie ein gut durchdachtes Machtinstrument im Imperium Romanum, da sie die Bildung auf seinem ganzen Territorium unifizierte.

In den Bemerkungen zur literarischen Ekphrase lesen wir über ihre Absonderung von den poetischen Werken, in denen sie ein Vorführungsteil waren (zum Beispiel die Beschreibung des Schildes des Achilles in der *Ilias*), und von der Annahme der rhetorischen Form einer Übung oder auch der epideiktischen Deklamation, worin sich vor allem Dion von Prusa und Lukianos auszeichneten. Diese Deklamation war mit der schauspielerischen Geste des Rhetors verbunden, womit er *enargeia* – die Lebendigkeit der Vorstellung – erlangte. Daher müssen wir uns bei der Analyse des Textes von Philostratos oft dazu denken, was nicht *expressis verbis* aufgeschrieben wurde.

P. bespricht die Diskussion über die Realität der Bilder in der neapolitanischen Galerie, für die sich J.W. Goethe aussprach, der von den Publikationen J.J. Winckelmanns im Zusammenhang mit den Ausgrabungen in Pompeji fasziniert war, und bestätigt diese Ansicht, indem er bemerkt, dass es schwer zu glauben ist, dass die Beschreibungen von so vielen Gemälden nur ein Gebilde der Philostratos' Phantasie sein können.

Ein wesentlicher Teil dieser Einführung ist das Kapitel *Die in den Beschreibungen verborgene Theorie der Malerei* (S. 48 ff.), in dem der Verfasser ausgehend von den Bemerkungen zur Malerei in der *Vita Apollonii* (II 22 und VI 11) unterstreicht, dass sie für Philostratos nicht nur ein Nachahmen mit der Hand ist, sondern eine grundlegende Kenntnis der Dinge verlangt, die sich auf die Götter und die Seele beziehen, was mit der *Phantasia* – Vorstellungskraft – verbunden ist, von der Apollonios sagte, dass sie „klüger ist als die Nachahmung". W. Tatarkiewicz (*Dzieje sześciu pojęć* [*Die Geschichte der sechs Begriffe*], Warszawa 1976, S. 352) nannte die Akzentuierung jener Rolle der Phantasie in der Ästhetik sogar das „Motiv des Philostratos". P. unterstreicht, dass die Phantasie dem Kennenlernen dessen dient, was nicht „den Sinnen" unterstellt ist. Daher hat ein Kunstwerk im platonischen Sinne einen anagogischen Charakter, denn es regt dazu an, im Bild das zu suchen, was außerhalb der Sinne ist. P. sieht im Philostratos' Text auch ästhetische stoische Konzepte, nach denen die Malerkunst dem Erscheinen des göttlichen *nous* dient.

In der Analyse der Sprache und des Stils der *Bilder* lesen wir, dass sie voll Gelehrtheit und schwieriger rhetorischer Vorführungen sind. Philostratos erinnert mit seinem Talent an Lukianos, unterscheidet sich jedoch von ihm durch das Fehlen an Ironie.

Das Kapitel über das Nachleben der *Bilder* ist außerordentlich interessant, schon allein durch die Anführung der Anspielung von Leonardo da Vinci in *Trattato della pittura* auf diesen Text.

Die Übersetzung entstand in Anlehnung an die Ausgabe des Textes von E. Kalinka und O. Schönberger (1968). Der Übersetzer ist bemüht, die Dialogform der Ekphrasen, ihre Lebendigkeit, die Ellipsen, die Vorführungsweise des Vortrages zu erhalten, was im Hinblick auf die Unterschiede in der Syntax der griechischen und polnischen Sprache oft großer Anstregungen bedurfte.

Jeder Ekphrase wurde eine mythologisch-literarische Einführung vorangestellt und sie wurde mit genauen Anmerkungen versehen. Es ist zusammen über ein halbes Tausend. Sie zeugen von der umfangreichen philologischen Arbeit R. Popowskis. Es sollte noch hinzugefügt werden, dass jede Ekphrase durch den entsprechenden Kupferstich aus der französischen, von B. de Vignère Bourbonnois vorbereiteten Ausgabe des Werkes von 1614 (mit späteren Neuauflagen), illustriert wurde.

Die polnische Kultur wurde also um die *Bilder* von Philostratos bereichert, so übersetzt und bearbeitet, wie man sich das wünschen kann.

Marian Szarmach
Nicolaus Copernicus-Universität Toruń

Eos XCI 2004
ISSN 0012-7825

Flawiusz Filostratos, Dialog o herosach. Przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Marian Szarmach [Flavius Philostrate, Le dialogue sur les héros. Traduit du grec, préfacé et muni de commentaires par Marian Szarmach], Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003, 83 p.

Marian Szarmach est professeur à l'Université Nicolas Copernic de Toruń. Ses recherches sont centrées sur la littérature grecque classique et surtout sur la deuxième sophistique. Il publie ses propres monographies, mais également fait des traductions d'ouvrages grecs en polonais. En 2000, il a publié sa précieuse traduction *De Tyanensi Apollonio libri* (v. Eos LXXXVIII 2001, pp. 388–391), qu'il a préfacée et munie de commentaires. La traduction d'une autre oeuvre de Flavius Philostrate: le dialogue *Heroicus* a paru en automne 2003. L'un des projets scientifiques du professeur, les plus proches à venir, est la traduction de *Vitae Sophistarum* et sans doute d'autres oeuvres de Philostrate.

À part la version intégrale de *Heroicus* en polonais, le volume comporte: introduction intitulée *Structure rhétorique du Dialogue sur les héros de Philostrate* (pp. 7–14), une bibliographie des ouvrages qui portent sur *Dialogue* et la liste de toutes ses éditions. Aussi bien l'introduction que le texte traduit sont munis de nombreuses notes où l'on trouve des références aux ouvrages critiques en la matière qui expliquent le texte de Philostrate. Sur la couverture, dont le projet est dû à Krzysztof Skrzypczak, on observe un fragment d'un bas relief d'un sarcophage fait au IIe siècle apr. J.-C. Elle représente Priame qui prie Achille de lui remettre les dépouilles d'Hector. A l'intérieur de l'ouvrage, on trouve, de plus, huit photographies en couleurs d'oeuvres d'art antiques, thématiquement liées au contenu du *Dialogue*.

La traduction est très claire, facile à lire. La maîtrise totale de la langue grecque que possède le traducteur, se voit dans les passages où il respecte les intentions de l'auteur de l'oeuvre source. *Heroicus* fut conçu comme une conversation libre entre deux personnes, une causette qui devait leur procurer du plaisir esthétique. Et la traduction réussit complètement à conserver ce ton originel. Les fautes techniques sont assez nombreuses (p.ex.: pas d'initiale de prénom dans les paragraphes 7 ou 11, au lieu de *Melikertes* on a une forme incorrecte *Melikrates*, dans la note 401 deux mille stades correspondent à 3,5 kilomètres environ, etc.), mais c'est plutôt l'éditeur, c'est-à-dire, Editions de l'Université Nicolas Copernic, qui en est davantage responsable que l'Auteur de la traduction.

Dans l'introduction, le professeur M. Szarmach passe brièvement en revue différentes versions d'*Heroicus* et les publications portant sur la matière. Il fait un large commentaire sur le caractère et la structure littéraire de ce dialogue. Il constate notamment que *Heroicus* n'est pas une imitation des dialogues de Platon comme a soutenu Wilhelm von Christ, mais il est une légère *laliá* sophistique. Ce dialogue met en évidence toute la virtuosité de la langue et du style de Philostrate.

Remigiusz Popowski
Université Catholique de Lublin

CONSPECTUS MATERIAE EUS XCI UTRIUSQUE FASCICULI

COMMENTATIONES

Katarzyna Balbuza: Triumph in the Service of Emperor's Dynastic Policy During the Principate 64–84
Piotr Bering: Recepcja antyku w kulturze staropolskiej w świetle rękopisów kórnickich... 140–150
Antoni Bobrowski: An Unheroic Hero: The Figure of Achilles in the *Ephemeris belli Troiani* by Dictys of Crete 274–287
Altay Coşkun: Zur Umsetzung der Bürgerrechtsverleihungen durch die *Lex Plautia Papiria* und zu den Prätoren des Jahres 89 v. Chr. (Cic. *Arch.* 7–9) 52–63
Peter Hibst: „Periculosae plenum opus aleae"? Zur Frage der Herrscherkritik in der *Achilleis* des Statius 251–273
Maciej Jońca: Blood Revenge and Murder Trial in the Early Roman Law 44–51
Joanna Komorowska: A Vision of Chaos: Nonnos, *Dionysiaca* I 163–257 294–312
Krzysztof Królczyk: Die Rechtsstellung der Veteranen im Römischen Reich..... 85–107
Jan Kucharski: Orestes' Lock. The Motif of Tomb Rituals in the *Oresteia* and the Two *Electra* Plays 9–33
Ryszard Kulesza: Argos and the Argolid in the First Half of the Fifth Century BC 219–233
Marta Kurpisz: Rekordy w sporcie greckim 288–293
Katarzyna Maksymiuk: Some Remarks on Political Relations between Sasanian Persia and Rome During the Principate..... 131–139
Krzysztof Nawotka: Alexander the Great and the Kingdom of Asia 34–43
Krzysztof Nawotka: Legislation in the Pontic Colonies of Miletus..... 234–241
Sebastian Ruciński: Position des *curatores regionum* dans la hiérarchie administrative de la ville de Rome 108–119
Paweł Sawiński: Agrippa's Mission in the East..... 242–250
Anna Szczepaniak: Asynarteton, asynartetyczny, synarteza..... 313–344
Karol Zieliński: Removing the Hunch or Thersites Re-appreciated..... 195–218
Mateusz Żmudziński: Cities and Army Camps Supplies on the Middle and Lower Danube in the Principate Period in the Light of Archaeological Sources 120–130

NOTAE ET DISCUSSIONES

Jakub Kujawiński i Miłosz Sosnowski: Krytyczne uwagi do polskich przekładów tak zwanej *Vita quinque fratrum* Brunona z Kwerfurtu 348–357
Krzysztof Tomasz Witczak: Theocritean Humour: A Case of ὁμόρροθοι 345–347

SUMMARIA DISSERTATIONUM INAUGURALIUM

Tadeusz Aleksandrowicz: La culture intellectuelle des consuls romains à la fin de la République 358–365
Marta Kurpisz: Die Rolle des Sports und der Wettkämpfer in Kleinasien vom ersten bis dritten Jahrhundert n. Chr. 373–375
Adam Pałuchowski: Les élites urbaines en Crète sous le Haut Empire..... 366–372

CENSURAE LIBRORUM

Joanna Komorowska: Christiane Sourvinou-Inwood, Tragedy and Athenian Religion, Oxford 2003 156–162

Dariusz Maliszewski: Joachim Latacz, Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels, München–Berlin 2001 376–381

Mieczysław Mejor: Silke Trojahn, Die auf Papyri erhaltenen Kommentare zur Alten Komödie. Ein Beitrag zur Geschichte der antiken Philologie, München–Leipzig 2002 174–177

Tomasz Mojsik: Włodzimierz Appel, *Klea kai aklea andron*. Zarys dziejów greckiej poezji epickiej od Choirilosa do Nonnosa, Toruń 2002 163–168

Krzysztof Nawotka: Maria Musielak, Społeczeństwo greckich miast zachodnich wybrzeży Morza Czarnego, Poznań 2003 168–169

Krzysztof Nawotka: Paul Cartledge, Alexander the Great: The Hunt for a New Past, London 2004 381–383

Krzysztof Nawotka: Ireneusz Łuć, Oddziały pretorianów w starożytnym Rzymie. Rekrutacja, struktura, organizacja, Lublin 2004 388–390

Lechosław Olszewski: Hans-Friedrich Mueller, Roman Religion in Valerius Maximus, London–New York 2002 169–174

Lechosław Olszewski: Dietrich Boschung, *Gens Augusta*. Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des julisch-claudischen Kaiserhauses, Mainz 2002 384–388

Remigiusz Popowski: Flawiusz Filostratos, Dialog o herosach. Przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Marian Szarmach, Toruń 2003 392

Marian Szarmach: Filostrat Starszy, Obrazy. Przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Remigiusz Popowski, Warszawa 2004 390–391

Marek Winiarczyk: Walter Burkert, Die Griechen und der Orient. Von Homer bis zu den Magiern, München 2003 151–156

Marek Winiarczyk: Dimitri Gutas, Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early ʻAbbāsid Society (2nd–4th/8th–10th Centuries), London–New York 1998 177–184

Marek Winiarczyk: Hermann Diels (1848–1922) et la science de l'antiquité. Huit exposés suivis de discussions. Entretiens préparés et présidés par William M. Calder III et Jaap Mansfeld, Vandœuvres–Genève 1999 190–193

Justyna Zaborowska-Musiał: Maciej Kazimierz Sarbiewski, Epigrammatum liber (Księga epigramatów), wydały i przełożyły Magdalena Piskała i Dorota Sutkowska, Warszawa 2003 185–190

NOTES TO CONTRIBUTORS

1. "Eos" welcomes articles (up to 30 pp.), notes (up to 4 pp.) and reviews (up to 10 pp.) in all fields of classical studies written in Latin, English, French, German, Italian and Spanish.
2. All papers should be typed in double spacing (footnotes included) on A4 paper with ample margins. Footnotes should be typed on separate sheets. All Greek must be typewritten (the Gentium fonts are recommended; these may be obtained via e-mail from the Editors).
3. Please submit two hardcopies of your paper with a version on diskette in Word for Windows format or in RTF if you use another system.
4. Use italics for emphasis and in very short quotations from Latin authors. Put longer quotations in inverted comas. Please avoid very long quotations from Greek. Greek quotations should be accompanied by translation.
5. Please avoid very long and very short footnotes. Simple references to ancient authors and modern works should be placed in parantheses in the text.
6. In referring to ancient authorities please conform to the following principles:
   - for abbreviating Greek and Latin authors and their works follow, in general, *OCD*[3] (but add, when appropriate, a consonant at the end: Plut., not Plu.);
   - use Roman numerals for books in ancient authors (Hom. *Od.* VII 36 but *not* Catull. LI 8);
   - for inscriptions follow *SEG* and *L'Année epigraphique*.
7. Please refer to modern authorities as follows:
   - E. Norden, *Aus altrömischen Priesterbüchern*, Lund–Leipzig 1939, pp. 144 f. / Norden, *o.c.* (n. 7), pp. 144 f. (not 144–145).
   - H. Erbse, *Beiträge zum Pindartext*, Hermes LXXXVIII 1960, pp. 23–33 (not, if possible, 23 ff.).
   - E. Badian, *The Early Historians*, in: T.A. Dorey (ed.), *Latin Historians*, London 1966, pp. 1–38.
   - C. Koch, *Vesta*, *RE* VIII A, 2 (1958), col. 1732, 25–28 (not 25–8).

   Alternatively, add a bibliographical appendix listing *all* works cited in your paper and refer to them in footnotes in a simplified form: Norden 1939: 144 f. Please note that this system will become obligatory from vol. XCIV 2007 onwards.
   Use Roman numerals for volumes of books and periodicals. Space out the names of authors (but not those of editors, translators, etc.). Abbreviate journal titles in accordance with *L'Année philologique*.
8. All articles need to be accompanied by abstract, up to 50 words, preferably in English.
9. Authors of articles published in the "Eos" will receive 20 offprints and a copy of the appropriate issue of the journal. Authors of notes and reviews will receive a copy of the appropriate issue of the journal.

INDEX AUCTORUM

Tadeusz Aleksandrowicz (Catoviciae) 358
Antoni Bobrowski (Cracoviae) 274
Peter Hibst (Bochumi) 251
Joanna Komorowska (Cracoviae) 294
Jakub Kujawiński (Posnaniae) 348
Ryszard Kulesza (Varsoviae) 219
Marta Kurpisz (Wratislaviae) 288, 373
Dariusz Maliszewski (Petrcoviae) 376
Krzysztof Nawotka (Wratislaviae) 234, 381, 388
Lechosław Olszewski (Posnaniae) 384
Adam Pałuchowski (Wratislaviae) 366
Remigiusz Popowski (Lublini) 392
Paweł Sawiński (Posnaniae) 242
Miłosz Sosnowski (Posnaniae) 348
Marian Szarmach (Torunii) 390
Anna Szczepaniak (Catoviciae) 313
Krzysztof Tomasz Witczak (Lodziae) 345
Karol Zieliński (Wratislaviae) 195